

Лауреат Загальнонаціональної громадської акції “Флагмани освіти і науки України”

ПСИХОЛОГІЯ і суспільство

ISSN 1810-2131

Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис

2017. — № 1 (67) Рік видання 18

Видання індексується
Google Scholar

Заснований у 2000 році

Виходить чотири рази на рік

Головний редактор **ФУРМАН Анатолій Васильович**

Передплатний індекс – 21985

ISSN 1810-2131

Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15617–4089 ПР, видане 25 серпня 2009 року Міністерством юстиції України

Сторінка в Інтернеті psm.ucoz.ua

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ψ **Проблеми
суспільствотворення**

ψ **Фундатори
українотворення**

ψ **Онтологія, гносеологія,
феноменологія**

ψ **Філософія культури,
науки, освіти**

ψ **Історія філософії**

ψ **Фундаментальні
дослідження**

ψ **Методологія як сфера
мислєдїяльності**

ψ **Теоретична психологія**

ψ **Історія психології**

ψ **Економічна теорія
та соціологія**

ψ **Освітологія**

ψ **Теорія і технології
соціальної роботи**

ψ **Соціальна психологія**

ψ **Аксіопсихологія**

ψ **Психологія економічного життя**

ψ **Експериментальна
психологія**

ψ **Психодидактика**

ψ **Психологічна служба**

ψ **Програмово-методичний
інструментарій**

Журнал входить до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі психологічних, філософських та соціологічних наук (Постанови президії ВАК України №1-05/3 від 14 квітня 2010 року та №1-05/7 від 10 листопада 2010 року)

Засновник та видавець:

Тернопільський національний економічний університет
(Рекомендовано до видання вченою радою, протокол № 7 від 22 лютого 2017 року)

Співвидавці:

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
Філософський факультет, факультет психології і факультет соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Голова редакційної ради — **Андрій Крисоватий**

Шеф-редактор — **Володимир Мовчан**

Головний редактор — **Анатолій В. Фурман**

Заступники головного редактора — **Юрій Яковенко, Оксана Фурман, Андрій Гірняк**

Заступник головного редактора (відповідальний за випуск) — **Юрій Москаль**

Завідувачка редакцією (відповідальний секретар) — **Надія Колісник**

Редакційна колегія:

Георгій Балл, Ігор Бичко, Олександр Білокобильський, Сергій Болтвець, Леонід Бурлачук, Жанна Вірна, Євген Головаха, Оксана Гомотюк, Тетяна Гончарук-Чолач, Анатолій Довгань, Лариса Журавльова, Вячеслав Казміренко, Зіновія Карпенко, Віталій Климчук, Світлана Кузікова, Анатолій Лой, Юрій Максименко, Віктор Москалець, Петро М'ясоїд, Елеонора Носенко, Віктор Пазенок, Марія Пірен, Володимир Піча, Валентина Подшивалкіна, Євген Потапчук, Юрій Романенко, Мирослав Савчин, Олександр Самойлов, Ольга Саннікова, Віталій Татенко, Тетяна Титаренко, Михайло Томчук, Сергій Шандрук, Наталія Шевченко, Тетяна Щербан, Вадим Ямницький, Алла Ярошенко, Володимир Ярошовець, Тамара Яценко (Україна), Марина Гусельцева, Олена Старовойтенко (Росія), Володимир Янчук (Білорусь), Ігор Раку (Молдова), Беррі Морріс (Канада), Євген Глива (Австралія)

Редакційна рада:

Анатолій Вихрущ, Андрій Горбачик, Іван Данилюк (заступник голови),
Микола Жулинський, Зеновій-Михайло Задорожний (заступник голови),
Анатолій Конверський (заступник голови), **Василь Кремень, Юрій Кузнецов,**
Михайло Лучко, Володимир Мельник, Віктор Огнев'юк, Віталій Панок, Ігор Пасічник,
Мирослав Попович, Віктор Рибаченко, Микола Слюсаревський (заступник голови),
Надія Скотна, Максим Стріха, Євген Суліма, Олексій Чебикін

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

46011, Україна, м. Тернопіль, вул. Львівська, 9, к. 5,
телефони: (097) 442-75-95, (0352) 47-50-50 + (вн.) 10-179
електронна поштова скринька: anatoliy_furman@yahoo.com
сторінка в Інтернеті: <http://psm2000.ucoz.ua>

Електронна копія доступна на сайтах НБУВ та ТНЕУ: <http://www.nbuv.gov.ua> <http://www.library.tneu.edu.ua>

ВИДАВЕЦЬ ТА ВИГОТОВЛЮВАЧ —

Тернопільський національний економічний університет (46004, Україна, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11)
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23 березня 2009 року
РОЗПОВСЮДЖЕННЯ — ВПЦ “Економічна думка ТНЕУ” (46020, Україна, м. Тернопіль, вул. Березанська, 2)
ДОПОЛІГРАФІЧНА ПІДГОТОВКА — НДІ методології та освітології ТНЕУ (46011, Україна, м. Тернопіль, вул. Львівська, 9, к. 5)

Здано до набору 2.02.17. Підписано до друку 23.02.17. Формат 84x108 1/16. Папір офсетний. Друк на дублюаторі.
Умов. друк. арк. 15,4. Обл.-вид. арк. 15,7. Наклад 400 пр. Зам. № P004-17/1.

Ціна за передплатою Укрпошти 97 грн 57 к.

Наші ювіляри	6	<i>Оксана Коваль, Андрій Гіряк, Ірина Ревасевич</i> Провісник нешаблонної мудрості (з нагоди 60-річчя професора Фурмана Анатолія Васильовича)
--------------	---	---

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Круглий стіл “Методологування як практика рефлексивної миследіяльності”	11	<i>Петро М'ясоїд</i> Живе методологування, оформлене як книга <i>Зіновія Карпенко</i> Герменевтика смислу в професійному методологуванні А. В. Фурмана <i>Петро Гнатенко</i> Феномен методологування як предмет дослідження <i>Олена Морицакова</i> Методологія в контексті методологування: рефлексивний нарис <i>Віталій Біскуп</i> Конструктивна роль методологування у царині соціогуманітарного знання <i>Марія Бригадир</i> Сутнісні виміри методологування у пізнавальній творчості А. В. Фурмана <i>Анатолій А. Фурман</i> Методологічний поступ до обривів психологічного пізнання <i>Тетяна Надвичинна</i> Професійне методологування як спосіб подолання кризи психології <i>Зоряна Крупник</i> Концепція професійного методологування А. В. Фурмана та розвиток психологічного знання <i>Теодозія Буда</i> Психософія вчинку і соціальне зумовлення діяльнісного мислення особистості <i>Лілія Ребуха</i> Професійне методологування в діяльності експерта соціальної сфери <i>Наталія Шевченко, Мар'яна Ткалч</i> Компетентне методологування та його роль у становленні професіонала <i>Зоя Шляхова, Олена Бітюцька</i> Методологування як перспективна дослідницька програма
---	----	--

Методологія як сфера миследіяльності	34	<i>Анатолій В. Фурман</i> Модульно-розвивальний оргпростір методологування: аргументи розширення
--	----	--

	50	<i>Ірина Ревасевич</i> Предметне поле психокультури: раціональна реконструкція теоретичних уявлень
--	----	--

	62	<i>Ярослава Бугерко</i> Буттєвість духовності в оптиці методологічного аналізу
--	----	---

	73	<i>Olha Shayuk</i> Vitacultural horizons of tolerance conceptual cognition
--	----	---

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Теоретична психологія	79	<i>Оксана Фурман</i> Простір і час у психологічному дискурсі
--------------------------	----	---

Психологія особистості	133	<i>Юрій Максименко</i> Особистісна зрілість у формовиявах ціннісного зорієнтування
---------------------------	-----	---

	139	<i>Serhiy Shandruk</i> The becoming of the creative personality: from creative potential to professionalism
--	-----	---

Наши юбиляры	6	<i>Оксана Коваль, Андрей Гирняк, Ирина Ревасевич</i> Предвестник нешаблонной мудрости (к 60-летию профессора Фурмана Анатолия Васильевича)
ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ		
Круглый стол “Методологизи- рование как практика рефлексивной мыследеятельности”	11	<i>Петр Мясоед</i> Живое методологизирование, оформленное как книга <i>Зиновия Карпенко</i> Герменевтика смысла в профессиональном методологизировании А. В. Фурмана <i>Петр Гнатенко</i> Феномен методологизирования как предмет исследования <i>Елена Морщакова</i> Методология в контексте методологизирования: рефлексивный очерк <i>Виталий Бискуп</i> Конструктивная роль методологизирования в области социогуманитарного знания <i>Мария Бригадир</i> Сущностные измерения методологизирования в познавательном творчестве А. В. Фурмана <i>Анатолий А. Фурман</i> Методологическое продвижение к горизонтам психологического познания <i>Татьяна Надвичная</i> Профессиональное методологизирование как способ преодоления кризиса психологии <i>Зоряна Крупник</i> Концепция профессионального методологизирования А. В. Фурмана и развитие психологического знания <i>Теодозия Буда</i> Психософия поступка и социальная детерминация деятельностного мышления личности <i>Лиля Ребуха</i> Профессиональное методологизирование в деятельности эксперта социальной сферы <i>Наталья Шевченко, Мариана Ткальч</i> Компетентное методологизирование и его роль в становлении профессионала <i>Зоя Шляхова, Елена Битоцкая</i> Методологизирование как перспективная исследовательская программа
Методология как сфера мыследеятельности	34	<i>Анатолий В. Фурман</i> Модульно-развивающее оргпространство методологизирования: аргументы расширения
	50	<i>Ирина Ревасевич</i> Предметное поле психокультуры: рациональная реконструкция теоретических представлений
	62	<i>Ярослава Бугерко</i> Бытийность духовности в оптике методологического анализа
	73	<i>Ольга Шаюк</i> Витакультурные горизонты сущностного познания толерантности (англ.)
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ		
Теоретическая психология	79	<i>Оксана Фурман</i> Пространство и время в психологическом дискурсе
Психология личности	133	<i>Юрий Максименко</i> Личностная зрелость в формопроявлениях ценностного ориентирования
	139	<i>Сергей Шандрук</i> Становление креативной личности: от творческого потенциала к профессионализму (англ.)

Our heroes of the day	6	<i>Oksana Koval, Andriy Girnyak, Iryna Revasevych</i> Harbinger of unconventional wisdom (on the occasion of the 60th anniversary of Professor Anatoliy V. Furman)
-----------------------	---	--

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Round table “Methodologization as a practice of reflexive thought-activity”	11	<i>Petro Myasoid</i> Live methodologization, made as a book <i>Zinoviya Karpenko</i> Hermeneutics of the meaning in professional methodologization of A. V. Furman <i>Petro Hnatenko</i> Phenomenon of methodologization as a subject of research <i>Olena Morshchakova</i> The methodology in the context of methodologization: reflexive essay <i>Vitaliy Biskup</i> Constructive role of methodologization in the field of socio-humanitarian knowledge <i>Mariya Bryhadyr</i> The essential dimensions of methodologization in the cognitive creativity of A. V. Furman <i>Anatoliy A. Furman</i> The methodological progress towards horizons of psychological cognition <i>Tetyana Nadvynychna</i> Professional methodologization as a way to overcome the crisis of psychology <i>Zoryana Krupnyk</i> Conception of professional methodologization of A. V. Furman and the development of psychological knowledge <i>Teodoziya Buda</i> Psycho-sofia of an action and social causing of action thinking of the personality <i>Liliya Rebuha</i> Professional methodologization in the expert activity of social sphere <i>Nataliya Shevchenko, Mariana Tkalych</i> Competent methodologization and its role in the becoming of the professional <i>Zoya Shlyahova, Olena Bityutska</i> Methodologization as a prospective research program
---	----	--

Methodology as a sphere of thought activity	34	<i>Anatoliy A. Furman</i> Module-developmental org-space of methodologization: arguments of expansion
	50	<i>Iryna Revasevych</i> Subject field of psycho-culture: the rational reconstruction of theoretical ideas
	62	<i>Jaroslava Buherko</i> Everydayness of spirituality in optics of methodological analysis
	73	<i>Olha Shayuk</i> Vitacultural horizons of tolerance conceptual cognition

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Theoretical psychology	79	<i>Oksana Furman</i> Space and time in psychological discourse
Psychology of the personality	133	<i>Yuriy Maksymenko</i> Personal maturity in form manifestation of value orientation
	139	<i>Serhiy Shandruk</i> The becoming of the creative personality: from creative potential to professionalism

Наші ювіляри

ПРОВІСНИК НЕШАБЛОННОЇ МУДРОСТІ**(З нагоди 60-річчя професора ФУРМАНА Анатолія Васильовича)**

Оксана КОВАЛЬ, Андрій ГІРНЯК, Ірина РЕВАСЕВИЧ УДК 101.9 : 159.9.019 : 167/168

Oksana Koval, Andriy Girnyak, Iryna Revasevych
HARBINGER OF UNCONVENTIONAL WISDOM*“Мудрий сильніший від сильного,
а людина розумна – від повносилоого”**(Соломон)**“Добро приречене бути мудрим”**(А. В. Фурман “Світовит”)*

На життєвому шляху часом зустрічаються люди з потужним енергетичним зарядом, титанічним працелюбством, широким видоколом ідей та неординарним талантом у різних

сферах діяльності. Кипуча енергія, закладена самою природою, перетворює їх життя на стрімкий водогін, який захоплює за собою всіх, хто так чи інакше пов'язаний з ними.

Такі творчі натури ніколи не сидять без діла і не можуть пасивно споглядати плін довколишнього життя. Навпаки, вони завжди постають активними реформаторами існуючої системи світобачення та опозиціонерами узвичаєного повсякдення. Завдяки своїй неймовірній ерудиції, проникливій інтуїції, винятковій правдивості і самовідданій працьовитості вони сміливо вносять у науковий простір модерні парадигми, оригінальні концепції і втілюють у життя довершені новаторські освітні технології, що викликають захоплення, а у декого й заздрість. Різносторонність діяльності і вдале зреалізування життєвих програм цих визначних постатей часто не піддаються звичному осягненню того, як одна особа може мисленнєво збагнути, методологічно переосмислити, креативно спроектувати й вчинково упередити шедеврально прорив у суєтній суспільній буденності.

Кожний життєвий ювілей такої непересічної особистості – це свято не лише для неї самої, а й для усіх, хто близько знайомий з нею, спілкується, співпрацює. Лютий цього року ознаменований ювілейною датою в житті невідомого *Науковця*, досвідченого *Вчителя*, високопрофесійного *Керівника*, *Сподвижника* істинної методології, незаперечного авторитету у вітчизняній соціогуманітаристиці, завжди проникливого й мудрого співрозмовника **Фурмана Анатолія Васильовича** – доктора психологічних наук, професора, академіка Академії наук вищої школи України, візитного професора Саскачеванського університету (Канада), директора науково-дослідницького інституту методології та освітології, завідувача кафедри психології та соціальної роботи юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету, члена Національної спілки журналістів України, головного редактора журналу “Психологія і суспільство” та методологічного альманаху “Вітакультурний млин”, очільника Тернопільського обласного осередку Соціологічної асоціації України та незмінного голови Правління ГО “Інтелектуальний штаб громадянського суспільства”.

Диригент науки, маестро освіти, майстер дефініцій, предтеча й укладач методологічних нот. Саме так характеризують Анатолія Васильовича колеги-однодумці й імениті наступники. А для більшості молодих adeptів наукової

школи він є тим “*perpetuum mobile*”, котрий випромінює шалену потугу та постійну готовність до генерування нових ідей. Для студентів він же постає *надійним маяком* у стихії сучасної науки та бездонним джерелом цікавих візій, котрі викликають захоплення й дивовижне бажання наслідувати все найкраще, що спонукає до нестримного руху й самовдосконалення. Відтак справа його життя є своєрідним камертоном і надсучасним еталоном уже для декількох поколінь представників національної інтелектуальної еліти.

Що ж стало визначальним чинником у самотворенні нашого ювіляра, закладанні міцних засад його професійного та непересічного особистісного фундаменту? Багатомірний дар майстра, народжений історичною Черкащиною, ось уже кілька десятиліть щедро і славно слугує психологічній науці. Та було б оманливо думати, що це визнання прийшло до нього зоряною доріжкою успіху. Власне, Шевченкове “Борітеся – поборете!” – його дороговказ.

Життєвий шлях Анатолія Васильовича бере свій початок у мальовничому селі Криві Коліна Тальнівського району на Черкащині, яке славиться своїми культурно-просвітницькими традиціями. Народився майбутній професор 6 лютого 1957 року в селянській родині з усталеними духовно-моральними орієнтирами. Після закінчення середньої школи він набуває майстерності у Корсунь-Шевченківському педагогічному училищі, а у 1976 році стає студентом загальнотехнічного факультету Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького, котрий закінчує у 1980 році з відзнакою. Юний Анатолій водночас ґрунтовно займається спортивною гімнастиком (у 1975 році виконав норми першого розряду), веде активне громадське життя і розвиває риси вольового лідера-організатора. Професійний його злет розпочинається із посад учителя і заступника директора Жулянської середньої школи Києво-Святошинського району (1980–1985), потім старшого і провідного наукового співробітника НДІ психології МО України (1986–1993), а ще пізніше завідувача кафедри експериментальних систем освіти Державної академії керівних кадрів освіти МО України (м. Київ, 1994–1999).

У 1999 році А. В. Фурман переїжджає на Тернопілля, де продовжує активне громадське й наукове життя, і відтоді, за влучним вис-

ловом професора С. І. Болтівця, “психологічна столиця знаходиться саме в Тернополі”. З листопада 1999 року наш ювіляр очолює Інститут експериментальних систем освіти (нині – НДІ методології та освітології), а з серпня 2003 – кафедру психології та соціальної роботи (до вересня 2014 року – соціальної роботи) Тернопільського національного економічного університету, хоча й із невеликою перервою: у 2007–2008 роках обіймає посаду завідувача кафедри психології Кримського гуманітарного університету, місто Ялта (АР Крим). Окрім того, Анатолій Васильович знаний як співзасновник і член Політради Партії освітян України (1998–2004), член Координаційної ради і Голова осередку громадського об’єднання “Всеукраїнська соціальна Рада” в Тернопільській області (2004–2005).

За значні здобутки у царині вітчизняної освіти і науки професор А. В. Фурман нагороджений медаллю “Відмінник освіти України” (1997), Почесною грамотою МОН України (2006), нагрудним знаком “Відмінний прикордонник” (II ступеня) Державної прикордонної служби України (2006), Почесними грамотами МОН АР Крим (2008) та Управління освіти і науки Тернопільської ОДА (2016), Почесною відзнакою міського голови Тернополя (2013), є Лауреатом Загальнонаціональної громадської акції “Флагмани освіти і науки України” (2010) і володарем титулу “Науковець юридичного факультету ТНЕУ – 2016”.

Провідні теми його наукової творчості: психодідактична теорія навчальних проблемних ситуацій, експериментальна модель шкільної соціально-психологічної служби, психодіагностика інтелекту та особистості, теорія освітньої діяльності, вітакультурна методологія, інноваційна оргтехнологія модульно-розвивальної освіти, фундаментальний соціально-психологічний експеримент, психокультура української ментальності, психодідактика проектування навчально-книжкових комплексів, психософія гри, та особливо система професійного методологування.

У 1994 році Анатолій Васильович Фурман заснував наукову школу як дослідницький колектив, котрий реалізує авторську програму інноваційного розвитку національної системи освіти і соціогуманітарної науки засобами міждисциплінарного поєднання психологічних, соціологічних, педагогічних і методологічних

знань, а з 2003 – ще й як науково-освітню групу однодумців, котрі займаються професійним методологуванням.

Перша програма (1992–99 роки) самотужки науково-освітньої школи була тематично організована як взаємозалежне створення інноваційної системи модульно-розвивального навчання та започаткування фундаментального соціально-психологічного експерименту у школах України. Її виконання забезпечувалося багаторічною новаційно-дослідницькою діяльністю цілої когорти педагогічних колективів загальноосвітніх шкіл, очолюваних мудрими керівниками, більшість з яких і сьогодні продовжують нелегку справу фундаментального експериментування.

Основними тематико-змістовими сегментами *другої програми* (2000–07 роки) дослідницького колективу однодумців стала розробка теорії освітньої діяльності, вітакультурної методології, інноваційної оргтехнології модульно-розвивальної освіти, концепцій інноваційно-психологічного клімату і самотворення Я-концепції людини (О. Є. Фурман (Гуменюк)), освітології як синтетичної наукової дисципліни, завдяки чому відбулося істотне збагачення категорійного профілю школи новими авторськими категоріями і поняттями.

Третя програма (2008–2017 роки) істотно відрізняється від двох попередніх рівнем теоретизування, орієнтацією на посткласичний і постнекласичний типи філософування, а відтак характеризується надзвичайною логіко-змістовою складністю інноваційної методологічної роботи. Вона була оприлюднена у формі монографій проф. Фурмана А. В. “Ідея професійного методологування” (2008) та “Ідея і зміст професійного методологування” (2016). Її зреалізування становлять розробки суто методологічних напрямків обґрунтування: а) принципів і закономірностей категоріогенезу, у тому числі його найвищих продуктів – категорійних матриць; б) методологування як важливого каналу смислородження і водночас як способу та засобу рефлексивного опанування дослідником своїм динамічним полісмысловим потоком повсякдення; в) об’єкт-мислєдєльнїсної сфєри і засадничих концентрів ВК-методології; г) методології парадигмальних досліджень у соціогуманітарних науках, яка не лише переосмислює відому методологічну концепцію Томаса Куна, визначаючи її переваги та обмеження у сфері психосоціального пізнання, а й схарак-

теризує типи і класи парадигм, моделі і схеми багаторівневого уможливлення парадигмальних пошукувань; циклічно-вчинкового підходу, принципи і нормативи якого успішно застосовані до реконструкції науки як глобальної дослідницької програми, до творчого шляху Імре Лакатоша як всесвітньо відомого методолога науки, до гри як онтофеноменальної данності; е) концентрів та епістем ВК-методології і головне – (є) методології як окремого світу вітакультурно організованих мислення, діяльності, мислєдіяльності (МД) і професійного методологування (ПМ).

Проведені за ці роки авторські наукові школи, методологічні семінари і тренінги, дискурсивне узмістовлення яких знайшло відображення у журналі “Психологія і суспільство” (№ 31–36) та альманасі “Вітакультурний млин” (модулі 7–17), дали змогу різноаспектно і посегментно збагатити ідею професійного методологування принципами і підходами, моделями і концепціями, методами і способами, процедурами і засобами мислєдіяльності і мислєвчинення.

Візитівкою наукової школи А. В. Фурмана є фаховий теоретико-методологічний часопис “Психологія і суспільство”, що індексується наукометричними базами даних, а з 2000 року входить до переліку наукових фахових видань України, в котрих публікуються результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі філософських, психологічних та соціологічних наук. У 2011 журнал став дипломантом Всеукраїнської акції “Флагмани освіти і науки України”. Сьогодні за міжнародною рейтинговою шкалою він входить у п’ятдесятку кращих наукових журналів України. Філософія журналу центрована на продукуванні психодуховно збагаченого соціогуманітарного знання, котре, поєднуючи чисте мислення, дослідницьку діяльність і безперервну думку-комунікацію, щонайперше інтегрує упредметнення психології, соціології, дидактики, культурології у форматі методології-як-учення і методологування-як-практики. Сам журнал, як зазначають провідні науковці, змістовно перевершує те, чим захоплювалися психологи в минулому, а його посередництвом “Анатолій Фурман створює найпотужніші світоглядні засади непереможного духу Української нації в її борні з російським окупантом заради Життя і Свободи співвітчизників-українців”. З 2005 журнал

виходить із додатком “Вітакультурний млин”, що висвітлює зміст і форми роботи постійно діючого при авторській науковій школі методологічного семінару.

Геніальний учень легендарної проф. Л. М. Проколієнко (у 1983–1989 роках директор НДІ психології Міністерства освіти Української РСР) нині продовжує торований нею шлях у підготовці наукових кадрів. Зокрема, Анатолій Васильович є науковим керівником, який підготував 20 кандидатів наук, а саме 7 кандидатів педагогічних наук (С. Ю. Мариньчак, Б. Г. Скоморовський, В. В. Мельник, Л. В. Зазуліна, Т. В. Семенюк, В. О. Комісаров, Я. А. Костін) та 13 кандидатів психологічних наук (О. Є. Фурман (Гуменюк), Г. О. Горбань, М. Б. Бригадир, Л. З. Ребуха, А. Н. Гірняк, І. С. Ревасевич, Я. М. Бугерко, Т. Л. Надвинична, Н. Є. Ситнікова, А. А. Фурман, О. Я. Шаюк, У. В. Кирєєва, Г. С. Гірняк). У 2015 році успішно захищена докторська дисертація із психології О. Є. Фурман, а у 2016 за наукового консультування професора А. В. Фурмана – С. К. Шандруком.

Водночас вражає грандіозна тематична різноманітність та змістовність наукового доробку ювіляра (понад 420 наукових праць загальним обсягом 600 др. арк.). Зокрема, науковий арсенал цього вченого охоплює 18 монографій та 14 підручників і навчальних посібників, 56 брошур, 185 статей, 35 перекладів, більше сотні тез і дві поетичні збірки. Наведемо тематику найважливіших монографій та посібників: “Проблемні ситуації в навчанні” (1991), “Психодіагностика інтелекту в системі диференціації навчання” (1993), “Вступ до шкільної практичної психології” (1993), “Методологія проблемного навчання” (1993), “Принцип модульності в історії освіти” (у співавт. з В. О. Огнев’юком, 1995), “Педагогічне керівництво пошуковою пізнавальною активністю школярів” (у співавт. з Б. Г. Скоморовським, 1996), “Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, забезпечення” (1997), “Психодіагностика особистісної адаптованості” (2000), “Психокультура української ментальності” (2002), “Теорія і практика розвивального підручника” (2004), “Психологія Я-концепції” (у співавт. з О. Є. Фурман, 2006), “Основи гендерної рівності” (у співавт. з Т. Л. Надвиничною, 2006), “Вступ до теорії освітньої діяльності” (2006), “Теорія і практика навчальних проблемних ситуацій: психолого-ди-

дактичний аспект” (2007 р.), “Ідея професійного методологування” (2008), “Психодидактична експертиза модульно-розвивальних підручників” (у співавт. з А. Н. Гірняком, 2009), “Психодидактика проектування навчально-книжкових комплексів для ВНЗ” (у співавт. з А. Н. Гірняком, Г. С. Гірняк, 2012), “Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології” (2013), “Сутність гри як учинення” (у співавт. із С. К. Шандруком, 2014), “Організаційно-діяльнісні ігри у вищій школі” (у співавт. із С. К. Шандруком, 2014), “Ідея і зміст професійного методологування” (2016). Окремої уваги заслуговують чотири томи унікальної на всесвітніх теренах філософської думки хрестоматії “Система сучасних методологій”, що побачила світ у 2015 році завдяки впорядкуванню, редагуванню і перекладам проф. А. В. Фурмана.

Про міжнародний авторитет науково-методологічної школи проф. Фурмана яскраво засвідчує нещодавня подія: наказом Верховного отамана МГО “Об’єднаної Ради Українського та зарубіжного козацтва” маршалом О. Левандо від 26.12.2016 року за № 32 створено Управління психології, Анатолія Васильовича призначено його Головним отаманом та присвоєно військово-козацьке звання ГЕНЕРАЛ-ПОЛКОВНИК.

Непересічність та неординарність особистості Майстра не обмежується лише науковою творчістю, адже він із 2001 року є членом Національної спілки журналістів України, митцем, який інтуїтивно вчувається в усі тонкощі рідного слова. Цей вроджений хист на снажив автора трепетно виплекати дві збірки ліричних віршів, які відкривають маловідому інтимно-особистісну грань його індивідуальності. Поезія зачаровує читачів своєю чуйністю, межевою відкритістю, метафоричною смислоємністю і високою духовністю.

Калейдоскопічна багатогранність постаті Анатолія Васильовича органічно об’єднана в єдину сув’язь колоритних рис його цілісної особистості, котра пронизана чітким маскулінними стрижнем. Останній згармонізовує

внутрішній світ цього волелюбця, однак прирікає його завжди бути самим собою у найрізноманітніших ситуаціях, у тому числі й таких, де більшість схильна пристосуватися до обставин.

*“А мій талант ще не заснув
І ворогам не зріксь на милість,
Він лише сенс в життя вдихнув
Й відкрив у думці вищу зрілість”.*
(А. Фурман)

Присвятивши власне життя “методології як мистецтву інтелектуальної боротьби” (О. П. Зінченко), Анатолій Васильович формулює своє життєве кредо – “не розчинитися в буденності, не йти відомою дорогою традиції, не втратити своє самобутнє духовне обличчя” задля перемоги “у незвіданій дорозі культуротворення, котра у людиноствердному форматі рівна бодай непомітному для загалу, але самоцінному подвигу”. Відтак уся професійна наукова діяльність професора А. В. Фурмана – “це не лише десятки прочитаних і переосмислених книг, публічні доповіді і проблемні дискусії, експериментальні процедури і майже постійно недосконалі авторські тексти. Це, звісно, й особливий спосіб самовідданого, внутрішньо напруженого і драматичного, життя, за якого всі мрії, помисли, переживання й таланти підпорядковані головному – відкриттю нових горизонтів наскрізь утаємниченої і в абсолюті недосяжної істини – про світ, людину, мислення, вічність”.

У народі говорять, що сила зерна – у його врожайності, а сила людини – в умінні працювати. Тож нехай Ваше життя, вельмишановний Анатолію Васильовичу, і надалі буде врожайним на благородну високість устремлінь, доброту й гуманність учинків та невтомну енергію до великих звершень. Наукова нива нехай колоситься численними учнями, а благодатна зоря Вашого таланту яскраво світить ще не одне десятиліття і надихає своєю величчю багато поколінь.

6 лютого 2017 року

Дорогий друже! Зараз Ти на вершині творчого злету. Твій талант розкривається багатьма гранями, попереду нові відкриття і тяжка робота. Тому бажаю, щоб у Тебе були сталеві м’язи, світла голова і підтримка небес на Твоєму шляху. Бажаю також, щоб сім’я і друзі завжди були поряд і наповнювали Твоє життя щастям. Обнімаю.

Академік Юрій Кузнецов

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Круглий стіл

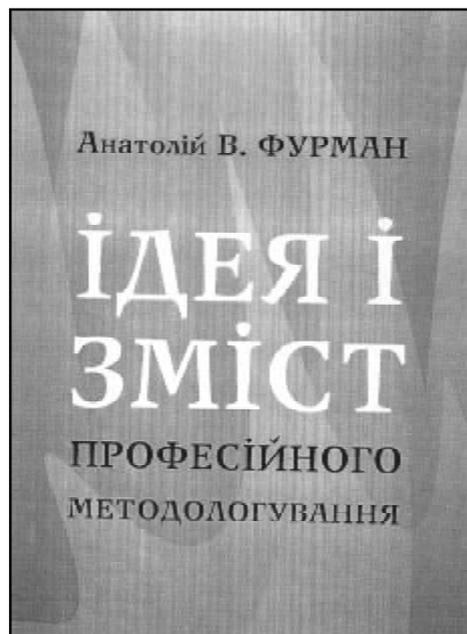
МЕТОДОЛОГУВАННЯ ЯК ПРАКТИКА РЕФЛЕКСИВНОЇ МИСЛЕДІЯЛЬНОСТІ

Round table

METHODOLOGIZATION AS A PRACTICE OF REFLEXIVE THOUGHT-ACTIVITY

М'ясоїд Петро
МЕТОДОЛОГУВАННЯ,
ОФОРМЛЕНЕ ЯК КНИГА

Монографію в цілому, очевидно, схарактеризували рецензенти – знані українські вчені, представники різних галузей знань. Очевидно також, що вони віддали належне підсумку багаторічної самовідданої праці Анатолія Васильовича Фурмана у царині професійної методологічної роботи. Не можна не бачити, що за працею – невпинний і невтомний, систематичний рух-поступ думки автора і, зрештою, творчий синтез, у світлі якого принципово по-новому постає особлива, часто неявна форма мислення людини, котра намагається знайти засоби дослідження тих чи інших аспектів дійсності. Завдання, яке ставить і вирішує А. В. Фурман, йому належить і сам термін “методологування”, здавалось би, є непосильним для розу-

Фурман А.В.
Ідея і зміст професійного
методологування : [монографія]
/ Анатолій Васильович Фурман. –
Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.

му окремої людини. Уже тому, що вирішується воно упродовж історії людства сукупною роботою думки, і вочевидь вирішенням немає кінця. І все ж це не думка взагалі, а думка, котра кристалізується із внесків саме окремих, як на мене, непересічних людей. Маю підстави розглядати монографію “Ідея і зміст професійного методологування” саме під цим кутом зору.

Універсальне, – говорив Володимир Андрійович Роменець, – має унікальну, оригінальну, творчу форму вираження, це форма його існування. Саме у такій – оригінальній і творчій – формі постає сфера професійного методологування у праці А. В. Фурмана. Надзагальне, переломлюючись через індивідуальне, стає майстернею, причому і мисленнево, і стилістично, складноструктурованою на підґрунті категорій, що вводяться, розгортаються й одразу ж залучаються до

нових кроків рухливою конструкцією. Конструкцією, що прагне до свого ідеалу. Недостатньо сказати, що перед нами книга про професійне методологування, це, швидше, – *саме методологування*, оформлене як книга. Якщо спиратися на безпосередні враження і вдаватися до емоційних оцінок, то переді мною – дивовижний витвір людського розуму. Навряд чи ще є праця з такою історією, такого рівня й такого гатунку. Напевно, цю обставину рецензенти відзначили.

Серед рецензентів – визначний український учений Георгій Олексійович Балл, котрий багато працював у галузі методології психології. Георгій Олексійович нещодавно полишив цей світ, відійшов у Вічність (22.12.2016), українська психологічна наука зазнала великої, непоправимої втрати, й вже те, що з його іменем пов'язана поява книги А. В. Фурмана, для мене є прямим свідченням її вагомості й цінності.

Ймовірно, Георгій Олексійович не оминув теми “вітакультурного обґрунтування сфери психології” (п. 5.3). Психологія такого обґрунтування конче потребує, в ній усе ще панують парадигми, запозичені з природознавства, а ті, що вводяться, на кшталт “суб’єктної”, мають локальне значення й не стосуються суті способу людського буття, що, за В. А. Роменцем, є справжнім, повнокровним предметом психології. В основу вітакультурної парадигми, про це говорить вже її назва, кладуться категорії “життя” і “культура”. Охоплюється “психокультурний” зріз буття, досліджуються різновиди професійної роботи з практично безмежною реальністю, “що знаходиться між полюсами “людина – світ”, “культура – життя”, “теорія – практика”” (с. 257). Методологічна робота у сфері психології характеризується як створення нових організацій людинознавчих знань, культурного досвіду, різних видів суспільної діяльності. Водночас утверджується ідея “множинності розгляду підходів стосовно об’єкта, який береться разом з уявленням про нього, тобто предметно” (с. 260). Суб’єкт і об’єкт психологічного пізнання тлумачаться як складові однієї й тієї ж багатозмістовної людинорозмірної культурно-історичної системи буття. З огляду на картезіанську, класичну епістемологію, це неklasичне, у цьому випадку саме вітакультурне, осмислення предметного змісту психології й нове слово у методології психології. Георгій Олексійович, напевно, про це говорив.

Автор книги ретельно і послідовно відпрацьовує методологічний інструмент психоло-

гічної роботи у її різних царинах. Про відпрацьовання методологічного інструменту говорять, коли оцінюють творчість Е. Гуссерля, однак до застосування інструменту у працях самого Е. Гуссерля, наскільки мені відомо, справа не доходить. Значення “гуссерліани” в іншому: вона виводить філософську думку на шлях пошуків буттєвого смислу світу, відкривається простір, заповнений, зокрема М. Гайдеггером, й розширений зусиллями когорти філософів ХХ століття. Що має бути далі у цьому випадку? Питання про застосування ідей А. В. Фурмана у конкретній сфері психології мене переслідувало упродовж усього часу читання книги. Аж доки я не дійшов до дослідження творчості В. А. Роменця (с. 313–323). Тема мені близька, це ще одна спонука поглянути на напрацювання Анатолія Васильовича, хоча тепер уже з іншого боку. Критерій тут один: що нового вони дають для розуміння творчості великого українського вченого?

А. В. Фурман виокремлює справді головний момент завершального акту творчості В. А. Роменця, що в “Історії психології ХХ століття” подається у розділах 29 та 33 під назвами “Психософія вчинку – сходинки екстатичного буття” та “Софійність учинку: вищі цінності й суєта”, й говорить саме про метод, котрий дав змогу вченому розгорнути психологічну систему, якій за змістом і формою утілення, поза сумнівами, “немає рівних на соціогуманітарних просторах сучасної людської думки” (с. 316). Аналізуючи тексти розділів, А. В. Фурман проводить “методологічні лінії рефлексивного аналізу... психософійної сфери вчинкової присутності людини у світі і подієвої наявності світу в житті людини”. Якщо у самого В. А. Роменця таких ліній чотири, то в автора аналізу – вісім. Це конкретний результат погляду на творчість вченого з уже відпрацьованих позицій і водночас той випадок, коли дослідник творчості просувається в аналізі творчості далі самого творця. Кроки В. А. Роменця продовжуються й поглиблюються, дається всеосяжне визначення психософії вчинку, створюється “структурна мислещема” психософії вчинку, елементи якої відтворюють мислення В. А. Роменця на завершальному етапі його міркувань про вчинок і людину вчинку. “У результаті вчинку постає не лише *канон* психологічного знання (історико-теоретична лінія творчості мислителя), а й *оргсхемою* філософського і прикладного методологування...” (с. 319). У дослідженні

й всебічному висвітленні структурних компонентів цієї оргсхеми, на мою думку, полягає непересічної ваги внесок Анатолія Васильовича Фурмана у дослідження творчості нашого великого вченого Володимира Андрійовича Роменця. Це внесок саме у сфері конкретного методологування, уможливлений творчістю автора, розгорнутою на сторінках книги “Ідея і зміст професійного методологування”.

Переконаний, що книга з цікавістю й користю буде прочитана й обговорена не тільки фахівцями у галузі методології, а й дослідниками у галузі психології людського буття, котрі, як і автор книги, поділяють слова Г. Щедровицького, винесені як епіграф: “Світ є те, що ми мислимо”. Книга вчить мислити про світ і про людину у світі. Саме у цьому у вбачає її значення і роль у невпинному намаганні людської думки через оригінальне виразити універсальне.

Карпенко Зіновія **ГЕРМЕНЕВТИКА СМISЛУ** **В ПРОФЕСІЙНОМУ МЕТОДОЛОГУВАННІ** **А. В. ФУРМАНА**

Новітня криза методології сучасних соціогуманітарних наук пов’язана з гносеологічною втомою від релятивістської вакханалії нічим не обмежених факультативних істин на, так би мовити, “злобу дня” і спробами навернення постнекласичної епістемології до суб’єкта-дослідника (вченого-методолога), який генерує скорельовані із так званою об’єктивною реальністю мислєдіяльнісні конструкти, концепції, парадигми. Пошуки холистичної, інтегративно-синергетичної, універсальної методології, що прийде на зміну постнекласичній раціональності, приводять до проголошення різного роду “поворотів” – лінгвістичного, аксіологічного, раціогуманістичного, еволюційно-історичного, культурно-аналітичного тощо, – які тяжіють до знаходження своєрідних осьових принципів організації наявного знання і методів його здобування, перевірки і застосування.

Таким осьовим принципом в ідеї і змісті професійного методологування А. В. Фурмана виступає порівневе сходження мисленневої діяльності до все більшої екзистенційно-феноменологічної (сислової) повноти (цілісності) і логічної когерентності чітко окреслених сутностей (ідеалізованих носіїв об’єктивних зна-

чень). При цьому сходження рівнями методологічних аналізу (мікрорівень), рефлексії (мезорівень), розуміння (екзорівень), мислення (макрорівень), роботи (мегарівень) і діяльності (метарівень) означає не лише розширення горизонту осягнення суб’єктивного (семантичного) всесвіту, а й убачання апріорних ідей-інтенцій, мислесхем, конститутивних принципів, які творять інваріантний знаннєвий каркас науки.

Проте феноменологічно-рефлексивне конструювання буття як соціальної практики (йдеться як про психологію буденного життя, так і про такі її професійні практики, як психологічне консультування, соціально-психологічний тренінг, психотерапія і т. ін.) не тільки онтологізує (упредметнює) трансцендентальний лад свідомості, а й слугує інтелектуальним інструментом, процедурно-технологічним етосом професійного методологування. Проте, якщо Е. Гуссерль обґрунтовує три послідовні гносеологічні процедури – феноменологічну, ейдетичну і трансцендентальну редукції, то А. В. Фурман пропонує вісім рівнів методологування, застосовні до сфери соціогуманітарних наук. Причому об’єднавчим стрижнем обидвох методологувань є представлення методології і як учення про основоположні засади людського пізнання, і як особливу діяльність зі здобуття цих засад, тобто, як єдність теоретичних передумов і логічних операцій дослідника.

Відтак герменевтика смислу, за А. В. Фурманом, у нашій опції сутнісно полягає в концентричному розгортанні кіл розуміння упредметнених інтенційних соціокультурних об’єктів, що пізнаються у їх усебічному осягненні інтуїтивним інтелектом і дискурсивним мисленням. Тільки таке “біокулярне мислення” здатне забезпечити методологічну тріангуляцію пояснення (наприклад, обґрунтування каузальних залежностей у поведінці людини) та описовості (телеологічної умотивованості біографічних подій і різноманітних психічних явищ) сприйманих (переживаних, мислимих, сконструйованих, витіснених, реконструйованих тощо) феноменів.

Зрозуміло, що професійне методологування – надскладний різновид наукової діяльності, який потребує рівновеликих зусиль як апологетів, так і опонентів. З обома категоріями науковців А.В. Фурману пощастило. Тож є всі підстави сподіватися на творчий розвиток закладених ним підвалин розбудови методології психології та суміжних з нею наук.

Гнатенко Петро
ФЕНОМЕН МЕТОДОЛОГУВАННЯ
ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ

В монографії А. В. Фурмана “Ідея і зміст професійного методологування” розглядаються наступні питання: до історії постання ідеї, сутність професійного методологування, категорії як інструменти методологування, вітакультурна методологія і професійне методологування: синтез ідей, інваріанти прикладного методологування і світ методології.

Аналіз роботи свідчить про глибоку ерудицію автора. Список першоджерел нараховує 508 найменувань, що включають праці класиків світової філософської і психологічної думки, зокрема праці Гегеля, Мамардашвілі, Платона, Виготського, Костюка, Роменця, Рубінштейна та багатьох інших авторів.

Крім того, у монографії заявлено рецензії семи докторів наук з різних галузей знання – філософії, психології, права, економіки, соціології, філології. Серед рецензентів академік НАН України, два члени-кореспонденти НАПН України. Такий інтерес до монографічного дослідження проф. Фурмана пояснюється розглядом дуже важливої проблеми, якою є проблема методології. Відомо, що раніше їй не приділялося належної уваги. Єдиним і панівним оголошувався діалектичний метод, який розглядався як своєрідна відмічка для вирішення всіх питань, причому як теорії, так і практики.

Георгій Щедровицький уперше в Радянському Союзі феномен методології перетворив на об’єкт дослідження. Створений ним гурток з питань методології ставив перед собою завдання підготовки методологів як таких. Я вважаю, що підготовка “чистих методологів” є неправомірною, адже неможливо штучно відокремлювати предмет науки і пануючий у ній метод. Специфіка певної галузі наукового знання й зумовлює наявність у ній методологічних принципів, їх специфіки.

Взагалі протягом монографічного дослідження Фурмана відчувається вплив ідей Щедровицького, перебільшення їх ролі і значення, що, на мою думку, не завжди відіграє позитивну роль. Автору потрібно було б більш критично відноситися до ідей свого учителя. (Маючи на увазі Щедровицького, Фурман слово “Учитель” пише з великої букви, що є взірцем поваги до своїх учителів з боку учнів.)

Позитивним моментом монографії Анатолія Фурмана є те, що в ній детально розглядаються основні риси методологічної роботи. Серед цих рис він виділяє такі:

- методологічна робота не є дослідницькою у “чистому вигляді”, вона містить також критику і схематизацію, програмування і проблематизацію, конструювання і проектування, онтологічний аналіз і нормування;

- методологія відрізняється від методики тим, що до межі насичена знаннями й обіймає чітко відмежоване рафіноване дослідження;

- методологія розширює науковий підхід, створюючи композиції із знань різного типу;

- методологія поєднує знання про діяльність і мислення зі знаннями про об’єкти цієї діяльності та мислення; саме у способах такого поєднання закладена найважливіша особливість методології, що задає логіку рефлексії;

- методологія враховує відмінності та множинності позицій діяча стосовно об’єкта, що веде до роботи з різними уявленнями про одне і те ж як характерної риси мислєдіяльності;

- у методології об’єднання знань відбувається не за схемами об’єкта, а за схемами самої діяльності шляхом фокусування своїх уявлень, участі в єдиній кооперації та мисленнєвій обробці окремо взятого об’єкта методологування.

З перерахованих основних рис методологічної роботи потрібно звернути увагу на другу і четверту риси. Зокрема, у другій рисі автор акцентує увагу на те, що методологія відрізняється від методики і пояснює цю відмінність. Це дуже важливо, тому що багато дослідників, перш за все у дисертаційних роботах, цієї відмінності не бачать й ототожнюють їх.

Стосовно четвертої риси, де автор підкреслює думку про поєднання об’єктивних знань з рефлексивними, то у способах такого поєднання закладена найважливіша особливість методології, що задає логіку рефлексії.

Назва монографії “Ідея і зміст професійного методологування” свідчить про те, що предметом дослідження є феномен методологування. Таким чином автор вводить у науковий обіг категорію “методологування”. Що ж таке методологування? Відповідаючи на це запитання, Фурман А. В. підкреслює, що поняття “методологія” має два визначення. Це по-перше, мовиться про співвідношення теорії і методу і, по-друге, – це емпіричне втілення теорії у практику. Щоб подолати цю суперечність автор вводить термін “методологування”. Як він підкреслює, ще допоможе рефлексивно

упрозорити світ методології. Термін методологування автор запропонував у 2005 році. Характеризуючи цей метод, він пише: “Запропонована модель професійного методологування дає змогу не лише чітко розвести методологію як учення і методологування як практику, а й є своєрідним спільним знаменником або зв’язуючою ланкою вказаних сфер докладання людських зусиль” (с. 108).

Звичайно, деякі твердження автора викликають заперечення, є надмірне теоретизування, викликане, імовірно, впливом ідей Щедровицького.

В цілому монографія заслуговує позитивної оцінки. Хотілося б побажати автору більшої активності у пропаганді серед широкого кола науковців своїх ідей.

Морщакова Олена **МЕТОДОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ** **МЕТОДОЛОГУВАННЯ:** **РЕФЛЕКСИВНИЙ НАРИС**

Мисленнєво дотикаючись до проблеми *методологічного*, актуальними є спроби прочитання й інтерпретації наукових текстів, зміст яких опосередкований дефініціями того, що таке концепція, рефлексія, категорійна матриця, методологічні підходи, дослідницькі програми, миследіяльність, методологування, мислевчинення, смислоформи, інновація тощо. Сутнісно мовиться про наукову працю, ширше – науковий твір професора, доктора психологічних наук, фундатора наукової школи А. В. Фурмана “Ідея і зміст професійного методологування”. Монографія презентує системне, масштабне авторське мислення у царині методологічного пізнання, підсумовує багаторічний досвід наукової роботи й розкриває характер функціонування методологічних закономірностей у науково-теоретичному світогляді постнекласичного спрямування.

Загальновідомим є твердження, що методологія – це сукупність підходів, система методів, призначених для пізнання об’єкта. Методологія “покликана” спрямовувати наукове сприйняття дійсності в найширшому універсальному, цілісному, проблемно-концептуальному і змістовому аспектах.

Розуміння методології професором А. В. Фурманом обстоюване наступним чином: “методологія – наддосконала форма мислення і діяльності, котра синтезує реальну миследі-

яльність з її орієнтацією на колективні форми роботи та живі проблеми історичного сьогодення людства, на культуру мислення з його рефлексією, понятійним оперуванням і полісмісловим розумінням, а також на професійну роботу над мисленням, яка передбачає критику, дослідження, нормування і розробку способів та засобів здолання проблем” [2, с. 25].

Очевидною видається спрямованість авторського розуміння методології як такої системи мислення, котра є відкритою до процесів буттєвих трансформацій й наукових трансферів. Невипадково чинною науковою школою запропонований формат *вітакультурної методології*, яка визначається “окремим світом вітакультурного буття” й становить: “1) вчення про логічну організацію і структурно-змістову динаміку, принципи і нормативи, методи і засоби діяльності; 2) систему раціональних знань про форми, методи, способи рефлексивного мислення і вчинкового діяння у єдності із сукупністю норм та інструментів різнорівневого методологування; 3) сферу миследіяльнісно центрованих пізнання, критики, творення і рефлексії, які охоплюють усі стилі і типи мислення; 4) спосіб життя, тип проблемно-рефлексивного існування свідомості” [2, с. 26].

Методологічна мобільність фіксується у формах мисленнєво-пізнавальної діяльності, таких смислових конструктах, як поняття, категорія, концепт, конструкт та ін. (принцип “чотирьох К” [2, с. 170]), які є складовими пізнавального процесу, інструментально спрямованими на пізнання явищ та сутностей. Ці терміни – це методологічно важливі інструменти для розуміння процесів смислотворення. Між собою вони різняться ступенем уточнення наукового знання, що варто аргументувати.

Поняття – слово, яке фіксує найбільш загальне, абстрактне в аналізі предмета (“світ”, “дерево”, “людина”); це одиниця пізнання, форма думки, яка виражає сутність, загальні сутнісні властивості цього предмета (закономірно, що логос і логіка оперують поняттями);

Категорія – поняття науки як форми пізнання, що є раціонально осмисленим предметом чи змістом (класична сфера філософської думки як науки про найбільш загальні властивості явищ і сутностей; скажімо, в біології немає терміна категорії, є *види, типи*). Поняття *категорії* вводить в обіг Аристотель, і такі з них, як *сутність, дія* та ін., із його легкої руки почав розвиватися категорійний апарат науки (*людина, буття та ін.*).

Концепт (лат. поняття, схоплення) – ідеальний зміст поняття у відриві від конкретно-мовної форми виразу; вміщує розширений зміст поняття, його розгорнуту характеристику (наприклад, поняття – *людина*, концепт – *соціобіологічна істота*). Концепт постає онтологічним ресурсом поняття як мовного об'єкта. У Дельоза, Гваттарі концепт – “початок філософування”, а філософія і є творчістю концептів. Концепт – смислове наповнення поняття, джерело творення концептуальних схем, які діють за бінарним принципом “розуміння – пояснення”. Відтак концепти – це своєрідні понятійні плетива, які накладаються на об'єкт. Він сягає корінням в епоху середньовіччя, в богословські твори, пов'язаний з ім'ям П. Абеляра, а має продовження – у постмодерністичних концепціях (щонайперше у філософуванні Дельоза і Гваттарі, де знімається статус суб'єкта, на його місце приходять концепт “*номадична сингулярність*” як мандруюча одиничність) [1, с. 117]. Отож постмодерністичний ракурс погляду трактує концепт як схоплені часові модуси, концентровані смислові значення.

Концептуальне мислення – узгоджене ідеалізування; *концептуальні схеми*, ініційовані постмодерністами; в науці відомі приклади *запозичення* останніх, організованих конструктивно (скажімо, *синергетика*, що фіксує детермінованість внутрішніми причинами, або *сингулярність* – стан об'єкта, коли природні закони не діють – стан винятковості, або *біфуркація*). Сьогодні постмодерністи наголошують на тому, що текст має сингулярну природу, а *концепти* створюються (кантівське *апріорі*, *субстанція* Аристотеля, *симулякр* Ж. Бодріяра та ін., навіть *постмодернізм* – це *концепція плюралістичності світу*, для якої не останньою чергою властивий ігровий характер слів та образне сприйняття реальності: почуття, за Ліотарем, – інтенсивності, об'єкти – інтенції та ін.) [1, с. 118].

Загалом відзначимо ускладнення понятійно-категорійного апарату філософського і прикладного методологування у творчості проф. Фурмана. На нашу думку, метою сучасних методологічних пошуків, що виразно окреслюється його дослідницькими інтересами, є *розширення об'єктів світоосмислення*. Зокрема, примітним є те, що у розвитку соціогуманітарного пізнання сучасності дедалі помітнішими стають тенденції, спрямовані проти емпіризму та матеріалізму. “Штучність”, “образність” у

ситуації сучасної філософії дедалі більше посилюють її референтність, характерним є явище, коли теорії не стільки відшукуються, скільки вигадуються й конструюються. “Дематеріалізація” наукових досліджень означає, що контакт з матеріалом, реальністю здійснюється за допомогою надскладних штучних конструктів, прикладом яких слугують моделі й мислесеми.

Окреслимо міркування, які відображають особливості ситуації методологічного мислення і пізнання у постнекласичному науковому дискурсі:

1. Методологічне пізнання – царина когнітивної репрезентації, де методологія стає предметом мислення та пізнає саму себе. Методологія – це мета, шлях і намір пізнання. Як культурний феномен, вона є *об'єктивним проявом духовного переживання*.

2. Методологія як *теорія наукового пізнання* спрямована на пошук нових форм синтезу протилежних позицій – раціоналізму та ірраціоналізму, ідеалізму та матеріалізму, феноменального і ноуменального, особистісного і соціального та ін., на пошук нових спільних духовних можливостей і способів їх осягнення, на відкриття змістових доміант у розвитку процесів мислєдїяльності, до яких можна дійти завдяки *сформованій методологічній компетентності та аналітичному розуму*.

3. Методології притаманна *інтенційність* як внутрішньо присутній намір свідомості, як самозвільнювальний момент істини, що виростає із “реальності” ноуменального. Аксиоми “функція визначає форму” в методологуванні протистоїть “ідея визначає форму”, адже ідея не розчиняється у своїх відносних визначеннях, вона репрезентує сама себе й у цьому уявленні присутній образ Універсума. Філософія у практичному сенсі є “мудрістю світу”, тоді як методологія постає “мудрістю ідеї” і далі: якщо філософія – це вчення про смисли, то *методологія – це мистецтво творення ідеальних смислових конструктів*.

4. Ускладнення, а не спрощення чи регрес, є нормою для методологічного стилю мислення; тому шаблі складності весь час зростають, що стає можливим завдяки збереженню й відтворенню раніше здобутих рівнів методологічного знання.

5. Серед когнітивних доміант методологічної мислєдїяльності головними є системність, цілісність, предметність, контрольованість процесів мислення.

6. Методології властива *трансцендентальна логіка*, тобто включення категорійного змісту певних понять у єдиний зв'язуювальний ланцюг; тому із збільшенням обсягу цих понять зростає та якісно трансформується весь категорійний смисловий пояс.

7. Методологія як сучасна сфера науково-дослідницької діяльності перебуває у ситуації *герменевтичного дискурсу*; існуючі та створені смислові патерни повсякчас постають джерелом інтерпретацій, переосмислень, трактувань, що у системі діалогічних зрушень зумовлює перебіг процесів концептуальних трансформацій.

8. Методологія функціонує на засадах *філософії самоорганізації*, коли синергетичний образ мислення набуває все більшого значення у системі професійного методологування й у процесах мислєдіяльності, а також сприяє розвитку міждисциплінарного синтезу знань; вітакультурна парадигма в методології, характеризуючись синергійністю та модульно-понятійною єдністю визначень, розкриває наскрізний зв'язок різних рівнів і сфер методологічного знання.

9. На шляху до саморозвитку методології як мистецтва конструювання форм і смислів належне місце відводиться *мислєобразам* (фрактальні, ментальні, соціокультурні ландшафти, ковітальні ситуації, когнітивні схеми, теоретичні моделі, категорійні матриці тощо), які здатні стати опорними точками зростання методологічного знання і які вказують на характерні особливості появи якісно нового типу когнітивного мислення.

1. Морщакова О.С. Постмодернізм як нова методологічна парадигма / О.С.Морщакова // Дні науки філософського факультету – 2010: Міжнар. наук. конф. (21-22 квітня 2010 р.): Мат. доп. та виступів. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2010. – Ч. IV. – С. 116-118.

2. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування : [монографія] / А. В. Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.

Біскуп Віталій **КОНСТРУКТИВНА РОЛЬ** **МЕТОДОЛОГУВАННЯ У ЦАРИНІ** **СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ**

Інтелектуальні революції є невід'ємною складовою та передумовою прогресу людства. Проте, на відмінну від соціальних та політичних зрушень, які радикально, інколи з

трагічними наслідками змінюють життя великих груп людей, інтелектуальні, або в термінології Т. Куна, наукові революції, торкаються змін у поглядах на суспільство та природу, на методи отримання нових знань. На думку А.В. Фурмана, найголовніше те, що історично з'ява кожного нового типу філософування не усуває попереднього, хоча й обмежує поле дії нормативно, засобово та функціонально, себто методологічно, конкретизуючи конструктивний формат його професійного використання [1, с. 197].

Натомість і розвиток самої науки, які б не були альтруїстичні та сповнені благородних цілей міркування тих чи тих дослідників, неодмінно супроводжується негативними наслідками. За визначенням В. С. Стьопіна, серед численних глобальних проблем, породжених техногенною цивілізацією, слушно виокремити такі: проблему виживання у ситуації безперервного вдосконалення зброї масового знищення, проблему зростаючої екологічної кризи в глобальних масштабах і, нарешті, проблему збереження людської особистості в умовах посилення процесів відчуження й небезпеки руйнування біогенетичної основи людського буття [2, с. 10]. Вочевидь це не повний перелік проблем, які спіткали чи очікують людство внаслідок розвитку науки. Відтак постає пекельна потреба в досягненні такого розуміння смислу наукового пізнання, за якого наука не відмежовується від цінностей її результатів, які вона привносить у світ реально діючих людей. Відповідно вагомості набуває, у термінології В.С. Стьопіна, філософсько-методологічна рефлексія *над* науковою діяльністю [Там само, с. 15].

Р. Дж. Коллінгвуд, британський філософ, історик, археолог, фахівець із методології та гносеології історичної науки, зауважує, що філософія ніколи не має справи з думкою самою по собі, вона завжди зайнята ставленням думки до її об'єкта і тому однаковою мірою має справу як з об'єктом, так і з думкою [3, с. 6]. У будь-якому разі перед справжнім науковцем, який намагається сягнути *вершинного професійного методологування*, постає завдання надважкої справи – розкрити таємниці не тільки об'єкта власного дослідження, а й організувати пізнавальні процедури в такий спосіб, щоби він (об'єкт) розкрився повною мірою у форматі свого утаємниченого буття, “заговорив” із дослідником зрозумілою для нього мовою. Стратегічного значення набу-

вають процеси розуміння, оскільки зрозуміти – це передусім так пристосувати до себе одержаний зовні текст, щоб відбулося його відновлення у ситуації того смислового поля, про яке мовиться. А це і є смисл, тобто миттєво зафіксована структурна наявність процесу розуміння [1, с. 110]. Мовні конфлікти між об'єктом та суб'єктом наукового дискурсу виникають тоді, коли дослідник починає описувати об'єкт на мові, яка не відповідає його сутності, неповно, а може й хибно, розкриває імпліцитні властивості явища, процесу, стану у фізичній чи соціальній реальності. Парадокс полягає в тому, що те, на що спрямована наша увага володіє своєю власною мовою і своїми атрибутивними властивостями, які ми починаємо йому приписувати, вважаючи що він може зрозуміти наші запитання.

Важливе застереження з цього приводу знаходимо у В. І. Тюпи, фахівця у сфері теорії комунікації й дискурсивного аналізу, який вважає, що розуміння природного об'єкта передбачає ставлення до нього як до суб'єкта, який відповідає на наші запитання на своїй, невідомій нам мові [4, с. 42]. Такі суперечності знімаються тоді, – пише проф. Фурман А. В. – коли розумінню (рефлексивному і діяльнісному) підлягають не лише значення, а й смисли, точніше – коли уможлиблюється перебіг смислопродування і смислотворення, які доступні мислителям і науковцям, котрі реально досягнули вищих рівнів професійного методологування [1, с. 111]. Така позиція сутнісно розширює рамки наукового світогляду, за якого дослідник із господаря об'єктивного спостереження над предметами певної реальності сам потрапляє у силове поле розуміння взаємозв'язків у рамках “суб'єкт пізнання – об'єкт дослідження”.

Постнекласична наукова раціональність посилює уваги до суб'єктів наукової діяльності, до перебігу їх комунікативних процесів, що й зумовлюють формулювання чи конструювання реальності. Для розуміння домінуючої етики вказаної наукової раціональності В. Є. Лепський вводить поняття *стратегічного суб'єкта*: “Будемо називати стратегічним того суб'єкта, котрий включений у будь-який метасуб'єкт (сім'я, група, організація, країна тощо), ідентифікує себе з останнім і регулює свою активність (діяльнісну, комунікативну, рефлексивну) з урахуванням власного впливу на метасуб'єкт” [5, с. 191]. Отож принципово те, що постнекласична наукова раціональність роз-

глядає діяльність учених як стратегічних суб'єктів, а також вводить у контекст розгляду науки їх самобутню етику. Інакше кажучи, виняткової значущості набуває орієнтація пізнавальної активності науковця не лише на сам об'єкт дослідження, оскільки він уже не мислиться як пасивна, мовчазна, придатна лише для препарування річ-предмет, а й як включений у комунікативний процес пошукової діяльності активний її учасник.

Розуміння вказаних трансформацій наближає вчених-методологів до зміни уявлень і про сам процес пізнання надскладних систем і про засоби мислення і діяння, з допомогою яких удосконалюється сама свідомість дослідника. Прогресивним у цьому напрямку є запропоноване Анатолієм Фурманом 2005 року для розширення поля соціогуманітарного дискурсу поняття “методологування”, що постає як необхідний “сегмент компетентного практикування у світі методології” [1, с. 311]. Звернемося до двох рівнів моделі методологування як метасистеми професійної діяльності, а саме до методологічного аналізу та методологічної рефлексії, які, перебуваючи у підґрунті вказаної моделі, задають всю логіку самозвернення мислення до себе, трансформуючи його із суб'єкта мислення на об'єкт, котрий пізнає сам себе.

Методологічний аналіз сутнісно пов'язаний не з теоретизуваннями про об'єкти дійсності, а із зануренням у сам перебіг отримання нового знання. Професійний науковець, за визначенням А. В. Фурмана, замість того, щоб обговорювати той об'єкт, що пізнається у предметі, починає вивчати те, як він сам (науковець) мислить. Процедури “про що чи про кого відбувається мислення” мають передувати мисленнєві операції стосовно того, “як мислити і чому саме так”. Такий аналіз забезпечує предметну чистоту отриманого знання, оскільки вимагає від дослідника надзвичайно складної роботи з добору відповідних понять для опису об'єкта, вибору найбільш адекватних принципів і правил, засобів і способів пізнавальної діяльності.

О. О. Дольська, український фахівець у царині філософії освіти, вважає, що поняття *раціональності* допускає технологічний характер свідомості, який асоціюється з логічними операціями мислення і дозволяє вперше поставити питання про техніки мислення. Це своєрідні інтелектуальні технології, які реалізуються в науках природно-математичного, тех-

нічного та суспільствознавчого напрямів [6, с. 22]. Вона зауважує, що одним із перших увагу до технік мислення привернув німецький філософ і психолог К. Ясперс, котрий виокремив такі з них, як схоластичну, експериментальну і діалектичну [7]. Дослідниця, спираючись на аналіз різноманітних наукових джерел, доповнює запропонований перелік такими мисленневими техніками, як синергетична (І. Пригожин), системна (Дж. О'Коннора, П. Сенге, Д. Медоуз) номадична (Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі), інтерпретаційна (Р. Рорті) [6; 8].

Оскільки реальність вибудовується на множинності смислів, тобто світів, які, з одного боку, не зводяться один до іншого, а з іншого – взаємопов'язані, то з'являється ідея віртуальності, яка пов'язана з абсолютно незвичною технікою мислення. Категорія “віртуальність” змушує по-новому оцінити усталені уявлення про об'єктивність і суб'єктивність, можливість і дійсність, потенційність та актуальність [8, с. 142]. Звісно, що запропонована тут палітра мисленневих засобів та прийомів насправді є більш розмаїтою. Проте наведений перелік демонструє як небезпеки, пов'язані з неправильним вибором мисленневих технік без попереднього залучення методологічного аналізу, так і можливість отримання цікавих і несподіваних результатів у випадку, якщо такий аналіз буде задіяно.

Здійснення “мисленневого повороту”, тобто переорієнтація уваги з об'єкта пізнання на сам перебіг “думання”, надає змогу досліднику немовби піднятися над ситуацією, вийти із системи “моє мислення про об'єкт – об'єкт, який протистоїть мені” та розгорнути методологічну рефлексію, тобто “вийти у рефлексивну позицію, подивитися на себе як діяча, з боку, уявити, що, власне, ти робив” [1, с. 57]. Отож, якщо методологічний аналіз схоплює акт прискіпливого розглядання власної думки в момент вибору засобів дослідження, то методологічна рефлексія виводить дослідника на вищий щабель: “дає змогу побачити все багатство змісту як у ретроспективі, так і в перспективі” [Там само, с. 57]. Поєднуючи аналіз та рефлексію в ланцюг засадничих і достатніх умов для отримання знань про сам перебіг і технологію мислення, автор монографії “Ідея і зміст професійного методологування” розмірковує про виникнення методологування – спочатку як про специфічне ставлення і розуміння, згодом як про складну роботу та унікальну діяльність, а у підсумку як про добування методологічних знань [Там само, с. 67].

У результаті констатуємо сутнісно важливе: “методологування як миследіяльність, будучи пов'язаною з розширенням функціональних меж свідомості” [1, с. 284], уможливорює, з одного боку, конструювання, творення нових, більш досконалих форм дослідницьких програм, з іншого – продукування винятково рефлексивних логіко-змісових мисленневих процедур самої методологічної роботи. До того ж осягнута реальність конструює нові умови миследіяльнісного життя, хоча й ставить нові виклики і проблеми. На нашу думку, методологування пов'язує в один вузол такі системні конструкти наукового пізнання та об'єктивної дійсності, як автор дослідження (суб'єкт) – засоби та операції його пізнавальної творчості – об'єкт дослідження – оточення (фізичне, соціальне, ментальне тощо). Вочевидь яскраві промені методологування проф. Фурмана А. В. падають саме на суб'єкта наукової творчості, який з особливою прискіпливістю вдивляється у своє мислевчинення та ретельно перевіряє скриньку своїх інструментів-методів діагностики власної спроможності пізнати та конструювати невидиму реальність буття, яка постійно вислизає, пручається, ховається у важкодоступних закутках принципового незнання.

Варто конкретизувати тезу автора про ґрунтовність осмислення тенденції переходу від вивчення соціальної статичності до пізнання соціальної динаміки [1, с. 107]. Очевидно, що і соціальна статичність, і соціальна динаміка є настільки взаємозалежними константами суспільного життя, що будь-які акценти чи надання переваг одному з них становитимуть загрозу зсуву до однобічної інтерпретації соціальної дійсності. Варто говорити про конструктивістську оптику, яка спрямовує свої соціальні лінзи на два рівноправних об'єкти, а саме на структури як інституалізовані обов'язковості й на структури динамічні, зорієнтовані на зміни носіїв соціальної буденності. Будь-яка структура (статика) суспільства – це всього лише застигла у свідомості людей правильна для даної культури, часу, місця нормативна модель поведінки, яка “ламається”, руйнується під тиском їхньої діяльності, яким стало тісно в їх межах (динаміка).

1. Фурмана А. В. Ідея і зміст професійного методологування: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.

2. Степин В. С. Научная картина мира в культуре техногенной цивилизации / В. С. Степин, Л. Ф. Кузнецова. – М., 1994. – 274 с.

3. Коллінгвуд Р. Дж. *Ідея історії*. Автобіографія / Р. Дж. Коллінгвуд. – М.: Наука, 1980. – 485 с

4. Тюпа В. И. Коммуникативные стратегии теоретического дискурса / В. И. Тюпа // *Критика и семиотика*. – 2006. – № 10. – С. 36–45.

5. Лепский В. Е. Доминирующие этические установки в различных типах научной рациональности и их отражение в моделях В. А. Лефевра / В. Е. Лепский // *Научно-техническое развитие и прикладная этика / Рос. акад. наук, Ин-т философии; отв.ред.: В. Г. Горохов, В. М. Розин*. – М.: ИФ РАН, 2014. – С. 181–200.

6. Дольская О. А. Техники мышления в новой парадигме образования / О. А. Дольская // *Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер.: Философия. Культурология. Политология. Социология*. – 2010. – Т. 23 (62), № 1. – С. 138–143.

7. Ясперс К. Техніки мислення / К. Ясперс // *Філософська думка*. – 2005. – № 2. – С. 95–103.

8. Дольская О. А. Интеллектуальные революции и техники мышления / О. А. Дольская // *Теория и практика управления социальными системами: философия, психология, педагогика, социология*. – 2015. – № 1. – С. 20–28.

Бригадир Марія СУТНІСНІ ВИМІРИ МЕТОДОЛОГУВАННЯ У ПІЗНАВАЛЬНІЙ ТВОРЧОСТІ А. В. ФУРМАНА

Наука, будучи особливою історично-передібною формою організації знань і мислення, поступається місцем мислєдїяльності. Саме остання вільно конкурує із відомими раніше формами добування та організації знання, починає все більше утверджуватись у теорії, методології та практиці впорядкування довкілля. Еволюція дослідницьких спроб і способів дослідження соціуму, його ефективного функціонування саме дійшла до точки виникнення відмінних від попередніх форм пошукової пізнавальної активності. Традиційні погляди на науку, які здійснюються в межах позитивізму, нині довели свою неспроможність й недовірність при обґрунтуванні явищ та процесів. Сьогодні потребує науковців нової генерації, які здатні подолати фрагментованість наукового пошуку, універсалізувати його та створити концепти і конструкти, які б не лише пояснювали соціально-психологічні явища, а й уможлилювали їх повноцінний розвиток, конструювання, творення.

Саме наукові праці професора А. В. Фурмана є вдалим зразком творення інноваційного, прогресивного, ефективного та життєтворчого знання. У своїх працях він досліджує

широке коло питань із психології, соціології, педагогіки, методології. Український психолог у своїх публікаціях (а їх він опублікував понад 400!) зосереджує увагу на таких темах: психологічна теорія навчальних проблемних ситуацій, експериментальна модель шкільної соціально-психологічної служби, психодіагностика інтелекту та особистості, теорія освітньої діяльності, вітакультурна методологія, інноваційна оргтехнологія модульно-розвивальної освіти, фундаментальний соціально-психологічний експеримент, психокультура української ментальності, сутність ігрового вчинення, система професійного методологування. Особливої уваги заслуговує на сьогодні нова праця вченого і мислителя “Ідея і зміст професійного методологування”, яка адресована науковцям, управлінцям, ігротехнікам, філософам, освітянам, методологам. Вона є квінтесенцією авторського пошуку та аргументовано описує ідею компетентного методологування в напрямку утвердження вітакультурної методології.

В монографічному дослідженні відображена історія постання ідеї зародження професійного методологування. Автор подає останнє як надскладну інтелектуально-рефлексивну роботу науковця над власним і груповим колективним мисленням (с. 23–50). Варто зазначити, що ідея здійснення такого методологування є виключно авторською і становить культурно вагомих результат його довготривалої роботи.

Онтологічна картина світу є такою, якою вона є, всі попередні спроби науковців її дослідити, пояснити закінчувались тим, що вона часто в їхніх теоріях та концепціях спотворювалась і спрощувалась, підкоригувалась під їхнє власне розуміння та вигадані ідеї, перетворюючи тим самим знання на хибне, а складні явища ковітального повсякдення на одновимірні, площинні, буденно зрозумілі. Натомість методологія спирається на поліаспектність у дослідженні, на міждисциплінарність у теоретичному вивченні і всеохопленість у професійному зреалізуванні, врешті-решт на багаторівневість у духовному збагаченні суспільного виробництва. Тим самим досконале рефлексивне методологування вносить у сучасний науковий світ унікальний спосіб дослідження та пізнання дійсності, який поєднує прогресивне мислєвчинення, систему раціональних знань, особливу сферу професійної діяльності та особистісний спосіб життя, до того ж у відображенні на реально існуюче, діяльне, суб’єктивне (с. 26).

А. В. Фурманом методологія розглядається як наука і мистецтво, причому як інтелектуальне практикування він пропонує її здійснювати за шістьма рівнями (с. 54), кожен з яких описує критеріально, тим самим уможливаючи якісне оцінювання процесу діяння самого професійного методолога як носія особистісного дійства. Особливої уваги заслуговує тут ідея й розлога практика створення мислесхем (с. 60–61), які є універсальним засобом змістового та якісного опису будь-якого явища, що потрапляє в актуальне поле мисленнєво пристрасного методологування.

В межах широкого метапарадигмального формату соціогуманітаристики проф. А. В. Фурманом та його науковою школою активно розробляється *вітакультурна методологія*, зокрема визначені етапи, рівні, умови та основні форми її практичного докладання – професійне методологування. Завдяки цьому науково-дослідна діяльність набирає ознак компетентності, рефлексивності, стає мистецтвом розмірковувань і мислевчинення. Важливо те, що автор не лише описав змістове наповнення ідеї професійного методологування, а й розробив оргтехнологічні інваріанти його здійснення. Удосконаливши трипоєсову схему миследіяльності Г. П. Щедровицького, Анатолій Васильович у межах вітакультурної імітаційно-вчинкової практики виокремив чотири пояси мислевчинення (практичної миследіяльності, концепт-інтенціювання, живої думки-комунікації, чистого мислення) (с. 46), тим самим збагативши ідею миследіяння більш деталізованим практикуванням, що досягає вершини чистого мислення.

Проф. Фурманом А. В. вдало описані інваріанти прикладного методологування (в освітології, педагогіці, психології). Скажімо, імponує погляд, що завдання психології полягає у спонуканні особистості до самопізнання та самотворення, у з'ясуванні стосунків та взаємовідносин людини з навколишнім світом. І це тим більше значуще, бо в сучасній психології спостерігається різнобій теоретичних підходів, методологічна еkleктика, масова непрофесійна практика, яка перетворила психологію на майже масовий “симулякр”.

Вітакультурне обґрунтування Анатолієм Фурманом сфери психології – це вдала спроба систематизації та об'єднання здобутого у царині психологічного, причому з широкою перспективою розвитку в усіх аспектах – теоретичному, прикладному, професійному,

індивідуальному. Слід зазначити, що вітакультурна парадигма не обмежена використанням її тільки в межах психологічної сфери, а поправу зайняла провідну позицію у плеяді філософських концепцій і відповідає потребам сьогодення в усіх напрямках здійснення пізнавально-наукової діяльності й, щонайперше, у соціогуманітаристиці.

Психологія, переходячи нині у стан посткласичної науки, набуває іншого, відмінного від традиційного, змістового наповнення. З позицій вітакультурної методології психологія трактується як особлива сфера культуротворення, вона досліджується багаторівнево та багатокритеріально, розглядається як духовний пласт в усіх сферах буття людини (суспільному, професійному, культурному, життєвому) (с. 252). Якщо розглядати психологію як особливу сферу миследіяльності, то при цьому виняткової вагомості набуває питання цілей та цінностей: для чого і зради чого здійснювати психологічну роботу!

Універсалізм у застосуванні вказаної парадигми стає можливим завдяки одночасному задіянню історико-культурного, нормативно-світоглядного та соціально-психологічного контекстів (с. 251). І справді, вона є викликом сучасності, протиставленням постмодернізму й, урешті-решт, стратегічним напрямком виходу із світової духовної кризи. В цьому контексті доречним є твердження Колінгвуда: “...якщо хочемо спасти цивілізацію, повинні добре розібратись у людських справах. А це означає – добре зрозуміти людський розум та процеси, які в ньому відбуваються, знати їх різні форми у різних типів істот..., причому знання це має бути науковим. Одним словом, воно має бути психологією”. Тому вітакультурне обґрунтування сфери психології – це вдала спроба вийти за рамки традиційної методології, яка характеризується фрагментарністю та однокістю дослідження психодуховних явищ. Натомість реальне буття наскрізь просякнуте психософією, де пояснення діянь ковітальної спільноти можливе лише з використанням вітакультурної методології, її методів, засобів та інструментів.

Вітакультурна методологія забезпечує чотириетапне дослідження психічних явищ у такому змістовому наповненні: як дія у ковітальній спільноті; як творення системи культурних символів, знаків та норм колективними суб'єктами; як компонент культурного наповнення соціального життя нації; як

елемент духовного у повсякденному, буденному житті (с. 252). Така цілісність, єдність та гармонійність наукового пошуку досягається тим, що проф. А. В. Фурман концептуально збагатив три сегменти вітакультурної парадигми (Дім, ковітальна спільнота, культурне тіло) ще одним – “духовною аурую соціуму” (с. 253).

Загалом назване монографічне дослідження є вершинним зразком науково-пізнавальної творчості, вдалою спробою здійснення системної мислєдїяльності та невичерпним джерелом фундаментальних ідей. Отож очікуємо творчої наукової співпраці, сумісного методологування і його позитивних результатів.

Фурман Анатолій А. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОСТУП ДО ОБРІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ

Серед малочисленого списку монографій останніх років, присвячених розвитку методологічного знання на пострадянських, та й на світових, інтелектуальних просторах, помітне місце посідає фундаментальне дослідження Анатолія Васильовича Фурмана “Ідея і зміст професійного методологування” (2016). І річ не тільки в тому, що автор вводить нове категорійне поняття у філософсько-науковий дискурс, обґрунтовує його концептні горизонти ідеальної смислової буттєвості та поетапно, крок за кроком прискіпливого особистісного мислєвчинення, вибудовує самобутню методологічну концепцію. Головне, що він відкриває справді новий, донині утаємничений і вельми евристичний, спосіб-шлях методологічної організації пізнання у синергійно надскладній і семантично поліфонічній сфері соціогуманітарного дискурсу, побіжно, але переконливо, висвітлюючи нові обрії розвитку сучасної психологічної думки.

Методологічна оптика сучасного психологічного пізнання, що повсюдно констатується, недосконала, а тому не дає фахівцям соціогуманітарного амплуа чіткого наукового уявлення про те, яким шляхом і з допомогою яких засобів рухатися до істинного розуміння-пояснення феноменально уреальнених та ноуменально непрявлених явищ спільного людського буття-повсякдення. Тож у цій проблемній ситуації виникає нагальна потреба налаштувати методологічні лінзи-опції у над-

плідну техніку професійного мислєдїяння для адекватності і повноти наукового осягнення соціального буття особистості та її полісуб’єктного довкілля. І справді, у повнозначному розумінні методологія – це наука і мистецтво уможливлення досконалого мислення та ефективної рефлексивної діяльності в усіх сферах суспільного життя.

Понятійно-категорійне поле науково-психологічних помислів А. В. Фурмана просякнуте любов’ю до слова як до унікальної форми просвітленої ідеї (своєрідного згустку вивільненої думки, с. 11) у пізнанні світу Людиною на правах його співавтора – в образі й подоби Творця. Саме його духовна енергетика оприявнюється в авторських текстах-творах, формовиваляючись у звитяжній силі мистецтва науково-психологічного і, що вкрай важливо, методологічного просвітництва як безупинної роботи думки. У пошукуванні автора методологія утверджується як наддосконала форма мислення і діяльності (с. 25), котра окреслює мислєдїяльність з її орієнтацією на нагальні проблеми історичного сьогодення людства, на культуру думання з її рефлексією, понятійним оперуванням і полісмісловим розумінням, а також на професійну роботу над мисленням, яка передбачає дослідження, критику, нормування, синтезування, поіменування, доконструювання, розробку і творення способів та засобів подолання як наукових, так і суспільних чи особистих проблем.

Суб’єкт пізнання, діяння й передусім творчості активізує власну пізнавальну активність через прагнення встановити співвідношення між фізичним і духовним, матеріальним й ідеальним світами, керуючись при цьому “простором вільних ідей”, який з часів античності позначався терміном “парадигма” (“*paradeigma*”). Це мислєутворювальна сила й ідеальний прообраз, досконала форма і засаднича еталонна модель існування нематеріального в матеріальному світі. Парадигма, за Т. Куном, – це сукупність найзагальніших ідей і методологічних настанов, окремих моделей та опрацьованих віхових засад науки, які приймаються науковим співтовариством на певному етапі дослідження і визнанні окремим колом фахівців-науковців як конституційні, фундаментальні. На основі копіткого і самовідданого “відкриття нових горизонтів наскрізь утаємниченої і в абсолюті недосяжної істини” (с. 24) проф. Фурман А. В. висновує, що парадигма психологічної науки – це ме-

тодологічна концепція, в осередді якої перебуває гносеологічний конструкт раціонально зорієнтованої миследіяльності наукового загалу й відтак певна ідеалізована матриця розуміння ним специфіки об'єкта, предмета і методу психологічного пізнання, логіки опису та пояснення природи отриманого психосоціального знання.

На початку XXI століття постала проблема методологічного розмежування *парадигми* як системи аксіом і критеріїв конкретної наукової спільноти та *метапарадигми* як концентрованого упередження різноаспектних здобутків сув'язі наявних парадигмальних підходів певної історичної епохи. Окреслюючи нагальні завдання методології парадигмальних досліджень, Анатолій Васильович, окрім класичних *позитивізму, критицизму, конструктивізму*, на основі епістемологічного звернення до інваріантів культурно-історичної організації психологічного знання, виокремлює *методологізм* як четверту метапарадигму. Вельми перспективною видається суб'єкт-об'єктний (епістемологічний) підхід до визначення *методологізму* як метапарадигми, що не лише означає перспективи здобуття живого знання, а й указує на ознаки, параметри, умови та засоби функціонування і розвитку методологічного мислення та здійснення повноцінної методологічної роботи у творенні будь-якого фундаментального знання про знання. Примітно те, що унікальність одержаної у підсумку *парадигмально-дослідницької карти* сучасної психології ґрунтується на урельненні у рамках системомиследіяльної методології і сфері рефлексивного методологування двох метатенденцій культурного поступу людства: 1) методологізації усіх сфер діяльності, у тому числі й часопростору будь-якого за змістом і спрямуванням мислевчинення; 2) переведення інтелектуальних зусиль і парадигмальних інтенцій-акцентів мислителів від методології як царини філософування і теоретизування до методологування, котре сутнісно полягає в актуалізації миследіяльності як метасистеми, що рефлексивно охоплює всі типи мислення, розуміння і діяння, здійснює розвиткову проблематизацію ситуацій і забезпечує їх освоєння шляхом удосконалення засобів спільної праці-роботи, а тому спричиняє примноження горизонтів методологічного ставлення людини до світу в актах поведінки, діяльності, спілкування, вчинення, розширення значеннево-смыслових меж свідомості та самосвідомості людини-творця.

У результаті наукових пошукувань А. В. Фурманом уперше запропонована типологія *парадигмально-дослідницьких методологій сучасної психології*, яка утримує: а) *емпіричну* або традиційну методологію, що формовиявляється в описово-експериментальних, інтро- та екстраспективних пошукуваннях; б) *діалектичну*, котра відображає найзагальніші закономірності мистецтва розмірковування про предмети і явища об'єктивної реальності, системно впорядковує думки і плекає миследіяльність як вершинний рівень чистого мислення; в) *теоретичну* або парадигмальну, оприявлену в концептно-категорійну оптику наукового пізнання; г) *метатеоретичну*, котра зреалізовується в історико-психологічному пізнанні дійсності з урахуванням вітакультурного простору психософування. Зазначена типологія охоплює історичний, предметно-логічний, соціокультурний і теоретичний виміри-аспекти методологування у психології й водночас модельно обрамлює основні та похідні (бінарні) методології, поєднує традиційні та інноваційні стратегії методологічно зорієнтованої психологічної роботи, вказує на їх різне сутнісне наповнення, спрямування та основний метод дослідження, нарешті вимагає виявлення об'єктивних засновків оптимального використання кожної зі стратегій та їх системосферного взаємодоповнення (див. *детально: Фурман А.В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології. – Тернопіль, 2013. – 100 с.*).

У своїх пошукуваннях професор Фурман віднаходить новітні формовияви *методологування* як процесу-дійства у застосуванні дослідником складної системи підходів, парадигм, концептів, моделей та інструментів цілісного осягнення явищ дійсності. В доробках автора методологування постає процедурою миследіяльного практикування суб'єкта в конкретно-ситуаційному просторі відношення Людини і Світу. Ця надскладна методологічна робота дає змогу перевести особистісне знання з матеріалу (інформації) у засіб поглибленого розуміння і збагачення власного духовного засвіту особистості й у такий спосіб перетворити це знання в тонкий інструмент саморозвитку її мислення та одночасно дозволяє рефлексивно осягнути довколишню реальність.

Методологування, за визначенням А. В. Фурмана, є синтетичним способом здійснення рефлексивної миследіяльності в об'єкт-упредметненому світі й формовиявляється у духовно-практичному освоєнні людиною дійсності,

самопізнання і самотворення нею самої себе у поведінці, діяльності, спілкуванні, вчинках. Загалом методологування – це такого рівня відрефлексована методологічна робота, що уможливорює реальне впровадження найрізноманітніших способів, форм і засобів людського практикування на будь-який предмет зовнішнього світу чи його присутності у внутрішньому засвіті суб'єкта.

Процес методологування в авторському трактуванні Анатолія Васильовича має сім рівнів: методологічні – аналіз, рефлексія, розуміння, мислення, робота, діяльність й учинення і чисте мислення (с. 54). Характерними особливостями цієї моделі є: *метаметодологічний* план мисленнєвого осягнення сутності пізнаваних упредметнень; *чітка логіка* розгортання мислєдіяльності як “ідеального” інструменту методологування; відносна *автономність* і значна *об'єктивність* рівнів методологічної діяльності, що інтенційно спрямовані до межі абсолютної методологічної досконалості – чистого мислення; *змістове* підтвердження кожного рівня специфічним критерієм як мірилом достовірності здійснюваних методологічних дій-інтенцій, їх відповідності об'єктивній логіці розгортання-постання плінної дійсності; зреалізування *ідей і принципів мислєдіяльності* як базового засобу вітапрактичного здійснення методологічної роботи.

Зазначене вочевидь стосується й *парадигмального* напрямку досліджень проф. Фурмана А. В. у царині *психологічного пізнання*, у якому методологія визначає загальні орієнтири його можливого мислєдіяльнісного втілення, а методологування урєальнює виконання таким чином спроектованого задуму, визначаючи не лише змістово-формальне упредметнення методологічної роботи дослідника, а й надаючи у його розпорядження методи, процедури, засоби та інструменти її рефлексивного здійснення у форматі об'єкт-спричиненого цілеспрямованого пошукування. Є всі підстави стверджувати, що здобутки цих філософсько-методологічних пошукувань у форматах мета-теоретичного аналізу-синтезу, у тому числі й утілені автором у царині сучасного соціально-психологічного методологування, їх рефлексивно-креативне використання в подальшому дасть змогу здійснити істотний прорив у розвитку теорії і методології психології.

Найвиразнішим підтвердженням відкриття нових методологічних горизонтів психологічного пізнання будуть слова самого науковця-методолога: “У найвищих вимірах доскона-

лості методологія і методологування утворюють взаємнеподільну єдність, як дві сторони медалі, становлять мистецтво і мудрість осмисленого, майстерного, вишуканого і результативного мислення на предмет того, яким шляхом йти не лише до наукової істини, а й до життєвої правди та людської святості” (с. 27).

Надвична Тетяна **ПРОФЕСІЙНЕ МЕТОДОЛОГУВАННЯ** **ЯК СПОСІБ ПОДОЛАННЯ** **КРИЗИ ПСИХОЛОГІЇ**

Більшість науковців наголошують на тому, що сьогодні психологія переживає одну з найважчих криз у своїй історії, яка у деяких джерелах отримала назву *дисоціативної* (від лат. “роз'єднання”, “поділ”). Характерними її ознаками є такі:

– по-перше, відсутність єдиного наукового підходу, який би об'єднував різноманітні напрямки, погляди, позиції та поклав край найзапеклішому протистоянню природничо-наукового і герменевтичного (гуманістичного) підходів. На нашу думку, першопричиною цього є різка зміна епохи модерну, яка поставила світ у залежність від раціональної логіки і матеріалізму та почала вивчати все довкола тільки частинами, без розуміння цілого, не допускаючи альтернативних думок, чим й обмежила можливості науки і світорозуміння, спричинила постання постмодернізму, в основу якого лягла доктрина про відсутність єдиних норм і правил, про знаходження у центрі світу тільки суб'єкта з усіма його чеснотами, вадами, бажаннями і недосконалою природою;

– по-друге, протиставлення академічної й прикладної психології та психотехнік, зорієнтованих на поглиблене самопізнання (так званої популярної психології), які відверто позбавляють психологію як гуманітарну науку можливості стати в майбутньому фундаментальною, принаймні засадничою для наук про людську психіку-духовність.

Перелік вищеназваних причин можна продовжувати але, з нашого погляду, доцільніше спробувати знайти вихід із цієї ситуації. Зауважимо, що хоча мовиться про кризу сучасної психології, насправді вона розпочалася ще у ХХ столітті і ще тоді науковці намагалися відчайдушно її подолати. Так, на той час одним із найпопулярніших варіантів був “логічний

імперіалізм” чи синергізм, який передбачав “механічне поєднання” всіх існуючих напрямків, і хоча мав певні переваги, основної суперечності він так і не здолав. Скажімо, досі залишається невизначеним предмет психології, вузькість й обмеженість розуміння якого були продиктовані самою логікою виникнення і становлення цієї науки. Адже виокремлення психології у самостійну наукову галузь, а точніше – сферу, відбулося через її протиставлення фізіології (в результаті психічне втратило “енергетичні” визначення), а поділ психіки на “вищу” і “нижчу” позбавив її нерозривного зв’язку зі світом культури (у підсумку психічне значною мірою втратило характеристики “духовного”). У наш час чіткість предмета психологічного пізнання стала ще більшою, оскільки нинішнє проголошення психології емпіричною наукою сприяло фактичному припиненню ґрунтовних теоретичних досліджень з проблематики психодуховного ества людини.

Рефлексивне переосмислення всього вищесказаного утвердило нас у переконанні, що, незважаючи на різноманітні підходи та запропоновані варіанти виходу із кризової ситуації, спільною думкою для більшості авторів є те, що лише методологія становить єдиний шлях, який зможе об’єднати опонентів й систематизує концептуально й парадигмально строкате психологічне знання.

Звичайно, нині як і в нашій державі, так і за кордоном, є немало науковців, котрі з методологічних позицій намагаються подолати існуючі суперечності, але справді вагомих здобутків, на жаль, ними не отримано. З одного боку, це продиктовано загальним занепадом наукової думки в нашій країні, з іншого ж – складністю самої проблематики, адже не всім науковцям, навіть достатньо досвідченим, удається її бодай адекватно осмислити й інтелектуально осягнути.

У цій багато в чому тупиковій ситуації справді приємно, коли серед цілого моря “психологічних здобутків” зустрічаєш справжні наукові праці і вчених, які не просто заслуговують на увагу, а й на все життя стають орієнтиром твоїх наукових пошуків. Яскравим прикладом цього можуть стати роботи проф. А. В. Фурмана, котрий уже не одне десятиліття не тільки підіймає, аналізує та переосмислює досвід системомиследіальнісної методологій Г. П. Щедровицького, а й, розвиваючи та примножуючи його здобутки, утверджує новий напрямок – вітакультурну ме-

тодологію, яка, на нашу думку, може стати саме тим об’єднувальним чинником сучасної науки, який так довго шукають дослідники. Шлях Анатолія Васильовича до вершин методологічної зрілості, втілений у понад чотирьох сотнях його публікацій, знаменує вихід монографії “Ідея і зміст професійного методологування” (2016), яка, як зауважує сам автор, хоча і є своєрідним підсумком проведеної роботи, все ж може вважатися лише одним з етапів виконання науково-суспільної програми, що реалізується із 2005 року науковою школою під його керівництвом.

Попри незаперечну й титанічну працю проф. А. В. Фурмана щодо осмислення та обґрунтування компонентів, рівнів, етапів методологічного аналізу, дослідження логіки та особливостей категорієгенезу, розробки оргдіяльнісних схем, моделей і методологічних план-карт тощо, особливої уваги в контексті наукового пошукування заслуговує розділ, присвячений дослідженню інваріантів прикладного методологування і світу методології. В ньому автор не лише узасаднює останню як окремих, самобутній та унікальний світ, розкриває циклічно-вчинкову логіку поетапного формоузмистовлення методу, визначає складники раціоналізованих та оформлених інваріантів змісту методології, рівні її організації як сфери аналізу та здійснення мислення, діяльності, миследіяльності і професійного методологування, а й пропонує розглядати психологію як окрему сферу миследіяльності й життєреалізування людини. У результаті “на основі засадничих принципів та положень вітакультурної методології” виокремлено та обґрунтовано п’ять базових сегментів психології як сфери: теоретична психологія, методологія психології, прикладна й емпірична психологія, досвід психодуховного практикування. Такий підхід фактично знімає питання про те, якою має бути психологія сьогодні – теоретичною (академічною) чи прикладною, практико-зорієнтованою. Адже, як зазначає А. В. Фурман, професійну діяльність у цій сфері можна здійснювати, лише поєднуючи два неподільні полюси – науку й відтак знання, мислення, свідомість і практику, себто конкретні поведінку, діяльність, учинки, та її основні аспекти-складові: теоретичну, методологічну, проектно-конструкторську, експериментальну, методичну і досвідно-практичну роботу, причому з власними відмінними цілями і завданнями, предметно-змістовим полем життєздійснення, що різною мірою задіює і

поєднує мисленнєві, організаційні, технологічні та інструментальні засоби (с. 255–263). Це означає, що здобутки науковців-теоретиків, які досі вважалися занадто узагальненими, абстрактними й такими, що ідеалізують та схематизують живодайні соціальні, психічні чи духовні об'єкти шляхом їх належного переструктурування та досвідно-самісної адаптації у вигляді планів, програм, проектів тощо, отримують реальне впровадження у повсякденну практику. Більше того, цей процес має й зворотній характер, коли емпіричний досвід, отриманий фахівцями-психологами під час їх повсякденного практикування стає фундаментом для подальшої організації та змістового наповнення наукової думки. У роботах автора вся складність такого поєднання втілена у моделі *взаємозумовленого генезису науки і практики*, яка не лише наочно демонструє неподільність і взаємодоповнення теоретичних і практичних напрацювань, а й визначає єдину мету, до якої вони спільно мають прагнути – до розв'язання конкретної психосоціальної проблеми. Відтак запропонований Анатолієм Васильовичем учинковий процес професійного методологування, який сутнісно утримує сім основних рівнів – аналізу, рефлексії, розуміння, мислення, роботи, діяльності та ідеального вчинення як ступеня чистого мислення, що постає вищим рівнем відрефлексованої методологічної роботи, досконалим засобом оволодіння динамічно змінним, полірозгалуженим смисловим потоком будь-якого методологічно грамотного фахівця. Оволодівши ним хоча б на початковому рівні, кожен науковець, управлінець чи практик зможе не просто знаходити найбільш прийнятні варіанти розв'язання суспільних та особистих проблем, які виникають перед ним, використовуючи шаблонні, стереотипні схеми думання, а й здійснюватиме набагато складнішу мислєдіяльність, котра, рефлексивно охоплюючи всі різновиди останньої, спроможна продукувати нові форми та засоби спільної методологічної діяльності на різних рівнях її реалізації й у такий спосіб розширювати межі свідомості та самосвідомості (с. 30).

Отож, проф. А. В. Фурман не тільки узмістовлює саму соціогуманітарну науку ідеями, концептами, моделями, мислєсхемами, методологемами, а й вичерпно визначає роль компетентного психолога, який, поєднуючи професійне мислення і діяльність крізь призму власної життєактивності, не лише конструює

траєкторію власного життя, а ще й долучається до загального етнічного культуротворення, долаючи вузькі рамки профприналежності й сягаючи вчинкових норм і взірців громадянської відповідальності.

Крупник Зоряна
КОНЦЕПЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО
МЕТОДОЛОГУВАННЯ А. В. ФУРМАНА
ТА РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЧНОГО
ЗНАННЯ

В останні роки спостерігається певне пожвавлення інтересу науковців до методологічних питань психологічної науки і практики. На сторінках провідних психологічних журналів “Вопросы психологии”, “Мир психологии”, “Методология и история психологии”, “Психология і суспільство”, “Вітакультурний млин” розгортаються дискусії, присвячені обговоренню питань методології психології. Ця обставина може тільки радувати, оскільки збільшення інтересу до методології буває пов'язане, як засвідчує історія психології, з появою нових теоретичних підходів та істотним просуванням дослідників у розробці предметного поля психології та методів пізнання психіки.

Методологія – це внутрішня опора всієї системи психологічного пізнання, зважаючи на методологічний аналіз її основних векторів розвитку – психоаналітичного, бігевіорального, гештальт-психологічного, гуманістичного, когнітивного, культурно-історичного, психософського, вітакультурного та інших напрямів. Саме вона сприяє висуненню гіпотез та їх перевірці у психологічних дослідженнях, стимулює створення теорій і методологем, що оптимізують критичне бачення й конструктивне розуміння психічної реальності.

Вагомим внеском у розвиток методологічних засад сучасної психологічної науки є ідея професійного методологування А. В. Фурмана, яка розпросторує евристичні погляди на організацію наддосконалої форми мислення у єдності з ефективною діяльністю дослідників в усіх сферах суспільного життя.

До цього слід додати любовну витонченість текстів і кожного слова. Не дивно, що предметно методологія визначається як проблемно-діалогічне, рефлексивне мислення і світ, що сприйнятий та осмислений через його формат. Саме методологія синтезує мислєдіяльність з

її орієнтацією на колективні форми роботи та живі проблеми історичного сьогодення людства, активізує культуру чистого мислення з її понятійним оперуванням та багатоаспектним розумінням, спрямовану на професійну роботу над діяльно і вчинково організованим особистим мисленням, яка передбачає критику, дослідження, розробку способів та засобів здолання різноманітних проблем і труднощів.

Професор Фурман А. В. слушно підкреслює, що поняття “методологія” традиційно інтерпретується “як вчення або наука про способи організації та побудови теоретичної і практичної діяльності людини (що логічно виправдано) і водночас як система чи сукупність методів, прийомів пізнання та перетворення нею світу і самої себе, яка застосовується на різних ділянках людського практикування (що методологічно некоректно)” (с. 8). Тому, щоб пізнати і поринути у світ методології й здолати подану суперечність, він пропонує та утверджує термін “методологування” як рефлексивну мислєдіяльність, котра, формулюючи і розв’язуючи науково-психологічні, суспільно-системні проблеми, знімає в поєднанні всі відомі типи мислення. Саме практика методологування дає змогу науковцю мисленнєво “увійти” у предметні та змістові контексти актуалізованих проблемних ситуацій, забезпечує їх здолання шляхом створення й удосконалення засобів спільної методологічної діяльності.

У концепції Анатолія Фурмана професійне методологування – це також психоінтелектуальний спосіб очищення свідомості, який охоплює вчинковий психологічний механізм й спрямований на вироблення і впровадження найрізноманітніших способів, форм, засобів та інструментів будь-якого розумного практикування.

У цьому аналітичному розрізі запропоновані автором численні концепти, мислєсхеми, принципи, моделі та категорійні матриці у царині сучасної і наукової методології мають широке поле свого прикладного застосування, адже стосуються соціології і психології, професійної мислєдіяльності і культуротворення, сучасних засобів експериментування та інноваційного навчання. З упевненістю можемо стверджувати, що наукові пошукування знаного професора на сьогодні істотно збагачують методологію сучасної психології і дають підстави розглядати останню як окремий самостійний напрям і визначальний фактор розвитку психологічної науки.

Отже, у вигляді монографії “Ідея і зміст професійного методологування” маємо новаторську методологічну систему, яка має всі шанси займати достойне місце у людському науковому дискурсі. Адже її роль полягає не тільки в окресленні того, що покликана вивчати наука, а й у відшукуванні найефективніших способів, засобів та інструментів пізнання сутності явищ і подій сучасного світу.

Причому методологія завжди виконує роль загальної світоглядної основи для інтерпретації результатів наукової діяльності з погляду певної картини світу, здійснює конструктивну критику отриманого наукового знання перш за все стосовно його відповідності методологічним засновкам і логіці розвитку психології та психософії.

Загалом вирішення питання про співвідношення філософії і науки не повинно абсолютизувати винятковість однієї із цих форм знання, а шукати шляхи їх взаємопроникнення і взаємодоповнення. Саме поєднання філософського, психологічного і природничого усвідомлення реальності формує більш широке уявлення про загальну картину світу, тобто визначає науковий світогляд. І в цьому сенсі монографія проф. Фурмана А. В. – це потужний ривок уперед у згармонуванні різнотипних знань у лоні методологічної мислєдіяльності.

Буда Теодозія ПСИХОСОФІЯ ВЧИНКУ І СОЦІАЛЬНЕ ЗУМОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНІСНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Здійснюючи методологічний аналіз *психософії вчинку* В. А. Роменця, А. В. Фурман у монографії “Ідея і зміст професійного методологування” окреслює методологічні лінії рефлексивного аналізу “психософійної сфери вчинкової присутності людини у світі і подієвої наявності світу в житті людини” (с. 317). Визначаються, зокрема, такі ракурси психософійної наповненості вчинкової діяльності особи, як *системно-функціональний* (“психософія як завершена система діяльності стосовно призначення людини як творчої непересічної особистості”, “психософія як функціональна модель індивідуального буття, яка постає системою конкретних знань” у напрямку розгортання процесів “самозабезпе-

чення ефективності власного життєдіяння”), *гносеологічний* (“психософія як сходинки пізнання в осягненні світу (як зовнішнього, матеріального, так і внутрішнього, індивідуального світу Я через учинок”), *теоретико-прикладний* (“багаторівневий аналіз сутнісних ознак учинкової активності суб’єкта, дослідження вчинкових форм життєдіяння”), *когнітивно-модульний* (“психософія як завершена форма творчої діяльності людини (мистецької, наукової, духовної та ін.)”) (с. 318).

Розмаїття методологічних ракурсів вивчення феномену вчинку зумовлено тим, у які системи об’єктивних і суб’єктивних характеристик людського буття його включають, у якій формі та у якій епістемі його розглядають (епістема, за М. Фуко, – структура поглядів, концепцій, дискурс-формування, спосіб бачення світу, парадигма, проблематика, система знаків). Цілком закономірним є розкриття феномену вчинку в системі координат, які вказують на соціальне спричинення діяльнісного мислення особистості, а також на вивчення його як предмета *поліепістемного* інтегрального осмислення, що сприяє створенню більш об’ємного, голографічного образу досліджуваного об’єкта.

У софійній рефлексії обґрунтування парадигми психосоціального і духотілесного синкретизму та розуміння внутрішньої логіки вчинення як такого, звертаємось до праць М. О. Бердяєва, Г. Зімеля, С. Б. Кримського, В. А. Роменця, А. В. Фурмана, Ж. Бодріяра та інших. Включення проблеми трансформації діяльнісного мислення особистості в контекст епістемологічного, методологічного і предметно-практичного знання про людину розширює можливості її цілісного розуміння і призводить до множення теорій, парадигм, концепцій, психософійних тлумачень ества людського творіння.

Етимологічно “вчинок” – це “крок”, усвідомлений особистістю, поведінковий акт. Через дію, вчинок, як вважав Аристотель, особа виражає світовідношення. У сучасних методологічних розробках єднання людини і вчинку розглядається у площині їхньої діалектичної взаємопов’язаності й організовані як акт її особистісного самовираження. У постмодерністичній парадигмі вчинок тлумачиться як *дискурс*, пов’язаний із життєвим досвідом, культурою. Людська поведінка, її ціннісні характеристики є об’єктом вивчення аксіології, людська дія та її виховні компо-

ненти – етики, педагогіки, соціальні норми і приписи – соціології, і саме у такій її предметній площині, як вивчення перебігу процесів соціалізації особистості.

Вчинок як категорія психологічної теорії розробляється у працях В. А. Роменця (вчинок як моральна творчість), П. А. М’ясоїда (вчинок як відповідальне і самостійне діяння особистості), А. В. Фурмана (вчинок як уособлення психософійного буття людини). У психосоціальних дослідженнях учинок осмислюється як суперечність ситуації, як боротьба мотивів, як проблема вибору людини, з чого, власне, виводиться його структура: *ситуація – мотивація – дія – післядія*.

Вчинок як наукова категорія оприсутнюється теорією діяльності, мотиваційною концепцією, екзистенційною теорією, концепцією свідомості, соціальною філософією, має гносеологічний, онтофеноменологічний, антропологічний, психосоціальний виміри, а головне – канонічною психологією і психософією (В. А. Роменець і його наукова школа). Сучасна проблематика вчинку, яка ставить акценти на проблемі соціальної зумовленості діяльнісного мислення особистості, демонструє вихід за межі монодисциплінарного знання. Дефініція вчинку вказує на засадничу проблему існування людини, на дотримання динамічної рівноваги її сутнісного “Я” із соціумом і на пов’язану з цим проблему вибору в ситуації дихотомічного єднання особистісного та соціального, діалектичної єдності суб’єктивної детермінації та об’єктивованого світу речей, умов, обставин.

У будь-якому разі сутнісно *проблема соціального спричинення діяльнісного мислення особистості акумулюється у проблематику соціального учинення і вказує на праксис людського буття та свідомості, на виявлення ноуменального світу ідей, знаків, цінностей, значень, смислів*. Діяльнісне мислення людини є соціально зумовленим і долученим до системи відносин у суспільстві. “Поza цих відносин, – наголошував О. М. Леонт’єв, – людська діяльність узагалі не існує; вона визначається тими формами і засобами матеріального та духовного спілкування, що породжені розвитком виробництва і які не можуть реалізовуватись інакше, ніж у діяльності конкретних людей” (Діяльність. Свідомість. Особистість. – М., 1977, с. 82–83).

Польський філософ Т. Котарбинський, творець праксеології, розробив концепцію

“незалежної етики”, вихідною засадою якої проголошувалась “мінімізація зла” у житті. За цією концепцією, індивід мав вчиняти згідно із “голосом совісті”. Звідси вчинок – це не стільки особистість, скільки людина. Але якість вчинку залежить від того, наскільки людина є розвинутою повновагомою особистістю.

У сучасних філософських, методологічних концепціях людини наголошується, що кожен учинок – це вираження її сутнісних сил, а сама людина розглядається як носій *психоморальної* свідомості. На психософських аспектах учинку як “епістемному змістовленні його світоглядного, софійного контексту” (с. 317) наголошує проф. А. В. Фурман, причому самотність проблеми представлена ним через призму “психософського методологування” (с. 319). Водночас учинок демонструє націленість людини на свободу, комунікацію, самоздійснення, врешті-решт на реалізацію своєї сутнісної природи. Свідомість, психічна й духовна природа людини є первинними, поведінка як набуток соціального навчання й перебігу процесів адаптації й соціалізації – вторинною. Тому кожному вчинку передують *передпозиція* як вихідний смисловий конструкт свідомості. У теорії свідомості, рефлексивній філософії, методологуванні як дискурсивному процесі творення смислів, учинок у своїй сутності постає як конституювання буття в ідеальному світі свідомості, як “трансцендентальна суб’єктивність” людини.

Беззаперечною залишається думка, що саме людина є відповідальною за світ свого буття, за долю власного життя, тому усвідомленість учинкових дій громадян, розвиток самосвідомості набувають сьогодні ще більшої актуальності. Цікавою є думка А. Печчеї з приводу цивілізаційних змін суспільства і ролі людини у цих змінах. Зокрема, він є відомим як автор парадигми “нового гуманізму”, яка базується на засадах почуття глобальності, любові і справедливості, нетерпимості до насилля. У цій парадигмі людина, “*гомомодератус*” (людина стримана), усвідомлює самозміни і самообмеженість. Особливістю цієї концепції є те, що будь-які соціальні проекти без самозмінення особи неможливі. “Лише через розвиток людських якостей і людських здібностей можливо домогтися змін усієї орієнтованої на матеріальні цінності цивілізації і використовувати її величезний потенціал для високих цілей. І якщо ми бажаємо врівноважити технічну революцію і спрямувати людство до

гідного майбутнього, потрібно перш за все замислитись над змінами самої людини, над революцією у самій людині” (Людські якості. – М., 1985, с. 43).

В. Стьопін, виходячи з константного розуміння світу як невизначеного, пропонує не залишати без уваги так звані точки біфуркації (тобто нерівноваги, потенційного роздвоєння) розвитку системи особистості, розробляти важливі способи діяння на них, створюючи *ситуацію відповідального вибору*. Він зазначає, що “сам вибір є незворотнім і найчастіше не може бути однозначно прорахованим. Тому в діяльності людини особливого значення набуває знання заборон на деякі стратегії взаємодії, які потенційно узмістовлюють для людини небезпечні наслідки” (Філософія та образи майбутнього // Вопр. філос. – 1994. – №6. – С. 185).

Як істота соціальна, людина здатна опанувати буттєву ситуацію свідомо і вибірково. Вміння адекватно оцінювати поточний перебіг подій та адекватно діяти у їх рамках, вдало обирати стратегію вчинення передбачає сформовану цілісність самовідчуття особистості за певних соціально-культурних умов, а також потребує вироблення нею системи власних мотивів у процесах самоактуалізації. У цьому сутнісно полягає особливість формування людини як у психосоціальному сенсі, так і у вітакультурному, що становить підґрунтя історико-культурної традиції людства. Водночас це є запорукою забезпечення стабільності буття соціуму і його здорового розвитку. І тут потрібна не лише методологія як учення, а й методологування як практика.

Ребуха Лілія **ПРОФЕСІЙНЕ МЕТОДОЛОГУВАННЯ** **В ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСПЕРТА** **СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ**

Наукова експертиза нині є повноправним видом наукового дослідження і практичної реалізації проектів, які завжди суттєво змінюють обсяги, структуру та якість інноваційного процесу, а експертна робота – важливою формою функціонування знань на сучасному етапі розвитку людства. Виняткова роль людського чинника підтверджує той незаперечний факт, що будь-які наукові соціальні програми й новаційні технології мо-

жуть бути системно оцінені лише за ґрунтовного психологічного пізнання та їх методологічного аналізу. Причому пріоритет такої експертизи як особливої форми обстеження пов'язаний із оцінкою соціальної динаміки, суспільних змін та конфліктних умов між-групової взаємодії і є очевидним при аналізі зовнішніх і внутрішніх меж розвитку індивідуального світу Я людини.

Методологування у сфері компетентного здійснення науково-дослідницької діяльності експерта дозволяє проаналізувати наявний і спроектувати майбутній стани розвитку знання про той чи інший соціальний об'єкт та критеріально обґрунтувати це знання з допомогою системомиследіяльнісної і вітакультурної методологій, що по-новому унааявнюють сучасний світ людського буття у соціумі. У будь-якому разі професійна методологічна робота, за словами проф. А. В. Фурмана, проникає “в усі сфери суспільно корисної практики, в буденні сегменти матеріального, інформаційного, технічного, соціального і духовного виробництва” (с. 30) та бере до уваги всеможливі форми методологічного практикування - від традиційних до інноваційних.

Для експерта соціогуманітарної сфери методологування є: а) способом здійснення його рефлексивної миследіяльності під час вивчення даного соціального об'єкта; б) процесом-дієством інтенсивного застосування ним складної системи підходів, парадигм, моделей та інструментів задля досягнення явищ соціальної дійсності; в) духовно-практичним освоєнням навколишнього соціального світу: від пізнання об'єкта до самопізнання та самотворення самого себе (с. 52).

Важливо, як зазначає автор вищеназваної монографії, що в науково-дослідній роботі експерт повинен враховувати той факт, що завжди “реальному світу” щоденного практикування конкретної миследіяльності протистоїть “світ ідеальних сутностей”, який досягається ним через засоби пізнання і мисленнєве конструювання та проектування “невидимих” законів. Якщо методологія для експерта слугує повноцінним ученням про “структуру, логічну організацію, способи і засоби діяльності, а також про понятійно-категорійний апарат, включаючи форми і методи, досягнення тих чи інших завдань” (с. 53) дослідження, то методологування є професійною діяльністю, яка здійснюється як індивідуально, так і колективно, що нині активно практикується в науковій школі А. В. Фурмана.

Анатолій Васильович, узагальнивши напрацювання системомиследіяльнісної методології Г. П. Щедровицького, здійснив рефлексію наукових доробків праць визнаного вченого та його школи, виокремив різні рівні методологування, а також зробив критичний аналіз категорійного апарату відповідних літературних джерел й уперше побудував науково виважену шестирівневу модель методологування як професійної діяльності “специфічного, надскладного типу ковітально-мисленнєвого зреалізування людини в метасистемі суспільного виробництва” (с. 56), де ідеалом, вершиною методологічної діяльності дослідника, у тому числі й експерта, є чисте мислення (с. 54). Ця модель для експертів соціальної сфери є базовим засобом вітапрактичного здійснення методологічної роботи на трьох взаємозалежних поясах, починаючи від соціально організованого колективного миследіяння експертної групи, задіяної до оцінки соціального об'єкта, а відтак до спільних думок-комунікацій, котрі прикріплюються до словесно-прописних текстів, й аж до чистого мислення, яке виявляється у невербальних схемах, формулах, графіках, таблицях та ін.

Для отримання неупереджених експертних висновків, а особливо для надання рекомендацій щодо проектування інноваційного соціального об'єкта, дуже важливо, як зазначає вчений-методолог у своїй монографії, починати методологічну роботу не з колективного обговорення цього об'єкта, який пізнається, а з дослідження його таким, як кожен експерт, задіяний до експертизи, про нього мислить, які використовує поняття при цьому у ході свого мислення, яких принципів дотримується та які способи і засоби задіює при такому глибинному *методологічному аналізі*.

Саме за допомогою *методологічного аналізу* (с. 54) зароджується переміна предметного погляду на об'єкт аж до діяльності з цим об'єктом і постійним у часі мисленням про цей об'єкт (с. 57). Така підміна об'єкта у свідомості експерта може і не прийти, однак коли це відбувається, то вона сприяє розгортанню *методологічної рефлексії* (мезорівень). *Рефлексивно-мисленнєве напруження* дає змогу експерту побачити зміст самостійно проведеної експертизи у перспективі її важливості через усвідомлення неупредметнених форм діяльності до пошуку адекватних засобів-новоутворень задля усвідомленого, функціонального розв'язання проблемної ситуації. Рефлексивне продумування допроваджує експерта до *мето-*

дологічного розуміння соціального об'єкта. Лише тоді експерт спроможний критеріально відтворити, передбачити та продовжити думки своїх опонентів (екзорівень).

Ситуаційно активна участь у дискусіях між експертами свідомо стимулює у їхній свідомості результати колективної експертної роботи в ідеалі, що спричиняє в них неповне розуміння майбутнього соціального об'єкта. Відтак виникає пустота у достовірних знаннях про цей об'єкт, яку не можна заповнити наявним досвідом. Таке непорозуміння упроблемнює свідомість експерта, котрий починає розуміти, чого саме він не розуміє і що потрібно осягнути. У підсумку такої мисленнєвої роботи виникає більш глибоке, конструктивно зорієнтоване, поле розуміння – *методологічне мислення*, яке здатне виробляти і сформулювати цілком нове бачення складного соціального об'єкта (макрорівень). На цьому рівні визначаються і з'ясовуються недостатні чи навіть відсутні для розв'язання проблемної ситуації засоби, які потрібно сконструювати експерту самостійно. Визначальну роль у формуванні *чистого мислення* відіграє дискусійно-комунікативна співпраця методологічно грамотного експерта зі своїми колегами та іншими методологами-науковцями, які добре обізнані з об'єктом його детального оцінювання (макрорівень). Таким чином налагоджується відкритий системний зв'язок між професіоналами на семінарах, у диспутах, на круглих столах, на конференціях, під час яких створюється експертний висновок як новий важливий продукт *методологічної роботи* (мегарівень). Цінність цього продукту, який впливає із мисленнєвого розуміння проблемного об'єкта, полягає в тому, щоб дати мислевчиненню сировину, матеріал для втручання в організацію, для конструювання і переробки все нових професійно-предметних експертних сфер задля віднаходження мисленнєвих оцінкових засобів, які в даний історичний час у людському суспільстві відсутні. Так експерт-методолог, як зазначає проф. А. В. Фурман, у професійному екзистенціюванні одночасно живе у соціальному часопросторі й у *світі квітальної культури* (с. 59).

Вершинним рівнем професійного методологування експерта соціальної сфери внаслідок *розвиткової професійності є методологічна діяльність* (метарівень), яка “не підлягає сумніву і має бути прийнята як певний еталон сучасної методології наукових досліджень” (с. 62), має складнішу структуру порівняно з методологічною роботою, оскільки є *окуль-*

туреною формою життєактивності, котра виявляється у меті, змісті, засобах, вихідному об'єкті, способі самоздійснення експертизи, здібностях експерта, його знаннях, вмінні нормувати і здійснювати розвитковий перебіг подій і все це специфічним чином взаємопов'язувати з мотивами, ідеєю, ідеалом, цінностями існуючих експертних систем.

Методологічна діяльність експерта сприяє утворенню та формуванню навколо себе *соціокультурного утворення*, яке, з допомогою власне творчих норм, взірців та логіко-змістових схем організації мислення, встановлює невідомі людям до цієї пори як соціумні, так і культурі закони. Так її вищим досягненням є експертна культура, яка сповна реалізовується у суспільному житті. Але найважливіше, що для такої діяльності *базовими критеріями*, як зазначено в названій монографії А. В. Фурмана, є *професіоналізм*, котрий здатний забезпечити розвиток різноманітних життєфункціональних діяльнісних систем, у тому числі й проектування та конструювання нових експертних моделей і комплексів.

Отже, відповідно до авторської ідеї професійного методологування А.В. Фурмана, нами здійснена методологічна розвідка проєктивно-мисленнєвих можливостей експерта соціальної сфери, яка, безсумнівно, дала змогу лишень частково відстежити багаторівневість та багатокритеріальність його фахової миследіяльності. І все ж стало очевидним, що лише за допомогою компетентного методологування є можливість отримати фундаментально достовірне знання про досліджуваний соціальний об'єкт.

Шевченко Наталія, Ткалич Мар'яна ПРОФЕСІЙНЕ МЕТОДОЛОГУВАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ ПРОФЕСІОНАЛА

На сьогоднішній день методологічний пошук у межах невинного розвитку і становлення психологічної науки є, беззаперечно, актуальним завданням. Актуальним хоча б тому, що психологія продовжує залишатися наукою складною, поліпредметною і змістовно багатовекторною. Складною і концептуально різнолікою не у плані важкої доступності предмета її вивчення, хоча і це становить неабияку проблему, та не у важкодоступності освоєння її надбань у ході професіоналізації юні під час входження у професію, що теж є

нагальним. А складною у плані свого змісту. Адже сукупність предметів пізнання, можливих підходів до нього у різний час запропонованих, парадигм, варіативність єдиної теорії психічного, сукупність усталених і розвиткових шкіл – всі ці складові у своїй неоднорідності становлять те на сьогодні єдине, що номінується поняттям *психології як науки*. Й вочевидь, що ця складність ілюструє продовження перманентної кризи. А тому методологічний пошук у межах добування суто психологічного знання, безумовно, актуальний і своєчасний.

Особливо знаковим указаний пошук є у роботі аспіранта під час поглибленого входу в професію. А тому запропонована монографія проф. Фурмана А.В. може слугувати добрим підґрунтям під час такої поглибленої професіоналізації, що, окрім іншого, має виразитися у спробі й нагальності досягнути рамки саме *методологічного базису психології*. І тут перш за все окремо варто здійснити диференціацію змісту власне самого поняття “методологія”. Запропонована автором її диференціація та виокремлення в ній двох окремих складових можливо вважати слушною та вагомою. Причому розрізнення методології як сукупності певних знань та *методологування* як певного набору професійних дій, беззаперечно, актуальна тема стосовно професійного супроводу у більш широкому контексті соціогуманітарного поступу, а не лише у предметному форматі психології чи педагогіки. Й саме позиціонування її важливості у розрізі специфіки соціогуманітарного прощарку сфери людської практики дає змогу досягнути й еволюційний формат поступу психолога у його професійному розвитку. Що, безумовно, має досягатися у виокремленому змістовленні соціогуманітарних систем, що являє собою ще одне влучне, вагоме та нагальне, надбання аналізованого доробку. Адже, якщо головна риса, що її виокремлено саме як основний об’єкт професійного методологування, полягає у сутнісно притаманній властивості до розвитку та зміни вказаних систем, що достатньою мірою обґрунтовує методологічний супровід такого розвитку як певну професію, то й становлення професіонала у тій чи іншій царині соціогуманітарного практикування може бути осмислене, розкрито та виражене як предмет прикладання компетентного методологування.

Слідуючи мислелінійності автора монографії, об’єкт прикладання професійного методологування як певної діяльності ніби розгортається у двополюсний континуум: з одного

боку, супроводом тут є забезпечення розвитку фахівця як складної соціогуманітарної одиниці вчинкової дії, з іншого – професійне забезпечення самої науки, що потребує методології як сукупності знань про методи і способи дослідження об’єктів пізнання. Й тут зрозуміло, що саме ідея досконалого методологування як спрямування професійного забезпечення розвитку складних систем уможливорює та робить прогнозованим розвиток однієї складної системи (психологічної науки) завдяки ресурсам іншої складної системи (психолога-професіонала). Й тому зрозумілим та адекватним постає характеризування методологування як надскладної мислелінійності.

Водночас варто виокремити й певні віхи поступу як своєрідної зони найближчого розвитку, що їх у рамках становлення професійного методологування – від ідеї до сталої концепції – потрібно заповнити. А це означає, що стосовно методологічного супроводу психології як науки, то треба виокремити специфіку самої можливості її розвитку. Й не лише шляхом оволодіння її знаннями, а завдяки самій логіці їх добування. Мовиться про постановня *конкретно-наукової методології психології* як окремої системи форм, методів, способів, засобів та інструментів пізнання та конструювання психодуховного.

Й виходячи з цього, стає очевидним, що концептуальна картина професійного методологування потребує подальшої диференціації, адже узагальнене визначення його як практичного застосування методологічних знань вимагає уточнення. Зрозуміло, що варто розрізнити спрямованість методологування стосовно предмета свого застосування. Тому що використання та рефлексія вироблених у методології способів і засобів для забезпечення того чи іншого розвитку – це один напрямок, тоді як застосування методологічного супроводу для вироблення самих методів-способів-прийомів, що лише потім мають бути застосовані й не обов’язково в методологуванні, то це вже зовсім інший напрям. Відтак компетентне методологування може розумітися і як застосування певної методології, і як вироблення її форм, методів та засобів, що очевидно має бути розрізнено, адже в межах розробленої проф. Фурманом ідеї-концепції можливе її вмиле застосування як до одного напрямку розвитку, так і до іншого. Але також зрозуміло, що конкретні напрямки просування у цьому розвитку будуть різними.

Також окремої відзнаки потребує особливість побудови методологування як певної

професійної діяльності завдяки розширенню та переробленню концептів СМД-методології Г.П. Щедровицького. Побудова ПМ на СМД-методології, беззаперечно, засвідчила свою продуктивність. Але, виходячи із розуміння, що основою спрямованості досконалого методологування є супровід розвитку та забезпечення конструктивних змін у соціогуманітарних системах, окремої рефлексії вимагає подальший розвиток ПМ як міждисциплінарної концепції. Адже розуміння методологування переважно як супроводу колективного та індивідуального процесу мислення не вичерпує собою всієї сукупності методів і способів пізнання, конструювання, вчинення. Загалом ідею професійного методологування цікаво було б розширити виходом в інші контексти аналізу-рефлексії, аби забезпечити її увиразнення та розширення можливого арсеналу засобів та інструментів Професійного Методолога.

Шляхова Зоя, Бітюцька Олена МЕТОДОЛОГУВАННЯ ЯК ПЕРСПЕКТИВНА ДОСЛІДНИЦЬКА ПРОГРАМА

Значущість монографії Анатолія Фурмана “Ідея і зміст професійного методологування” щонайперше полягає у створенні цілісної картини компетентної методологічної діяльності, яка дає вичерпано ємне знання про сутність, категорії, центри, принципи, підходи та інваріанти як філософського, так і прикладного методологування. Відрадно те, що автор, мабуть, уперше чітко розводить методологію як учення про методи і засоби пізнання і перетворення дійсності, з одного боку, і методологування як сферу їх компетентного використання для постановки та здолання складних проблемних ситуацій і, здавалося б, нерозв’язних проблем – з іншого. У другому випадку мовиться про універсальну рефлексивну мислєдіяльність, що зводить у єдину цілісну систему знання про принципи, підходи, методи, способи, засоби та інструменти цілеспрямованого людського практикування, орга-

нізованого у формах поведінки, діяльності, спілкування, вчинків. Важливо й те, що в методологічній план-карті освітології проф. Фурмана А.В. (с. 213–236) взаємоузгоджене поєднання отримують теорія освітньої діяльності і вітакультурна методологія, інноваційна оргтехнологія модульно-розвивальної освітньої співдіяльності й фундаментальний соціально-психологічний експеримент із поетапного впровадження цієї оргтехнології, врешті-решт поєднує здобутки програмно-дослідницької роботи науковців та інноваційно-освітньої діяльності педагогічного колективу школи, ліцею, гімназії.

Наша школа, яка з 2011 року працює в режимі науково забезпеченої та професійно здійснюваної інноваційної освітньої діяльності, пройшла під керівництвом проф. А. В. Фурмана свій шлях методологічної роботи з організації розвивальної взаємодії учителя та учнів для взаємного одержання ними досвіду у вигляді знань, норм, умінь, цінностей і психодуховних форм. Зокрема, робота колективу над розвивальними міні-підручниками як об’єктом методологічного аналізу вимагала перегляду і вдосконалення існуючого понятійного апарату підручникотворення, стимулювала проведення детального опису його етапів, критеріїв, принципів. Саме тоді нам стало в нагоді обґрунтування способів, методів пізнання і творення освітньої діяльності у доступному нам форматі прикладного методологування та психодидактичного експериментування.

В монографії автор спрямовує нас, учителів-дослідників, до “нестримної думки”: від методології до методологування; глибоко поринає у сутність професійного методологування, категорій як інструментів методологування і т. ін. Як і у всіх відомих і доступних нам, освітянам-практикам, напрямках автор “поєднує науку і філософію, теорію і метод, логос і праксис”. Ми переконані, що пропонується дослідницька програма дійсно має перспективу вийти на “пізнання й удіяльнення незвіданих горизонтів філософської методології оновленого культуротворчого формату”.

Подальших Вам успіхів, шановний Анатоліє Васильовичу!

МОДУЛЬНО-РОЗВИВАЛЬНИЙ ОРГПРОСТІР МЕТОДОЛОГУВАННЯ: АРГУМЕНТИ РОЗШИРЕННЯ

Анатолій В. ФУРМАН

УДК 167/168 : 378

Anatoliy V. Furman MODULE-DEVELOPMENTAL ORG-SPACE OF METHODOLOGIZATION: ARGUMENTS OF EXPANSION

Актуальність теми: рефлексія проблемної ситуації. Професійний методолог, котрий компетентно опрацьовує і створює нові форми, методи, способи, засоби та інструменти мислєдїяльностї (МД), як відомо, на відміну від ученого, має справу не лише з об'єктами пізнання чи вивчення. Він, входячи у субстанційні горизонти реального існування мислення, задіяний у міжособисту взаємодію та комунікацію з іншими носіями соціокультурного досвіду й ситуаційно актуалізованого персоніфікованого знання. Причому, якщо дослідницька робота з об'єктами дає змогу вибудувати їх онтологічну картину, то робота зі світом сконструйованих інтелектом предметів вимагає взаємозалежного впорядкування *схем мислення і діяльностї* для того, щоб створити оргдіяльнісну картину того, що потрібно покликати до життя під час теоретичного чи прикладного методологування. Тому в *системо-мислєдїяльній методології* (СМД-методології) у ролі новаційних форм топіки та герменевтики як надважливий принцип прийнята *схема ортогональної організації простору мислення і діяльностї*, що поєднали дві взаємно перпендикулярні площини (картини) – онтологічну та оргдіяльнісну [46, с. 547–594]. Мислєдїяльность як особлива реальність і субстанція є первинною і визначальною, й відтак первозданним є створений нею світ предметів, тоді як натуральний, природний світ – сконструйований науковою думкою, постає як суб'єктно умоглядний. У зв'язку з цим Г.П. Щєдровицький зазначає таке: "...Але для цього

треба зрозуміти, що світ людей, або люди як такі з їх психологією, становлять вторинний світ, реалізація засвіту мислення і діяльностї, та якщо ми хочемо все це досягнути й уявити, то повинні розглядати цей засвіт, а не спільноту людей, тому що люди – це випадкові епіфеномени всесвіту мислення і діяльностї. Як говорив [Володимир] Лефєвр: люди сперечаються між собою і знаходять примирення через свої принципи, свій світогляд, а не навпаки. І це є засадничий підхід" [Там само, с. 562].

Зазначене вказує на винятково важливу значущість топіки взаємопроникливого конструювання засвіту мислення і діяльностї, її місць, вимірів, форм, методів, принципів і процедур структурування. А це означає, що методологування, якщо воно справді професійне й відтак компетентне, вимагає особливого *оргпростору МД*, у якому б виразно актуалізувалася субстанційна екзистенція методологічного мислення й у його аурі здійснювалася робота діяльностї із предметним матеріалом буттєво існуючої першореальностї, результати і продукти якої осідали б у другій реальності – об'єктів та речей об'єктивного світу (Г.П. Щєдровицький). Власне вся інтелектуальна інтенція Московського методологічного гуртка, а нині традиція СМД-методології, – це утвердження первинностї світу штучно конструйованих мислєдїяльностї та її організованостей і схематизацій відносно світу натурального, або світу природи. Це, зокрема, має смислове суголосся із відомим принципом самостійного існування ідеальних змістів і сутностей, що сформульо-

ваний свого часу К. Поппером [12]. Причому названа засаднича теза, висловлена Г.П. Щедровицьким у 1989 році в аксіоматично категоричній формі: "...реально існують сутності чи ідеальні у змістовлення, і це є справжній світ, а світ феноменальний – світ проявлений – існує на ділі як епіфеноменальний" [46, с. 565].

І хоч окремі спроби інтелектуально і власне діяльно виплекати простір методологічного мислення треба визнати вдалими, все ж проблема залишається: як створити таке багатопараметричне, ситуаційно напружене та комунікативно розвивальне, довкілля, яке б оптимально огортало своєю інтенційністю проблемно-полілогічне думання й суб'єктивно втягувало у себе всіх учасників, породжуючи в них те, що людині від природи не властиво – *мислити чисто*, тобто без образів, поза і над чуттєвими формами відображення? Інакше кажучи, крім *часопросторової організації* методологічного мислення як атрибутивної ознаки-характеристики, йому також властива низка самотутніх (розрізнявальних) особливостей, до яких слушно віднести принаймні чотири: а) *ідеальність* за дійсністю своєї субстанційності, б) *практичність* за відношенням до навколишнього світу і до самого себе (як рефлексивна самоорганізація), в) *універсальність* за формою розвитку як новий тип і вид МД, г) *рефлексивність* за спрямованістю і стилем групового пошуку моделей чи способів постановки та розв'язання системних проблем і проблемних ситуацій. В останньому випадку мовиться про "рефлексивну форму інтерпретації базових методологічних схем", за якою топологічно розгорнута "логіка рефлексії", формою якої, зі свого боку, є *схематизація*. Причому "плоского аркуша паперу чи дошки стає недостатньо, щоб у дійсності мислення зафіксувати багатоманіття способів роботи з однією схемою. Доводиться вводити, – пише Г.П. Щедровицький, – *багатовимірну просторову форму* для розподілу та співорганізації різних дійсностей в одному і єдиному процесі мислення й у складній полілогічній мислекомунікації, котра його забезпечує" [45, с. 31]. Так виникає *простір методологічного мислення*, у якому саме схематизація, здійснювана в лоні рефлексії, дає змогу зорганізувати його розвиткове функціонування як багатопараметричного.

Отже, в СМД-методології: "1) схеми стосуються не лише сприйняття, а й мислення; 2) часопростір може бути досягнутий як форма думання, а не тільки як форма сприйняття чи

екзистенціювання, що допускає всередині себе уявлення заглиблених у думки субстанцій; 3) інструментами подібного уявлення і є схеми". Причому "переосмислення статусу схем значною мірою пов'язано з тим, що мислення стає рефлексивним, і його рефлексивна організація настільки зростає, що воно починає оперувати з умовами власної організації, а ці умови якраз й утримуються схемами..." [8, с. 37–38]. Тому рефлексивна майстерність у використанні методологічних схем й у здійсненні схематизації як надважливої логіко-методологічної процедури і навіть як потужної техніки методологування є визначальним свідоцтвом зрілості та досконалості групового чи індивідуального методологічного мислення. Водночас підкреслимо, що *оганізаційно-діяльнісна гра* як форма організації і метод розвитку колективної МД, що виникла в 1980 році й набула поширення в наступні десятиліття (див. [8, с. 359]; [26]; [41]; [42]), стимулювала інтенсивне застосування ідеально у змістовлених схем як найнеобхіднішого мисленнєвого інструменту методологів та ігротехніків.

Мета і завдання даного методологічного дослідження. Взнявши вищеназвані теоретичні засновки СМД-методології у ролі *фундаменталій* на шляху створення *вітакультурної методології* і системи професійного методологування як адекватної її світу форми інтелектуально-комунікаційного практикування, нами у 2005 році обґрунтована *схема модульно-розвивального оргпростору ПМ* й уперше визначені її структура, зміст і значення для утвердження зідеалізованої просторовості методологічних мислення і свідомості, а також створена таблиця-карта покомпонентної характеристики методологування як одного з чотирьох можливих типів *методологічного модуля* (пізнавально-суб'єктний, нормативно-особистісний, ціннісно-індивідуальнісний, духовно-універсумний), тобто запропонована самотутня модель оргдіяльнісно завершеного циклу упросторення проблемно-модульної МД (див. [22]; [25]). Однак тривала підготовка третьої (оновленої) дослідницької програми авторської наукової школи, що результативно оформилася лише в 2016 у вигляді монографії "Ідея і зміст професійного методологування" [23], спричинила низку сутнісних доопрацювань, спрямованих на отримання довершеної панорамної картини вказаного оргпростору.

Мета роботи полягає у висвітленні акцентів-доказів концептуального розширення штучно конструйованого й полікомунікативно

екзистенційованого організаційного простору ПМ, а її **головне завдання** – в аргументації виняткової евристичності створеного нами в останні роки *циклічно-вчинкового підходу* як в організації модульно-розвивального простору компетентного методологування (див. [21]; [27]; [33]; [39]), так й у відкритті *робочої схеми мислевчинення* як підгрунтя (причому концептуальне й методичне водночас) творення нового покоління ділових ігор – *організаційно-вчинкових*, що повною мірою відповідає реаліям світу вітакультурної методології.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В контексті нещодавно проаналізованих нами перспектив професіоналізації методологічної діяльності та постання в майбутньому професії методолога (див. [24]; [32]) вказано на можливість створення такої схеми-матриці модульно-розвивального оргпростору ПМ, котра обіймає не як раніше 48 функціональних місць, а 100, що відтепер диференційовані на *п'ять* – чітко картографованих за одним принципом, проте відмінних за змістовим, засобовим і відтак функціональним наповненням методологічної роботи – *методологічних модулів*. У результаті отримуємо п'ять таблиць-карт, кожна з яких, визначаючи на перетині поясів мислевчинення і наскрізних процесів МД двадцять місць-функцій-завдань, забезпечує не лише проблемно-конфліктне порозуміння учасників міжпозиційної і міжпредметної інтелектуальної комунікації, а щонайголовніше актуалізує буттєву екзистенційність їхнього групового методологічного мислення із його окремим набором ідей, концептів, принципів, підходів, форм, методів, способів, засобів та інструментів думання-розмірковування.

Пропонуємо оновлену *схему-матрицю модульно-розвивального оргпростору ПМ (рис.)*, що фундується на описаних нами раніше шести істотних перевагах (див. [22, с. 89–101]) порівняно з відомими на сьогодні моделями просторовості мислення, здобутими в СМД-методології. Водночас укажемо принаймні на **вісім аргументів-доказів** стосовно слухності збагачення структури, змісту і функціональних зв'язків поданої тут схеми-матриці.

По-перше, принциповим моментом є *перехід від діяльнісного підходу до циклічно-вчинкового*, що уможливив не тільки врахування активної позиції тих, хто наснажений своєю особистісною суб'єктивністю долучитися до субстанційного світу мислення і мати відвагу

й відповідальність конструювати власний – як індивідуальний, так і колективний – ідеальний простір життя, що немов надбудований над об'єктно-феноменальним світом повсякдення, скільки взяти на озброєння, з одного боку, психо-софію вчинку В.А. Роменця як теоретичну систему мудрості вчинку у її суто методологічному призначенні – досліджувати і творити джерела і сутність людського буття, з іншого – концепти, принципи, закономірності та нормативи циклічно-вчинкового підходу як новаційне продовження вказаної стратегії вчинкового методологування в лоні авторської версії вітакультурної методології. І це виправдано ще й з іншої причини. Як нещодавно нами доведено, видатний український учений Володимир Андрійович Роменець є не стільки талановитим теоретиком філософсько-психологічного дискурсу другої половини ХХ століття, скільки послідовним і продуктивним методологом, котрий створив й мислевчинково апробував самобутню систему методології гуманітарного пізнання. Причому на це переконливо вказують його віхові, головні твори, що демонструють *нову, власне світоглядну, схему оргучинкового здійснення розумової праці* на найскладніші предметні ділянки міждисциплінарного пошуку (творчості, життєвого шляху людини, джерел людського буття, періодизації історії всесвітньої психології, життя і смерті та ін.), а тому є визначально методологічними (див. [3]; [13]; [30]; [34]).

Конкретизуючи вищевказане, підкреслимо, що теорія вчинку українського мислителя-достойника, характеризуючись метасистемністю, історичністю й логічністю, у своєму осередді утримує *концепцію канонічної структури вчинку*, згідно з якою вчинок – це завжди розгорнута у певному часопросторі дія, котра охоплює ситуаційний, мотиваційний, дійовий і післядійовий компоненти; це не лише екзистенція буттєвості-присутності людини у суспільному повсякденні, а й моральний акт її взаємин з навколишньою дійсністю та її сутнісними витоками й феноменальними оприявненнями, ставлення до інших людей і до самої себе, до природи і світу в цілому (див. [11]; [14]; [47] та ін.). *Ситуація* вказує на залежність учинку від обставин життя людини, у тому числі від присутності та впливів інших, собі подібних, у безмежному багатоманітті варіантів та особливостей її постання і перебігу; *мотивація* – це здатність особи здійснювати вибір у процесі перетворення зовнішніх умов

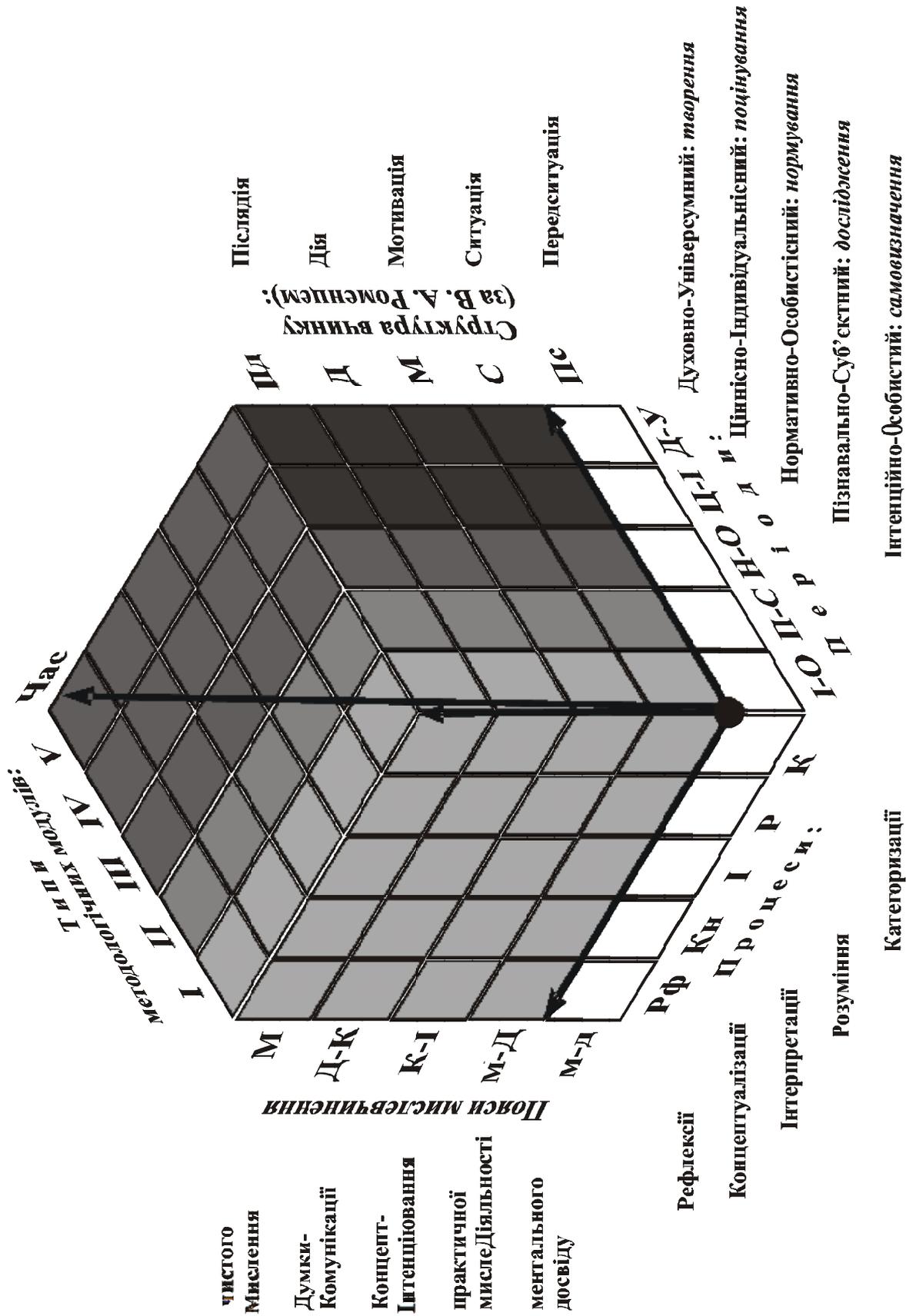

Рис. Схеми-матриця модульно-розвивального простору професійного методологування (друга версія: 15.11.2016 р.)

учинення на внутрішні і, завдяки з'яві наміру-інтенції, підноситися над ситуацією й перетворювати шляхом ідеалізації незалежне на залежне; *дія*, реалізуючи сутнісні сили людини, у тому числі й її творчий і вольовий потенціал, становить живий комунікативно-творчий акт встановлення прийняттого відношення між метою і засобами діяльності, у якому вона здатна піднятися до самовідданості й екстазу вчинкового самозабуття; *післядія* – завжди осмислення зробленого й незробленого, скоєного й згаєного та відверта самооцінка вчиненого, що здебільшого викликає амбівалентні почуття, які, проте, стають підґрунтям для наступних учинків. Отож завершена учинкова спіраль є початком наступного циклу вчинення, тим більше, що “справжній учинок ніколи не завершується. Він перманентний у тому розумінні, що викликає певну реакцію, а та, своєю чергою, вимагає нового вчинку і т. д.” [18, с. 589].

Отже, вчинок – “спосіб особистісного існування у світі”, “вузловий осередок буття”, у якому “виявляється активна творча взаємодія людини і світу” (В.А. Роменець); з іншого боку, буття у своєму сутнісному визначенні – це “всезагальний учинок, що феноменально уреальнюється у різних формах і типах людської діяльності”. Інакше кажучи, вчинок – “усеохватний зріз буття”, “діалектичний перехід людини і світу”, де він є “універсальною категорією”. “Ось чому вчинок, – висновує В.А. Роменець, – слід розглядати як усезагальний філософський принцип, який допомагає тлумачити природу людини і світу в їх пізнавальному та практичному сенсі” [17, с. 728]. До цього треба додати неодноразово підтвержений у нашому досвіді методологування значний евристичний потенціал *циклічно-вчинкового підходу*, що фундується на чотирьох засадничих принципах (учинковості, метасистемності, циклічності, синергійності), на врахуванні шести закономірностей (довершеної послідовності чотирьох періодів і залежних від них восьми фаз учинення, оптимальної насиченості кожного періоду і кожної фази онтологічним та оргдіяльнісним у змістовленям, структурно-функціональної цілісності розвіткового перебігу актів мислевчинення, відносної автономності названих періодів і фаз, циклічної актуалізації компонентів і процесів учинення у рамках певного парадигмального конструювання дійсності МД, соціокультурного контексту і предметного спричинення сві-

ту методології та сфери методологування). На сьогодні окреслені картини циклічно-вчинкової динаміки розвитку: а) соціогуманітарних наук у низці вчинків пізнання [27], б) гри як учинення, тобто як такої онтофеноменальної даності, що перебуває в екзистенційному стані постійного життя-оновлення й організує ігрову діяльність у циклічній наступності етапів виникнення, становлення, здійснення і згасання (див. [26]; [33]); в) творчого шляху видатного методолога науки Імре Лакатоша, що охоплює два вчинки пізнання, підсумком яких відповідно є концепція внутрішньої єдності логіки доведення і спростування та методологія раціональних дослідницьких програм [21, с. 30–36]; г) професійних творчих здібностей студентів психологічного профілю, що концептуально обґрунтована проф. Шандруком С.К. під нашим керівництвом на засадах циклічно-вчинкового підходу (див. [38]; [39]; [49]).

У будь-якому разі є підстави висновувати, що діяльнісний підхід, уміщуючи три такти методологічної роботи (входження особи у світ діяльності – осмислення власної діяльності та її зовнішньої структури – оформлення того, з чим вона діяла і що осмислювала в рефлексії як супротивного її зусиллям об'єкта, що підлягав зміні чи конструюванню), поступається циклічно-вчинковому за логіко-методологічним потенціалом, адже останній пропонує не лише якісно більш усистемлений набір засобів та інструментів циклічно організованого й канонічно уреальненого методологування, а й чотири або п'ять тактів (ритмів, фаз) колективного вчинення.

По-друге, у зв'язку з виголошеним закономірним кроком є введення у науково-методологічний дискурс неологізму “**мислевчинення**”. Як відомо, неологізм “миследіяльність” був запропонований Г.П. Щедровицьким у 1980 році разом із “базовою схемою МД”, що стали своєрідною візитівкою дослідницької програми Московського методологічного гуртка й СМД-методології в цілому. МД – це перш за все комплекс інтелектуальних і комунікативних процесів, занурених у контекст організованої колективної діяльності, спрямованих на актуалізацію та добування системи знань і засобів надпредметного мислення, структурно охоплює розрізнення і єдність п'яти процесів: чистого мислення, думки-комунікації, миследіяння, розуміння та рефлексії й ситуаційно уреальнюється як проблемно-полілогічна наступність мисленнєвих, рефлексивних і метамислен-

невих перетворень (див. [5]; [6]; [8]; [40]; [46]). Трипоясова схема МД становить осередок або центральну ланку організаційно-діяльнісних ігор (ОДІ) як універсальних форм практикування методології. Сутнісно ОДІ – це синтетична просторова конфігурація мислення і діяльності, у яких перше становить субстанційну дійсність буття, а друга – реальний, повсякденний світ роботи, вчинків, діянь людини. Але екзистенція ситуаційно уконкретненого співжиття людей розумних й, тим більше, знаючих і компетентних така, що “мислення неможливе без діяльності, а діяльність неможлива без мислення” (Г.П. Щедровицький). Аргументуємо це так: живе слово, а за ним і думка, – це “зерно теорії” (Л.С. Віготський), “теорія – свобода розуму від емоцій” (Аристотель), а дія – найбільш виразне розкриття сутнісних (духовних) сил і потенцій людини. І знову все зводиться до ортогональної організації простору методологічного мислення, де “методолог, на відміну від науковця, має справу не лише з об’єктами. Він задіяний у комунікацію з іншими суб’єктами, й зобов’язаний до них [виробити своє] ставлення й вибудувати цю комунікацію зовсім за іншими законами” [46, с. 577].

Загалом евристичність *концепту мислевчинення* спричинена низкою смислових конотацій, котрі переорієнтують методологічну свідомість в екзистенційному річищі ділової комунікації із форм, способів, актів і процедур міжособистого взаємоузгодження як її дійсного сенсового згустка та діяльності як універсальної форми реального інтелектуального практикування із певним набором умов, потреб, мотивів, цілей, упредметнень, методів, засобів та результатів на взірцеві, канонічні форми методологування, розширюючи тим самим як відеальнені горизонти смислопродукування, так і воб’єктивовані в матеріальному світі вчинкові, сутнісно – духовно-креативні, способи особистісного існування-переображення (див. наступні два пункти). На підтвердження цього В.А. Роменець пише: “Вчинок – це спосіб особистісного існування у світі. Все, що наявне в людині і в олюдненому світі, є вчинковим процесом і його результатом. У цьому вузловому осередку буття виявляється активна творча взаємодія людини і світу... Як вираз суперечності між особистістю і матеріальним світом учинок оприявнює незавершеність, прагнення до вдосконалення, подолання невідповідності ідеалу і реальності в пізнавальній,

естетичній та моральній діяльності з метою знаходження опертя в матеріальному довікклі... Подолання цієї суперечності здійснюється єдиним способом – у вчинковій дії, яка водночас має пізнавальний, моральний, естетичний смисл і з необхідністю включає практично-предметне перетворення світу” [17, с. 728, 729].

По-третє, зважаючи на зміст попереднього пункту, цілком логічною є поява четвертого поясу *мислевчинення (МВ)*, що розташовується між зонами практичної мД і думки-комунікації. Пошук адекватної назви цієї межі упросторення методологічного мислення дав змогу змістовно визначити цей пояс МВ терміном “*концепт-інтенціювання*”, що посідає в логіко-канонічній структурі вчинку місце того важливого компонента, що названий терміном “мотивація”. Річ у тім, що найнеобхіднішим моментом-чинником переходу вчинку із ситуації до реального діяння є *інтенція* як намір-прагнення людини зреалізувати особисто визначений напрям докладання інтелектуальних і душевних зусиль до обраного предмета пізнання, конструювання чи творення. Іншими словами, персональне – індивідуальне та колективне – означення ситуаційних обставин як зовнішніх умов, у тому числі як поіменованих речей та феноменів матеріального світу, так і архетипів та сутностей нематеріального, не співпадає й часто суперечить намірам і домаганням особи чи групи осіб перетворити наявні обставини відповідно до ідеальної моделі своїх вмотивувань. Основний спонукальний нерв останніх, їх осереддя й становить хвилюючий *акт інтенціювання*, розвій котрого, збурюючи відтепер внутрішні умови вчинення, триває до постановки мети, де реальне переплітається з ідеальним і де відбувається доформування ідеалу. Тому саме живе інтенціювання, відбуваючись у центрі сенсозбагачувального горизонту свідомості – вирішальна умова переходу вчинку в актуальну фазу діяння. Власне без нього розгортання вчинку призупиняється. А це означає, що він, розпочавшись у самісному вимірі особистісного буття, так і не з’явиться на світ як назовні проявлена подієвість, як етап-подія життєзреалізування індивідуальності людини. Це ж саме, популяризуючи теорію свого Вчителя – Володимира Роменця – ёмно викладає П.А. М’ясоїд: “Діалектика відношень між ідеалом і дійсністю спричиняє *мотиваційний конфлікт*. Імпульси мотивації криються в *біологічних*

потягах людини, далі усвідомлюється мета, виникає боротьба мотивів, формується ідеал і вже на новому рівні викликає імпульс до дії. Це – “мотиваційна спіраль”, у якій нижчі і вищі рівні взаємодіють між собою. Біологічне “відходить на задній план, поступаючись силі духовних пристрастей” [11, с. 427], котрі, додамо від себе, об’єднані екзистенцією інтенціонування.

Якщо із визначальною роллю інтенції у здійсненні будь-якого вчинку зрозуміло, то для нас уповні аргументовано й те, чому на перший план ставиться *концепт* як передумова й ідеальне змістове підґрунтя самого інтенціонування. Справа в тім, що концепт – це дійсність ідеального виміру, дійсність сенсорного матеріалу свідомості. Як мисленнєве утворення, концепт “заміщує нам у процесі думання невизначену множинність предметів одного і того ж роду – певних сторін предмета чи реальних дій”, тобто є “утворення розуму, точка зору суб’єкта, котра обернена (інтенційно спрямована – А.Ф.) на щось об’єктивно-реальне..., характеризується динамічною структурою, постаючи у вигляді акту започаткування, проектного ескізу”, “суцвіття мисленнєвих конкретизацій” (С.А. Аскольдов [4, с. 271, 273]). Примітно, що концепт і поняття – явища одного порядку, але різних ідеальних проекцій. Так, “концепт” синонімічний терміну “смысл”, тоді як “значення” – терміну “зміст поняття” (Ю.С. Степанов). Звідси висновуємо, що концепти не лише обмірковуються, а й переживаються, постаючи базовим осереддям культури в ментальному досвіді людини (див. [35, с. 46–47]). Як антитеза поняттю, концепт гранично суб’єктивний, характеризується фрагментарністю і нескінченною варіативністю (Ж. Дельоз), обов’язково передбачає наявність іншого суб’єкта – слухача, читача, диспутанта чи опонента та його відповіді на запитання, породжуючи диспут й актуалізуючи нові смисли-наміри; обіймає пам’ять та уяву як властивості, котрі забезпечують розуміння й порозуміння “тут і тепер” у єдиній миттєвості теперішнього; він сутнісно балансує на межі божественного і земного, ідеального і матеріального, ноуменального і феноменального, а відтак звернений до двох світів, хоча “власної території не має” (М.М. Бахтін); нарешті, він “близький до мислення як внутрішнього проговорення смислу, однак, зауважує О.О. Григор’єв, за умови, що проговорювання повинно бути артикульоване у

своєму зверненні до іншого суб’єкта...у двох взаємозалежних формах – писемній (наприклад, у риторичі) та усній (ораторське мистецтво)” [9, с. 67]. До речі, у лоні методологічно вивірених теоретичної психології одним із базових є *концепт особистості*, який сутнісно відображає квітальний спосіб присутності людини у світі і цього наскрізь соціалізованого світу в засвіті її індивідуального Я, у численних лабіринтах Свідомості (див. детально [19]). Отож є логічні підстави розмежувати широку зону мислекомунікації Г.П. Щедровицького як поле суперечок, зіткнень, сутичок і боротьби на два пояси: той, де проговорюються звернення до інших учасників колективного мислевчинення у розміреному ритмі ділової артикуляції, і той, де власне й відбувається запекла інтелектуальна боротьба.

По-четверте, очевидно, що групова практична миследіяльність виникає не на пустому місці, адже кожен учасник має певну професійну підготовку, володіє окремим набором фахових компетентностей, є носієм того чи іншого ментального і суто соціального досвіду, нарешті йому притаманні самотутній особистісний потенціал, своєрідні психокультурні здібності та винятковий у своїй непересічності самісно-духовний розвиток. І. Кант у зв’язку з цим слушно зауважував, що кожна подія, і кожний наш учинок, який відбувається у певний відрізок часу, вже зумовлений тим, що було в минулому, котре, хоч і перебуває поза волею конкретно існуючої особи, все ж уневільнює її невідворотним тягарем чи багажем персонально пережитого минулого [10]. Зважаючи на це, нами введено до пропонованої схеми-матриці ще один, власне довчинковий, пояс, що названий *ментально-досвідним*. Він, хоча й не присутній в актуально конструйованому модульно-розвивальному оргпросторі ПМ безпосередньо, все ж має визначально дієвий уплив на змістово-топологічні особливості функціонування цього простору, задаючи його логіко-значеннєві обрії та визначаючи смислоритміку, вектори і траєкторії колективного усвідомлення та індивідуального сенсопродукування.

Зазначене дає підстави схарактеризувати цей *протопояс* (від. грецьк. *protos* – перший, головний) конкретного групового мислевчинення (скажімо, у вигляді методологічної сесії чи організаційно-діяльничної гри) як його передситуацію або як передісторію, котра охоплює все те (особистостей із їхнім соціальним досві-

дом, культурним розвитком, практиками МД, знаннями, нормами, цінностями, вміннями, смисловими полями та ін.), що відбувалося до моменту виникнення групової мислекомунікції. Це виправдано ще й тому, що проведення названих імітаційно-ігрових заходів потребує їх тривалої ґрунтовної підготовки. Зокрема, лише розробка сценарію організаційно-діяльній гри здебільшого займає значно більше часу (як правило, команда методологів та ігротехніків працює два-три місяці), ніж власне гра (від 5 до 15 днів) і завершується виробленням *програм*, пов'язаних із розвитком різних типів і сфер діяльності, які у знятому вигляді знаходять відображення у *сценарії гри* (див. [26, с. 194–210]).

Водночас доречність здійсненого нами кроку в обґрунтуванні передситуаційного протопоясу мислевчинення спричинена також *психософійно*, тобто переходом дослідника від теоретизування, передусім у взаємодоповненні психології творчості, історії всесвітньої психології, теорії вчинку і канонічної психології, до вишколеного методологування. Тим більше, що їх автор – академік Володимир Роменець – “не лише самодостатній, потужний, непересічний *теоретик-гуманіст*, а й, щонайважливіше, яскравий, послідовний і продуктивний *методолог*, котрий своїм самопізнанням освоїв новий шлях розвитку наук про людину – *вчинково-канонічну схему організації гуманітарного пізнання* як рефлексивну миследіяльність особливого – психософійного – типу” [1, с. 103]; [31, с. 28]. А це означає, що справжній учинок ніколи не завершується, його логіка становить “чародійне дзеркало пам'яті, що утримує у своїй скарбниці минуле, сучасне і майбутнє людської дії” [18, с. 589, 534]. Подієве завершення вчинку в актах післядії як самоусвідомлення вчиненого й оцінка його для себе та навколишніх – це водночас ситуаційне зародження нового вчинку на онтофеноменальному тлі-матеріалі минутих учинкових діянь особистості, котрі за логікою гегелівського зняття, означають одночасно знищення нею здобутого, освоєного, скоєного і збереження ритму, стилю або способу попередніх схем чи моделей учинення. Відтак життєвий шлях людини проходить циклами вчинкової спіралі, де зупинка неможлива аж до моменту її відходу у Вічність.

По-п'яте, донині чотири наскрізні процеси, які пронизують відтепер чотири смуги мислевчинкового циклу, доповнено п'ятим – *концеп-*

туалізацією, що охоплює у своєму структурно-функціональному перебігу принаймні дві процедури – концептизації і конструктизації, відображає перш за все парадигмальний зріз окремої теорії і забезпечує попередню організацію її змісту, передбачає створення у структурі останньої *концептуальної планкарти* як самостійної форми раціонального знання (перш за все як сукупність інтерпретаційних схем і моделей, гіпотез і припущень про природу досліджуваних чи конструйованих об'єктів) і за умов зреалізування вказаної планкарти може призвести до створення *концепції* як взаємодоповнення системи поглядів на ті чи інші явища, певного способу бачення, розуміння і витлумачення предметів чи подій та конструктивного принципу організації теоретичної роботи на фундаментальному і прикладному рівнях різнотипних знань (див. детально [23, с. 170–181]). При цьому *процедура концептизації* полягає у відшуканні потрібних концептів як такого самодостатнього змісту понять та їх смислового наповнення, що відмежовані від конкретно-мовної форми виразу цих понять, тобто мовиться про ідеальні значеннево-смислові узмістовлення, котрі фіксуються здебільшого логічно залежними поняттями, про визначення місця кожного концепту на тому чи іншому рівні концептуальної схеми, й у підсумку йдеться про окремий спосіб мисленневої роботи, що дає змогу рухатися від первинних теоретичних концептів до все більш абстрактних конструктів й у такий спосіб збагачувати структуру наукової концепції чи теорії, а результатом спрямованого методологування тут є створення нової або оновленої концептуальної схеми, яка, взаємоузгоджуючи певний набір концептів, перетворюється на інтелектуальний засіб, що організує у своїй цілісності модус або варіант бачення (програмування, проектування, конструювання, конституювання тощо) реальності. Натомість *процедура конструктизації* являє собою гіпотетичне введення теоретичного поняття або створення емпіричного з приводу спостережуваних подій чи об'єктів за правилами логіки з дотриманням чітко встановлених меж у контексті правильного мовного вживання та поза обов'язковим визначенням його онтологічного статусу; у будь-якому разі вона призначена для уможливлення перекладу між емпіричними і теоретичними мовами та логіками, а отже для заповнення виявлених, але не прописаних пустот у структурі знання. Підкреслимо,

що поняттєві конструкти – це штучні (гносеологічні) утворення зі своїми службово-пізнавальними функціями, що відіграють роль мисленнєвих інструментів задля здійснення переходу від емпіричного до концептуального і навпаки. Результатом такої конструктивізації є теоретична конструкція як абстрактна модель певного предмета чи об'єкта, у засновках створення якої перебувають не операції чи дії ідеалізації, а абстрагування, схематизації, типологізації.

По-шосте, співорганізація розвиткового функціонування відтепер п'яти наскрізних процесів мислевчинення подана в оновленій моделі оргпростору ПМ не у їх ситуативно випадковому взаємодоповненні, а за канонічною логікою здійснення повноцінного вчинення, за якого має місце синхронізоване поперединне домінування одного із п'яти вказаних процесів. Так, до моменту ситуаційної визначеності вчинку, на етапі передситуації явна перевага належить *процесу категоризації*. Річ у тім, що до початку будь-якої, чітко спланованої і сценаризованої, колективної МД й у її контексті до очікуваної проблемно-конфліктної мислекомунікації кожний потенційний учасник, яку б роль він не збирався виконувати (методолога, дослідника, організатора, програмувальника, проектувальника, технолога, ігротехніка, реалізатора, критика, прожектера, вчителя, учня тощо) і які б функції не планував реалізувати, спрямовано здійснює пропедевтичну онтологічну роботу, тобто визначається у своєму світобаченні та світорозумінні тих реалій і даностей, котрі більшою чи меншою мірою тематично окреслені та поіменовані. Інакше кажучи, мовиться про інтелектуальне вибудовування ним світоглядних схем, моделей чи картин, які він збирається презентувати іншим учасникам МД й вишукує аргументи для їх обстоювання. І тут найважливіше те, що засобами такої онтологічної роботи і є *категорії*, причому категорії науки і категорії культури (світоглядні універсалії). Саме вони, на переконання Г.П. Щедровицького, – “суть вищі, найпотужніші засоби нашої людської самоорганізації”, адже уможливають і думку, і діяльність, і внутрішнє життя особистості. За їх майстерного, філігранного вживання вони стають важливими інструментами наукових розмірковувань, що реально продукує нові знання. Саме категорія, на переконання цього філософа, організує знання у гармонію чотирьох фокусів людського мислення:

а) визначає вид, рід і тип об'єкта; б) задає вид (схему) понять і знань; в) встановлює тип мови, якою ведеться розмова; г) накреслює операції і процедури, з допомогою яких можна мислити даний вид об'єкта [46, с. 537–538].

Другим наскрізним процесом, який певний час домінує над іншими, а саме під час фізичного входження й інтелектуального занурення кожного учасника у ситуацію колективної МД, котра унаслідок відтепер залежності його вчинку методологування від штучного створення обставин розумової праці, є *розуміння*. Тому перше, що потрібно зробити – це або пристосувати пропоновані чи виголошені тексти до своїх смислових дій-актів, або ж віднайти власні адекватні дії відповідно до змістового полотна цих текстів. Оскільки тексти різні (кожний розуміє через вплив на нього своєї особисто спроектованої на табло свідомості ситуації), то це породжує комунікативну боротьбу між персоніфікованими ситуаціями, просякнутими смисловим різноманіттям поглядів, позицій, переконань. Так виникає спочатку рефлексивне розуміння актуальних обставин мислевчинення, а далі, звісно, за “благодатно” напружених проблемних умов групової мислекомунікації на наступних етапах методологування й діяльне. “...Тільки тоді, коли людина починає діяти, вона починає з'ясовувати, адекватно чи неадекватно зрозуміла. Тому що у розумінні самому по собі немає відмінності між правильним і неправильним, ця відмінність визначається дією. Дія є критерій правильності розуміння” [15, с. 49].

Воднораз розуміння – це найвагоміша процедура осягнення чи породження як одиничного смислу, так і смислових модулів, гірлянд, полів і навіть сенсових онтологій, котра спричиняє потребу в пізнанні, мисленні і діяльності й становить певний спосіб експлікації того, що визначально наперед задано (наприклад, у життєвій ситуації чи тексті), або продукування нового знання у єдності з іншими аналітичними та рефлексивними процедурами. Крім того, розуміння передбачає інтерпретацію і можливість переінтерпретації символів, схем, моделей, текстів, також уможливорює “інтуїтивне проникнення одного життя в інше” (В. Дільтей), є передумовою будь-яких мисленнєвих процесів, актів і діянь. У цьому методологічному ракурсі розуміння – це “онтологічне визначення людського буття, яке задає його непереборний горизонт” (М. Гайдеггер), знаменує пошук герменевтикою смислу в ролі

власного предмета й одночасно процедур приписування значень, уміння діяти відповідно до соціокультурного контексту, а відтак і таке онтологічне самовизначення людини, котре повноформатно наявне у площині її практичного ставлення до світу і практичності розуму зокрема, коли сенсове осягнення утверджується як властивість достеменно створеної події (див. [2]; [20]).

Третім домінантним наскрізним процесом колективної МД є *інтерпретація*, перебіг якого здійснюється у двох взаємозалежних процедурних формах спонукального характеру: а) *когнітивній* (пізнавальній), спрямованій на визначення змісту понять або на встановлення значення формальних (символічних, схематичних, семантичних) елементів шляхом їх інтелектуальної проекції на певну предметну ділянку, що результативно оформляється як з'ясування значення для себе (на відміну, скажімо, від витлумачення, яке виконується для інших); отож тут фактично мовиться про встановлення значення понятійних (вербальних) структур-конструкцій, якими користуються учасники мислекомунікації; б) *смиловій* (розуміннєвій), коли усний чи письмовий текст наповнюється смыслом, котрий задає структурну організованість процесів розуміння; причому осмислення і смыслопродукування розгортаються поза постановкою питання про відповідність осягнутого особою смыслу первинному, базовому значенню.

Примітно те, що смысл задає форми існування знаків і мовних виразів в актуальній мислекомунікації, тоді як значення утілює їх форму в процесах трансляції культурних норм і соціального досвіду, тобто щонайперше у сфері вітакультури (див. [16]; [29]; [30]; [44]). До того ж додамо, що “смысли, на відміну від значень, завжди ситуативні, пов'язані із феноменальним процесом розуміння, тому, крім нормативного змісту значень, вони визначаються багатоманіттям інших чинників: ситуацією, з якою пов'язане розуміння, самовизначенням людини, її установками, цінностями і цілями, знаннями, структурами діяльності й багатьма іншими” [7, с. 955]. Отож інтерпретація – це той наскрізний процес у часопросторі МВ, який, ґрунтуючись на актуалізації ритмів особистісної смыслодинаміки, в нерозривному взаємодоповненні із розумінням як мистецтвом осягнення проблемно-діалогічною свідомістю значення знаків охоплює смыслопокладання і зчитування інтерпре-

тачем для себе в актах самобутнього екзистенційованої взаємодії з текстом його смысло-сенсового полотна, що інтенсифікує дію механізму інтеріоризації ним як культурних кодів (символів, знаків, слів, мови), так і закодованих, і в певний спосіб об'єктивованих чи артикульованих у динамічних смыслових згустках людської буттєвості (див. детально [28, с. 76–97]; [37]).

Четвертим наскрізним процесом, до котрого переходить домінування за логікою розгортання вчинку методологування є *концептуалізація*. У методологічному відношенні концептуалізація – це процедура-спосіб організації різнопланової мисленнєвої роботи, що дає змогу як “рухатися від первинних теоретичних концептів до все більш абстрактних конструктів, розгортаючи всю структуру наукової теорії, у тому числі її онтологічні уявлення у єдності з накопиченим масивом емпіричних даних”, так і “вписувати теорію в більш широкі дисциплінарні контексти” і у сферу духовної культури загалом [1, с. 509]. У будь-якому разі ця логіко-методологічна процедура охоплює широкий діапазон інтуїтивно-рефлексивного інтелектуального практикування і сутнісно полягає не стільки в опрацюванні авторської *концептуальної схеми* досліджуваної предметної ділянки в найбільш істотному гносеологічному поясненні (перш за все з допомогою узгодженого мінімуму базових концептів-конструктів, що дозволяють задавати цілісну картину окремого фрагмента реальності), скільки у створенні *концептуальної план-карти* як відносно чи повно самостійного модуля наукового знання (див. попередній пункт). Причому процес її творення здебільшого становить надскладну, тривалу в часі й напружену в мисленнєво-вольовому відношенні, *вчинкову дію*, що спричинено перш за все низкою вимог до якості такої план-карти як інтелектуального продукту. Зокрема, вона має:

а) визначати універсум можливих на даний момент способів роботи на теоретичному рівні пізнавальній, проектній та іншій творчості;

б) пропонувати власну, бодай спрощену, методологічну оптику бачення, вивчення, проектування або конструювання предметних ділянок у форматі прийнятої дисциплінарної чи міждисциплінарної картини реальності;

в) задавати системне, синергійне, парадигмальне, вітакультурне чи інше аргументоване уявлення про багаторівневу організацію теоретичного знання;

г) нарешті уможливити вихід останнього на емпіричний рівень роботи із визначеними чи заданими предметами.

П'ятим наскрізним процесом колективного МВ є *рефлексія*, переважання якої на фінальних стадіях різнотипних методологічних модулів цілком природне і логічне, враховуючи те, що саме вона становить центральну ланку післядіяльнісного компонента *вчинку методологування* і що розпросторюється в її учасниках не лише на усвідомлення ними плину власної упроблемненої свідомості, і не тільки на процес керівництва кожним особистим смислепродукуванням через задіяння до нього певних онтологічних уявлень як інтелектуального засобу забезпечення “рефлексивного зняття” чи розв’язання актуальної проблемно-комунікаційної ситуації, а й на кооперацію персональних актів діяльності та на організацію різнопозиційованого спілкування й зліквідування лакун (порожнин) взаємного непорозуміння. Причому рефлексія як дійсний механізм розвитку МД ситуаційно розгортається у двох взаємозалежних напрямках – у рефлексивному виході (за умови нездоланності особою перепон у здійсненні мислєдїяння наявними засобами) і в рефлексивному поглинанні (коли одна діяльність робить іншу чи інші діяльності матеріалом усвідомленого методологування, вбираючи у себе їхній потенціал (див. [43]). Тому тільки у циклічно-динамічній структурі канонічно досконалого мислєвчинення досягається як ініціювання процесів учинкової активності, комунікації, порозуміння, смислопродукування, так і вмілого виконання тих технік рефлексування, котрі уможливають найскладнішу інтелектуальну (у тому числі й методологічну) роботу з імітації різних професійних позицій у практиці методологічних сесій та організаційно-діяльнісних ігор.

По-сьоме, до раніше обґрунтованих нами чотирьох типів методологічних модулів (пізнавально-суб’єктний, нормативно-особистісний, ціннісно-індивідуальнісний, духовно-універсумний [22, с. 87–107]; [23, с. 80–101]; [25]) додано п’ятий тип, що перебуває у підґрунті генези вчинково-модульного циклу професійного методологування, характеризує *інтенційно-особистий* аспект, план чи вимір входження конкретного учасника в оргпростір колективного мислєвчинення, яке завершується бодай первинним, але обов’язково осмисленим й аргументованим, його *самовизначенням* стосовно того, яку роль займати у подальшій МД,

які функції і завдання виконувати, у яких формах і якими засобами підтримувати та розвивати групову мислєкомунікацію. Своєрідність цього модуля у програмному та сценічному інваріантах творення оргпростору вітакультурного зреалізування інтелектуально-вольового потенціалу певного наукового співтовариства чи групи методологів та ігротехніків полягає в тому, що він вибудовує той фундамент, на якому стає реально можливий “храм” системно картографованої топіки структурно, процесно і засобово досконалого мислєвчинення. Мовиться, власне, про таку сукупність двадцяти місць, що задаються:

а) *просторово* – у трьох системах координат: за чотирма поясами МВ – практичної мД, концепт-інтенціювання, думки-комунікації і чистого мислення; за п’ятьма вищезгаданими процесами, що наскрізно пронизують усю сферу вчинково організованої мД (див. попередній пункт); за темпоритмікою входження кожним учасником в екзистенційно напружене поле колективної мислєкомунікації, що живе за принципом проблематизацій, суперечок, боротьби поглядів, позицій, методологем;

б) *функціонально* – для тих, хто прийшов на оргдіяльнісну гру чи методологічну сесію й інтенційно, мисленнево, діяльно та рефлексивно став вклинюватися у ситуаційну своєрідність модульно-розвивального оргпростору МВ й у ньому знаходити своє місцепризначення як мислитель і діяч;

в) *методологічно*, тобто вказують на те, як найкраще рухатися з одного місця до іншого й відтак визначають метрику мислєвчинення на його стартовому етапі особистісного і групового зреалізування;

г) *технічно* – набором способів, процедур, засобів та інструментів, з допомогою яких назване входження кожного учасника у часопросторі МВ можна здійснити вміло, компетентно, майстерно.

По-восьме, чітко визначено *мету* кожного типу методологічного модуля у такій цілєрезультативній наступності: I – самовизначення, II – дослідження, у тому числі моделювання, конфігурування, модулювання, III – нормування, а також планування, програмування, проектування, сценарування, IV – поцінювання, себто мовиться про процес такого оцінювання, який указує на значущість, вагомість, актуальність, потрібність тощо будьчого матеріального, об’єктивованого чи ідеального, суб’єктивного, V – творення як проду-

кування осмислених думок та уявлень про різні форми та організованості мислення і свідомості, з одного боку, й діяльності та вчинків – з іншого. Оскільки цей напрямок вимагає окремого дослідження, то наразі підкреслимо головне: здійснений крок в аспекті цілесутнісного визначення вчинково заданого циклу методологічних модулів уможливило їх більш чітко як критеріальне, так і суто феноменологічне розмежування, й одночасно сприяє їх більш деталізованому картографуванню.

Перспективи подальших досліджень. За логікою методологічної розробки умов, чинників, технік і сценаріїв упровадження інноваційно збагаченого модульно-розвивального оргпростору професійного методологування є підстави вказати принаймні на чотири вектори руху-поступу вперед: а) потрібно вписати пропонувану схему-матрицю названого оргпростору у *вітакультурну методологію* загалом й у сферу методологування зокрема, виокремивши складники і вектори їх актуалізації та екзистенціювання; б) слушно детальніше обґрунтувати саму *ідею мислевчинення*, відштовхуючись від напрацювань В.А. Роменця та його філософсько-психологічної школи і наших здобутків у цьому напрямку теоретизування, а також якомога повніше охарактеризувати перехід від концепту миследіяльності до концепту мислевчинення; в) треба створити *карти* різних типів *методологічних модулів*, кожна з яких охоплювала б змістово-засобове наповнення у часопросторі методологування двадцяти самобутніх місць як рамкових умов картографічно визначеного МВ; г) варто рефлексивно упрозорити методологічний горизонт філософсько-психологічного пізнання свідомості як екзистенційно-буттєвої даності, спираючись на все вищевиголошене.

Водночас цікаво аналітично співвіднести пропоновану нами модель (схему-матрицю) модульно-розвивального простору методологування із методологічною план-картою дослідження/проектування/створення інноваційно-психологічного клімату освітньої організації, теорію якого в останні п'ятнадцять років розробляє О.Є. Фурман (Гуменюк) (див. [36]; [48]). Гіпотетично можна припустити, що мовиться хоча й про різномасштабні, проте взаємозалежні та обопільно прониклі надскладні вітакультурні явища-даності, котрим властиві як схожі параметри та ознаки, так і відмінні, своєрідні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абушенко В.Л. Конструкт. Конструктивный тип. Концептуализация. Концепция / В.Л. Абушенко // Всемирная энциклопедия: Философия. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, Совр. лит-тор, 2001. – С. 501–502; 507–510.
2. Абушенко В.Л. Понимание / В.Л. Абушенко // Новейший философский словарь / сост. и гл. научн. ред. А.А. Грицанов. – [3-е изд., исправл.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 767–769.
3. Академік Роменець: творчість і праці: зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. Л.О. Шатирко. – К.: Либідь, 2016. – 272 с.
4. Аскольдов С.А. Концепт и слово. Русская словесность: Антология. – М., 1997. – 312 с.
5. Бабайцев А.Ю. Мыследеятельность / А.Ю. Бабайцев, В.В. Мацкевич // Всемирная энциклопедия: Философия. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, Совр. лит-тор, 2001. – С. 663–664.
6. Бабайцев А.Ю. СМД-методология / А.Ю. Бабайцев // Новейший философский словарь / сост. и гл. научн. ред. А.А. Грицанов. – [3-е изд., исправл.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 923–926.
7. Бабайцев А.Ю. Смысл и значение / А.Ю. Бабайцев // Всемирная энциклопедия: Философия. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, Совр. лит-тор, 2001. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 954–955.
8. Георгий Петрович Щедровицкий / Г.П. Щедровицкий; [под ред. П.Г. Щедровицкого, В.Л. Даниловой]. – М.: Росс. полит. энц-я (РОССПЭН), 2010. – 600 с. – (Философия России второй половины XX в.).
9. Григорьев А.А. Концепт и его лингвокультурологические составляющие / А.А. Григорьев // Вопросы философии. – 2006. – №3. – С. 64–76.
10. Кант І. Критика практического разума / Иммануил Кант; пер. з нім. – К.: Юніверс, 2001. – 324 с.
11. М'ясоїд П.А. Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія / Петро Андрійович М'ясоїд. – К.: Либідь, 2016. – 560 с.
12. Поппер К. Логика и рост научного знания / Карл Поппер. – М.: Прогресс, 1983. – 392 с.
13. Психологія вчинку: Шляхами творчості В.А. Роменця: зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. – К.: Либідь, 2012. – 296 с.
14. Психологія і суспільство: Спецвипуск, присвячений 85-й річниці з дня народження Володимира Андрійовича Роменця. – 2011. – №2. – 190 с.
15. Путеводитель по методологии Организации, Руководства и Управления : хрестоматия по работам Г.П. Щедровицкого / [гл. ред. А.Г. Реус ; сост. А.П. Зинченко]. – М. : Дело, 2003. – 160 с.
16. Ревасевич І. Рефлексивне обґрунтування глибинного смислу психокультурного коду економіки / Ірина Ревасевич // Психологія і суспільство. – 2015. – №4. – С. 66–72.
17. Роменець В.А. Історія психології ХХ століття: навч. посіб. / В.А. Роменець, І.П. Маноха. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.
18. Роменець В.А. Історія психології: ХІХ – початок ХХ століття: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Либідь, 2006. – 832 с.

19. *Фурман А.А.* Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір: [монографія] / Анатолій Анатолійович Фурман. – Одеса: ОНПУ; Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 312 с.
20. *Фурман А.* Біциклічна модель організації процесів розуміння / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2008. – Модуль 8. – С. 4–12.
21. *Фурман А.В.* Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – №4. – С. 18–36.
22. *Фурман А.В.* Ідея професійного методологування: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Ялта-Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 205 с.
23. *Фурман А.В.* Ідея і зміст професійного методологування: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.
24. *Фурман А.В.* Методолог – професія майбутнього / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2016. – №1. – С. 16–42.
25. *Фурман А.В.* Модульно-розвивальна організація мислєдїяльності – схема професійного методологування / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 40–69.
26. *Фурман А.В.* Організаційно-дїяльнісні ігри у вищій школі: [монографія] / Анатолій В. Фурман, Сергій Шандрук. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 272 с.
27. *Фурман А.В.* Парадигма як предмет методологічної рефлексії / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – №3. – С. 72–85.
28. *Фурман А.В.* Психодидактика проектування навчально-книжкових комплексів для студентів ВНЗ: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман, Галина Степанівна Гірняк, Андрій Несторович Гірняк. – Тернопіль: ТНЕУ, 2012. – 328 с.
29. *Фурман А.В.* Психокультура української ментальності: [2-е наук. вид.] / Анатолій В. Фурман. – Тернопіль: ВЦ НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.
30. *Фурман А.В.* Психокультура як самоорганізована сфера людського буття / Анатолій В. Фурман, Олена Морщакова // Вітакультурний млин. – 2013. – Модуль 15. – С. 4–12.
31. *Фурман А.В.* Психософія вчинку В.А. Роменця як методологія пізнання людського буття / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2016. – Модуль 18. – С. 21–30.
32. *Фурман А.В.* Світ методології / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2015. – №2. – С. 47–60.
33. *Фурман А.В.* Сутність гри як учинення: [монографія] / Анатолій В. Фурман, Сергій Шандрук. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 120 с.
34. *Фурман А.В.* Творчість Володимира Роменця і методологія гуманітарного пізнання / Анатолій В. Фурман // Академік Роменець: творчість і праці: зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. Л.О. Шатирко. – К.: Либідь, 2016. – С. 191–205.
35. *Фурман А.В.* Теоретичне обґрунтування системи базових концептів психологічної діагностики / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2007. – №4. – С. 39–55.
36. *Фурман (Гуменюк) О.Є.* Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк (Фурман). – Ялта-Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 340 с.
37. *Чепелева Н.В.* Технології читання / Наталія Василівна Чепелева. – К.: Главник, 2004. – 96 с.
38. *Шандрук С.К.* Психологія професійних творчих здібностей: [монографія] / Сергій Костянтинович Шандрук. – Тернопіль: Економічна думка, 2015. – 357 с.
39. *Шандрук С.* Теоретична модель розвитку професійних творчих здібностей особистості практичного психолога / Сергій Шандрук // Психологія і суспільство. – 2015. – №4. – С. 107–121.
40. *Щедровицький Г. П.* Избранные труды / Георгий Петрович Щедровицкий; [ред.-сост. А. А. Пископель, Л. П. Щедровицкий]. – М.: Шк. культ. политики, 1995. – 760 с.
41. *Щедровицький Г.* Організаційно-дїяльнісна гра як нова форма організації та метод розвитку колективної мислєдїяльності / Георгій Щедровицький // Психологія і суспільство. – 2006. – №3. – С. 58–69.
42. *Щедровицький Г.П.* Организационно-деятельностная игра: Сборник текстов (2). Из архива Г.П. Щедровицкого. – Т.9. – М.: Наследие ММК, 2004. – 320 с.
43. *Щедровицький Г.* Рефлексія / Георгій Щедровицький // Психологія і суспільство. – 2015. – №1. – С. 37–45.
44. *Щедровицький Г.* Смісл і значення / Георгій Щедровицький // Психологія і суспільство. – 2016. – №3. – С. 24–45.
45. *Щедровицький Г.* Схема мислєдїяльності – системно-структурна будова, значення і зміст / Георгій Щедровицький // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 29–39.
46. *Щедровицький Г.П.* Філософія. Наука. Методологія / Георгій Петрович Щедровицький. – М.: Шк. культ. политики, 1997. – 656 с.
47. *Furman A.V.* Volodymyr Romenets as Architect of methodology of humanitarian cognition / A.V. Furman // Психологія і суспільство. – 2016. – №2. – С. 11–24.
48. *Furman O. Ye.* The innovative psychological climate: its scope, structure and parameters / Oksana Ye. Furman // Problems of Psychology in the 21 st. Century. – 2015. – Vol. 9, No.1. – P. 14–19.
49. *Shandruk S. K.* Theoretical-methodological foundations of organization of training-productive activity of students-psychologists / S. K. Shandruk // Науковий огляд. – 2015. – № 7 (17). – С. 134–144.

REFERENCES

1. Abushenko V.L. (2001). Konstrukt. Konstruktivnyj tip. Konceptualizaciya. Konceptiya / V.L. Abushenko // Vsemirnaya enciklopediya: Filosofiya. – M.: AST; Mn.: Harvest, Sovr. lit-tor, 2001. – S. 501–502; 507–510 [In Russian].
2. Abushenko V.L. (2003). Ponimanie / V.L. Abushenko // Novejšij filozofskij slovar / sost. i gl. nauchn. red. A.A. Gricanov. – [3-e izd., ispravl.]. – Mn.: Knizhnyj Dom, 2003. – S. 767–769 [In Russian].
3. Akademik Romenets: tvorchist i pratsi: zb. st. / uporiad. P.A. Miasoid; vidp. red. L.O. Shatyrko (2016). – K.: Lybid, 2016. – 272 s. [In Ukrainian].

4. Askoldov S.A. (1997). *Koncept i slovo. Russkaya slovesnost: Antologiya.* – M., 1997. – 312 s. [In Russian].
5. Babajcev A.Yu. (2001). *Mysledeyatelnost / A.Yu. Babajcev, V.V. Mackevich // Vsemirnaya enciklopediya: Filosofiya.* – M.: AST; Mn.: Xarvest, Sovr. lit-tor, 2001. – S. 663–664 [In Russian].
6. Babajcev A.Yu. (2003). *SMD-metodologiya / A.Yu. Babajcev // Novejsnij filosofskij slovar / sost. i gl. nauchn. red. A.A. Gricanov : [3-e izd., ispravl.].* – Mn.: Knizhnyj Dom, 2003. – S. 923–926 [In Russian].
7. Babajcev A.Yu. (2003). *Smysl i znachenie / A.Yu. Babajcev // Vsemirnaya enciklopediya: Filosofiya.* – M.: AST; Mn.: Xarvest, Sovr. lit-tor, 2001. – Mn.: Knizhnyj Dom, 2003. – S. 954–955 [In Russian].
8. Georgij Petrovich Shhedrovickij / G.P. Shhedrovickij; [pod red. P.G. Shhedrovickogo, V.L. Danilovoj] (2010). – M.: Ross. polit. enc-ya (ROSSPEN), 2010. – 600 s. – (Filosofiya Rossii vtoroj poloviny XX v.) [In Russian].
9. Grigorev A.A. (2006). *Koncept i ego lingvo-kulturologicheskie sostavlyayushhie / A.A. Grigorev // Voprosy filosofii.* – 2006. – №3. – S. 64–76 [In Russian].
10. Kant I. (2001). *Krytyka praktychnoho rozumu / Immanuel Kant; per. z nim.* – K.: Yunivers, 2001. – 324 s. [In Ukrainian].
11. Miasoid P.A. (2016). *Psykholohichne piznannia: istoria, lohika, psykholohiia / Petro Andriiovych Miasoid.* – K.: Lybid, 2016. – 560 s. [In Ukrainian].
12. Popper K. (1983). *Logika i rost nauchnogo znaniya / Karl Popper.* – M.: Progress, 1983. – 392 s. [In Russian].
13. *Psykholohiia vchynku: Shliakhamy tvorchosti V.A. Romentsia: zb. st. / uporiad. P.A. Miasoid; vidp. red. A.V. Furman (2012).* – K.: Lybid, 2012. – 296 s. [In Ukrainian].
14. *Psykholohiia i suspilstvo: Spetsvypusk, prysviacheniy 85-y richnytsi z dnia narodzhennia Volodymyra Andriiovycha Romentsia (2011).* – 2011. – №2. – 190 s. [In Ukrainian].
15. *Putevoditel po metodologii Organizacii, Rukovodstva i Upravleniya : xrestomatiya po rabotam G.P. Shhedrovickogo / [gl. red. A.G. Reus ; sost. A.P. Zinchenko] (2003).* – M.: Delo, 2003. – 160 s. [In Russian].
16. *Revasevych I. (2015). Refleksyvne obruntuvannia hlybynnoho smyslu psykholohichnogo kodu ekonomiky / Iryna Revasevych // Psykholohiia i suspilstvo.* – 2015. – №4. – S. 66–72. [In Ukrainian].
17. *Romenets V.A. (1998). Istoriia psykholohii XX stolittia: navch. posib. / V.A. Romenets, I.P. Manokha.* – K.: Lybid, 1998. – 992 s. [In Ukrainian].
18. *Romenets V.A. (2006). Istoriia psykholohii : XIX – pochatok XX stolittia : [navch. posib.] / V.A. Romenets.* – K.: Lybid, 2006. – 832 s. [In Ukrainian].
19. *Furman A.A. (2016). Psykholohiia osobystosti: tsinnisno-oriientsatsiinyi vymir: [monohrafiia] / Anatolii Anatoliovych Furman.* – Odesa: ONPU; Ternopil: TNEU, 2016. – 312 s. [In Ukrainian].
20. *Furman A. (2008). Bitsyklichna model orhanizatsii protsesiv rozuminnia / Anatolii V. Furman // Vitakulturnyi mlyn.* – 2008. – Modul 8. – S. 4–12 [In Ukrainian].
21. *Furman A.V. (2013). Geneza nauky yak hlobalna doslidnytska prohrama: tsyklichno-vchynkova perspektyva / Anatolii V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo.* – 2013. – №4. – S. 18–36 [In Ukrainian].
22. *Furman A.V. (2008). Ideia profesiinoho metodolohuvannia: [monohrafiia] / Anatolii Vasylovych Furman.* – Yalta-Ternopil: Ekonomichna dumka, 2008. – 205 s. [In Ukrainian].
23. *Furman A.V. (2016). Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia: [monohrafiia] / Anatolii Vasylovych Furman.* – Ternopil: TNEU, 2016. – 378 s. [In Ukrainian].
24. *Furman A.V. (2016). Metodoloh – profesiia maibutnoho / Anatolii V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo.* – 2016. – №1. – S. 16–42 [In Ukrainian].
25. *Furman A.V. (2005). Modulno-rozvyvalna orhanizatsiia myslediialnosti – skhema profesiinoho metodolohuvannia / Anatolii V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo.* – 2005. – №4. – S. 40–69 [In Ukrainian].
26. *Furman A.V. (2014). Ohanizatsiino-diialnisi ihry u vyshchii shkoli: [monohrafiia] / Anatolii V. Furman, Serhii Shandruk.* – Ternopil: TNEU, 2014. – 272 s. [In Ukrainian].
27. *Furman A.V. (2013). Paradyhma yak predmet metodolohichnoi refleksii / Anatolii V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo.* – 2013. – №3. – S. 72–85 [In Ukrainian].
28. *Furman A.V. (2012). Psykhodydaktyka proektuvannia navchalno-knyzhkovykh kompleksiv dlia studentiv VNZ: [monohrafiia] / Anatolii Vasylovych Furman, Halyna Stepanivna Hirniak, Andrii Nestorovych Hirniak.* – Ternopil: TNEU, 2012. – 328 s. [In Ukrainian].
29. *Furman A.V. (2011). Psykhokultura ukrainskoi mentalnosti: [2-e nauk. vyd.] / Anatolii V. Furman.* – Ternopil: VTs NDI MEVO, 2011. – 168 s. [In Ukrainian].
30. *Furman A.V. (2013). Psykhokultura yak samoorhanizovana sfera liudskoho buttia / Anatolii V. Furman, Olena Morshchakova // Vitakulturnyi mlyn.* – 2013. – Modul 15. – S. 4–12 [In Ukrainian].
31. *Furman A.V. (2016). Psykhosofiia vchynku V.A. Romentsia yak metodolohiia piznannia liudskoho buttia / Anatolii V. Furman // Vitakulturnyi mlyn.* – 2016. – Modul 18. – S. 21–30 [In Ukrainian].
32. *Furman A.V. (2015). Svit metodolohii / Anatolii V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo.* – 2015. – №2. – S. 47–60 [In Ukrainian].
33. *Furman A.V. (2014). Sutnist hry yak uchynennia: [monohrafiia] / Anatolii V. Furman, Serhii Shandruk.* – Ternopil: TNEU, 2014. – 120 s. [In Ukrainian].
34. *Furman A.V. (2016). Tvorchist Volodymyra Romentsia i metodolohiia humanitarnoho piznannia / Anatolii V. Furman // Akademik Romenets: tvorchist i pratsi: zb. st. / uporiad. P.A. Miasoid; vidp. red. L.O. Shatyрко.* – K.: Lybid, 2016. – S. 191–205. [In Ukrainian].
35. *Furman A.V. (2007). Teoretychne obruntuvannia systemy bazovykh kontseptiv psykholohichnoi diahnostryky / Anatolii V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo.* – 2007. – №4. – S. 39–55 [In Ukrainian].
36. *Furman (Humeniuk) O.Ye. (2008). Teoriia i metodolohiia innovatsiino-psykholohichnogo klimatu zahalnoosvitnoho zakladu: [monohrafiia] / Oksana Yevstakhivna Humeniuk (Furman).* – Yalta-Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2008. – 340 s. [In Ukrainian].
37. *Chepelieva N.V. (2004). Tekhnolohii chytannia / Nataliia Vasylivna Chepelieva.* – K.: Hlavnyk, 2004. – 96 s. [In Ukrainian].
38. *Shandruk S.K. (2015). Psykholohiia profesiinykh tvorchykh zdibnostei : [monohrafiia] / Serhii Kostian-*

tynovych Shandruk. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2015. – 357 s. [In Ukrainian].

39. Shandruk S. (2015). Teoretychna model rozvytku profesiinykh tvorchykh zdibnosti osobystosti praktychnoho psykholoha / Serhii Shandruk // Psykholohiia i suspilstvo. – 2015. – №4. – S. 107–121 [In Ukrainian].

40. Shhedrovickij G. P. (1995). Izbrannye trudy / Geogrij Petrovich Shhedrovickij ; [red.-sost. A. A. Piskoppel, L. P. Shhedrovickij]. – M. : Shk. kult. politiki, 1995. – 760 s. [In Russian].

41. Shchedrovyskyi H. (2006). Orhanizatsiino-diiialnisna hra yak nova forma orhanizatsii ta metod rozvytku kolektyvnoi myslediialnosti / Heorhii Shchedrovyskyi // Psykholohiia i suspilstvo. – 2006. – №3. – S. 58–69 [In Ukrainian].

42. Shhedrovickij G.P. (2015). Organizacionno-deyatelnostnaya igra: Sbornik tekstov (2). Iz arhiva G.P. Shhedrovickogo. – T.9. – M.: Nasledie MMK, 2004. – 320 s. [In Russian].

43. Shchedrovyskyi H. (2015). Refleksiia / Heorhii Shchedrovyskyi // Psykholohiia i suspilstvo. – 2015. – №1. – S. 37–45 [In Ukrainian].

44. Shchedrovyskyi H. (2016). Smysl i znachennia / Heorhii Shchedrovyskyi // Psykholohiia i suspilstvo. – 2016. – №3. – S. 24–45 [In Ukrainian].

45. Shchedrovyskyi H. (2005). Skhema myslediialnosti – systemno-strukturna budova, znachennia i zmist / Heorhii Shchedrovyskyi // Psykholohiia i suspilstvo. – 2005. – №4. – S. 29–39 [In Ukrainian].

46. Shhedrovickij G.P. (1997). Filosofiia. Nauka. Metodologiya / Geogrij Petrovich Shhedrovickij. – M.: Shk. kult. politiki, 1997. – 656 s. [In Russian].

47. Furman A.V. (2016). Volodymyr Romenets as Architect of methodology of humanitarian cognition / A.V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo. – 2016. – №2. – P. 11–24 [In English].

48. Furman O. Ye. (2015). The innovative psychological climate: its scope, structure and parameters / Oksana Ye. Furman // Problems of Psychology in the 21 st. Century. – 2015. – Vol. 9, No.1. – P. 14–19 [In English].

49. Shandruk S. K. (2015). Theoretical-methodological foundations of organization of training-productive activity of students-psychologists / S. K. Shandruk // Naukovyi ohliad. – 2015. – № 7 (17). – C. 134–144 [In English].

АННОТАЦІЯ

Фурман Анатолій Васильович.

Модульно-розвивальний оргпростір методологування: аргументи розширення.

Методологічне дослідження здійснює рефлексивну реконструкцію проблемного поля двох інваріантних способів створення багатопараметричного і поліфункціонального, ситуаційно напруженого та комунікативно розвивального часопростору (довкілля) – освоєного у системомиследіальнісній методології і новаційного, конструйованого в авторській науковій школі. В останньому випадку пропедевтичний досвід проведення вчинково-методологічних сесій показав, що організація такого простору уможливує проблемно-полілогічні розмірковування і суб'єктивно втягує у свою синергічну динаміку всіх учасників, пород-

жуючи в них чисте мислення як осереддя методологічного думання з виходом на схематизацію, зреалізовану в контексті топологічно розгорнутої логіки рефлексії. Новизна здобутого теоретичного змісту зосереджується на оновленій (друга версія) схемі-матриці модульно-розвивального оргпростору професійного методологування, що обіймає сто функціональних місць у чотирьох вимірах-координатах: пояси мислевчинення, наскрізні процеси миследіальності, періоди методологування і часова тривалість методологічної сесії. У результаті отримано не лише п'ять методологічних модулів, що чітко картографовані за одним принципом, проте відмінні за змістовим, засобовим та функціональним наповненням методологічної роботи, а й, імовірно, стільки ж таблиць-карт цілеспрямованого подієвого сценарування як покрокового порозуміння учасників міжпозиційної конфліктної комунікації, так і актуалізаційного нарощування буттєвої інтелектуально-вольової екзистенційності їхнього групового методологічного мислення із його самобутнім набором ідей, концептів, принципів, підходів, моделей, методів, способів, засобів та інструментів розмірковування. Задля підтвердження евристичності запропонованої авторської схемі-матриці детально висвітлено вісім аргументів-доказів стосовно доречності, а головне – реальної можливості, збагачення у такий спосіб здійснюваного вчинково-рефлексивного конструювання структури, змісту, розміщення місць та функціональних зв'язків між ними за логікою творення модульно-розвивального оргпростору компетентного методологування.

Ключові слова: методолог, мислення, миследіальність, методологування, Московський методологічний гурток, системомиследіальнісна методологія, оргпростір, методологічне мислення, схематизація, схематриця модульно-розвивального оргпростору, методологічний модуль, циклічно-вчинковий підхід, мислевчинення, концепт, інтенціювання, концептуалізація, категоризація, розуміння, інтерпретація, рефлексія, самовизначення.

АННОТАЦИЯ

Фурман Анатолий Васильевич.

Модульно-развивающее оргпространство методологизирования: аргументы расширения.

Методологическое исследование осуществляет рефлексивную реконструкцию проблемного поля двух инвариантных способов создания многопараметрического и полифункционального, ситуационно напряженного и коммуникативно развивающего времени-пространства (окружения) – освоенного в системомиследіальностной методологии и новационного, конструируемого в авторской научной школе. В последнем случае пропедевтический опыт проведения постановково-методологических сессий показал, что организация такого пространства делает возможным проблемно-полилогические рассуждения и субъективно втягивает в свою синергетическую динамику всех участников, порождая в них чистое мышление как средоточие методологического думания с выходом на схематизацию, реализованную в контексте тополо-

гически развернутой логики рефлексии. Новизна приобретенного теоретического содержания сосредоточивается на обновленной (вторая версия) схеме-матрице модульно-развивающего оргпространства профессионального методологизирования, что охватывает сто функциональных мест в четырех измерениях-координатах: пояса мыслепоступковости, насквозные процессы мыследеятельности, периоды методологизирования и часовую длительность методологической сессии. В итоге получено не только пять методологических модулей, что четко картографированы по одному принципу, хотя отличаются по смысловому, средственному и функциональному наполнению методологической работы, но и, вероятно, столько же таблиц-карт целеустремленного событийного сценирования как пошагового понимания участниками межпозиционной конфликтной коммуникации, так и актуализационного наращивания бытийственной интеллектуально-волевой экзистенциальности их группового методологического мышления с его самобытным набором идей, концептов, принципов, подходов, моделей, методов, способов, средств и инструментов рассуждения. Ради подтверждения эвристичности предложенной авторской схемы-матрицы детально освещено восемь аргументов-доказательств относительно уместности, а главное – реальной возможности, обогащения таким способом осуществляемого поступково-рефлексивного конструирования структуры, содержания, размещения мест и функциональных связей между ними по логике создания модульно-развивающего оргпространства компетентного методологизирования.

Ключевые слова: методолог, мышление, мыследеятельность, методологизирование, Московский методологический кружок, системомыследеятельная методология, оргпространство, методологическое мышление, схематизация, схема-матрица модульно-развивающего оргпространства, методологический модуль, циклически-поступковый подход, мыслепоступковость, концепт, интенциирование, концептуализация, категоризация, понимание, интерпретация, рефлексия, самоопределение.

ANNOTATION

Furman Anatoliy V.

Module-developmental org-space of methodologization: arguments of expansion.

Methodological research carry out reflexive reconstruction of the problem field of two invariant ways to create multiparameter and multifunctional, situationally tense and communicatively developmental time-space (environment) – mastered in system thought action methodology innovative, constructed in the author's scientific school. In the last case propaedeutical experience of conducting action-methodological sessions showed that the organization of such space enables problem-multi-thinking reasoning and subjectively involves in its synergistic dynamics all participants, causing in them clear thinking as the core of methodological thinking with the exit on schematization, realized in the context of topologically expanded logic of reflection. The novelty of the acquired theoretical content focuses on updated (second version) scheme-matrix of module-developmental org-space of professional methodologization that embraces one hundred functional seats in four dimensions-coordinates: zones of thought-action, crosscutting processes of thought activity, periods of methodologization and time duration of the methodological session. In the result was received not only five methodological modules, that clearly mapping by one principle, however different by content, means and functional filling of methodological work, and probably as much tables-maps of purposeful action by action staging the scene as a step by step understanding of participants of inter positional conflict communication and an actualization increasing of life intellectual-volitional existance of their group methodological thinking with its distinctive set of ideas, concepts, principles, approaches, models, methods, means and tools of thinking. For the sake of confirming heuristic of proposed author's scheme-matrix highlighted in detail eight arguments-evidences concerning appropriateness, and most importantly a real opportunity, enrichment in such way implemented action-reflexive constructioning of the structure, content, placement of locations and functional relationships between the logic of creation the module-developmental org-space of competent methodologization.

Keywords: *methodologist, thinking, thought-activity, methodologization, Moscow methodological group, system-thought-action methodology, org-space, methodological thinking, schematization, scheme-matrix of module-developmental org-space, methodological module, cyclically-action approach, thought-action, concept, intentional, conceptualization, categorization, understanding, interpretation, reflection, self-determination.*

Надійшла до редакції 27.01.2017.

ПРЕДМЕТНЕ ПОЛЕ ПСИХОКУЛЬТУРИ: РАЦІОНАЛЬНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ

Ірина РЕВАСЕВИЧ

УДК 168 : 159.922 : 316.61

Iryna Revasevych SUBJECT FIELD OF PSYCHO-CULTURE: THE RATIONAL RECONSTRUCTION OF THEORETICAL IDEAS

Постановка суспільної проблеми. Появу наукового інтересу до проблеми взаємодії психіки і культури як “унікальних саморозвивальних систем” (В.С.Стьопін) засвідчують численні вітчизняні й зарубіжні дослідження різнопланового спрямування [1; 2; 6; 8; 9; 16; 20; 33]. На сьогодні у сучасній соціогуманітаристиці склалася неоднозначна ситуація, пов’язана з підміною термінології, з “постійним “перейменуванням” понять, що не супроводжується концептуальною проробкою, тобто уточненням змісту поняття і його концептуального поля, ... з винаходом нових термінів для добре відомих ідей” [12, с. 265–266]. Водночас, як підкреслює М.С. Гусельцева, науковці залишають поза увагою “методологічні проблеми щодо використаної термінології, онтологічного статусу, типології і методів вивчення культурно-психологічних феноменів” [8]. Відтак унаслідок своєчасності методологічного обґрунтування, уточнення й конкретизації предметного поля *психокультури як важливої сфери суспільної реальності*.

Аналіз останніх досліджень. Ретроспективний категорійний аналіз наукових досліджень свідчить про міждисциплінарний характер у вивченні проблеми взаємодії психіки і культури. Тривалий час представники філософсько-антропологічного і психологічного напрямів, не вживаючи поняття “психокультура”, узагальнено розглядали його сутнісний зміст

у контексті колективного несвідомого, ментальності й духовності народу, соціальної психіки загалом. Вивчення феномену психокультури наприкінці ХХ – початку ХХІ століття зацікавилися перш за все психологи і культурологи, які “вбачали в ньому метод психотренінгів, психічної саморегуляції, що поширюються в культурі, особливо в культурі постмодерну” [2, с. 15]. Термін “психокультура” у своїх роботах використовують лише окремі вітчизняні науковці (А.В. Фурман, С.Б. Кримський, М. Абаєв), а більшість дослідників невіправдано отожднюють “психокультуру” і “психологічну культуру”, часто наповнюючи їх різним сутнісним змістом.

Уважаємо, що загальним недоліком опрацьованих літературних джерел є те, що в них означену проблему взаємодії психіки і культури розглядають лише у рамках окремих наук. Відтак важко визначитися, що мав на увазі під певним терміном кожен окремо взятий автор. Більш точним буде вивчення специфіки відповідної філософсько-психологічної традиції, до якої він належав, а також особливостей конкретної історичної епохи. Звідси логічно випливає **мета нашого дослідження** – *здійснити раціональну реконструкцію розвитку теоретичних уявлень про психокультуру як надскладну сферу суспільної реальності та методологічно обґрунтувати предметне поле останньої*.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Серед впливових та ефективних стратегій постнекласичної методології яскраво вирізняється концепція науково-дослідницьких програм Імре Лакатоша, котра пропонує новий спосіб раціональної реконструкції науки, згідно з яким “фундаментальною одиницею оцінки повинна бути не ізольована теорія чи сукупність теорій, а “дослідницька програма”. Остання охоплює конвенційно прийняте (і тому “неспростовне”, відповідно до наперед вибраного рішення) “жорстке ядро” і “позитивну евристику”, яка визначає проблеми для дослідження, виділяє захисний пояс допоміжних гіпотез, передбачає аномалії і переможно перетворює їх на підтверджувальні приклади, й усе це відповідно до наперед розробленого плану” [15, с. 17–18]. В результаті, як стверджує далі І. Лакатош, “методологія дослідницьких програм може пояснити високий ступінь автономності теоретичної науки” [15, с. 18]. Розвиток останньої – це послідовна зміна науково-дослідницьких програм, які можуть співіснувати чи конкурувати одна з одною, а сама наука “якраз і починається там, де з’являється можливість загальноновизнаного уточнення термінології” [12, с. 266].

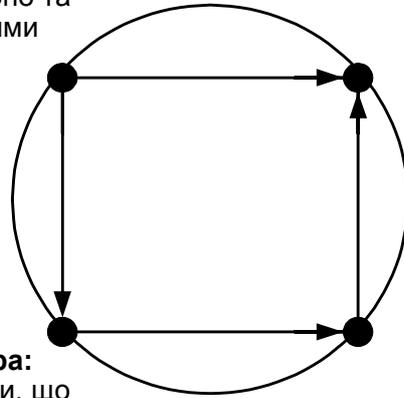
І справді, кожне “наукове пізнання є пізнання в поняттях: воно намагається знайти в новому, незнайомому, прихованому щонебудь спільне з іншим, вже знайомим, щоб підпорядкувати йому щось уже відоме та звичне” [5]. Таємниця пізнання, на думку М. Бердяєва, полягає у тому, що “той, хто пізнає, в акті пізнання підноситься над предметом самого пізнання. Пізнання завжди є творче оволодіння предметом і вивищення над ним. Це слідує вже з того, що пізнання покликане проливати світло, поширювати його в бутті і над буттям. Тому в пізнанні буття зростає” [4, с. 24]. Імре Лакатош здійснив спробу подати історію науки за допомогою раціональної реконструкції, під якою він розумів виявлення внутрішньої логіки розвитку наукових ідей. Усяка “раціональна реконструкція створює характерну для неї модель раціонального зростання наукових знань” [15, с. 21].

Вихідним пунктом раціональної реконструкції є певна *парадигма*, набір методологічних норм і принципів, спираючись на які методолог подає становлення науки як процес розвитку деяких ідей, зумовлених тільки своїми внутрішніми законами. Кожна пара-

дигма витлумачує ці закони по-своєму і зображає розвиток специфічним чином. Однак науковець у своїй раціональній реконструкції не може розпочати з фіксації початкових положень, які розвивалися, породжували інші ідеї, гіпотези, експерименти, пояснення, змінюючи внутрішню логіку розвитку. Він здійснює раціональну реконструкцію тільки із законів, теорій, гіпотез, носієм яких є як представник свого часу, виокремлює лінію розвитку, яка призвела до сучасної панівної парадигми, або іншу, котра присутня у сучасному знанні й латентно готує зміну переважаючих наукових знань. Звісно, ретроспективно зробити це цілком можливо, адже історія завжди уявляється нами як цілеспрямований, логічний процес. На жаль, раціональна реконструкція історії ніколи не може бути остаточною: науковці наступних епох завжди змінюють раціональні реконструкції своїх попередників. Панівна парадигма рано чи пізно неминуче змінюється, це визначається наявністю латентних для сучасників ліній розвитку історії, які існують завжди, незважаючи на те, що їх або не можуть, або не хочуть бачити сучасники [5].

Вихідним пунктом гіпотетично обстоюваної нами раціональної реконструкції теоретичних уявлень про психокультуру як про надскладну сферу суспільної реальності є *вітакультурна парадигма* у системі наукового пізнання, запропонована А.В. Фурманом, котра пропагує ідею конструювання довкілля на принципах розвитковості, кватерності, типологізації, метасистемності та охоплює низку світоглядних універсалій [30; 31; 36]. Вона теоретично обґрунтовує положення, згідно з яким проблеми життя вирішуються засобами культури, а проблеми культури – засобами життя. Аналізуючи основні підходи вітакультурної парадигми до вирішення будь-якої проблеми, її автор зазначає, що, спроектовані на гуманітарну сферу, вони здійснюють “прокладання чотирисходинкового інтерпретаційного шляху, а саме: від метафори Дому до ковітальної спільноти, і далі – до культурного тіла та духовної аури колективістськи локалізованого соціуму” [34, с. 131]. Домом можуть бути сім’я, школа, вулиця, етнос, нація, культура, Земля, Всесвіт, але найчастіше – це батьківщина, де кожен виріс і стався як громадянин. Становлення ковітальної спільноти сприяє актуалізації явищ групової інтеграції. Цілком слушно, що поняття особистості буде порожнім, якщо воно не корелюватиме з конкретним культурним ті-

1 – культурна психологія: напрям сучасної психології, який зосереджує увагу на тому, що психіка людини формується у повній залежності від соціокультурного оточення, а психічні процеси є культурно та історично опосередкованими

2 – психологічна культура: частина загальної культури, що сприяє налагодженню адекватних взаємин особистості з оточенням і сутнісно зводиться до „сукупності тих засобів і рис-якостей існування й діяльності людських істот, спільнот і людства в цілому, які забезпечують дві функції – соціальної пам’яті та соціально значущої творчості” [3]

4 – психокультура: метасфера комплексного гуманітарного знання і суспільного практикування, утворена внаслідок поєднання двох невидимих сфер – культурної і психодуховної; новий науковий напрям дослідження та проектування надскладних людиноцентричних систем, котрий сприяє продуктивному особистісному зростанню й духовному вдосконаленню індивіда у життєвій практиці повсякдення

3 – крос-культурна психологія: напрям психології, прихильники якого головне своє завдання вбачають у тому, щоб на основі зіставлення результатів дослідження представників різних культур виявити загальні, універсальні психологічні закономірності та часткові, культурно специфічні особливості мислення і поведінки людей

Рис. 1.

Раціональна реконструкція теоретичних уявлень про рух-розвиток поняття психокультури

лом, котре формує не тільки практичний розум, а й людську психіку. Водночас духовна аура суспільства – це внутрішнє наповнення соціального життя нації духовними станами самоочищення, позитивної віри, історичного самоствердження і цілепокладання на тлі переважання вітакультурного суто над біологічним [36; 37].

Для побудови раціональної реконструкції генези поняття психокультури скористаємося принципом кватерності (рис. 1). Основним методом наших інноваційних пошукувань є діалектичний метод Г.В.Ф. Гегеля, згідно з яким “діалектичний синтез протилежностей здійснюється або підкоренням протилежних сторін, категорій третьою, вищою (причина – дія – взаємодія), або встановленням субординації (підпорядкування)” [10]. Рефлексивно спираючись на гегелівську тріаду, психологічна схема триступеневого розвитку поняття “психокультура”, на нашу

думку, містить наступні складові: “культурна психологія + крос-культурна психологія” (теза) + “психологічна культура” (анти-теза) = “психокультура” (синтез). Коротко обґрунтуємо логіку розгортання обстоюваного методологічного положення.

За твердженням українських філософів С.Б. Кримського, В.М. Мейзерського, Б.О. Парохонського, на межі тисячоліть “...теорія пізнання розширюється до теорії свідомості, спілкування і культури, що передбачає включення до пізнання основних форм духовності – етосу знання, гностичних хвилювань, герменевтичних процесів, структур світу культури, архетипів творчості. Пізнавальні процеси розглядаються під кутом зору культури, спілкування, самоусвідомлення, що уможливило аналіз процесу пізнання в широкому контексті” [19, с. 202]. Зв’язок психіки і культури передусім досліджується у межах культурної психології. І.В. Данилюк, відстеживши ста-

новлення культурної психології як окремого напрямку етнічної психології, пише, що представники одного крила стверджують, що її корені містяться у соціоісторичному підході (Л.С. Виготський, О.Р. Лурія, О.М. Леонт'єв). При цьому “психічні процеси є культурно та історично опосередкованими, контекстуально специфічними, ... постають з практичної діяльності людини і в ній укорінені. В іншому формулюванні (Р. Шведер, Дж. Брунер, Дж. Міллер) культурна психологія трактує індивідів як таких, що живуть у культурно конституційованому світі, і це є фундаментальним для розвитку їх здібностей” [9, с. 90]. Таким чином, культура і психологія тісно пов'язані одна з одною. Саме культура становить один з найважливіших чинників, що формують психіку людини [16; 20]. Ця теза має сенс. Однак поєднання психіки і культури в даному контексті характеризується певним обмеженням, оскільки стосується психології як науки, а не сфери суспільної реальності як способу людського буття.

Антитезою у психологічній схемі розвитку психокультури, а водночас і другим компонентом пропонованої нами мислешхеми, є категорія “психологічна культура”. Зазначимо, що це поняття нове у психології, адже воно не увійшло ні в один із вітчизняних психологічних словників, виданих під завісу ХХ століття [27], лише у довідковій літературі подано деякі його складові: комунікативна культура, культура поведінки, культура мовлення, культура спілкування. Психологи порізному витлумачують зміст психологічної культури, відштовхуючись від засадничих положень власних наукових підходів: С.Л. Рубінштейн психологічну культуру взаємопов'язував з етикою; О.О. Бодальов акцентував увагу на психологічній культурі спілкування; Є.О. Климов розглядав психологічну грамотність як певний рівень професійної психологічної культури; В.В. Рибалка і Н.В. Чепелева дають визначення та опис загальної і професійної психологічної культури; О.І. Мотков характеризує зміст загальної психологічної культури; М.М. Обозов долучає до змісту психологічної культури вміння особи розуміти і знати себе й інших людей, належну самооцінку й адекватну оцінку інших людей; саморегулювання особистісних психічних станів і властивостей, саморегуляцію діяльності та регулювання відносин [13; 17; 38]. У сучасних дослідженнях психологічна культура розгля-

дається як: а) частина загальної культури, що сприяє адекватній взаємодії особистості з навколишнім світом (К.О. Абульханова-Славська, О. Г. Асмолов, І. В. Дубровіна, О.І. Мотков); б) самостійний психологічний феномен, що дозволяє людині вибудовувати відносини зі світом у широкому значенні слова, а також із самою собою та іншими (Л. Колмогорова, В. Семікін); в) особистісне утворення, яке піддається постійним змінам ззовні й відображає індивідуальність його носія (М.М. Бахтін, М.К. Мамардашвілі) [28].

Новітні дослідження взаємодії психіки і культури презентує *крос-культурна психологія*, представники котрої, на підґрунті зіставлення результатів дослідження осіб різних культур, виявляють загальні, універсальні психологічні закономірності й часткові, специфічні для окремої конкретної культури (етнічної групи) особливості мислення й поведінки людей [18]. Методологом крос-культурної психології свого часу став В. Вундт, який у 1900–1920 роках здійснював видання грандіозної 10-томної “Психології народів”. Основним методом останньої було розуміння та порівняльна інтерпретація елементів культури [6]. Д. Мацумото в останній чверті ХХ століття вказував на важливість впливу культури на поведінку людини, адже саме “культура є основою й одночасно результатом поведінки, вона визначає лінію поведінки і в цьому аспекті стає однією з актуальних тем сучасної психології” [20, с. 22]. Водночас, зазначає дослідник, “культура для поведінки людини – те ж саме, що операційна система для програмного забезпечення; залишаючись незмінною, вона відіграє важливу роль для його розвитку й функціонування” [20, с. 27].

Отже, культурологічний погляд на сутність людської психіки та її формування полягає у подоланні базових схем натуралізму та соціоморфізму: не існує прямого і безпосереднього співвідношення “людина – природа”, “людина – соціум”, “людина – економіка”. Адже і природа, і соціальні системи суспільства як фундаментальні передумови становлення особистості не стають змістовними характеристиками її внутрішнього світу, а видозмінюються як цілком визначені канонічні форми культури. Насправді ж особа вступає у різноманітні контакти і стосунки зі всім універсумом людської культури, і саме тут вона здобуває власний істинний образ як особистість [21, с. 42]. Тому глибинний рівень соціокультурного

розвитку відстежується не лише за законами природи (дозрівання), не тільки за законами мірностями соціуму (формування), а перш за все за сутністю самої людини – за механізмами саморозвитку як фундаментальної здатності особи ставати і бути повноправним суб'єктом свого власного життя [32]. Відтак, цитуючи для підтвердження вищеописаного корифея української психології, академіка В.А. Роменця, підкреслимо: “...дійсним чинником поведінки є *культура як психологічний феномен або психіка як культурний феномен*” [24, с. 797].

Ідею психокультури як надскладної сфери суспільної реальності А.В. Фурман уперше привніс у науковий простір соціогуманітаристики в 2001 році, хоча пропедевтично (тобто без вживання названого терміна) перші дослідження психокультури відображені у творчості таких відомих представників зарубіжної психології, як В. Вундт, Е. Фромм, М. Шелер, К. Юнг. Не використовуючи даний термін як інструмент теоретизування, вони узагальнено розглядали його сутнісний зміст у контексті колективного несвідомого, пізнання ментальності чи духовності народу. Опрацювання творчого спадку зарубіжних науковців показало, на думку Я.І. Ардашової, що “психокультура” та “психологічна культура” не виокремлюються ними в окремі поняття, а змістовно ототожнюються. Дослідниця цитує сучасних американських психологів, котрі вважають, що: а) психокультура формується через вплив соціальних та культурних особливостей на психіку людини, під тиском яких вона трансформується (Р. Шведер); б) вивчення цього феномену пов'язане з психологічними та поведінковими тенденціями індивідів, які втілюються у культурі (С. Хейн); в) основний принцип психокультури полягає в тому, що розум і культура є невіддільними і взаємно установчими, відтак люди формуються культурою, а культура відповідно формується ними (А. Фіске, С. Кітаяма) [2]. Крім того, констатуємо, що філософська основа розуміння психокультури особи постмодерного світу закладена у працях М. Абаєва, котрий витлумачує її як розумні, доцільно організовані форми активності особистості, використання яких дозволяє їй ефективно та гармонійно організовувати свої відносини із соціумом. Саме психокультура є основною рисою особистості й показником певних якісних змін у її психічному житті [1].

Якісно інше смислове наповнення означеної наукової проблеми знаходимо у методологічно зрілій концепції А.В. Фурмана, в контексті котрої він визначає психокультуру як “інтегральну категорію, яка містить теоретико-пізнавальні, художньо-творчі, морально-аксіологічні, різносуб'єктивні та інші характеристики вчинково-діяльної присутності людини у світі, одним із векторів розвитку якої є спрямованість її життєактивності на вдосконалення і самоорганізацію внутрішнього світу власного Я у мережі окультурених соціальних стосунків і взаємодій” [35, с. 14]. У широкому і загальному розумінні культура психічної діяльності – це певна ступінь психосоціальної зрілості особистості в напрямку, що визначається реальними, передусім етнонаціональними, надбаннями і загальними тенденціями розвитку всієї сьогочасної культури, тобто той рівень її вітапсихічного вдосконалення як суб'єкта діяльності, індивідуальності вчинення та універсума спонтанності, який досягнутий у процесі привласнення певного набору цінностей, напрацьованих у даній конкретній культурі та під час персонального окультурення своєї природи [35].

Психокультура, на думку науковця, – це не стільки психологічна культура і не стільки культурна психологія, тому що все це – спрощення; насправді – “це поєднання двох невидимих сфер – культурної і психодуховної та самоусвідомлення психіки у контексті етнонаціональної культури” [34, с. 154]. У цьому аналітичному розрізі очевидно, що між культурою і психологією існує тісний органічний взаємозв'язок, тому що перша визначально організує суспільне життя людей, друга виробляє систему знань про групову поведінку та діяльність, а в підсумку робить співжиття громадян продуктивнішим і досконалішим за умов майстерного практичного використання цієї системи. Вказаний діалектичний взаємозв'язок настільки органічний і безперервний, що дає підстави автору трактувати психокультуру як “певне історично зумовлене, динамічне, програмово-духовне налаштування великого чи локалізованого соціуму на той чи інший спосіб своєї життєактивності (у формах поведінки, діяльності, спілкування, вчинення), котрий забезпечує виживання, відтворення та оновлення психосоціальної вітальності окремих спільностей і груп, щонайперше ідей, установок, цінностей, уявлень, норм і моделей діяння людей, національної ментальності та

соціетальної психіки загалом” [33, с.221]. До того ж примітною рисою психокультури як об’єкта пізнання та конструювання, як зазначає А.В. Фурман, є її безпосередня неочевидність, неявність. Те, що бачиться і спостерігається як психічні і культурні явища та продукти – це всього-на-всього численні маніфестації реальної наявності психодуховного світу людини й аналогічного всесвіту культури. Тому багатьох науковців цікавлять суб’єктивні елементи психокультури, які не можна побачити або почути, але всі знають про їх існування у вигляді неписаних норм, звичаїв, установок та цінностей [34].

Відтак психокультура – *теоретична або ідеальна даність*, що пояснює внутрішньо групові та міжгрупові особливості перебігу життєактивності, допомагає зрозуміти те, чому окремі індивіди, групи чи спільноти вчиняють так, а не інакше, нарешті обґрунтовує відмінності у їх мотивації, світосприйнятті, установках, ціннісних орієнтаціях, ментальності, психосмислових інваріантах. Звідси очевидно, що між концептуалізованими (ідеальними) вимогами культури і реальною психокультурною активністю колективних суб’єктів існує певна невідповідність, котра спричиняє *динамічне розвиткове напруження*, яке, зі свого боку, зумовлює *інноваційні зміни* у психокультурі, а відтак й у соціосистемах. Тому стратегія психокультурного змістового збагачення усталеного поступального реформування різних сфер духовного виробництва є однією з основоположних у конструктивному розгортанні максимально широкого простору суспільствотворчих процесів, підвищення *індексу людського розвитку* країни [22; 33; 34].

У подальших дослідженнях автор виокремлює *психокультуру як концентр вітакультурної методології*, подає засадничі мислещеми основних формовиявів, типів і детермінантів психокультури та окреслює змістовий формат останньої у ракурсі суспільної реальності, соціогуманітарної науки, навчальної дисципліни і соціальної практики [23; 34]. Філософсько-методологічні виміри психокультури при цьому стосуються витлумачення її як: а) *онтологічної реальності* (взаємопроникнення сфер психіки і культури), б) *феноменологічної даності* (внутрішня і зовнішня культура поведінки, діяльності, спілкування, вчинків людини чи групи), в) *гносеологічної дійсності* (система ідей, установок, очікувань, вартостей, уявлень, спрямована на форму-

вання ідеального мисленнєвого конструкту – психокультурного ідеалу), г) *ноуменальної сутності* (сфери трансценденції, що виходить за межі чуттєвого досвіду й досягається розумом).

У підсумку критично-конструктивного переосмислення взаємозв’язку психіки і культури нами здійснена спроба побудови *моделі-конфігуратора пізнання сутності психокультури* (рис. 2). Процедура конфігурування, запозичена із концепції системомиследяльнісної методології Г.П. Щедровицького, пояснює й аргументує “процес синтезу різних знань про об’єкт та їх наступне зведення у єдине надскладне знання-систему” [40, с.653]. За основу дослідження було використано: 1) систему концептів вітакультурної парадигми: зовнішні, або явні (*життя і культура* як складові структурованого вітакультурного часопростору) і внутрішні, або неявні (*психіка і духовність* як структурні елементи психодуховного світу особистості) [30; 31; 34]; 2) класифікацію суб’єктів психокультури (людина, спільність, етнос, соціум); 3) “методологічний квадрат” складових-носіїв, точніше – психоформ культури в концепції А.В. Фурмана (програми поведінки, діяльності, спілкування, вчиняння) [34]; 4) відомі виміри індивідуального світу Я людини (несвідоме, підсвідоме, свідомість, самосвідомість) [25]; 5) напрямки духовності у сфері вітакультурного буття універсума, запропоновані В.В. Знаковим та О.Є. Гуменюк (Фурман) (духовність як продукт *життєдіяльності*, як джерело виникнення *духовно-сенсових станів*, як психоформа *саморозвитку і самореалізації*, як підґрунтя *віри*) [7]; 6) класичні часові характеристики людського буття (минуле – теперішнє – майбутнє); 7) виокремлену на рівні наукової ідеї в науковій школі проф. А.В. Фурмана *лінію актуального теперішнього*. Коротко охарактеризуємо основний зміст здобутого синтетичного знання про вищезгадану буттєвість.

Глобалізований постіндустріальний інформаційний простір створює багато можливостей для повноцінного зреалізування кожної людини. До конкретної особи оточення має певні очікування і ставить вимоги з тим, щоб вона власну поведінку вибудовувала відносно них. Однак потрібно врахувати й те, що “людина ... ніколи не зіштовхується із “світом як таким”. Вона завжди має справу із світом, зупиненим і відкалькованим у формах і категоріях культури” [39, с. 156]. Вітакультурна парадигма А.В. Фурмана, котра являє собою

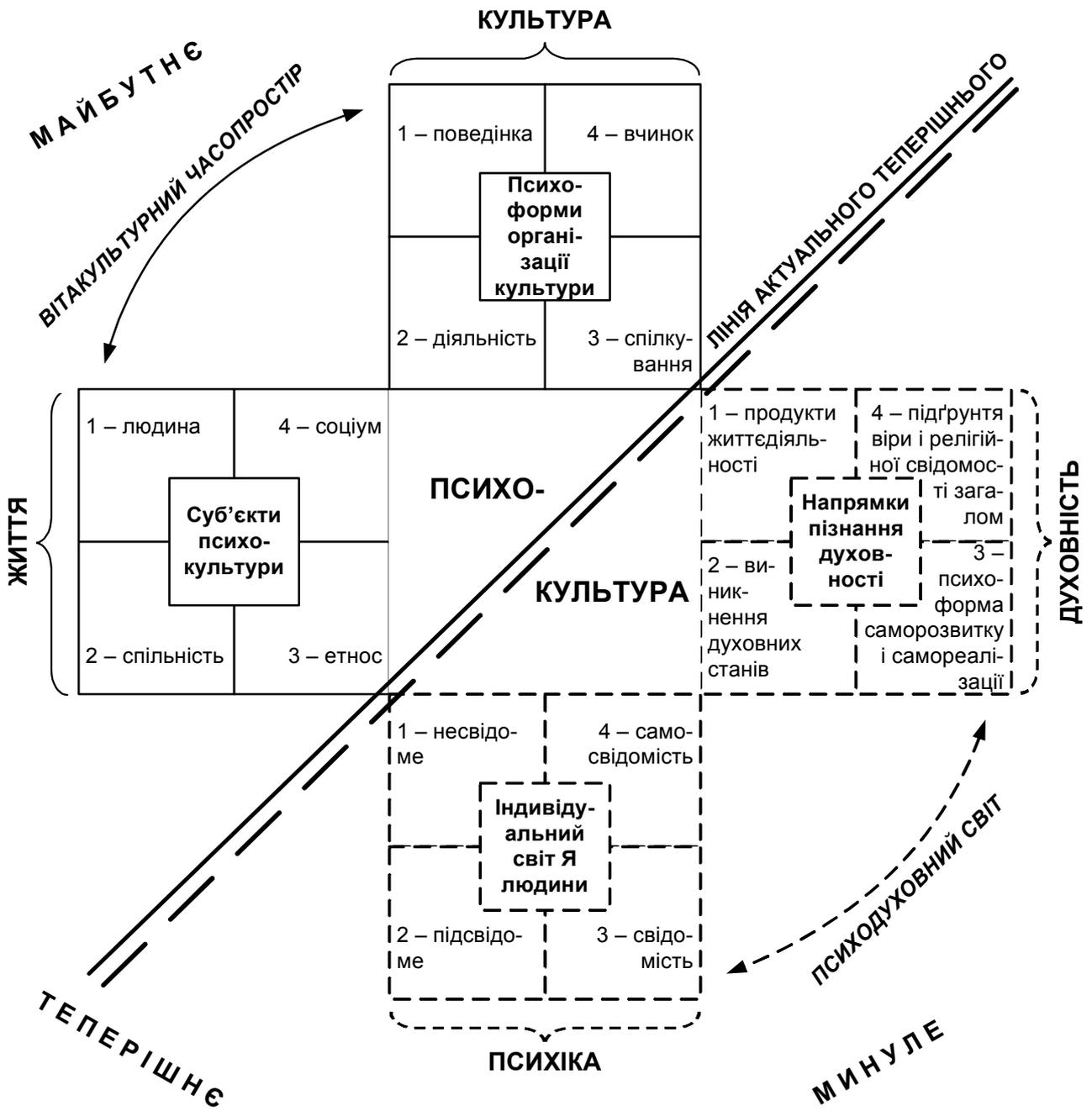

Рис. 2.
Модель-конфігуратор пізнання психокультури

методологічну оптику пропонованого дослідження, теоретично обґрунтовує положення, згідно з яким проблеми життя вирішуються засобами культури, а проблеми культури – засобами життя [34, с. 129]. Подане в моделі структурування вітакультурного часопростору, на нашу думку, розкриває питання взаємозв'язку життя і культури як двох аспектів однієї і тієї ж реальності, між якими немає “чіткої демаркаційної лінії: і те й інше інтегровані в одну реальність – соціокультурну...” [Там само, с. 136]. Культура формовивляється через поведінку, діяльність, спілкування, вчинок, а категорія життя, за твердженням автора обстоюваної тут парадигми, дає змогу не лише адекватно зрозуміти місце людини і культури в структурах Універсума, але й “виявити джерела, форми і параметри народної ментальності. Це також означає, що... життя і його якість повинні перебувати у центрі наукової парадигми ХХІ століття, що головним ферментом соціальності є соціокультурна форма організації” [Там само, с. 17]. Оскільки людина як соціальна істота можлива лише за умов культурного середовища, то культура у вітальному вимірі, підкреслює далі автор, рівнозначна соціальності, яка не існує взагалі, а тільки як світ певного етносу. Відтак актуальним видається виокремлення людини як психодуховної підсистеми, внутрішній світ якої також структурований відповідним чином.

За результатами наукових пошуків О.А. Донченко, “попри різні мови і ландшафти, інтерсуб'єктивний світ невербальних образів, знаків, символів, переживань, почуттів є спільним для всього людства. Це є свідченням того, що всі люди на Землі мають спільну єдину (велику) душу і єдиний код життя – архетиповий” [11, с. 199]. Однак зазвичай вони, цитуючи далі українську дослідницю, як правило, “не усвідомлюють, що ними керують архетипи, тобто ідеальні зразки і сюжети, моделі, що сформувалися впродовж історичного існування людства, до яких вічно тягнуться люди” [Там само, с. 200]. Звідси психокультура, зважаючи на вищеподані міждисциплінарні узагальнення, – це глобальний – соціально спричинений, тотально усуб'єктнений, життєдайно просякнутий, культурно значущий – механізм регулювання, контролю, проектування і самоорганізації поведінки, діяльностей, спілкування і вчинення як окремих осіб і суб'єктивних організованостей (діад, триад, груп, колективів), так і масолюд-

ських утворень (громади, партії, етноси, людство).

Загалом психокультурне самовизначення окремої людини А.В. Фурман та О.С. Морщакова витлумачують через уреальнені в діях і вчинках форми, методи, способи, засоби та інструменти її як суспільного зреалізування, так і особистісного. Тому основне завдання психокультури вони вбачають у “творенні Людини моральної, добродійної, духовної, богоподібної” [35, с. 14] завдяки налагодженню взаємодії з іншими індивідами, рефлексивному самопізнанню, служінню справі і світобудові за християнськими канонами. Розвиток психокультурного світу особистості як царини аксіобуття [29], зазначають далі дослідники, відбувається в етико-нормативній площині та охоплює формування культури світовідношення, творення смисложиттєвих стратегій, розв'язання внутрішніх морально-етичних суперечностей, толерантного ставлення до ситуацій життя, досконалості психічної діяльності і душевних екзистенцій. Тоді сфера “психокультури – це програмний самісний шлях психодуховного розвитку людини до акмеологічних вершин ціннісно-сміслового розвитку особистісного начала, розширення простору її потенційних можливостей, досконалості та гармонійності у рамках конкретного повсякдення, а також постійне розширення і збагачення культурним змістом і духовним матеріалом її свідомості та самосвідомості” [35, с. 22].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, здійснена раціональна реконструкція теоретичних уявлень про предметне поле психокультури дозволила на рівні наукової концепції виявити її глибинний смисл як специфічної мегасфери суспільної реальності, утвореної внаслідок поєднання двох невидимих сфер – культурної і психодуховної; розглянути психокультуру як новий науковий напрям дослідження та проектування надскладних людиноцентричних систем, котрий сприяє продуктивному особистісному зростанню й духовному вдосконаленню індивідуальності у життєвій практиці повсякдення. Перспективи подальших теоретико-методологічних розвідок пов'язуємо із розробкою та обґрунтуванням понятійно-категорійного апарату психокультурного пізнання людського способу буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абаев Н. В.* Чань-буддизм и культура психической деятельности в средневековом Китае [Электронный ресурс] / Н. В. Абаев. – Режим доступа: www.litmir.net/br/?b=209080
2. *Ардашова Я.І.* Психокультура в контексті культурного поступу суспільства [Електронний ресурс] / Я.І. Ардашова // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2015. – № 1. – С. 11-18. – Режим доступу: [file:///D:/Downloads/filipol_2015_1_4%20\(1\).pdf](http://file:///D:/Downloads/filipol_2015_1_4%20(1).pdf)
3. *Балл Г.* Интегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування головних понять / Г. Балл // Психологія і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 25-53.
4. *Бердяєв М.* Проблема етичного пізнання / Микола Бердяєв // Психологія і суспільство. – 2016. – № 4. – С. 17-29.
5. *Бреннер О.* Раціональна реконструкція історії психології як метафізична проблема методології психології [Електронний ресурс] / Олександр фон Бреннер. – Режим доступу: <http://ukrarticles.pp.ua/ nauka/11434-racionalnaya-rekonstrukciya-istorii-psixologii-kak-metafizicheskaya-problema-metologii-psixologii.html>
6. *Буркало Н.І.* Особливості крос-культурних досліджень в психології [Електронний ресурс] / Н.І. Буркало. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/36_PVMN_2012/Psihologia/12_123663.doc.htm
7. *Гуменюк (Фурман) О.Є.* Спонтанно-духовна організація Я-концепції універсума: лекція / О.Є. Гуменюк (Фурман). – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 40 с.
8. *Гусельцева М.С.* Культурно-психологический анализ в психологии и смежных науках [Электронный ресурс] / М.С. Гусельцева // Психологические исследования: электронный научный журнал. – 2009. – № 2 (4). – Режим доступа: <http://psystudy.ru>
9. *Данилюк І.* Культурна психологія як окремішній напрям етнічної психології / Іван Данилюк // Соціальна психологія. – 2008. – № 4. – С. 86-93.
10. *Діалектика* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
11. *Донченко О.* Вступ до “архетипового менеджменту” / Олена Донченко // Психологія особистості. – 2012. – № 1 (3). – С. 195-203.
12. *Женжера С.В.* Можливості визначення наукового статусу соціальних моделей в межах концепції теоретичного знання В. С. Стюпіна [Електронний ресурс] / С. В. Женжера. – Режим доступу: file:///D:/Downloads/gums_2012_15_33.pdf
13. *Кісенко О.О.* Сутність та структура психологічної культури соціального працівника [Електронний ресурс] / О.О. Кісенко. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer30/63.pdf>
14. *Кримський С.Б.* Ранкові роздуми : зб. ст. / С.Б. Кримський. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.
15. *Лакатош І.* Історія науки та її раціональні реконструкції / Імре Лакатош; [пер. з англ. проф. А.В. Фурмана] // Психологія і суспільство. – 2016. – № 3. – С. 13-23.
16. *Мацумото Д.* Психология и культура / Д. Мацумото. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 416 с.
17. *Онуфрієва Л.А.* Психологічний аспект становлення професійної культури у майбутніх фахівців соціально-професійних професій [Електронний ресурс] / Л.А. Онуфрієва // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. – 2013. – Вип. 46(1). – С. 140-151. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psyhol_2013_46\(1\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psyhol_2013_46(1)_19)
18. *Орбан-Лембрик Л.Е.* Перетин культури, освіти й виховання: соціально-психологічна інтерпретація / Л.Е. Орбан-Лембрик // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. – Вип. 11. – Ч.1. – С. 3-17.
19. *Попова Т.* Культурно-історичні концепції і дидактичні проблеми проектування змісту сучасної природничо-наукової освіти / Т.Попова, А.Павленко // Витоки педагогічної майстерності. – 2012. – Вип. 9. – С. 201-207.
20. *Психология и культура* / [под ред. Д. Мацумото]. – СПб.: Питер, 2003. – 718с.
21. *Ревасевич І.* Особливості взаємодії людини та економіки у представників різних культур / Ірина Ревасевич // Психологія і суспільство. – 2005. – №3. – С. 39-52.
22. *Ревасевич І.* Психокультурна взаємодія людини та економіки / Ірина Ревасевич // Психологія і суспільство. – 2008. – №3. – С. 56-62.
23. *Ревасевич І.* Рефлексивне обґрунтування глибинного смислу психокультурного коду економіки / І. Ревасевич // Психологія і суспільство. – 2015. – № 4. – С. 66-72.
24. *Роменець В. А.* Історія психології: ХІХ – початок ХХ століття: навч. посібн. / В.А.Роменець. – К.: Либідь, 2007. – 832 с.
25. *Слободчиков В. И.* Основы психологической антропологии. Психология человека : Введение в психологию субъективности : уч. пособ. для вузов / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 384 с.
26. *Соколюк А.* Особистісно-професійний розвиток майбутнього фахівця як суб'єкта професійного становлення [Електронний ресурс] / А.Соколюк. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/1267>
27. *Тарасова Т.* Психологічна культура особистості як актуальний виклик сьогодення [Електронний ресурс] / Т.Тарасова. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/12169>
28. *Турияньська В.Е.* Психологічна культура як чинник успішності професійної діяльності майбутнього інженера-педагога: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.03 “Психологія праці; інженерна психологія” / В.Е. Турияньська. – Харків, 2009. – 16 с.
29. *Фурман А. А.* Психологія особистості : ціннісно-орієнтаційний вимір : [монографія] / Анатолій Анатолійович Фурман. – Одеса : ОНПУ; Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – 312 с.
30. *Фурман А. В.* Ідея професійного методологування : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Ялта - Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 205 с.
31. *Фурман А. В.* Категорії вітакультурної методології як ефективний засіб аналізу і розв'язання складних проблем / Анатолій В. Фурман // Інститут експеримен-

тальних систем освіти (науково-дослідний): Інформаційний бюлетень. – Випуск 4. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – С. 4-7.

32. Фурман А. В. Концептуально-змістові засади економіки освіти / А.В. Фурман // Економіка освіти: Збірка наукових праць НДЦ “Економіка вищої освіти” НДІ Вищої освіти АПН України. – Т.1. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – С. 11-19.

33. Фурман А. В. Програма авторського курсу “Психокультура інноваційних соціосистем” / А. В. Фурман, І. Ревасевич // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 221-235.

34. Фурман А. В. Психокультура української ментальності: [наук. вид.] / Анатолій Васильович Фурман. – [2-е вид.] – Тернопіль: НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.

35. Фурман А. В. Психокультура як самоорганізована сфера аксіобуття / Анатолій В. Фурман, О. Морщакова // Вітакультурний млин. – 2013. – Модуль 15. – С. 13-22.

36. Фурман А.В. Теорія освітньої діяльності як метасистема / Анатолій Фурман // Психологія і суспільство. – 2002. – № 3-4. – С. 20-58.

37. Фурман О. Є. Психологічні параметри інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього навчального закладу [Текст]: 19.00.07: дис. ... д-ра психол. наук [Електронний ресурс] / Оксана Євстахіївна Фурман; Тернопільський нац. ун-т. – Тернопіль, 2015. – 467 с. – Режим доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/1205>

38. Чапрак Я. В. Психологічна культура як невід’ємний компонент професіоналізму педагога [Електронний ресурс] / Я. В. Чапрак, М. В. Чапрак. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vknukim_ped/2009_21/17.pdf

39. Швалб Ю. Свідомість як відношення людини до світу / Ю. Швалб // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 154-166.

40. Щедровицкий Г.П. Избранные труды / Г.П. Щедровицкий. – М.: Шк. культ. политики, 1995. – 760 с.

REFERENCES

1. Abaev N. V. Chan'-buddizm i kul'tura psicheskoy dejatel'nosti v srednevekovom Kitae [Elektronnyj resurs] / N. V. Abaev. – Rezhim dostupa: www.litmir.net/br/?b=209080 [in Russian].

2. Ardashova Ya.I. Psykhokultura v konteksti kulturnoho postupu suspilstva [Elektronnyj resurs] / Ya.I. Ardashova // Filosofiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury. – 2015. – № 1. – S. 11-18. – Rezhym dostupu: [file:///D:/Downloads/filipol_2015_1_4%20\(1\).pdf](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2013_46(1)_19) [in Ukrainian].

3. Ball H. Intehratyvno-osobystisnyi pidkhid u psykhologii: vporiadkuvannia holovnykh poniat / H. Ball // Psykhologiiia i suspilstvo. – 2009. – № 4. – S. 25-53. [in Ukrainian].

4. Berdiaiev M. Problema etychnoho piznannia / Mykola Berdiaiev // Psykhologiiia i suspilstvo. – 2016. – №4. – S. 17-29. [in Ukrainian].

5. Brenner O. Ratsionalna rekonstruktsiia istorii psykhologii yak metafizychna problema metodologii psykhologii [Elektronnyj resurs] / Oleksandr fon Brenner. – Rezhym dostupu: <http://ukrarticles.pp.ua/nauka/11434->

rationalnaya-rekonstrukciya-istorii-psixologii-kak-metafizicheskaya-problema-metologii-psixologii.html [in Ukrainian].

6. Burkalo N.I. Osoblyvosti kroskulturnykh doslidzhen v psykhologii [Elektronnyj resurs] / N.I. Burkalo. – Rezhym dostupu: http://www.rusnauka.com/36_PVMN_2012/Psihologia/12_123663.doc.htm [in Ukrainian].

7. Humeniuk (Furman) O.Ye. Spontanno-dukhovna orhanizatsiia Ya-kontseptsii universuma: lektsiia. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2003. – 40 s. [in Ukrainian].

8. Gusel'ceva M.S. Kul'turno-psihologicheskij analiz v psykhologii i smezhnykh naukah [Elektronnyj resurs] / M.S. Gusel'ceva // Psihologicheskie issledovaniia: jelektronnyj nauchnyj zhurnal. – 2009. – № 2(4). – Rezhim dostupa: <http://psystudy.ru> [in Russian].

9. Danyliuk I. Kulturna psykhologiiia yak okremyi napriam etnichnoi psykhologii / Ivan Danyliuk // Sotsialna psykhologiiia. – 2008. – № 4. – S. 86-93. [in Ukrainian].

10. Dialektyka [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [in Ukrainian].

11. Donchenko O. Vstup do “arkhetypovoho menezhmentu” / Olena Donchenko // Psykhologiiia osobystosti. – 2012. – № 1 (3). – S.195-203. [in Ukrainian].

12. Zhenzhera S. V. Mozhlyvosti vyznachennia naukovo statusu sotsialnykh modelei v mezhakh kontseptsii teoretychnoho znannia V. S. Stopina [Elektronnyj resurs] / S. V. Zhenzhera. – Rezhym dostupu: file:///D:/Downloads/gums_2012_15_33.pdf [in Ukrainian].

13. Kisenko O.O. Sutnist ta struktura psykhologichnoi kultury sotsialnoho pratsivnyka [Elektronnyj resurs] / O.O. Kisenko. – Rezhym dostupu: <http://www.sworld.com.ua/konfer30/63.pdf> [in Ukrainian].

14. Krymskyi S.B. Rankovi rozdumy : zb.st. / S.B.Krymskyi. – K.: Maisternia Biletskykh, 2009. – 120 s. [in Ukrainian].

15. Lakatosh I. Istoriia nauky ta yii ratsionalni rekonstruktsii / Imre Lakatos; [per. Z anhl. prof. A.V.Furmana] // Psykhologiiia i suspilstvo. – 2016. – № 3. – S. 13-23. [in Ukrainian].

16. Macumoto D. Psihologija i kul'tura / D. Macumoto. – SPb.: prajm-EVROZNAK, 2002. – 416s. [in Russian].

17. Onufriieva L.A. Psykhologichnyi aspekt stanovlennia profesiinoi kultury u maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii [Elektronnyj resurs] / L.A. Onufriieva // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Psykhologiiia. – 2013. – Vyp. 46(1). – S. 140-151. – Rezhym dostupu: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2013_46\(1\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2013_46(1)_19) [in Ukrainian].

18. Orban-Lembryk L.E. Peretyn kultury, osvity y vykhovannia: sotsialno-psykhologichna interpretatsiia / L.E. Orban-Lembryk // Zbirnyk naukovykh prats: filosofiia, sotsiolohiia, psykhologiiia. – Ivano-Frankivsk: VDV TsIT, 2006. – Vyp. 11. – Ch.I. – S. 3-17. [in Ukrainian].

19. Popova T. Kulturno-istorychni kontseptsii i dydaktychni problemy proektuvannia zmistu suchasnoi pryrodnycho-naukovo osvity / T.Popova, A.Pavlenko // Vytoky pedahohichnoi maisternosti. – 2012. – Vyp. 9. – S.201-207. [in Ukrainian].

20. Psihologija i kul'tura / [pod red. D. Macumoto]. –

SPb.: Piter, 2003. – 718s. [in Russian].

21. Revasevych I. Osoblyvosti vzaiemodii liudyny ta ekonomiky u predstavnykh riznykh kultur / Iryna Revasevych // Psykholohiia i suspilstvo. – 2005. – №3. – S. 39-52. [in Ukrainian].

22. Revasevych I. Psykhokulturna vzaiemodiia liudyny ta ekonomiky / Iryna Revasevych // Psykholohiia i suspilstvo. – 2008. – №3. – S. 56-62. [in Ukrainian].

23. Revasevych I. Refleksyvne obgruntuvannia hlybynnoho smyslu psykhokulturnoho kodu ekonomiky / I. Revasevych // Psykholohiia i suspilstvo. – 2015. – № 4. – S. 66-72. [in Ukrainian].

24. Romenets V. A. Istoriia psykholohii: XIX - pochatok XX stolittia: navch. posibn. / V.A.Romenets. – K.: Lybid, 2007. – 832 s. [in Ukrainian].

25. Slobodchikov V. I. Osnovy psihologicheskoi antropologii. Psihologija cheloveka : Vvedenie v psihologiju sub#ektivnosti : uch. posob. dlja vuzov / V. I. Slobodchikov, E. I. Isaev. – M. : Shkola-Press, 1995. – 384 s. [in Russian].

26. Sokoliuk A. Osobystisno-profesiyni rozvytok maibutnoho fakhivtsia yak subiekta profesiinoho stanovlennia [Elektronnyi resurs] / A.Sokoliuk. – Rezhym dostupu: <http://social-science.com.ua/article/1267>[in Ukrainian].

27. Tarasova T. Psykholohichna kultura osobystosti yak aktualnyi vyklyk sohodennia [Elektronnyi resurs] / T.Tarasova. – Rezhym dostupu: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/12169>[in Ukrainian].

28. Turianska V.E. Psykholohichna kultura yak chynnyk uspishnosti profesiinoi diialnosti maibutnoho inzhenera-pedahoha: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupennia kand. psykol. nauk : spets. 19.00.03 “Psykhohiia pratsi; inzhenerna psykhohiia” / V.E. Turianska. – Kharkiv, 2009. – 16 s. [in Ukrainian].

29. Furman A. A. Psykholohiia osobystosti : tsinnisno-orientatsiyni vymir : [monohrafiia] / Anatolii Anatoliiovych Furman. – Odesa : ONPU; Ternopil : TNEU, 2016. – 312 s. [in Ukrainian].

30. Furman A. V. Ideia profesiinoho metodolohuvannia : [monohrafiia] / Anatolii Vasylovych Furman. – Yalta - Ternopil : Ekonomichna dumka, 2008. – 205 s. [in Ukrainian].

31. Furman A.V. Katehoriia vitakulturnoi metodolohii yak efektyvnyi zasib analizu i rozviazannia skladnykh problem / Anatolii V. Furman // Instytut eksperymentalnykh system osvity (naukovo-doslidnyi): Informatsiyni biuleten. – Vypusk 4. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2004. – S. 4-7. [in Ukrainian].

32. Furman A. V. Kontseptualno-zmistovi zasady ekonomiky osvity / A.V. Furman // Ekonomika osvity: Zbirka naukovykh prats NDTs “Ekonomika vyshchoi osvity” NDI Vyshchoi osvity APN Ukrainy. – T.1. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2001. – S. 11-19. [in Ukrainian].

33. Furman A. V. Prohrama avtorskoho kursu “Psykhokultura innovatsiinykh sotsiosystem” / A. V. Furman, I. Revasevych // Psykholohiia i suspilstvo. – 2004. – № 4. – S. 221-235. [in Ukrainian].

34. Furman A. V. Psykhokultura ukrainskoi mentalnosti : [nauk. vyd.] / Anatolii Vasylovych Furman. – [2-e vyd.] – Ternopil : NDI MEVO, 2011. – 168 s. [in Ukrainian].

35. Furman A. V. Psykhokultura yak samoorhanizovana sfera aksiobuttia / Anatolii V. Furman, O. Morshchakova // Vitakulturnyi mlyn. – 2013. – Modul 15. – S. 13-22. [in Ukrainian].

36. Furman A.V. Teoriia osvitnoi diialnosti yak meta-systema / Anatolii Furman // Psykholohiia i suspilstvo. – 2002. – № 3-4. – S. 20-58. [in Ukrainian].

37. Furman O. Ye. Psykholohichni parametry innovatsiino-psykholohichnoho klimatu zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Tekst] : 19.00.07 : dys. ... d-ra psykol. nauk [Elektronnyi resurs] / Oksana Yevstakhiivna Furman ; Ternopil'skyi nats. un-t. – Ternopil, 2015. – 467 s. – Rezhym dostupu: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/1205>[in Ukrainian].

38. Chaprak Ya. V. Psykholohichna kultura yak nevidiemnyi komponent profesionalizmu pedahoha [Elektronnyi resurs] / Ya. V. Chaprak, M. V. Chaprak. – Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vknukim_ped/2009_21/17.pdf[in Ukrainian].

39. Shvalb Yu. Svidomist yak vidnoshennia liudyny do svitu / Yu. Shvalb // Psykholohiia i suspilstvo. – 2004. – № 4. – S. 154-166. [in Ukrainian].

40. Shhedrovickij G.P. Izbrannye trudy / G.P. Shhedrovickij. – M.: Shk. kul't. politiki, 1995. – 760 s. [in Russian].

АНОТАЦІЯ

Ревасевич Ірина Степанівна.

Предметне поле психокультури: раціональна реконструкція теоретичних уявлень.

Стаття презентує дослідження проблеми взаємодії психіки і культури як “унікальних саморозвивальних систем”. Задля кращого розуміння особливостей становлення *концепту-поняття психокультури* здійснена спроба побудови раціональної реконструкції теоретичних уявлень про даний феномен як надскладну сферу суспільної реальності в контексті вітакультурної парадигми (за концепцією А.В. Фурмана). На основі запропонованої мислешхеми розкривається та обґрунтовується наступність руху-розвитку *категорії “психокультура”*: від культурної і крос-культурної психології (теза) до психологічної культури (антитеза), що логічно інтегруються внаслідок синтезу в буттєвість психокультури. Стверджується, що “психокультура” і “психологічна культура” невинуватно виділяються дослідниками як взаємозамінні категорійні поняття та ототожнюються з педагогічною компетентністю і професійним удосконаленням особистості. У рамках означеної проблеми найбільш методологічно зрілою постає філософсько-психологічна концепція А.В. Фурмана, у якій він розглядає психокультуру як певне історично зумовлене, динамічне, програмово-духовне налаштування великого чи локалізованого соціуму на той чи інший спосіб своєї життєактивності (у формах поведінки, діяльності, спілкування, вчинення), котрий забезпечує виживання, відтворення та оновлення психосоціальної вітальності окремих спільностей і груп, щонайперше ідей, установок, цінностей, уявлень, норм і моделей діяння людей, національної ментальності та соціальної психіки загалом. У підсумку критично-конструктивного переосмислення взаємозв'язку психіки і культури з позицій професійного методоло-

гування побудовано модель-конфігуратор пізнання психокультури, що структурно відображає об'єктивно існуючі взаємозв'язки між засадничими поняттями.

Ключові слова: *раціональна реконструкція науки, дослідницька програма, культурна психологія, психологічна культура, психокультура, ментальність, соціетальна психіка, вітакультурна парадигма, професійне методологування (А.В. Фурман), психіка, культура, життя, духовність, вітакультурний часопростір, психодуховний світ людини.*

АННОТАЦІЯ

Ревасевич Ірина Степановна.

Предметное поле психокультуры: *рациональная реконструкция теоретических представлений.*

Статья представляет исследование проблемы взаимодействия психики и культуры как “уникальных саморазвивающихся систем”. Для лучшего понимания особенностей становления *концепта-понятия психокультуры* осуществлена попытка построения рациональной реконструкции теоретических представлений о данном феномене как сложнейшей сфере общественной реальности в контексте витакультурной парадигмы (согласно концепции А.В. Фурмана). На основании предлагаемой мыслесхемы раскрывается и обосновывается преемственность движения-развития категории “психокультура” от культурной и кросс-культурной психологии (тезис) к психологической культуре (антитезис), которые логически интегрируются вследствие синтеза в бытийность психокультуры. Утверждается, что “психокультура” и “психологическая культура” неоправданно выделяются исследователями как взаимозаменяемые категориальные понятия и отождествляются с педагогической компетентностью и профессиональным совершенствованием личности. В рамках обозначенной проблемы наиболее методологически зрелой является философско-психологическая концепция А.В. Фурмана, в которой он рассматривает психокультуру как исторически обусловленную, динамичную, программно-духовную направленность большого или локализованного социума на тот или иной способ своей жизнеактивности (в формах поведения, деятельности, общения, поступка), которая обеспечивает выживание, воспроизведение и обновления психосоциальной витальности отдельных общностей и групп, прежде всего идей, установок, ценностей, представлений, норм и моделей действия людей, национальной ментальности и социетальной психики в целом. В итоге критически-конструктивного переосмысления взаимосвязи психики и культуры с позиций профессионального методологизирования построена модель-конфігуратор познания психокультуры, которая структурно отображает объективно существующие взаимосвязи между рассматриваемыми основополагающими понятиями.

Ключевые слова: *рациональная реконструкция науки, исследовательская программа, культурная психология, психологическая культура, психокультура, ментальность, социетальная психика, витакультурная парадигма, профессиональное методологизирование (А.В. Фурман), психика, культура, жизнь, духовность, витакультурное пространство, психодуховный мир человека.*

ANNOTATION

Revasevych Iryna.

Subject field of psycho-culture: *the rational reconstruction of theoretical ideas.*

The article presents a research of the problem of interaction of mind and culture as a “unique self-developing systems”. For the sake of a better understanding of peculiarities of becoming of concept-notion of psycho-culture is implemented an attempt to build a rational reconstruction of theoretical ideas about given phenomenon as a highly complex sphere of social reality in the context of vita-cultural paradigm (by the concept of A.V. Furman). Based on the proposed thought-scheme is disclosed and substantiated the succession of motion-development of the category “psycho-culture”: from cultural and cross-cultural psychology (thesis) to the psychological culture (antithesis) that is logically integrated as a result of synthesis into a life of psycho-culture. It is claimed that “psycho-culture” and “psychological culture” unreasonably are singled out by researches as interchangeable categorical concepts and identified with pedagogical competence and professional perfecting of the personality. In the framework of indicated problem the most methodologically mature arises philosophical-psychological concept of A. V. Furman, in which he considers psycho-culture as certain historically conditioned, dynamic, program-spiritual setting of a large or localized society in one or another way of their life activity (in the forms of behavior, activity, communication, commitment), which ensures the survival, reproduction and renewal psychosocial vitality of separate communities and groups very first ideas, settings, values, ideas, norms and models of people’s action, national mentality and societal psyche in general. As a result of critical-constructive rethinking of the relationship of psyche and culture from the standpoint of a professional methodologization had built model-configurator of cognition the psycho-culture that structurally reflects objectively existing relationships between fundamental concepts.

Keywords: *rational reconstruction of science, research program, cultural psychology, psychological culture, psycho-culture, mentality, societal psyche, vita-cultural paradigm, professional methodologization (A. V. Furman), psyche, culture, life, spirituality, vita-cultural time-space, psycho-spiritual human world.*

Надійшла до редакції 17.02.2017.

БУТТЄВІСТЬ ДУХОВНОСТІ В ОПТИЦІ МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Ярослава БУГЕРКО

УДК 168 : 159.922

Jaroslava Buhenko
**EVERYDAYNESS OF SPIRITUALITY IN OPTICS
OF METHODOLOGICAL ANALYSIS**

Істина не тільки існує, але, мабуть, і живе. І, як усе живе, не лише ніколи не буває собі рівна, а й не завжди на себе схожа
(Лев Шестов).

Актуальність теми дослідження. Психологічна наука останньої третини ХХ та початку ХХІ століття характеризується методологічним переосмисленням системи знань, охопленням усе нових онтологічних “територій”, спробами проникнути в сакральний вимір буття людини, знайти відповідні адекватні засоби вивчення духовної сфери особистості. Аналіз основних тенденцій розвитку вітчизняної філософії і психології дозволяє стверджувати, що вони починають переходити до змістовно глибшого розуміння проблем духовності: людський дух вже не розглядається лише як побічний засіб свідомості, свідомість не підміняється усвідомленням чи світоглядом, духовна реальність – духовністю, а духовність – релігійністю. Водночас усе очевиднішим стає той факт, що проблему духовності неможливо ставити і розв’язувати в суто академічній манері, оскільки предмет вивчення – цілісний і нескінченно різноманітний духовний світ людини – виростає з духовних інтуїцій, є суб’єктивним та індивідуальним, а тому не піддається виразу у вигляді наукової або метафізичної системи. Сучасний етап досліджень вимагає методологічного підходу до упрозорення духовності, глибинного осмислення і системного від-рефлексування процесу взаємовпливу людини і світу, котрий здійснюється через інтер-

ференцію об’єктивного (зовнішнього) світу і внутрішнього засвіту її душі.

Постановка проблеми. Високопрофесійна наука шукає універсальні закони буття людини. Воднораз складність і різноманітність реальної практики життя породжує можливість “скотитися у провалля хибних залежностей і надуманих фактів”, “заблукаати у лісі неістотного” [12, с. 140], а тому, як зазначає А. В. Фурман, вкрай важливою є рефлексія особливостей взаємодії реального світу – світу практики, конкретної мислєдіяльності, щоденного діяння та ідеального світу мислення, свідомості. “Справжній науковець не лише організує певні комунікативні зв’язки між цими світами реального і дійсного, буденно поєднує мислєдіяльність і чисте мислення, а й ще збагачує і творить світ ідеальних сутностей й у такий спосіб розвиває всесвіт науки з його могутніми засобами аналізу неявних, невидимих і навіть неможливих законів наскрізь утаємниченої безодні-реальності” [12, с. 139]. В контексті методологічного аналізу духовності важлива вибудова категорійного ладу, який, за визначенням Анатолія Васильовича, є діалектичним взаємопроникненням розмірковувального, власне категорійного, потім емпіричного й нарешті методологічного аспектів руху-поступу дослідницької думки.

Причому універсальним засобом результативної об'єктивації ноуменально-ідеальної дійсності слугують категорії, які відіграють важливу методологічну роль у мисленні і діяльності людини, задають порядок розгляду різних об'єктів і предметів. А тому **метою статі** є логіко-методологічна рефлексія наукового знання буттєвої сутності духовності, організованого у вигляді категорійної матриці психодуховного світу людини.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Соціогуманітарні науки у 90% послуговуються теоретичними конструктами [7, с. 107], які значною мірою є одновимірними, розглядають окремі аспекти певного реального явища чи, точніше, його площинні проєкції. Зазначене стосується і розгляду феномену духовності. На сьогодні існує багато спроб визначити духовність через встановлення ієрархії різних компонентів духовної сфери та систематизацію їх навколо так чи інакше вибраного центру. Однак такі розв'язки є половинчастими, оскільки при цьому майже завжди виявляється можливість підтвердити якийсь із її сегментів як головний, системоутворювальний, і на цій підставі створити згодом певну соціально-філософську чи соціально-психологічну конструкцію [9]. Найчастіше центральними оголошуються такі компоненти духовності, як знання, віра, переконання, ціннісні орієнтації. Водночас розуміння духовності не складається із суми відповідей на питання про те, як вона проявляється, у яких формах реалізується і до яких наслідків призводить. Поки не з'ясована сутність феномену духовності, ці поняття залишаються в негативному сенсі багатозначними, оскільки визначаються винятково контекстом.

Найбільш адекватно розв'язання зазначеної проблеми можливе у форматі *вітакультурної методології* відомого українського вченого проф. А. В. Фурмана [12–14]. Зазначена методологія, використовуючи світоглядні універсалії (категорійні поняття, які акумулюють у своєму змісті загальнолюдський досвід і відображають ментальні моделі та програми соціального життя [12, с. 135]), дозволяє формувати цілісний образ світу, відображати людину в усій сукупності її ментальних та універсумальних пластів духовного досвіду.

Першим рівнем методологування є *методологічний аналіз* (в нашому випадку – поняття духовності). Зазначений рівень не передбачає

створення нової теорії, а зводиться до “дослідження загальної структури і типології наявних методів дослідження, з'ясування тенденцій і напрямків їх розвитку, а також проблеми взаємозв'язку різних методів, методологем і підходів у процесі наукової творчості” [12, с. 54]. Це доволі складна робота, яка вимагає рефлексивно-мисленнєвого напруження дослідника. Як зазначає автор, “професійна наукова діяльність – це не лише десятки прочитаних книг, публічні доповіді і проблемні дискусії, експериментальні процедури і майже постійно недосконалі авторські тексти. Це й особливий спосіб самовідданого, внутрішньо напруженого і драматичного життя, за якого всі мрії, помисли, переживання й таланти підпорядковані головному – відкриттю нових горизонтів наскрізь утаємниченої і в абсолюті недосяжної істини – про світ, людину, мислення, вчинки, вічність” [Там само, с. 24]. Важливо й те, що ґрунтовність аналізу спричиняє мисленнєвий поворот від об'єкта до діяльності з ним і до мислення про нього. Зазначене особливо значуще для осмислення духовних феноменів, оскільки аналіз основних тенденцій розвитку науки другої половини ХХ століття показує неспроможність визначити незмінну константу ества людини.

Специфічність духовності як явища взаємопроникнення об'єктивної і суб'єктивної реальностей часто породжує суперечність і крайнощі в розумінні її справжньої сутності. Духовність, як свого часу зазначив С. Л. Франк, – це реальність, але часто невидима і така, що не відчувається нами, знаходиться за межами об'єктивної дійсності, тобто недоступна безпосередньому спостереженню і “вловлюється” лише самим суб'єктом [10]. Вона є одночасно метою і результатом становлення людини. Таке подвійне буття духовності як сутнісне “олюднення” особи становить ще одну причину, що породжує проблему в розумінні природи духовності. Зазначену проблему можна усунути, якщо відштовхуватися від розгляду особистості як психодуховної сутності (А. В. Фурман, О. Є. Фурман), котра характеризується земними речами (психіка, тіло) і вічними (душа і дух) [2; 3; 7, с. 107]. Зазначене перекликається з поглядами С. Л. Франка на людину як на місце зустрічі та інтерференції двох світів – об'єктивної дійсності та первинної реальності. Психофізична організація людини (її тіло, тілесне життя, зовнішній пласт душевного існування) належать об'єктивній дійсності,

а психодуховна даність є проявом (інтенцією) першої реальності. Ця подвійність – не дуалізм, не внутрішнє роздвоєння, а саме двоєдиність. Повнота буття особистості виявляється через формат діяльної співучасті в обох світах. Її існування не лише інтенційне, а й трансцендентне, оскільки актуальне духовне життя виходить за межі речової та предметної об'єктивності.

Наукове знання – сутнісно раціональне і нормативне. На відміну від нього, явище духовності ненормативне. А це означає, що не існує конкретних параметрів, яким відповідало б “еталонне” розуміння людської духовності. Окрім того, особливістю духовності є те, що співвідношення в ній теоретичного (метафізичного) і практичного вимірів динамічно досить рухливе, оскільки об'єктом і суб'єктом трансформацій у духовному зростанні є сама людина з її природними властивостями і створеним штучним світом культури і технічних засобів [5, с. 41]. Рефлексивний аналіз передбачає визначення об'єкта дослідження як спеціально окресленої зовнішньої реальності на різних рівнях організації методологічного знання. А. В. Фурман виділяє наступні рівні спланованого дослідження-опису: філософсько-методологічний, на якому осмислюються власне самі стратегії-підходи дослідження, котрі дозволяють здійснити перехід від об'єкта як спостережуваної реальності до об'єкта пізнання як системи наукових абстракцій; загальнометодологічний, на якому визначається тип об'єкта і конкретний спосіб установлення його меж через опертя на відповідні принципи; спеціально-методологічний, котрий задіює визначений об'єкт у рамки певної наукової дисципліни, що уможлиблює його експериментальне вивчення, систематичний опис, пояснення причин і тенденцій розвитку; спеціалізовано-методологічний, на якому окреслюється формат розпредметнення виокремленого об'єкта та розробляються конкретні процедури мисленевого оперування ним [12, с. 77].

Прикладом філософсько-методологічного аналізу феномену духовності може бути здійснене нами теоретико-методологічне обґрунтування духовності в контексті історичного розгортання наукових знань про духовність, здійснене у форматі циклічно-вчинкової перспективи розвитку наукової думки, розробленої проф. А. В. Фурманом [11; 14]. Розвиток уявлень про духовність у періоди глобальних революцій, коли докорінно змінювалися філо-

софські засади функціонування науки, інакшлася наукова картина світу, що закономірно спричиняло зміну типу наукової раціональності (класична, некласична, посткласична, постнекласична) відображає *таблиця*. Загалом детальний аналіз уявлень про духовність на зазначених історико-логічних періодах розвитку науки розкрито в низці статей [1; 17; 18].

Методологування, за концепцією А. В. Фурмана, – це “процес дієво напруженого застосування дослідником складної системи домінуючих парадигм, соціальних наративів, інтерпретаційних прийомів, методів, способів і засобів на шляху розумінневого осягнення суті та змісту соціальних явищ” [4, с. 49]. Окрім того, це такий тип духовно-практичного освоєння дійсності, котрий є і пізнанням, і творенням як об'єкта, так і самопізнанням й самотворенням самого діяльного суб'єкта. Якщо врахувати, що особливість феномену духовності полягає в тому, що у своєму дійсному змісті вона розгорнута лише на матеріалі самопізнання і самовдосконалення особистості у ході її духовного зростання (лише тоді, коли єдність об'єктивного (зовнішнього) світу і внутрішнього засвіту душі людини є фундаментом її існування-буття у цілісності й довершеності, осереддям самоусвідомлення нею свого власного глибинного Я [6, с. 70]), то стає очевидною виняткова значущість саме методологічного осмислення даного явища.

Для нас очевидно, що глибина розкриття феномену духовності залежить від низки факторів, визначальним серед яких є особистість самого дослідника, майстерне володіння ним методологією наукового пізнання, його здатність до самісно актуалізованого практикування над виробленням і впровадженням найбільш адекватних форм, методів, засобів, програм і проектів пошуку-творення. Методологічний професіоналізм науковця обіймає повний спектр форм миследіяльнісного зреалізування: від методологічних аналізу, рефлексії, розуміння і мислення до специфічних за змістом і технологією методологічної роботи та діяльності. Зазначені рівні методологування, відповідні їм критерії та модульні зв'язки між ними ґрунтовно розкриті в монографії А. В. Фурмана [див. 12, с. 51–118].

Характерною особливістю пізнання (гносеології) духовності є те, що об'єкт вивчення тут спочатку потрібно створити у власному внутрішньому просторі буття. Оскільки персоніфікація цього об'єкта сутнісно полягає у досвіді

Таблиця

Методологічний аналіз осмислення феномену духовності в історичному екскурсі

Історичні періоди	Підходи	Сутнісний зміст підходу	Предмет вивчення	Термінологічне означення духовності
Докласичний	Натура-лістичний	Людина – духовний суб'єкт, наділений інтуїцією буття	Душа	Духовність як прояв природної сутності людини, яка дрімас у глибинах її нутра
Класичний: перша наукова революція (н. р.), XVII ст.	Метафі-зичний	Людина як духовно-душевна істота	Дух	Духовність як іманентний атрибут об'єктивної фізичної реальності, взаємодія людської душі та об'єктивного Духа
Класичний: друга н. р., XVIII - перша пол. XIX ст.	Соціаль-но-філо-софський	Життєтворчість людини визначає зміст, якість і спрямованість людського буття	Свідо-мість	Духовність – смисложиттєва цінність, сходження особистості до власних ідеалів, цінностей та реалізація їх у своєму житті
Некла-сичний: третя н. р., кін. XIX – поч. XX ст.	Духовно-антропо-логічний	Духовно-іманентна нескінченність людського буття	Духовна реаль-ність	Духовність – інтенційна родова сутність людини, актуалізація сил несвідомого, глибинних архетипів
Постнекла-сичний: четверта н. р., ост. тре-тина XX ст.	Нооло-гічний	Людина як образ і подоба Бога, що зумовлює ціль і смисл її життя	Духовне буття	Духовність – іманентно-трансцендентна сутність людини, її вихід за рамки обмеженого емпіричного буття

духовного самовдосконалення людини-мислителя, то цей досвід містить різні індивідуальні складові, котрі стосуються рівня самоінтерпретації, усвідомлення й розуміння особою самої себе у процесі духовного розвитку. В подальших розмірковуваннях, звісно, важливе значення мають її рефлексії стосовно методів досягнення власного духовного осяяння і вибір з-посеред них найдоцільніших і найбільш сприйнятливих. Зазначене пояснює сучасний стан наукових досліджень духовності, коли фундаментальні праці таких знаних фахівців даної сфери, як М. Й. Боришевський, А. І. Зеліченко, О. І. Климишин, О. В. Колісник, Е. О. Помиткін, М. В. Савчин, О. Є. Фурман (Гуменюк) та інших кардинально відрізняються спрямуванням і способами розкриття сутності зазначеного феномену.

За визначенням А. В. Фурмана, методологування – це таке наддосконале смислопродукування, яке дозволяє перевести особистісне знання із матеріалу (інформації) у засіб поглибленого розвитку мислевчинення дослідника та збагачення його ціннісно-сислової сфери в напрямку вироблення форм, методів, засобів та інструментів інтелектуального практикування над способами постановки та розв'язання системних проблем. Тоді більш

глибоким стає розуміння науковцем як методологом власних смислових полів, гірлянд, сегментів, а рефлексивно-мисленнєве напруження дозволяє опанувати своїм динамічним полісисловим потоком повсякдення [12, с. 54]. За цих умов проблемно-модульної миследіяльності відкриваються горизонти побудови певних метанаукових концепцій духовності, які з великою імовірністю здатні претендувати на універсальність і цим самим наближатися до рафінованого гносеологізму науково-філософських конструктів.

Методологічна рефлексія проблеми духовності є водночас аспектом нематеріального самовдосконалення та богонаступної практики дослідника, його задіянням у власні життєві ситуації. Складність полягає ще і в тому, що вивчення духовності не може виступати у метапозиції до власної практики духовного життя, оскільки це означало б абстрагування і постійне винесення окремих аспектів її функціонування, породжених цією діяльністю і генетично з нею пов'язаних, за межі процесу, який її породжує (що аналогічно процесу пізнання класичною метафізикою і за що вона критикується сучасною філософією).

Отож пізнання духовних феноменів виходить за межі епістемологічного протиставлення

суб'єктно-об'єктного співвідношення та логіко-аналітичного осягнення об'єкта дослідження. Сучасна психологія намагається подолати розірваність людського існування на суб'єктний і об'єктний плани шляхом онтологізації суб'єктності, індивідуалізації форм, змістів і смислів суб'єктної активності людини. При цьому В. О. Татенко вводить поняття “суб-станційних інтуїцій суб'єктного ядра психіки”, щоб підкреслити “живо-творний” і “духотворний” характер цієї інстанції [8, с. 324]. Проникнення у сутнісні глибини буття людини, у світ її значущих переживань, цінностей і смислів, спроби сутнісної рефлексії природи психіки закономірно повертають дослідників до ніби застарілих, але насправді метаісторичних категорій “душа” і “дух”. Науковець зазначає, що “видається цілком доречним співвіднести поняття “дух” у його онтичному значенні “із себе творчої сили” з поняттям суб'єктності, а поняття “душа” – із спроможністю до вчинку” [8, с. 349]. Визнання людини духовно-душевною істотою означає, що вона не лише потенційно є суб'єктом власного життя, а й виявляє цю здатність через учинкову активність.

Подібним чином пояснюють складнощі суб'єкт-об'єктного пізнання духовної сфери людини Жак Лакан та його послідовники: “суб'єкт конститується особливим об'єктом, прихованим у його глибинах, – тим, “що є в мені, окрім мене самого”, сутність у мені, яку неможливо об'єктивувати і якою не можна оволодіти. Це – та точка Реального у самому осередку суб'єкта, що не може бути символізована, що виникає як осад, залишок будь-якої сигніфікації – тверда серцевина, що втілює жахаючу насолоду” (цит. за [8, с. 325]). Зазначене перекликається із сучасними ноологічними дослідженнями, які відзначають, що людський дух апріорно завжди відкритий до сприйняття і пізнавального виходу в Абсолютну Реальність. Така трансцендентна спрямованість до Абсолюту реалізується в кожному духовному акті пізнання, незалежно від того, чи усвідомлює це людина і чи хоче вона цього. Людина “принципово, сутнісно постійно спрямована за межі видимої та об'єктивної даності. У цій трансценденції реалізується людська свобода пізнання, свобода волі і дії, тобто закладена глибинна ноологічна свобода людини. Тут вона переростає зовнішню природну примусовість” [5, с. 53]. Однак потенційна здатність особистості до

свободи пізнання, пізнавального виходу в Абсолютну реальність чи у сферу чистого мислення далеко не завжди знаходять своє практичне втілення.

Специфіка двох світів і відповідних їм форм життя – реального та ідеального, кожна з яких організується як певна практика: безпосередня, діяльна, досвідна чи мисленнева, арельна, позадосвідна, опосередкована ідеальними конструктами, методологічно розкривається проф. А. В. Фурманом [12]. Аналізуючи їх сутнісний зміст, учений зазначає, що “перша форма обіймає реалії нашої земної діяльності (у т. ч. і мислєдіяльності), роботи, взаємостосунків, поведінкового повсякдення, друга – утверджує дійсність чистого мислення, ідеальних сутностей, мислєсхем і світу ноуменів (останній, за І. Кантом, є невидимим двійником як суб'єкта, так і об'єкта, відіграє роль притулку позадосвідних понять, зокрема таких як Бог, свобода, віра, духовність, а також покликаний понятійно обмежити можливість застосування наукового розуму й у такий спосіб зберегти простір свободи для релігії та моралі)” [12, с.140]. Саме другий вид практики людського життєреалізування – чисте мислення – дозволяє осягати метаконструкції будь-якого явища, у тому числі і духовності. Однак підйом із реальності практичної мислєдіяльності у сферу чистого мислення неймовірно важкий і складний, потребує спеціальних умов, умінь, засобів, постійного практикування й, окрім того, таких особистісних якостей ученого-мислителя як дослідницька мужність, наполегливість, мисленнева проникливість, інтуїтивне чуття, критична рефлексія.

Розвиток наукової думки показує, що лише пошук універсальних законів, виявлення інваріантного, незмінного в хаосі природного буття людини дозволяє зрозуміти сутність людської екзистенції. А тому важливим явищем наукового пізнання є *процес категоризації* – спрямоване виділення найширшого теоретичного поняття, яке відображає сутнісні властивості предметів і явищ реальності-дійсності, володіє мінімальним змістом, але відображає фундаментальні найістотніші зв'язки і відношення об'єктивної реальності. “Категорійне поняття, акумулюючи у своєму обсяжному значенневому форматі загально-людський досвід й відображаючи ментальні програми соціального життя, постає межовою засадою тієї чи іншої історично визначеної культури або, інакше кажучи, світоглядною

універсалією, яка фіксує окремих фрагмент абстрактно-всезагального змісту, який заповнює глибинні пласти людської свідомості” [12, с. 135].

В методологічному контексті сказаного, проаналізуємо *духовність як категорію*. Перш за все відмітимо, що духовність належить до того виду універсалій, які є багатоваріантними і визначають відношення людини як суб’єкта, особистості, індивідуальності та універсума різноаспектного соціального життя у системі актуалізованих суспільних відношень-ставлень. Як зазначає Анатолій Васильович, теоретичний світ рубрикований і змережований категорійно, тому в науковій свідомості кожна категорія постає як ідеальна модель певного фрагмента повсякденної реальності й може бути адекватно означена та осмислена у системі інших категорій [12, с.138]. Покажемо це на прикладі *категорійної матриці* психодуховного світу людини (*рис. 1*).

Кожну категорію слушно подати з допомогою такого базового інструменту методологічної роботи, розробленого А. В. Фурманом, як *мислесхема*. Принагідно зауважимо, що мислесхеми – “це, безумовно, штучно-ідеальні конструкти, проте такі, котрі фіксують тотальну зв’язність та певну впорядкованість хаотично розсіяного вітакультурного досвіду, його різноманітну знаннєву презентацію” [12, с. 193]. Вкрай важливим, з огляду на номенальний аспект духовності, є те, що, на відміну від будь-якої іншої схеми, мислесхема не має аналога в об’єктивній реальності, а стосується світу ідей, ідеальних сутностей, дійсність яких є невидимою, нематеріальною, проте апіорі наявною. А тому “мислесхема із чотирьох-п’яти внутрішньо збалансованих категорій чи понять упорядковує хаотичне знання, отримане незалежно від досвіду, шляхом самоспричинення внутрішньої активності як людської здатності здійснювати не лише досвідне, а й позадосвідне пізнання, котре І. Кант й називає апіорним” [12, с. 193].

Матриця психодуховного світу людини являє собою певну гармонію категорій, зумовлену взаємоузгодженням розташування та багатоспрямованими зв’язками, за яких одна і та ж категорія входить до різних комбінацій (організованостей). Ілюстрацією сказаного слугують *мислесхеми* духовної реальності, духовної культури та духовної практики (*рис. 2–4*).

Принагідно зауважимо, що четвертинність символізує цілісність пізнання, єдність його

свідомих і несвідомих компонентів. На думку К. Юнга, це давній, доісторичний символ, який володіє нумінозністю і має несвідоме походження. Він характеризує цілісність світостворення, єдність частин, якостей і сторін Єдиного, а тому відображає сутнісну тождність Бога і людини, є ознакою того, що “божество знаходиться всередині людини” [16, с. 53]. П’ятий елемент поданих мислесхем, зауважує А. В. Фурман, відповідає формулі довершеної думки-комунікації “3+1=1”, “в якій друга одиниця – це той п’ятий елемент, що іменує, тобто приписує ім’я усвідомленій мислесхемі у розумінні О.Ф. Лосева і в такий спосіб знімає попередні ступені розвитку мислення-методологування у витлумаченні Гегеля, тобто знищує їх за формою чи організацією і водночас зберігає у трансформованому вигляді увесь зміст попереднього руху-поступу зрілої діяльності думки” [12, с. 191].

Категорійна матриця, що вперше створена А. В. Фурманом, – це потужний засіб методологічного аналізу і мислення, містить винятково абстрактну категорійну схему: “загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне”, що виконує критерійне функціональне навантаження за горизонталлю і вертикаллю [12, с. 186]. У нашому випадку набір категорій у матриці психодуховного світу людини за горизонталлю співвідноситься з уявленнями про людину як про носія духовності в осмисленні її як індивіда, суб’єкта, особистості, індивідуальності, універсума. Аналогічно виділяються духовна реальність, духовне несвідоме, духовний потенціал, духовний досвід, надособистісні межові цінності-сенси та особливе, одиничне, конкретне й універсальне вказаних модусів-вимірів людської суб’єктивності. Відмітимо, що перші два четвертинні елементи матриці (горизонталь) – це не дані, а задані аспекти духовного буття-екзистенціювання людини (духовна реальність, духовна культура, духовна практика, інтуїція та духовне несвідоме, архетип, ментальність, релігійність), наступні два – потенційно дані та актуалізовані людиною протягом її життя (духовний потенціал, духовні стани, духовні процеси, духовні властивості (моральність); духовний досвід, духовні цінності, рефлексія, духовна зрілість).

Рефлексивний аналіз наведених категорій потребує подальшого дослідження. І все ж зазначимо, що категорійна матриця є унікально-універсальним методологічним інстру-

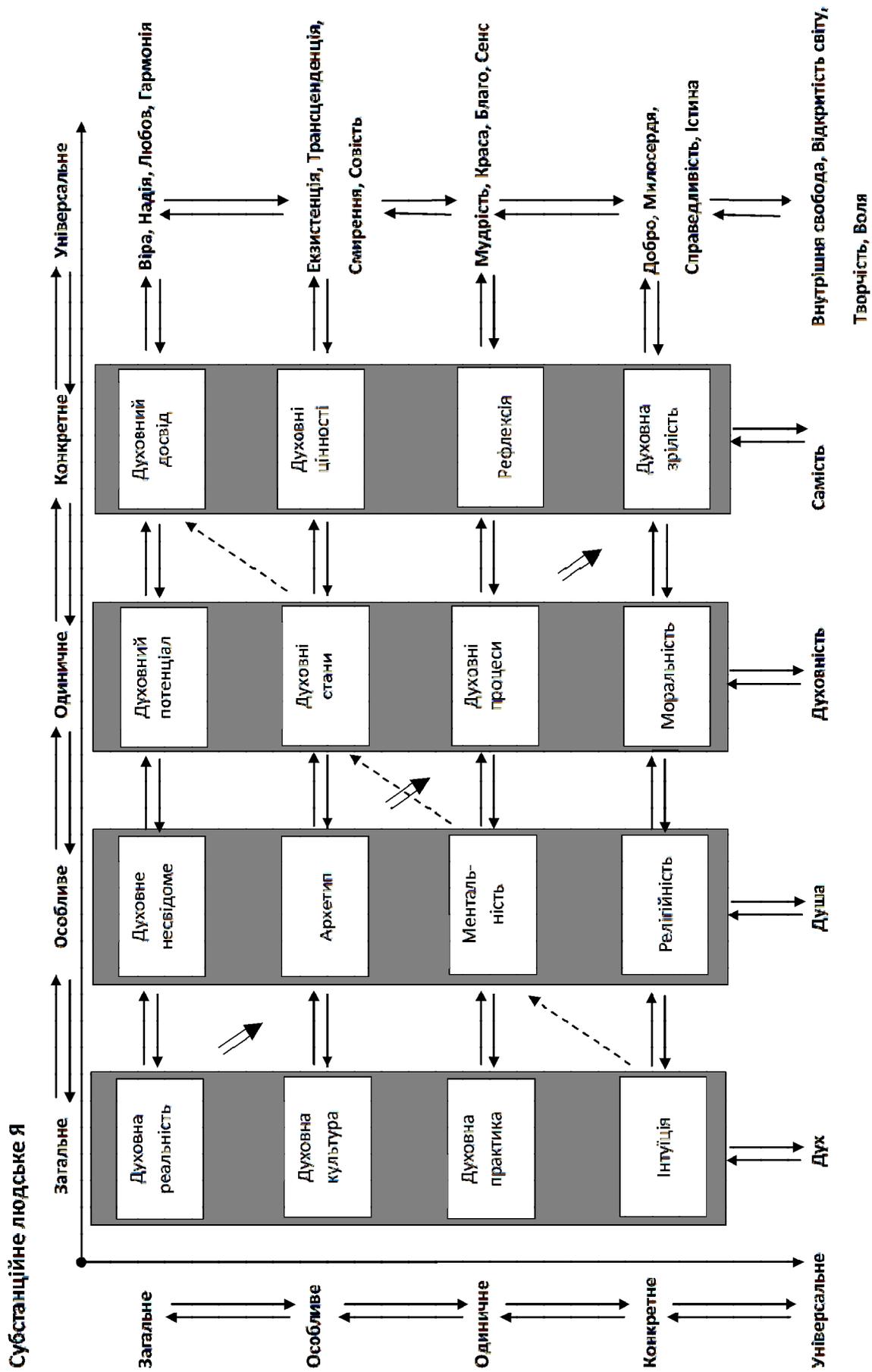
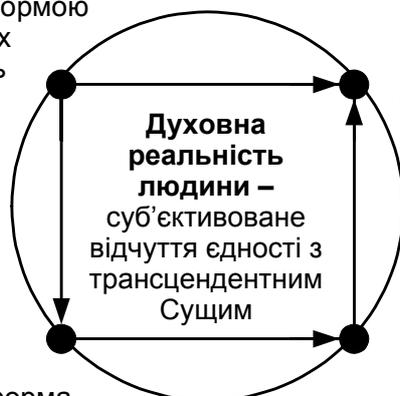

Рис. 1. Категорійна матриця психодуховного світу людини

1 – **духовна культура людини** як об'єктивація і прийняття у внутрішній світ людини символічно-образних за формою і сутнісно трансцендентних вічних культурних надбань людства (ідеалів, вищих цінностей тощо)

2 – **духовна практика** – форма духовної діяльності (діяння), спричинена прагненням самовдосконалення, набуття гармонійної єдності і цілісності внутрішнього світу, переважно через вияв у собі неналежного собі (інтуїтивне відчуття власної Самості) і налагодження особистісних стосунків з Творцем

4 – **духовна екзистенція** як спосіб одухотвореного існування (самобуття) на засадах внутрішньої свободи, відповідальності, осмисленої активності, що дозволяє прогнозувати та конструювати власне майбутнє у співпричетності до Універсума

3 – **духовний досвід** – інтуїтивне схоплення, рефлексивне усвідомлення і сакральне переживання власної унікальності та неповторності як результат складної взаємодії глибинних пластів психіки з трансцендентними образами і формами

Рис. 2.

Складові духовної реальності людини

ментом, який дозволяє встановити місце-розташування і змістово-сміслове наповнення кожної задіяної категорії та виявити глибинні зв'язки між ними. Вказане особливо важливе у розгляді такої онтофеноменальної і ноумінально-ідеальної даності, як духовність, котру не можна аналітично розкласти на окремі структурні компоненти, оскільки це руйнує її специфіку, а жоден узятий ізольовано компонент внутрішнього духовного світу людини – духовні цінності, моральність, естетичні ідеали, свідомість, переконання тощо – нездатний повноформатно охарактеризувати цю ідеальну субстанційну даність.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

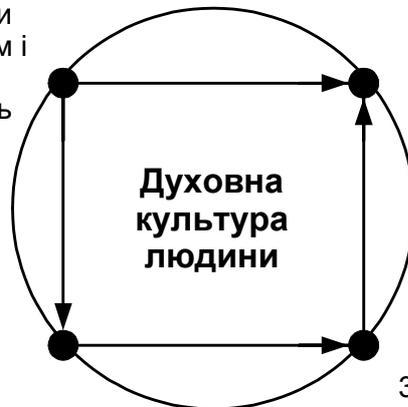
1. Духовність як ідеальна сутність одночасно становить об'єктивну і суб'єктивну реальності, що породжує суперечність і крайнощі у розумінні її достеменної буттєвості. Проникнення у сутнісні горизонти буття людини, у світ її значущих переживань, цінностей і смислів показує, що проблему духовності неможливо ставити та розв'язувати

у суто академічній манері теоретичного аналізу, оскільки предмет вивчення – цілісний і нескінченно різноманітний духовний світ людини – виростає з духовних інтуїцій, є суб'єктивним та індивідуальним, а тому потребує детального методологічного опрацювання.

2. Базовим матеріалом-засобом у системі організації професійного методологування є створена А.В.Фурманом *мислесхема*, яка стосується світу ідей, ідеальних сутностей, дійсність яких є невидимою, нематеріальною, проте апіорі наявною. Новостворені нами мислесхеми духовної реальності, духовної культури, духовної практики становлять спробу ресурсами психософського методологування упорядкувати унаявлене знання психодуховного світу людини.

3. Створена А. В. Фурманом *категорійна матриця* є унікальним методологічним інструментом, який дозволяє висвітлити особливе місце і змістово-сміслове наповнення кожної задіяної категорії, виявити глибинні зв'язки між ними. Матриця психодуховного світу людини дозволяє домогтися категорійного ладу шляхом здійснення двох методологічних процедур: бінарного задіяння координатної

1 – архетипна матриця як прояв глибинного функціонування колективного несвідомого пласту психіки людини, яке є символічним і закріплює багатовіковий досвід попередніх поколінь

4 – духовні цінності як надособистісні трансцендентні вартості (духовні канони), котрі привласнені людиною, спонтанно визначають її поведінку, діяльність, учинки

2 – ментальний простір духовно-душевного життя людини як ресурс і гарант її окультурення, здушевлення і наближення до Бога

3 – духовна практика як особистісне досягнення надособистісних смислів, реалізація прагнення до саморозвитку через наближення до ідеалів істини, добра, краси

Рис. 3.

Складові духовної культури людини

1 – духовні прагнення як неусвідомлений потяг до Абсолюту, інтуїтивне досягнення глибинних пластів власної самості (самототожності)

4 – спонтанне практикування: духовне зростання як вправління людини-індивідуальності у служінні надособистісним смислам свободи, справедливості, любові, співчуття, добротворення та ін.

2 – рефлексія духовних інтенцій: перехід людини від егоцентричної до світоцентричної ієрархії смислів, від дискретно-концептуального осмислення реальності до континуально-інтуїтивного розуміння світу і себе

3 – самоконструювання власної життєдіяльності як творча здатність особи діяти у зоні ризику і персональної відповідальності, керуючись прийнятими духовними цінностями через неопосередковане і беззусильне воління

Рис. 4.

Складові духовної практики людини

вісі із діалектичними категоріями “загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне” та визначення центральної лінії теоретизації у широкому, “перехресно-діагональному”, діапазоні її здійснення: “духовна реальність – духовна зрілість” та “Дух – надособистісні межові цінності-сенси”.

4. Воднораз подальшого вивчення потребує методологічно аргументоване за канонами типологічного підходу дослідження визначених модусів духовності, обґрунтування логіко-змістового та значеннєво-сислового наповнення кожного із них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бугерко Я. Феномен духовності у контексті філософсько-психологічних досліджень // *Pedagogy and Psychology*. – 2015. – III (27). Issue 51. – Р.69–74.
2. Гуменюк (Фурман) О. Духовно-універсумне самотворення – центральна ланка психологічного впливу / Оксана Гуменюк (Фурман) // *Психологія і суспільство*. – 2003. – № 4. – С. 10–28.
3. Гуменюк (Фурман) О. Є. Спонтанно-духовна організація Я-концепції універсума / Оксана Євстахіївна Гуменюк (Фурман). – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 40 с.
4. Кубаєвський М., Фурман А.В. Методологування як засіб розуміння смислу / Микола Кубаєвський, Анатолій В. Фурман // *Психологія і суспільство*. – 2010. – № 4. – С. 47–57.
5. Онищенко В. Д. Філософія духа і духовного пізнання: Християнсько-філософська ноологія / В. Д. Онищенко. – Львів : Логос, 1998. – 338 с.
6. Осипов А. О. Онтологія духовності: [монографія : у 2-х книгах] / Анатолій Олександрович Осипов. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Кн. 1. – 240 с.
7. Ревасевич І. Проблема виокремлення та інтегрування форм життєздійснення людини у світі / Ірина Ревасевич // *Психологія і суспільство*. – 2015. – № 3. – С.105–114.
8. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В. О. Татенко // *Людина. Суб'єкт. Вчинок : Філософсько-психологічні студії* / [за заг. ред. В. О. Татенка]. – К.: Либідь, 2006. – С. 316–358.
9. Токарева С. Б. Проблема духовного опыта и методологические основания анализа духовности / Светлана Борисовна Токарева. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2003. – 256 с.
10. Франк С. Л. Реальность и человек. Метафизика человеческого бытия [Электронный ресурс]: С. Л. Франк. – Режим доступа : <http://www.magister.msk.ru/library/philos/frank/frank006.htm>
11. Фурман А. В. Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива / Анатолій В. Фурман // *Психологія і суспільство*. – 2013. – № 4. – С.18–36.
12. Фурман А. В. Ідея і зміст професійного методологування: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.
13. Фурман А. В. Категорії вітакультурної методології як ефективний засіб аналізу і розв'язання складних проблем / Анатолій В. Фурман // *Інститут експериментальних систем освіти (науково-дослідний) : Інформа-*

ційний бюлетень. – Вип. 4. – Тернопіль : Економічна думка, 2004. – С. 4–7.

14. Фурман А. В. Парадигма як предмет методологічного аналізу / Анатолій В. Фурман // *Психологія і суспільство*. – 2013. – № 3. – С.72–85.

15. Фурман А. В. Психокультура української ментальності: 2-е наукове видання / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.

16. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / Карл Густав Юнг. – Львів : Видавництво “Астролябія”, 2013. – 588 с.

17. Buherko J. The analyze of the spirituality scientific approaches studying / J. Buherko // *International Journal of Economics and Society*. – 2015. – June, Volum 1, Issue 2. – P. 160–169.

18. Buherko J. Philosophical approaches to the study of the spiritual human being: naturalistic interpretation of spirituality / J. Buherko // *Психологія і суспільство*. – 2016. – № 3. – С.46–52.

REFERENCES

1. Buherko Ya. Fenomen dukhovnosti u konteksti filozofsko-psykholohichnykh doslidzhen // *Pedagogy and Psychology*. – 2015. – III (27). Issue 51. – R. 69–74 [In Ukrainian].
2. Humeniuk (Furman) O. Dukhovno-universumne samotvorennia – tsentralna lanka psykholohichnoho vplyvu / Oksana Humeniuk (Furman) // *Psykhologhiia i suspilstvo*. – 2003. – № 4. – S. 10–28 [In Ukrainian].
3. Humeniuk (Furman) O. Ye. Spontanno-dukhovna orhanizatsiia Ya-kontseptsii universuma / Oksana Yevstakhiivna Humeniuk (Furman). – Ternopil : Ekonomichna dumka, 2003. – 40 s. [In Ukrainian].
4. Kubaievskiy M., Furman A.V. Metodolohuvannia yak zasib rozuminnia smyslu / Mykola Kubaievskiy, Anatolii V. Furman // *Psykhologhiia i suspilstvo*. – 2010. – № 4. – S. 47–57 [In Ukrainian].
5. Onyshchenko V. D. Filosofiia dukha i dukhovnoho piznannia : Khrystyiansko-filosofska noolohiia / V. D. Onyshchenko. – Lviv : Lohos, 1998. – 338 s. [In Ukrainian].
6. Osypov A. O. Ontolohiia dukhovnosti: [monohrafiia : u 2-kh knyzhakh] / Anatolii Oleksandrovych Osypov. – Mykolaiv : Vyd-vo MDHU im. Petra Mohyly, 2008. – Kн. 1. – 240 s. [In Ukrainian].
7. Revasevych I. Problema vyokremлення ta intehruvannia form zhyttiezdiisnennia liudyny u sviti / Iryna Revasevych // *Psykhologhiia i suspilstvo*. – 2015. – № 3. – S.105–114 [In Ukrainian].
8. Tatenko V. O. Subiektno-vchynkova paradyhma v suchasnyy psykholohii / V. O. Tatenko // *Liudyna. Subiekt. Vchynok : Filozofsko-psykholohichni studii* / [za zah. red. V. O. Tatenka]. – K.: Lybid, 2006. – S. 316–358 [In Ukrainian].
9. Tokarjeva S. B. Probljema duhovnogo opyta i metodolohicheskije osnovanija analiza duhovnosti / Svjetlana Borisovna Tokarjeva. – Volgograd: Izd-vo VolGU, 2003. – 256 s. [In Russian].
10. Frank S. L. Rjeal'nost' i chjelovjek. Mjetafizika chjelovjehjeskogo bytija [Eljektronnij rjesurs] : S. L. Frank. – Rjezhim dostupu : <http://www.magister.msk.ru/library/philos/frank/frank006.htm> [In Russian].
11. Furman A. V. Geneza nauky yak hlobalna doslidnytska prohrama: tsyklichno-vchynkova perspektyva / Anatolii V. Furman // *Psykhologhiia i suspilstvo*. – 2013. – № 4. – S.18–36 [In Ukrainian].
12. Furman A. V. Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia: [monohrafiia] / Anatolii Vasylovych Furman. – Ternopil: TNEU, 2016. – 378 s. [In Ukrainian].

13. Furman A. V. Katehoriі vitakulturnoi metodolohii yak efektyvnyi zasib analizu i rozviazannia skladnykh problem / Anatolii V. Furman // Instytut eksperymentalnykh system osvity (naukovo-doslidnyi) : Informatsiinyi biuletен. – Vyp. 4. – Ternopil : Ekonomichna dumka, 2004. – S. 4–7 [In Ukrainian].

14. Furman A. V. Paradyhma yak predmet metodolohichnoho analizu / Anatolii V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo. – 2013. – № 3. – S. 72–85 [In Ukrainian].

15. Furman A. V. Psykhokultura ukrainskoi mentalnosti : 2-e naukove vydannia / Anatolii Vasylovych Furman. – Ternopil: NDI MEVO, 2011. – 168 s. [In Ukrainian].

16. Yunh K. H. Arkhetypy i kolektyvne nesvidome / Karl Hustav Yunh. – Lviv : Vydavnytstvo “Astroliabii”, 2013. – 588 s. [In Ukrainian].

17. Buherko J. The analyze of the spirituality scientific approaches studying / J. Buherko // International Journal of Economics and Society. – 2015. – June, Volum 1, Issue 2. – P. 160–169. [In English].

18. Buherko J. Philosophical approaches to the study of the spiritual human being: naturalistic interpretation of spirituality / J. Buherko // Психологія і суспільство. – 2016. – № 3. – С.46–52 [In English].

АНОТАЦІЯ

Бугерко Ярослава Миколаївна.

Буттєвість духовності в оптиці методологічного аналізу.

У статті розглядається духовність як іманентно-трансцендентна сутність людини, коли єдність об'єктивного (зовнішнього) світу і внутрішнього засвіту душі людини є фундаментом її існування-буття у цілісності й довершеності, осереддям самоусвідомлення нею свого власного глибинного Я. Спираючись на вітакультурну методологію А. В. Фурмана і його наукової школи, показано, що глибина розкриття феномену духовності залежить від низки факторів, визначальним серед яких є особистість самого дослідника, майстерне володіння ним методологією наукового пізнання та його здатність до самісно актуалізованого духовного практикування. Створена категорійна матриця психодуховного світу людини, яка дозволяє домогтися категорійного ладу шляхом здійснення двох методологічних процедур: бінарного задіяння координатної вісі із діалектичними категоріями “загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне” та визначення центральної лінії теоретизації у широкому, “перехресно-діагональному”, діапазоні її здійснення: “духовна реальність – духовна зрілість” та “Дух – надособистісні межові цінності-сенси”.

Ключові слова: *духовність, об'єктивна дійсність, суб'єктивна реальність, трансценденція, духовна реальність, духовне буття, духовна культура, духовна практика людини, вітакультурна методологія, світоглядні універсалії, методологування, методологічний аналіз, категорійна матриця психодуховного світу людини, процес категоризації, мислесхема, психодуховна сутність людини.*

АННОТАЦИЯ

Бугерко Ярослава Николаевна.

Бытийность духовности в оптике методологического анализа.

В статье рассматривается духовность как имманентно-трансцендентная сущность человека, когда единство объективного (внешнего) и внутреннего мира человека является фундаментом его целостного душевно-духовного существования-бытия. Используя витакультурную методологию А.В. Фурмана, показано, что глубина раскрытия феномена духовности зависит от ряда факторов, в частности от личности самого исследователя, искусства владения им методологией научного познания и его способности к актуализации своего опыта духовного практикования. Создана категориальная матрица психодуховного мира человека, которая позволяет построить категориальный строй путем осуществления двух методологических процедур: бинарного задействования координатной оси с диалектическими категориями “общее – особенное – единичное – конкретное – универсальное” и определение центральной линии теоретизации в широком, “перекрестно-диагональном”, диапазоне ее осуществления: “духовная реальность – духовная зрелость” и “Дух – надличностные ценности-смыслы”.

Ключевые слова: *духовность, объективная реальность, субъективная реальность, трансценденция, духовная реальность, духовное бытие, духовная культура, духовная практика человека, витакультурная методология, мировоззренческие универсалии, методологизирование, методологический анализ, категориальная матрица психодуховного мира человека, процесс категоризации, мыслесхема, психодуховная сущность человека.*

ANNOTATION

Buherko Jaroslava.

Everydayness of spirituality in optics of methodological analysis.

The article deals with spirituality as immanent-transcendent essence of the human when the unity of the objective (external) world and internal light of human soul is the foundation of its existence-being in the integrity and perfection, the core of self-awareness by its own deep I. Relying on the vita-cultural methodology of A. V. Furman and his scientific school, is shown that the depth of disclosure the phenomenon of spirituality depends on several factors, determining among which are personality of the researcher, perfect mastering by him the methodology of scientific cognition and his ability to samisno actualized spiritual practicing. Created categorical matrix of psychospiritual world of human which allows to achieve a categorical manner by implementing two methodological procedures: binary involvement of coordinate axis with dialectical categories “general – special – single – specific – universal” and determining of the center line of theorizing in a wide “cross-diagonal” range of its realization “spiritual reality – the spiritual maturity” and “Spirit – transpersonal boundary value-meanings”.

Keywords: *spirituality, objective reality, subjective reality, transcendence, spiritual reality, spiritual being, spiritual culture, spiritual practice of the human, vita-cultural methodology, worldview universals, methodologization, methodological analysis, categorical matrix of psychospiritual world of human, the process of categorization, thought scheme, psycho-spiritual nature of the human.*

Надійшла до редакції 6.02.2017.

VITACULTURAL HORIZONS OF TOLERANCE CONCEPTUAL COGNITION

Olha SHAYUK

УДК 111.12 : 172.3 : 316.647.5

Ольга Шаяук

ВІТАКУЛЬТУРНІ ОБРІЇ СУТНІСНОГО ПІЗНАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Topicality of the problem. Today's realities clearly show that humanity has entered a new phase of its existence, characteristic features of which are the transition from aggressive self-assertion of separate states and nations to a balanced position formation in solving any problems of global development. Thus, principles of tolerant behavior must permeate all levels of human relations from interracial to interpersonal. However, the implementation of such transition is impossible by only conventional agreements and humane decisions. There is a grand work of forming new form of consciousness in front of the humanity, and therefore is actualized by the task of mechanisms analysis, that promote or hinder the formation of tolerance consciousness.

The state of the problem research. The topic of tolerance is actively discussed in various aspects: state-legal, ethic-philosophical, political-ideological, psychological-pedagogical, sociological, etc. However, this inconsistency causes a lot of difficulties and contradictions in its understanding: on the one hand, scientists agree that tolerance is a virtue, value of which is hard to argue, and on the other there are discussions about the tolerance both boundaries and limits. The disagreement is also perused in scientists' justification, assumptions, factors and action mechanisms of the complex covital phenomenon.

A significant contribution to the formation of the semantic field of the phenomenon of tolerance belongs to philosophers, which relate it to other phenomena and concepts, among which the most notable are the particular median

soulful mood (Aristotle), social cohesion (Plato), the measure of agreement (Leibniz), tolerance (John Locke), goodness (Kant), the identity and recognition of the equal value of all people (N. Berdyaev, etc.). The modern philosophical conceptions consider tolerance in line with the problems of liberalism, national identity and multiculturalism (M. Walzer). Within the philosophical concept of critical rationalism there were introduced the grounds to determine the limits of tolerance and the paradox of tolerance was formulated: unlimited tolerance must lead to the disappearance of tolerance (Karl Popper). But in psychology there are direct and indirect appeals to the concept of tolerance, proved patterns of development in situations of communication, social interactions, interpersonal and intergroup relations, social cognition, and group dynamics, conflicts, value orientations, group norms, motivation, organizational culture, management, mass and global processes during social and cultural adaptation, innovative transformations and social reforms.

Concepts and definitions, which in the psychological literature are related with tolerance, are, also, very ambiguous and include different reflexive understandings of its conceptual content. So, different authors describe tolerance as: a) approving behavior, and rejection of the imposition of the views of one person to another, b) the adoption of the agreement on the "rules of the game", c) respect for other opinions, d) a certain quality of interaction, e) special intersubjective relations, f) reducing the sensitivity

to the object, g) psychological stability, h) system of positive units, i) the set of individual qualities, j) system of personal and group values, k) tolerance of the individual to any outside pressure or dictates, etc. Also, scientists are trying to describe differences of tolerance from such concepts and ideas like toleration, conformity, trust, kindness, mannerliness, generosity, decency, spirituality and so on.

The represented definition of tolerance clearly demonstrates that scientists are unable not only to give tolerance unequivocal definition to reduce its essence to a single performance, but also to localize a specific theme, and this means that tolerance requires a comprehensive analysis as a phenomenon-feature, and as a category of modern philosophical and scientific discourse.

The attempt of multi-disciplinary and inter-scientific solution to this problem was A.V. Furman's complex of tolerance research as a potential bases of a new state ideology in the center of which is the idea of Ukraine-creation [see 3]. This work presents a philosophical-methodological substantiation of the genesis of tolerance as a factor of sustainable social development and factor of social and cultural integration of Ukrainians in ontology-phenomenological, gnosiology-noumenological, psychosocial and psychosocial directions of his reflexive think-activity processing. The study argued the productivity of development of psychosocial study of tolerance, researched tolerance as a way of human being and therefore vitacultural forms of its appearance in the life of humanity, nations, ethnic groups, organizations, groups and socialized individuals; implemented reflective think-activity processing of represented ontophenomenal givens in different contexts of ideological, scientific, social and psychospiritual realities [see 10].

Author's achievements in this sphere concern studying of tolerance as integral personality trait in a wide palette of its forms and individual psychological characteristics of the development; substantiation five-component structure of tolerance, as a well, its psychological characteristics of students of a certain specialization; empirical study of the psychological peculiarities of the formation and development of professional tolerance [11; 12; 13; 14].

In course of this extremely important are new horizons of methodology of cognition of tolerance in the thematic format of *vitacultural meta-paradigm* within which contently enriched and amplified are becoming ontological fundamentals through their implementation in conceptual and

values cognition of the moral and practical circumstances of human existence and the cyclically integral human being in general. As a result it is possible to understand tolerance as a separate ontophenomenological given, and as a form of human life, and as a special psychospiritual state-property of human, and as ideological universal, and as a powerful theoretical construct of modern philosophical and scientific discourse.

The purpose of the research: on the basis of principles, orienting points, concepts and norms of vitacultural paradigm and methodological resources of VC-metodologization present new horizons of reflective thinking-active processing of tolerance.

Discussion. Vitacultural paradigm for the last twenty years has been developed by A. V. Furman and his experimental school in various theoretical and applied contexts – theoretical psychology [2; 4], psychoculture of the Ukrainian mentality [7], concept of professional metodologization [4; 5], theory of educational activity [8; 9], ontology of the game [6], etc. With powerful conceptually systematic tools, it is the methodological basis of many theoretical, methodological, project and empirical research. Today Anatoly Furman's vitacultural paradigm, which has arisen from rethinking and H.P. Shchedrovyt'skyi's reasoning system thinking-active methodology, is a competitive product in the field of socio-cultural knowledge. In particular, we assume there are grounds to believe that its semantic potential actualized by synthesis of scientific concepts and viability of culture, strengthened integrated scientific worldview concept – “the author's version of the methodology, full and complete part of modern science – vitacultural methodology, ie, methodology of the methodologies or “metametodology” which examines and reflects the logical organization and conceptual-categorical system, structure and dynamics of the methods and means of self-organizing and materialization of philosophical and scientific systems, public and private practices, as well as different levels of functioning of methodological knowledge in forms, acts and actions, means and tools of problem-modular think-activity to justify methodologies, techniques and application of knowledge, development, design and man's conversion of the world in the widest context of its relationship with the universe “[5, p. 159].

Obvious advantages of Professor A.V. Furman's school is that it broadens the horizons of

knowledge, opens up rich in ideas, concepts, thinking schemes, models, methodological schemes scientific field to its members, thus diversifying the possibilities of self researcher's own reflective thinking activity, but with the need to clearly follow certain principles and canons of cognitive and social commission. We mean fundamental principles of methodological nature which A.V. Furman mentions as the implementation of secured intellectual and instrumental practice of professional methodologies. Of course, this poses the researcher a number of requirements, among which should be noted the urgency of continuous critical reflective dive as a topical discursive field, and a complex system of dominant paradigms, effectively intense use of social narratives of interpretational techniques, methods, techniques and tools in the way of understanding the essence and content of the studied phenomena (see in detail [5]).

In the previous study principles, guidelines, concepts and standards of the vitacultural paradigm were proved, allowing to highlight the nature and phenomenology of tolerance in *five different segments* (see [9]). Based on the materials of this study we will point out to the benefits of VC-methodologizing.

Firstly, the format of vita cultural paradigm in full-length manages to cover *onto-phenomenal field of tolerance* as a way of co-existence of people, groups, ethnic groups, nations, although it rather complicates the situation of cognition: blurred in everyday reality, markers of understanding, harmony, trust, tolerance illusory make an impression of its presence and importance in public life and situational eventfulness, while their integrity and identity are largely misleading self-respect, mundane urgency of human intentions and goals. And it is natural, because the positive and negative, personality signs-quality are always somehow mixed, dialectically linked. And the "total" tolerance is possible only in the ideal world with mature theoretical thinking.

Secondly, the combination of methodological resources of symbols, schematics, ways and means of interdependent knowledge-construction of vitality and culture as distinct and permeated areas of human social routine (see. [7]) allows not only to present tolerance as a separate ontophenomenon quality, but also to prove it as one of given forms of social life. This means that *tolerance is the category* which fixes one of the possible bases of the world existence both in general and any kind of organization or its essential duration.

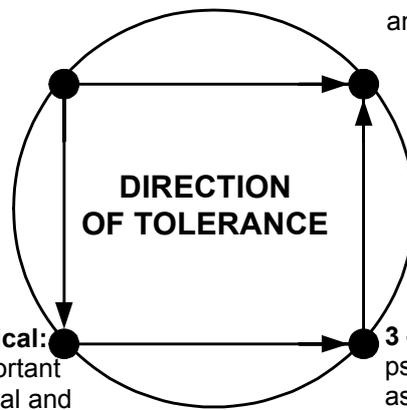
Thirdly, the effects of one of the *laws of mediation* are confirmed: the established form, manner and style of human interaction and rich symbolic and cultural value space and are not related either directly or linear and clearly. Local and global measurements of *vita cultural world*, totally formatted by sociality, and updated and revived by natural integrator – *psychics* – known in its dimensions: self, group, societal and human. So naturally tolerance is also an important property in system of human daily life, a compulsory prerequisite of social trust and a crucial factor for understanding, harmony, peace, success and social harmony.

Fourthly, it has been reasonably and quite logically justified tolerance as not only important categorical social and human cognition of modern knowledge, but as a *worldview universal* of global scope vita culture. That can be proved by V.S. Stopin's philosophical generalizations "ideological boundary universals are ascending concepts that "in cooperation and conjunction set generalized image of the human world, focus "historically accumulated social experience, can be arranged as "a kind of deep program social life of groups, ethnic groups, and people" [1, p. 19, 20], totally permeate all societal processes, states, and properties. Obviously the category of "tolerance" refers to the second unit of culture universals that determine a man as a human subject, personality-life activities, personality, his commitment and his relationship to other people and society in general, the goals and values of the social life. Therefore, in communion with other categories it combines historically accumulated positive human personal experience from ontogeny to the system of social relations and communication. As universality, *tolerance* has its own unique invariant, abstract general meaning inherent in different types of cultures (selfrespect – trust – tolerance – respect – mutual help), and the original, which describes the underlying structure of the ethnic mentality and societal psyche. In any case, a thorough understanding of *tolerance architectonics* significantly enriches and optimizes the outlook of the modern era.

Fifthly, the VC-methodologizing allows and profiles another segment: *tolerance is a powerful theoretical construct* of the modern philosophical and scientific discourse, as evidenced by the fact that: a) "tolerance" as a categorical concept and a universal of culture includes multidimensional semantic content in the disassociation of specific linguistic forms of expression of the term and

1 – ontophenomenological: interprets tolerance as socio-psychological and cultural phenomenon, that is, as ontophenomenological reality of everyday social life, as actuality of the modern world and as human being, which is characterized by many of positive existential moments and phenomenal features, among which attributive are toleration, mutual respect, understanding, trust, guilt culture, tact, loyalty and others.

4 – psychosocial: describes tolerance as psychosocial organization of problem-modular thinking-activity, and therefore as a category of culture or worldview universal that correlates mental and language, emotional and intellectual, irrational and rational, archetypal and clearly understood, existential and moral components of the historical experience of the nation, ideologically programs the life of the individual and society, enriches the mass consciousness with beliefs about acceptable forms, methods and means of social behaviors, situational interaction and understanding.

2 – gnosiology-noumenological: considers tolerance as an important concept of modern philosophical and theoretical understanding and professional metodologization, and which is based on intellectual resources of ontological views on the reality and present it as gnosiology-noumenological reality that makes possible understanding and acceptance of complexity of life reality, and variability of its perception, understanding and appreciation of different people, and of relativity, incompleteness and subjectivity of own perceptions and own world picture.

3 – psychosocial: defines tolerance as a psychological and social givens, and thus as an integral feature-quality of personality, which determines its active position in relation with people regardless of their cultural, social and national identity, ensures openness and readiness for dialogue, and essentially respects the other, presupposes understanding under any conditions, including conflicts, and neutralizes internal aggressiveness and intransigence within personality and the group, collective, ethnic group, and nation.

Figure
Philosophical and methodological directions of substantiation of tolerance
(see in detail [3; 10])

its synonyms in (“tolerance,” “endurance”, “politeness”, “compliance”, “appeasement” and others.) b) the concept of “tolerance” acts as a systematizing philosophical basis and psychosocial concepts which are characterized by ontological background; c) structuring and systematizing around a specific set of concepts, this construct leads to the formation of a conceptual scheme, which operates in a mode of understanding-explanation and in its entirety enables

ways of observing and constructing psychosocial reality.

However, organizing and explaining vita cultural way of tolerance cognition gives thinking scheme of systematically and hierarchically connected methodological research areas of the indicated phenomenon (*figure*). This interconnected contents allows reflexive grasp tolerance as a socio-psychic and cultural phenomenon and as an important concept of modern philosophical

thinking and professional methodologies and as integrated personality trait-quality which is characterized by respect and tolerance for the other, different or alternative involves understanding and reconciling the interests and coordination of interests under any circumstances, the harmony of different motives, orientations and ideas without force, and as a category of culture or worldview universal, which enriches the mass consciousness with beliefs about acceptable forms, methods, means of social and interpersonal commitments, and therefore ideologically programs life of every citizen (see [10]).

Thus, heuristic of vitacultural paradigm in general, and in this format of methodologizing in particular, is that it integrates the achievements of other dominant paradigms that not only tolerate individual requirements, values, methods and techniques of studying tolerance essence and phenomenology of the known theoretical models into the realm of its own philosophical and / or psychosocial content, but also adds the findings and implications of different concepts and theories to explain, predict and design new and little-known structures of thinking and empirical data regarding the genesis, premises, factors, shapes, methods, tools, parameters, characteristics and features of tolerance in its various ontophenomenon dimensions – personal and collective, and psycho-spiritual and social, existential and rational, spontaneous and value-semantic.

THE LIST OF USED LITERATURE

1. *Стьопін В.С.* Культура / В'ячеслав Стьопін // Психологія і суспільство. – 2015. – №1. – С. 16–25.
2. *Фурман А.В.* Вітакультурнеобґрунтування практичної психології / А.В. Фурман // Практична психологія і соціальна робота / гол. редактор О.В. Губенко. – 2003. – №4. – С. 9–13.
3. *Фурман А.В.* Генеза толерантності та перспективи українотворення (комплексний проект) / А.В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – №1. – С. 6–20.
4. *Фурман А.В.* Ідея і зміст професійного методологування: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.
5. *Фурман А.В.* Ідея професійного методологування [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Ялта-Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 207 с.
6. *Фурман А.В.* Психокультура української ментальності: [наук. вид.] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: НДІ МЕВО ТНЕУ, 2010. – 168 с.
7. *Фурман А.В.* Теорія освітньої діяльності як метасистема / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2002. – №3–4. – С. 20–58.
8. *Фурман А.В.* Теорія освітньої діяльності: концепти і фундаменталії: [монографія] / Анатолій Васильович

Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2010. – 392 с. – Репринт.

9. *Фурман А.В., Шандрук С.К.* Організаційно-діяльнісні ігри у вищій школі: [монографія] / Анатолій В. Фурман, Сергій Шандрук – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 272 с.

10. *Фурман А.В., Шаюк О.Я.* Толерантність як предмет онтофеноменологічного дискурсу / А.В. Фурман, О.Я. Шаюк // Психологія і суспільство. – 2015. – № 3. – С. 31–61

11. *Шаюк О.Я.* Особливості психологічної структури толерантності майбутніх економістів / О.Я. Шаюк // Психологія і суспільство. – 2011. – № 3. – С. 28–65.

12. *Шаюк О.Я.* Особливості формування емоційно-вольового компонента толерантності у майбутніх економістів / О.Я. Шаюк // Психологія і суспільство. – 2013. – № 3. – С. 126–130.

13. *Шаюк О.Я.* Особливості формування поведінкового компонента толерантності у майбутніх економістів / О.Я. Шаюк // Психологія і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 143–146.

14. *Шаюк О.Я.* Психологічні особливості формування професійної толерантності у майбутніх економістів: дис. на здобуття вчен. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Ольга Ярославівна Шаюк. – Хмельницький, 2012. – 215 с.

REFERENCES

1. Stopin V.S. Kultura / Viacheslav Stopin // Psykholohiia i suspilstvo. – 2015. – №1. – S. 16–25 [In Ukrainian].
2. Furman A.V. Vitakulturne obhruntuvannia praktychnoi psykholohii / A.V. Furman // Praktychna psykholohiia i sotsialnarobota / hol. redaktor O.V. Hubenko. – 2003. – №4. – S. 9–13 [In Ukrainian].
3. Furman A.V. Geneza tolerantnosti ta perspektyvy ukrainotvorennia (kompleksnyi projekt) / A.V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo. – 2013. – №1. – S. 6–20 [In Ukrainian].
4. Furman A.V. Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia: [monohrafiia] / Anatolii Vasylovych Furman. – Ternopil: TNEU, 2016. – 378 s. [In Ukrainian].
5. Furman A.V. Ideia profesiinohometodolohuvannia [monohrafiia] / Anatolii Vasylovych Furman. – Yalta-Ternopil: Ekonomichn adumka, 2008. – 207 s. [In Ukrainian].
6. Furman A.V. Psykhokulturaukrainskoimentalnosti: [nauk. vyd.] / Anatolii Vasylovych Furman. – Ternopil: NDI MEVO TNEU, 2010. – 168 s. [In Ukrainian].
7. Furman A.V. Teoriia osvithoi diialnosti yak metasytema / Anatolii V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo. – 2002. – №3–4. – S. 20–58 [In Ukrainian].
8. Furman A.V. Teoriia osvithoi diialnosti: kontsepty i fundamentalii: [monohrafiia] / Anatolii Vasylovych Furman. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2010. – 392 s. – Reprint [In Ukrainian].
9. Furman A.V., Shandruk S.K. Orhanizatsiino-diialnisi ihry u vyshchiishkoli: [monohrafiia] / Anatolii V. Furman, Serhii Shandruk – Ternopil: TNEU, 2014. – 272 s. [In Ukrainian].
10. Furman A.V., Shaiuk O.Y. Tolerantnist yak predmet ontofenomenolohichnoho dyskursu / A.V.

Furman, O.Y. Shaiuk // *Psykhologhiia i suspilstvo*. – 2015. – № 3. – S. 31-61 [In Ukrainian].

11. Shaiuk O.Y. Osoblyvosti psykhologichnoi struktury tolerantnosti maibutnikh ekonomistiv / O.Y. Shaiuk // *Psykhologhiia i suspilstvo*. – 2011. – № 3. – S. 28–65 [In Ukrainian].

12. Shaiuk O.Y. Osoblyvosti formuvannia emotsiionolovoho komponenta tolerantnosti u maibutnikh ekonomistiv / O.Y. Shaiuk // *Psykhologhiia i suspilstvo*. – 2013. – № 3. – S. 126-130 [In Ukrainian].

13. Shaiuk O.Y. Osoblyvosti formuvannia povedinkovoho komponenta tolerantnosti u maibutnikh ekonomistiv / O.Y. Shaiuk // *Psykhologhiia i suspilstvo*. – 2013. – № 4. – S. 143-146 [In Ukrainian].

14. Shaiuk O.Y. Psykhologichni osoblyvosti formuvannia profesiinoi tolerantnosti u maibutnikh ekonomistiv: dys. nazdobuttiavchen. stupeniakand. psykholog. nauk: spets. 19.00.07 “Pedagogichna ta vikova psykhologhiia” / Olha Yaroslavivna Shaiuk. – Khmelnitskiy, 2012. – 215 s. [In Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Шаук Ольга Ярославівна.

Вітакультурні обрії сутнісного пізнання толерантності.

В статті окреслено новітні обрії методології пізнання толерантності в тематичному форматі вітакультурної парадигматики; на основі принципів, орієнтирів, концептів і нормативів зазначеної метапарадигми та методологічних ресурсів ВК-методологування презентовано сутнісно збагачене осмислення толерантності як окремої онтофеноменальної даності, форми людського буття, особливого психодуховного стану-властивості людини, світоглядної універсалії і потужного теоретичного конструкту сучасного філософсько-наукового дискурсу; в аналітичних рамках окресленого теоретико-методологічного рефлексування підтверджено її як усталений спосіб конструктивного співжиття людей, груп, етносів, націй, як засадничу цінність сучасної культури, як усвідомлену, осмислену і відповідальну життєву позицію, реалізація якої в кожній окремій ситуації має певний смисл і вимагає від толерантної особистості благодатного пошуку смислу та прийняття нею людського світу як рівноправного суб'єкта.

Ключові слова: толерантність, людина, світ, суспільство, буття, вітакультурна парадигма, світ вітакультури, онтофеноменальна даність, психодуховний стан-властивість, світоглядна універсалія, теоретичний конструкт, філософсько-науковий дискурс, співіснування, подолання, терпимість, безконфліктність, визнання за іншими права на володіння істиною, активна позиція, основа для духовного зростання, моральний принцип, взаємоповага, співпраця, неагресивне протиставлення, суперечність, прийнята відмінність.

АННОТАЦИЯ

Шаук Ольга Ярославовна.

Витакультурные горизонты сущностного познания толерантности.

В статье очерчены новейшие горизонты методологии познания толерантности в тематическом формате витакультурной парадигматики; на основе принципов,

ориентиров, концептов и нормативов отмеченной метапарадигмы и методологических ресурсов ВК-методологизирования осуществлено обогащенное осмысление толерантности как отдельной онтофеноменальной данности, формы человеческого бытия, особенного психодуховного состояния-свойства человека, мировоззренческой универсалии и мощного теоретического конструкта современного философско-научного дискурса; в аналитических рамках очерченного теоретико-методологического рефлексирования толерантность подтверждена как установившийся способ конструктивного сожительства людей, групп, этносов, наций, как основополагающая ценность современной культуры, как осознанная, осмысленная и ответственная жизненная позиция, реализация которой в каждой отдельной ситуации имеет определенный смысл и требует от толерантной личности благодатного поиска смысла и принятия ею человеческого мира как равноправного субъекта.

Ключевые слова: толерантность, человек, мир, общество, бытие, витакультурная парадигма, мир витакультуры, онтофеноменальная данность, психодуховное состояние-свойство, мировоззренческая универсалия, теоретический конструкт, философско-научный дискурс, сосуществование, преодоление, терпимость, безконфликтность, признания за другими права на владение истиной, активная позиция, основа для духовного роста, моральный принцип, взаимоуважение, сотрудничество, неагрессивное противопоставление, противоречие, принятое отличие.

ANNOTATION

Shayuk Olha.

Vitacultural horizons of tolerance conceptual cognition.

The article outlines newest horizons of methodology of cognition the tolerance in thematic format of vita-cultural paradigmatic; on the base of principles, guidelines, concepts and standards of indicated meta-paradigm and methodological resources of VC-methodologization presented essentially enriched understanding of tolerance as a separate onto-phenomenal givens, form of human existence, special psycho-spiritual state-property of the human, worldview universals and powerful theoretical construct of modern philosophical-scientific discourse; in analytical frameworks of outlined theoretical-methodological reflexion is confirmed it as the established way of constructive co-existence of people, groups, ethnic groups, nations as a basic value of modern culture, as a conscious, comprehended and responsible life position, realization of which in each separate situation has certain meaning and requires from tolerant personality of grace search the meaning and acceptance by it the human world as equal subject.

Keywords: tolerance, human, the world, society, being, vitacultural paradigm, the world of vitaculture, ontophenomenal givens, psycho-spiritual state-property, worldview universals, theoretical construct, philosophical-scientific discourse, coexistence, overcoming, toleration, without-conflictness, the recognition by other the right for possession the truth, active position, the basis for spiritual growth, moral principle, mutual respect, cooperation, non-aggressive opposition, contradiction, accepted difference.

Надійшла до редакції 22.02.2017.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Теоретична психологія

ПРОСТІР І ЧАС У ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Присвячується моєму Учителеві

Оксана ФУРМАН

УДК 114/115 : 159.922

Oksana Furman
SPACE AND TIME IN PSYCHOLOGICAL DISCOURSE

ПЕРЕДМОВА

Готуючи цю статтю, роками довелося багато перечитати, переосмислити, узагальнити, від-рефлексувати. У її написанні істотне значення має і взаємодія на лекціях зі студентами. Адже, проговорюючи із ними нижчеподаний текст, відбувається рефлексія важливого і другорядного у виокремленні як вагомих наукових фактів, так і повчальних життєвих ситуацій. Підібрані цитати, приклади, притчі тощо (щоправда у різних варіаціях і комбінуваннях) неодноразово розповідалися і розповідаються мною під час лекцій з авторських дисциплін (*“Психологія соціального впливу”, “Психологія Я-концепції”*). Однак *проблема простору-часу* обґрунтовується безпосередньо нами у процесі читання першої, оскільки і “простір”, і “час” – “основні категорії впливу” (Г.О. Ковальов, див. детально [35]).

Звісно, неоціненна допомога у написанні цієї статті та інших праць здійснена моїм

Учителем – проф. Анатолієм Васильовичем Фурманом, який стверджує, посилаючись на геніїв людства, що “поганим той Учитель, коли його учні залишаються лише учнями”. Й надалі він час від часу тлумачить це своїм учням (у т.ч. й мені), наснажуючи всіх нас на пізнання Істини. А жартуючи, цитує Т. Котарбинського: *“хороший Учитель може навчити інших навіть тому, чого сам не вміє”.* Утім, уся його різнобічна натура оприявнюється як у неповторних віршах, що надруковані у збірці “Світовит” [85] (видані ще у 2008 році), так й у прочитаних лекціях, написаних статтях, монографіях, а також у безперервній роботі над журналом “Психологія і суспільство” (перший номер якого побачив світ у 2000), котрому присвятив роки життя, адже є головним редактором. Відомо, що Анатолій Васильович – автор кількох суспільно важливих науково-дослідницьких програм: а) теорії та практики модульно-розвальної освіти [79; 80]; б) методології і техно-

логії здійснення фундаментального соціально-психологічного експерименту у школах України [88], спрямованого на зміну освітньої моделі – з традиційної на інноваційну; в) психокультури української ментальності [82] і теорії освітньої діяльності [76]; г) оргдіяльнісної моделі національного підручникотворення [87], концепції, проектування та експертизи модульно-розвивальних підручників [89; 90]; д) вітакультурної методології, у т. ч. концепції професійного методологування [78]; е) циклічно-вчинкового підходу до реконструкції процесів наукового пізнання [81], гри як учинення [86; 92; 93] і творчого шляху всесвітньо відомого методолога науки Імре Лакатоша [77] та ін.

Загалом Храм самобутньої творчості Анатолія Васильовича збудований на фундаменті таких чотирьох основ: *дидактики, психології, методології, поезії*. Це відбувалося ще з юнацьких років, із Корсунь-Шевченківського педучилища, Київського державного педагогічного інституту, тоді ще ім. М. Горького (де ґрунтовно освоїв педагогіку і дидактику), потім з Інституту психології ім. Г.С. Костюка (де пізнав глибини та вершини сучасної психологічної науки), а пізніше з Державної академії керівних кадрів освіти м. Києва і Тернопільського національного економічного університету (де професійно оволодів філософським і прикладним методологуванням, а власне поезія пронизувала духовний світ усі ці роки).

Якось розмовляючи, я запитала у Вчителя: “Яка із його статей чи книг є найдорожчою для нього?”. Він відповів: “Усі – дорогі та важливі. Це як намисто. Адже в ньому – потрібні всі до єдиної намистини. Так і кожна стаття чи книга – вагома для мене по-своєму, оскільки в них вкладена праця і частинка душі”.

Водночас, працюючи із науковими текстами, Учитель застерігає нас – учнів – у тому, щоб ми завжди прагнули бути чесними, навіть під час написання тез чи статей. Приміром, – як стверджує він, – узяті і списані у когось речення, абзаци або життєві приклади тощо без посилань на автора, й відтак присвоєні собі, означає те, що ми їх украли. Дійсно, почувши недавно ці слова, замислююсь над тим, яка це правда. Таких повчальних моментів, котрі обґрунтовує проф. А.В. Фурман, можна навести безліч, що підтверджує його людську мудрість й інтелектуальну непересічність.

Цікавим, на наш погляд, у контексті взаємин “Учитель – учні”, є відомий діалог.

Одного разу приходять учень до Учителя і говорять: “Учителю, я втомився, у мене таке важке життя, такі труднощі і проблеми, я весь час пливу проти течії, у мене немає більше сил... Що мені робити?”. Учитель замість відповіді поставив на вогонь три однакові ємкості з водою. В одну місткість кинув моркву, в іншу – поклав яйце, а в третю – насипав кави. Через деякий час він вийняв з води зварену моркву і яйце, і налив в чашку з кавою гарячої води.

– Що змінилося? – запитав він учня.

– Яйце і морква зварилися, а кава розчинилася у воді, – відповів учень. “Ні, – сказав Учитель, – це неглибокий погляд на речі. Поглянь – тверда морква, побувши в окропі, стала м’якою і піддатливою, а крихке і рідке яйце – **твердим**. Зовні вони не змінилися, а лише змінили свою структуру під впливом однаково несприятливих обставин – окропу. Так і люди, сильні зовні, можуть розклеїтися і стати слабкими там, де крихкі та ніжні, навпаки, лише зміцніють”.

– А кава? – запитав учень.

– О! Це найцікавіше! Кава повністю розчинилася у новому “ворожому” довкіллі та змінила його, тобто перетворила окріп на прекрасний ароматний напій. Так і в житті: є особливі люди, які не змінюються через обставини, адже вони змінюють самі обставини – перетворюють їх на щось нове і прекрасне, отримуючи користь і знання із ситуації.

У вищеподаному смисловому наповненні, коли мовиться про Учителя та учнів, А.В. Фурман, цитуючи відомого методолога Г.П. Щедровицького, каже, що мав рацію Георгій Петрович у тому сенсі, що якби не старався Учитель взаємодіяти з усіма рівно та вимогливо, то всерівно одні учні (за різних умов й обставин) залишаються відданими біля нього і, незалежно від усього, потраплять до першого кола взаємостосунків, інші – до другого, а є й ті, хто перебуватиме у третьому, на периферії. І так, переконаний А.В. Фурман, із учнів першого кола виникають наступники, котрі продовжують справу Учителя і мають перспективу стати теж Учителями. До речі, цю схему можемо накласти й на систему “керівник – підлеглий”.

Свого часу Леонардо да Вінчі зауважив: “*Поганий той учень, який не перевершує свого Вчителя*” (хоча поряд із цим перекладом існує й дещо інший: “*Сумно те, що учень, не перевершує свого Вчителя*”). З цього приводу якоюсь мірою логічно навести просте завдання, котре озвучив один із Учителів своїм учням, перевіряючи їх на зрілість.

Наставник зібрав своїх наступників і показав їм аркуш білого паперу та запитав:

– *Що Ви тут бачите?*

– Точку, – відповідь один із них.

Усі інші закивали головами на підтвердження того, що теж бачать точку.

– Уважніше погляньте, – сказав Учитель.

– Тут чорна точка, – уточнив другий учень.

– Ні, – заперечив третій, – тут маленька чорна точка.

Правда ж?

Усі інші учні закивали головами на знак згоди. Після паузи в очікуванні подивилися на Учителя.

– Шкода, що мої учні бачать лише маленьку чорну (дехто темно-сіру) точку і ніхто не помітив білого аркуша...

І додавив після паузи:

– Це означає, що мені є ще чому вас навчати.

За допомогою цієї вправи, котру пропоную студентам, підводжу їх до того, що не варто буває дивитися на проблему буквально, а, можливо, потрібно піднятися над нею у своїй рефлексії, щоб усвідомити істинне її розв'язання чи глибше зрозуміти своє призначення на Землі.

Стосовно логіки викладу цієї статті, то “крокуємо” від окремого (одиночного) до загального, тобто застосовуємо метод індукції (Ф. Бекон), з одного боку, а з іншого, на завершення, – використовуємо метод дедукції (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г.В. Ляйбніц), коли від загального (обґрунтування теорії ІПК) здійснюємо перехід до окремого й конкретного (охарактеризований взаємозв'язок ІПК і простору-часу).

На завершення передмови пропоную кілька віршованих рядків, з нагоди 60-річчя А.В. Фурмана, та привітання.

*Батькові у його
День народження присвячується*

У вільнодумний плін ідей
Митець науки поринає,
У царстві істини – Еней
Розвій софійності плекає.

Психолог, логік і поет,
Супутник, батько, друг, учений,
Науки він апологет,
Вона ж – довічна наречена.

Для нього Слово – це буття,
Живого творення наснага,
Всі мрії й поклики життя –
Душі і Духу рівновага.

*З повагою, син Анатолій
02.02.2017 р., м. Одеса*

*Проф. А.В. Фурману
присвячується*

І він владичою рукою,
Всю кафедру веде до бою.
До тих висот, що особисто,
Він досягнув давно тернисто.

*З повагою, Мар'яна Липка,
31.01.2017р.,
перекладач-редактор,
м. Тернопіль*

Дорогий Анатолію! Щиро і сердечно вітаю з ювілеєм. У цей день радію Твоїм гідним і плідним веснам на науковій ниві. Адже талант служити науці став запорукою життєвого шляху. Часто із вуст колег почуєш, що Тебе називають *Патріотом Науки, Натхненником ідей, Сподвижником методології* та інше. У народі кажуть, що земля вклоняється людям, котрі самовіддано працюють на її благо. Це безпосередньо стосується і Тебе, оскільки Твоя праця на рідній землі є запорукою морального та інтелектуального зростання кожного з нас.

Шістдесят років – це як двічі по тридцять. А що можна у тридцять? Усе! А у шістдесят всього можна удвічі більше. Тому бажаю здоров'я у два рази більше, ніж у тридцять, удвічі більше справжніх друзів, й у два рази менше різних клопотів. Нехай усе, що є позитивне подвоїться, а негатив, якщо не зникне, то нехай зменшиться у два рази.

Бажаю нехай життєвий мотор і надалі працює без перебоїв, щоб життя було без зигзагів, щоб Тебе не заносило на крутих поворотах, щоб Ти міцно тримав кермо життя у свої руках. Нехай Божа благодать осіває Твої творчі наукові ниви, нехай рясно колосяться щедрими врожайми Твої добрі людські справи. Бажаю творити словом, текстом, справою і далі довгі роки, а також невичерпної енергії та наснаги у всіх творчих починаннях.

Відомо, коли людина зробить назустріч Богові один крок, то Бог до неї у відповідь – десять. Відтак бажаю, щоб Божі кроки обдаровували Твоє життя своїми життєдайними плодами здоров'я, щастя, любові, мудрості, а творчі знахідки горіли неповторними самоцвітами, сніп плідних прожитих років поповнювався і продовжувався Божим благословенням ще не один десяток років.

Й у вінок привітань, як зерно до зернини, низький Тобі уклін від усієї родини!

*З повагою, дружина Оксана,
6.02.2017 р.,
м. Тернопіль*

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

СПП – соціально-психологічний простір,
СПК – соціально-психологічний клімат,
ОК – організаційний клімат,
ІПК – інноваційно-психологічний клімат,
СМД-методологія – системно-мислєдїяльнїсна методологія,
СМД-підхід – системно-мислєдїяльнїсний підхід.

1. ПРОБЛЕМА ПРОСТОРУ В СОЦІОГУМАНІТАРНОМУ ПІЗНАННІ

Розуміння проблеми *простору* в психології, головнo у форматі соціально-психологічної концепції, було обґрунтоване Джекобом-Леві Морено – відомим американським психологом і психіатром, який розробив знаній у науці метод соціометрії. Ключовою тезою вченого поставало положення про те, що “людина чи група завжди вплетені у деякий простір, а саме у простір цілей, ставлень, функцій та ін.” [цит. за 28, с. 118; 53]. Дж. Морено виокремлює відповідні поняття для пояснення теорії просторових співвідношень: “конфігурація”, “полярність”, “близькість”, “віддаль” тощо [53].

Примітно, – як зазначає В.П. Казміренко, – що проблемі власне *соціального простору* великого значення надавав П.А. Сорокін, котрий писав: “...встановити положення людини чи якого-небудь соціального явища в суспільному просторі означає визначити її (його) відношення до інших осіб або до цих явищ... Основною властивістю соціального простору є *багатовимірність*” [67, с. 298]. На нашу думку, сюди належать різні речі предметного світу (наприклад, флора і фауна), продукти культури (як друга “природа”, у якій проживає людина), а також самі людські спільноти (група, етнос, нація, людство). П.А. Сорокін, обґрунтовуючи властивість багатовимірності, зауважує, що у цьому випадку найочевиднішими постають *вертикальні та горизонтальні параметри* (або *характеристики* – курс. в дужках наш – О. Ф.). Їх відмінності “...відображають явища, котрі дійсно існують у соціальному Всесвіті: ієрархії, ранги, статус, домінування і субординація, авторитет і підкорення, підвищення і пониження по службі” [67, с. 301] тощо.

Впливи вертикального і горизонтального параметрів безперервно присутні в нашому житті, і, як наслідок, виникають ієрархічні взаємозв’язки, домінування одних і підлеглість іншим. Окрім того, й сама людина пріоритетно

вибирає те, за якими параметрами їй повсякденно жити. Їх взаємодоповнення набуває гармонійних характеристик (грец. *harmonia* – зв’язок, злагодженість, пропорційність, співмірність; згідно з поглядами філософів, узгоджує частини в розчленованому цілому; або стосується “...злиття різних компонентів об’єкта в єдине органічне ціле” [32, с. 7]), а розмежування – односторонніх, коли переважає, приміром, горизонтальний. Водночас їхній злагоджений “перетин символізується у хресті” [48; 49]: *вертикальна вісь відображає духовне* (або трансцендентне, яке “...виявляється у відкритості внутрішнього світу людини священному, націленість на вище буття, на відміну від розуму, детермінованого наявною дійсністю, не має підстав у минулому і цілком належить майбутньому” [70, с. 44]; виходить за межі чуттєвого досвіду (трансцендентне), досягається вірою, а не розумом, має сакральну цінність), тоді як *горизонтальна – матеріальне* (земне). Точка їх перетину уподібнюється гармонії, у котрій людина здатна жити тільки тоді, коли їй вдається поєднати духовне і матеріальне.

Зауважимо, що “у стародавніх духовних традиціях ідея вічного розвитку людини та світу відображалася символікою Хреста, де вертикаль символізує етапи духовного, а горизонталь – фізичного, матеріального розвитку” [26, с. 28]. “За розвитком матеріального настає подальший розвиток духовного, після чого матеріальне знову збагачується новими духовними досягненнями” [59, с. 215]. У книзі Е.О. Помиткіна “Психологія духовного розвитку особистості” знаходимо рисунок, де відображена символіка Хреста (див. рис. 1).

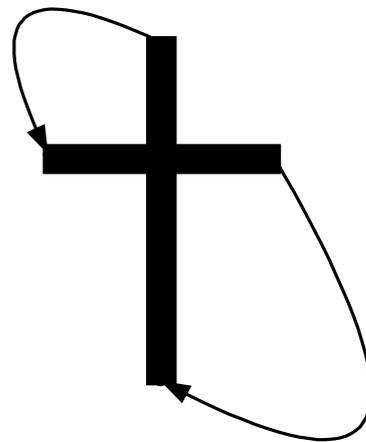

Рис. 1.
Ідея вічного розвитку,
що відображена у стародавній
символіці хреста [див. 59, с. 216]

Отож “у цій стародавній символіці передавалася споконвічна ідея безмежної досконалості, яка в математичних викладках Піфагора співвідносилася із цифрою 8 (∞ – нескінченність). У тому разі, коли людина бере до уваги лише один бік своєї природи, вона тим самим відмежовує себе від процесу постійного гармонійного розвитку (нескінченність перетворюється на замкнений простір)” [59, с. 216].

Після пізнавального відступу звернімося до відомої оповіді, у котрій відображені горизонтальні (земні) реалії життя і трансцендентні формовияви, а тому й наявна ієрархія у взаємодії.

Чоловік і дружина святкують 35-ту річницю весілля. Раптом з’являється Фея і каже:

– За те, що ви такі молодці, вже 35 років разом, ніколи один одному не зраджували, я виконаю кожному з вас бажання.

Дружина відразу озвучує своє:

– Хочу в навколосвітню подорож зі своїм коханим чоловіком.

Раз! І два квитки на розкішний лайнер у неї в руках. Черга чоловіка. Але він подумав і каже:

– Це все, звичайно, добре, романтика, але такий шанс випадає лише раз у житті, тому вибач, любя, але я хочу собі дружину на 30 років молодшу.

Дружина – шокована, Фея – теж, але бажання потрібно виконувати. Раз! І чоловік став 90-річним старцем.

Для більшості очевидно, що вертикальні параметри проявляються щохвилинно у часопросторі повсякдення, навіть поза нашими – людськими – інтересами чи бажаннями. Однак слід пам’ятати, що як у влучному запитанні (за висловом Р. Баха) *знаходиться і відповідь, так і у звертаннях чи проханнях* (які збуваються) *закладена наша відповідальність за них*.

Незвичайна жінка Анастасія, котра наділена даром зцілення та особливими знаннями, говорить, що *простір є самобутньою живою субстанцією*. Високоморальні сім’ї, на її переконання, здатні створювати у своїх оселях, присадибній ділянці *простір любові*, який у потрібну хвилину захистить їх та їхніх дітей, рід від стороннього негативного впливу [див. 52].

Один із важливих чинників формування такого *благодатного простору* – це вияв позитивних емоцій людини та продуктивної емоційної регуляції у повсякденну життєдіяльність, що різнобічно обґрунтовані у відомій науковій школі академіка О.Я. Чебикіна [100; 101]. Тут важливим моментом є становлення власної “емоційної зрілості як інтегративної якості особистості, котра характеризує ступінь розвиненості її емоційної сфери на рівні адекватності емоційного реагування в певних соціокультурних умовах. Найбільшою мірою вона відображається в особливостях прояву емоцій-

ної експресивності, емоційної саморегуляції та емпатії” [101, с. 193]. Загалом “простір треба організувати”, – влучно зауважив А. Гірняк, цитуючи якомсь слова Г.П. Щедровицького.

У своїй концепції життєвого світу особистості Т.М. Титаренко виокремлює не лише соціальний простір, а й психологічний та інші його різновиди (курс. наш – О.Ф.). “*Психологічний простір* постає всередині простору соціального, видозмінюючи його характеристики. *Соціальний простір* – це передовсім упорядкованість і взаємодія певних соціальних зв’язків і процедур, суспільних відносин, їх насиченість, щільність. У соціальному просторі взаємодіють держави, класи, партії, громадські об’єднання. У психологічному просторі людина намагається не бути самотньою, прагне знайти і зберегти однодумців, людей з близькими поглядами на життя, подібними цінностями, орієнтирами, очікуваннями. *Особистісний, або психологічний, простір* є радше ціннісним середовищем, що забезпечує можливість адекватних власній природі самопроявів” [70, с. 64].

Відтак людина, знаходячись у соціальному просторі, утверджується через статус, ролі, різні можливості тощо. А ось “особистість має власний – *психологічний* – простір, простір її життєвого світу. Це простір значущих взаємин, простір “я-ти”-контактів...

Взаємодіє особистісний простір і з *простором біологічним, індивідним*, який в екологічній психології називають життєвим середовищем” [70, с. 64]. До нього належать “...і природне оточення, і особливості планування житла, і густота заселення, і роль шуму та багато інших факторів, що безпосередньо впливають на частоту й інтенсивність стресових реакцій, рівень втомлюваності, працездатність, самопочуття, стан здоров’я тощо.

Індивідуальний біологічний простір може бути відкритим і закритим, порівняно невеликим і розлогим, автономним і безликим, сприятливим і не дуже” [70, с. 64].

Примітно, що Д. Майєрс користується поняттям “особистісний (“персональний”) простір”, котрий прагнемо зберігати навколо себе [50, с. 676] і який належить до синонімічного ряду психологічного простору. В ньому виникають (зникають) явища симпатій та антипатій, – зауважує Т.М. Титаренко. Отож у психологічному просторі можуть перебувати як друзі, так і недрузі. Утім, “психологічний простір складається не лише з реальних

людей, але й із осіб вигаданих, міфологічних, казкових, з літературних та кіногероїв, якщо особа має до них стійке ставлення, якщо мимоволі порівнює себе з ними, має з ними спільні цінності, цілком поділяє або категорично не поділяє їхні моральні пріоритети” [70, с. 67].

Варто підкреслити, що дуже часто недруги або вороги, які перебувають у нашому психологічному просторі, спрямовують нас до розвитку: навчають займати позицію, самовизначатися, здійснювати вибори, відпрацьовувати карму тощо. Ознакою того, що вона відпрацьована є той момент, коли ці люди не тільки фізично не зустрічаються у житті, а й перестали турбувати свідомий і несвідомий “психологічний простір нашого життєвого світу” (за Т.М. Титаренко). Приміром, це відбувається тоді, коли зникла агресія чи злість до цього недруга; ставлення стало ніяким, або виникло, навпаки, співчуття та ін.

У такий спосіб можливе звільнення свого психологічного простору від проблемної особи, яку часто називаємо ворогом, задрісником та ін. Але у східній мудрості стверджується: *“Ніхто Тобі не ворог, ніхто Тобі не друг, а усі Тобі – Вчителі”*. Щоб поменше було недругів у власному психологічному просторі, то варто практично скористатися порадою Андрія Ворона: *“До людей будь рівно добрий і уважний. Кожен з них, навіть найпустіший, чогось навчить. Не роби з людей собі ані ворогів, ані друзів. І тоді не матимеш з ними клопоту”* [22, с. 12].

Взагалі справжній друг – це рідкість. Адже на істинну дружбу треба собі заслужити і отримати на неї Боже благословення. Утім, слово друг розшифровується як: Дар (у цьому значенні як подарунок) РУки Господа (ДРУГ). Звісно, що *“Істинна дружба, правдиве щастя і пряма юність ніколи не зістаряться”* (Г.С. Сковорода). У зв’язку з цим у мудреця запитали: *“Скільки видів дружби існує?”*

- Чотири – відповів він.
- Є друзі, як їжа – ти їх потребуєш кожен день.
- Є друзі, як ліки – шукаєш їх, коли тобі погано.
- Є друзі, як хвороби – вони самі шукають тебе.
- Але є такі друзі, як повітря – їх не видно, але вони завжди з тобою.

Направду, істинна дружба перевіряється вчинками та часом. Вдамося до однієї притчі.

У одного африканського короля був близький друг, який, розглядаючи будь-яку ситуацію, що траплялася в його житті, – чи позитивну, чи негативну – казав: *“Це добре!”*.

Якось король був на полюванні. Друг заряджав рушницю для короля. Очевидно, він зробив щось не правильно, бо коли король вистрілив із неї, у нього відірвало великий палець руки. Розмірковуючи про ситуацію, друг, як зазвичай, сказав: *“Це добре!”*. На що король відповів: *“Ні, це – не добре!”* – І наказав кинути свого друга до в’язниці.

Минув майже рік. Під час полювання місцеві африканські канібали взяли короля в полон і привели у своє село. Вони зв’язали йому руки, принесли купу дров, встановили стовп і прив’язали в’язня до нього. Підійшовши ближче, щоб розвести вогонь, помітили, що у короля не вистачає великого пальця на руці. Забобони забороняли племені канібалів їсти того, хто мав недолік у тілі. Тож вони відпустили короля.

А він, повернувшись додому, згадав той випадок, коли втратив палець, і про те, що саме з цього приводу сказав йому друг. Відчуваючи докори сумління за своє ставлення до нього, відразу ж пішов до в’язниці.

– Ти був правий, – сказав король, – це було добре, що я залишився без пальця.

І він розповів про все, що з ним трапилося.

– Я дуже шкодую, що посадив тебе до в’язниці. Це поганий вчинок.

– Ні, – сказав його друг, – це – добре!

– Що ти кажеш? Хіба це добре, що через мене мій друг уже рік у в’язниці?

– Якби я не був у в’язниці, то був би там разом із тобою... – відповів друг.

Отож стосовно проблематики простору, то В.П. Казміренко висновує, що *“...діяльність будь-якої системи припускає наявність деякого простору, де можлива... реалізація тих чи інших форм активності, скажімо, таких, як трудові дії, взаємодія, боротьба, конфлікт, конкуренція та ін. Параметри соціально-психологічного простору постають своєрідними умовами, в котрих розгортаються усі форми активності та різні види соціальних процесів, що утворюють єдині організаційно-динамічні комплекси”* [28, с. 119]. Окрім того, ці характеристики – це чинники вияву *“...позицій партнерів чи суперників, формування цілей і цінностей, вибору засобів взаємодії чи боротьби...”* [28, с. 120]. На наше переконання, до вищезазначених форм активності варто віднести ще й поведінку, діяльність, спілкування, вчинки людини.

Оскільки у просторі людських взаємин наявна будь-яка взаємодія та конкретні люди із їхніми різними психодуховними світами, то влучно цей простір назвати соціально-психологічним (СПП). В.П. Казміренко дає таке його визначення *“...СПП – це: простір намірів і цілей; простір відношень і позицій; простір взаємозв’язків і взаємозалежностей”* [28, с. 123]. Дослідник виокремлює і відповідні параметри вимірювання цього простору: *“...ціліс-*

ність (характеристика рівноваги, балансу або гармонії організації як системи), *структурність* (відображає рівень і міру диференційованості цілей усередині організації тощо), *автономність* (розкриває рівень самостійності підрозділів, їх цільове самовизначення та ін.)” [28, с. 130, 131]. Нами пропонується ще один (завершальний чи підсумковий) параметр вказаного простору – це *саморозвитковість* (актуалізує особистісні процеси самотворення або преображення людини). Примітно й те, що “...СПП є одним із параметрів організаційного клімату” [28, с. 120].

Висновуючи, зауважимо таку деталь, що *параметри вимірювання* (можуть бути опосередковані, наприклад, географічними, технологічними (приміром електростанція), виробничими тощо умовами) *має як простір, так і, власне, сам клімат* (скажімо, соціально-психологічний).

Водночас простір завжди взаємопов’язаний із часом, у пізнанні природи яких утвердилися певні традиції наукового осмислення [1; 24; 28; 35; 74; 99 та ін.]. І це цілком закономірно, адже “психічне формується у процесі відображення та інтеріоризації різних просторово-часових імперативів, що становлять змістову специфіку тих реальностей об’єктивного світу (предметних, соціальних, культурологічних тощо), з котрими вступає у взаємодію індивід під час свого людського становлення. Просторово-часова структура психічної організації особи, котра досягнула відповідного рівня розвитку, починає переломлювати через себе усі зовнішні впливи, а також здійснювати вплив на всі рівні її психічної регуляції діяльності і поведінки” [35, с. 22].

Утім, якщо людина одночасно “перебуває у кількох просторах, то вона водночас живе у кількох різних, за своїми ознаками, часах” [70, с. 63].

2. ЧАС ТА ЙОГО СУТНІСНІ ОСОБЛИВОСТІ

Час, як відомо, з одного боку, є філософською категорією чи однією із форм існування матерії, з іншого – присутній у бутті та свідомості усупільненого індивіда, оточує його і навіть змінює життя. Отож поза часом і без нього неможливо уявити будь-яку діяльність чи психічну активність людини. Окрім того, “...дослідження часу – це шлях до розуміння світогляду індивіда і його поведінки, але це також важливий дороговказ для осмислення низки суспільних процесів” [58, с. 7].

Також відомо, що “життя людини налічує в середньому 600 тисяч годин. Із них 400 тисяч витрачається на сон, їжу, обслуговування тіла, забезпечення здоров’я. На внутрішнє життя залишається 200 тисяч годин. Але з них ми втрачаємо майже два роки на те, щоб додзвонитись до знайомих, й один рік на пошук речей, які десь “запропалилися” вдома. І сенс нашого існування визначається тим, як ми заповнюємо ці 200 тисяч годин. Таке заповнення та його зміст і становить фундаментальну проблему духовності як проблему протистояння фізичній кінечності життя. Адже за рахунок ціннісного наповнення *життєвий час розтягується* для людини аж до метаісторичних обріїв” [43, с. 350].

Звісно, що кожна земна людина знає, що таке годинник, котрий має години, хвилини, секунди. Крім того, в усіх на роботі є настінний і настільний календарі, а у ВНЗ, гімназії, школі, дитячому садочку – розклад занять. Також відомо, що існує доба (або “*формація як одиниця виміру історичного часу*” [70, с. 51]), чотири пори року, де рік містить 12 місяців. Тому кожен сформував власне уявлення про час. Але ніхто не дасть відповіді на те, якої він форми, який на дотик, смак, вигляд, запах тощо. Водночас час характеризується як “добрий” чи “поганий”, аналізують його наявність через різноманітні *події* (наприклад, закінчення школи, народження дитини). Іншими словами, люди сприймають його *опосередковано*, тобто за допомогою чогось чи когось.

Доречно зауважує Т.М. Титаренко з приводу того, що “професор М.О. Козирев свого часу звернув увагу на так звані подвійні зорі, які, об’єднавшись у пару, стають усе більше й більше схожими на одну: набувають однакової яскравості тощо. Ніби одна зоря впливає на іншу, взаємно змінюючись назустріч одна одній. Козирев вважав, що такому обмінові енергією *допомагає саме час*. Свою здогадку він перевірів, спостерігаючи найближчу небесну пару – Землю і Місяць... Цей астрономічний взаємовплив зірок нагадує схожість подружніх пар, що зростає відповідно до кількості прожитих разом років, або схожість собаки на свого хазяїна, якщо тварина багато років живе у сім’ї. В усіх цих випадках певним *об’єднувальним фактором є саме час*” [70, с. 48].

Сучасні люди уявляють історичний час у часовій послідовності й, можливо, вважають, що так було завжди. Коли намалюємо на

аркуші паперу стрічку і позначимо на ній різні життєві дати, то помітимо, що одні відбулися пізніше, інші – після них. На ній можна позначити, скажімо, дні народження батьків, бабусі й дідуся, чи дні перемоги України над фашизмом, проголошення незалежності, прийняття Конституції. Стрічка часу нагадує лінійку з підписаними датами. Але лінійка, як відомо, має початок, тобто “нуль”. Схоже на те, що давні слов’яни рахували роки, століття від створення світу загалом. Пізніше початком вважають час від народження Ісуса Христа, який називають “нашою ерою”. А той, що минув до його народження – “до нашої ери”. Якщо зобразити ці часові позначки на стрічці, то побачимо, що І ст. до н. е. і І ст. н. е. знаходяться близько до точки “нуль”. Остання – це своєрідний місточок між минулим, майбутнім і вічним.

Стародавні люди сприймали час повільніше, вони не поспішали та орієнтувалися в основному за сонцем. У наш час кожен поспішає, тому що переживає, щоб не запізнитися на лекцію, маршрутку чи у дитячий садочок. Не дивно, що символом сьогоднішньої взаємодії є годинник. Теперішня народна приказка стверджує: “Час – це гроші!” А наші предки не те, що не спішили, а ще й глибоко вірили у прикмети. Зокрема, першу половину дня, коли сонце піднімалося на небі, вважали сприятливим часом для виконання різної роботи (садівництва, закладання хати тощо). Люди пояснювали це так: якщо воно – небесне світило – йде вгору, то так само ітимуть справи на краще й у них. Тому цей час характеризували як “добрий”, “світлий”. Сприятливий час пов’язували з молодим місяцем. На “молдик” стригли волосся, щоб росло, закладали нову хату. Вірили, що як місяць ростиме, так і людині прибуватиме щастя, здоров’я, успіх. Але, крім того, кожен знав, що не можна ще й погане бажати іншим, бо з часом усе повертається бумерангом (навіть, можливо, удвічі збільшено). Не дивно, що народ склав багато прислів’їв не лише про добру, а й про лиху годину. Наприклад: “У добрий час сказати, в лихий – змовчати”; “От лиха година!”; “В добрий час почати!”. Людина, котра розпочинала будувати хату, завжди говорила: “Допоможи, Боже, добре почати і добре скінчити, в добру годину, в добру хвилину!”.

Давні люди уявляли час як щось непорушне, застигле. Сприймали його як такий, що існує зараз, тобто як теперішній. Але останній взаємопов’язаний із минулим, майбутнім і

вічним, котрі незримо присутні у теперішньому (їх поіменуємо *вимірами часу* – курс наш О.Ф.). Загалом “майбутнє багатогранне і залежить від минулого” (Ю.В. Тархов). Адже “людина, котра думає в теперішньому, змінює своє майбутнє. Наше завтра залежить від того, що ми зробили сьогодні” (із філософських роздумів – “думки вголос”).

Стосовно особистісної рефлексії вимірів часу пропонуємо виконати вправу “Координати життя” (автор Е.О. Помиткін, [59, с. 217, 218]):

Мета: допомога клієнту в самопізнанні, структуризації цінностей, переорієнтації свідомості на головні життєві пріоритети, усвідомленні життєвої місії, корекції поведінки.

Короткий опис: схематичне зображення життєвих подій допомагає виокремити головне та краще зрозуміти досягнення і помилки, без яких неможливе людське життя. Планування подій на майбутнє та конкретизація шляхів і термінів виконання життєвих планів сприяє більш усвідомленому ставленню до власного життя.

Інструкція. Вправа проводиться послідовно, крок за кроком.

1. Намалуйте пряму – лінію життя, що не має межі.
2. Відзначте на ній координату свого народження.
3. Відзначте координати теперішнього перебування в часі й відокремте перпендикуляром минуле від майбутнього.
4. У лівому верхньому секторі перелічіть у стовпчик свої найбільші досягнення в минулому.
5. У лівому нижньому – те, що хотілося б змінити чи не робити в житті взагалі.
6. У правому верхньому секторі наведіть головні життєві досягнення, які б зробили в майбутньому Ваше життя повноцінним, цікавим, наповненим.
7. У правому нижньому – перелічіть у стовпчик конкретні шляхи здобуття цих досягнень і орієнтовні терміни реалізації задуманого, починаючи від сьогодні.

Водночас про *вічність* як трансцендентний часовий вимір пишеться й у Біблії [9, с. 744, 745]:

Усе Бог прегарним зробив свого часу,

І **вічність** поклав їм у серце...

Я знаю, що все, що Бог робить,

Воно зостанеться навіки, –

До того не можна нічого додати, –

І з того не можна нічого відняти.

Що було, воно й буде,

І що робилося, буде робитися,

І немає нічого нового під Сонцем!

Буває таке, що про нього говорять:

“Дивись: це – нове!”

Та воно вже було від віків,

Що були перед нами!

У філософії Ніцше наявне вчення про “вічне повернення того ж самого”. Світ, згідно з поглядом філософа, помирає і народжується (на нашу думку, це пов’язано із зміною поколінь у вимірі людства; приміром “тепер

живе п'ять, котре плавно змінюється шостим" (Ю.В. Тархов); причому четверте покоління атлантів жило приблизно 4,5 тис. (і більше) років тому; Атлантида зникла внаслідок глобальної катастрофи, – писав Платон (це було 2000 років до того часу, як він про це писав)), "...в ньому немає нічого вічного, окрім самої вічності, крім нескінченної течії й неспокою. Але це не означає, що світ у своїй течії не повторюється. Цей рух є не поступальним, а колоподібним рухом.

Космічний закон вічного повертання регулює хід часу, є необхідною ланкою в "кільці вороття", де минуле переливається у потенційне майбутнє, а майбутнє набуває ґрунтовності й незламності минулого" [цит. за 70, с. 43]. У зв'язку з цим Т.М. Титаренко слушно зауважує: "Минуле і майбутнє схожі між собою і у великому, і в малому" [Там само, с. 43].

З огляду на думку З. Фройда, який вважав, що "Ід" існує поза земним часом і простором, логічно висновувати й таке: "Воно" перебуває у вічності, охоплюючи як енергію потягів, що керуються принципом задоволення (сон, їжа, секс й ін.), так й енергетику "духовного несвідомого" (В. Франкл). До прикладу, коли людина робить добру, святу справу, вкладаючи у неї душу, то вона освячується Божим духом і долучається до вічного у земному просторі-часі. Адже "нема чоловікові кращого, як ділами своїми радіти, бо це – доля його!" [9, с. 745].

Одним із шляхів такого дотичного входження людини у вічність є теоретичний світ сучасної науки, або всесвіт ідеальних сутностей. Так, В.П. Зінченко, обстоюючи об'єктивність ідей, смислів, цінностей, афектів, підтримує погляди Парменіда з Елеї, згідно з якими "все, що має реальне буття, – все, що реально є, – має бути вічним і незмінним; до того ж таке реальне буття не може бути розкрито з допомогою відчуттів" [23а, с. 6]. Закономірно й таке: "те, що залишається після анулювання відчуттів, є сфера абстракцій – незмінних і вічних істин, котрі доступні лише розуму..." [Там само]. Тому справжній науковець, на переконання А.В. Фурмана, не лише організовує певні комунікативні зв'язки між цими світами реального (матеріального) і дійсного (ідеального), буденно поєднує мислєдїяльність і чисте мислення, а ще й збагачує і творить світ ідеальних сутностей й у такий спосіб розвиває **всесвіт науки** з його могутніми засобами аналізу неявиких, невидимих і навіть

неможливих законів наскрізь утаємниченої безодні-реальності.

Стародавні люди вважали, що було п'ять віків, у які жили різні покоління: золотий, срібний, мідний, вік героїв та залізний. Ми живемо у залізному віці. На переконання нащадків, – це найгірша епоха, оскільки люди працюють без відпочинку, їх обсіли хвороби, турботи і горе, а у Всесвіті панує зло і насильство. Цей вік є залізним, тому що всі знаряддя праці, якими користуються люди, – залізні. Звідси найкращий – це золотий вік.

А ось сучасні вчені уявляють, що життя людей поділене на чотири етапи: початок, період розквіту, занепад і кінець. Зазначена кватерність наявна, мабуть, і в усіх сферах людської взаємодії, "бо для кожної справи є час..." [9, с. 745]. З цього приводу варто згадати знову слова із Біблії [Там само, с. 744].

На все свій час

На все свій час,
І година своя кожній справі під небом:
Час родитись і час помирати,
Час садити і час виривати посаджене,
Час вбивати і час лікувати,
Час руйнувати і час будувати,
Час плакати і час сміятись,
Час ридати і час танцювати,
Час розкидати каміння і час каміння
громадити...
Час мовчати і час говорити,
Час кохати і час ненавидіти,
Час війни й час миру!..

Відомо, що минуле, тобто те, що було чи відбулося, виправити неможливо, хіба що вдається відкорегувати у теперішньому його відбитку ті чи інші наслідки відповідно до вимог ситуації чи події. Зрозуміло, що "...кожен мудрий заднім числом, коли подія стає історією" (А.В. Фурман). Воднораз не варто сподіватися лише на майбутнє, тому що воно непередбачуване: "Користуйся днем (сьогоднішнім), – стверджує Горацій, – найменше довіряй майбутньому". "Теперішнє Августин Блаженний визначає як те, що *настало*, минуле як те, що *перестало*, майбутнє – як те, що *настане*" [цит. за 70, с. 41].

Приміром у молитві потрібно звертатися в *теперішньому часі* (тобто "тут і тепер"), а не в минулому чи майбутньому, оскільки імпульс посланий у минуле, повернеться "туди ж", а не у теперішнє. Загалом, коли живемо у минулому, то пришвидшуємо своє старіння. Те ж саме стосується майбутнього: відсилаючи туди імпульс, отримуємо допомогу там, скажімо, через кілька років, а не вже (Ю.В. Тар-

хов). Жити і звертатись до Бога із проханням треба *тут і тепер*, що й відповідає канонам гуманістичної психології.

Зауважимо цікавий момент: коли задіяна енергія турботи дітей про батьків, то позитивно “розставляється” вся енергетика *минулого* (відпрацьовуються негативні вчинки та ін.); водночас, якщо батьки турбуються про дітей, то формують щасливе *майбутнє* як для себе, так і для них. Тут мовиться про здорову турботу, але не йдеться про те, коли, до прикладу, мати живе винятково заради дітей. Адже це – вияв материнського егоїзму, бо спочатку віддається енергія життя їм, а пізніше з’являється прагнення, щоб діти віддавали свій час їй. У такому разі вона неусвідомлено виховує невільників чи заручників життєвих подій, адже насправді не дає істинної свободи дітям (Ю.В. Тархов).

Слушно зауважити, що у давньогрецькій міфології (*грец. – оповідь, переказ і вчення*) розповідається про Бога Кроноса, сина Бога Урана (Неба) і Богині Геї (Землі), який уособлює (персоніфікує) час. Адже Хронос у перекладі з давньогрецької й означає *час*. Етимологія імені Кронос невідома. Пізніше самі греки із-за співзвучності імен зіставили Кроноса з Хроносом.

У міфі (з грец. – оповідь, переказ; історично перша світоглядна форма відображення дійсності), мовиться про Кроноса, який, одружившись із Реєю (Богиня Рея – рай; Гомер писав про Рею як про Богиню, котра живе в “невимушеності і потоці часу”); Велика Мати Богів, котра була уособленням плодючості, материнства, достатку, яка народжувала невичерпні потоки води, молока і яка супроводжує людину від народження до смерті), став батьком багатьох Богів – Гери (цариця Богів), Аїда (Бог підземного царства мертвих), Деметри (Богиня полів і плодючості), Гестії (Богиня домашнього вогнища), Посейдона (Бог океанів і морів) і навіть Зевса (цар Богів і людей, Зевс-Громовержець). Коли мати Кроноса Богиня Гея повідомила йому, що він буде скинутий одним із дітей, то кожного з новонароджених батько Кронос проковтнув.

Дружина Рея, яка була вагітна Зевсом, бажаючи спасти останнє дитя, народила його в глибокій печері та заховала, а чоловіку дала проковтнути закутаний у пелюшки камінь.

Пізніше Кронос зрозумів, що був обманутий і став шукати сина Зевса по всій землі. Пророкування збулося, адже коли Зевс виріс, то розпочав війну із батьком. Після десятилітньої війни, син переміг та примусив його виблюнути усіх своїх сестер і братів.

Згідно з новішим варіантом міфу, Кронос був переселений на “острови блаженних”. Звідси в розумінні давніх греків “царство Кроноса” відповідало казковому “золотому віку”, і кажуть, що був тоді Рай на Землі.

За тих давніх часів, коли “владикою неба” був Кронос, за словами Гесіода, в міфології давніх греків збереглися дані, що тоді люди жили як боги “зі спокійною і ясною душею, не знали ні горя, ані тяжкої праці”. Замість слова “спокійна” душа варто вживати інше, наприклад, у *тиші* чи в *мирі душі*, оскільки етимологія цього слова вказує на те, що “бути спокійним – це перебувати з покійником” (Ю.В. Тархов).

Більше того, Ферекид Сіросський вважав, що не старіючий Бог Часу Хронос або Кронос породив із Ефіру та Хаосу три стихії – Огонь, Повітря, Воду і Гори (твердь). Із його сім’я, власне, й виникла Земля.

Коли Кронос проковтнув своїх дітей, то символічно це означає, на нашу думку, що час нас поглинає, адже ми живемо в ньому, а він – у нас. І до того ж Бог Часу не знищив своїх дітей, вони жили й залишалися жити, водночас отримуючи своєрідний колосальний досвід. А ось війна між батьком Кроносом і сином Зевсом символізує в нашому баченні зміну поколінь, епох та ін., але не війну в буквальному сенсі слова.

Після тематично дотичних розмірковувань знову звернемося до проблеми часу. Буденно відомо, якщо людина знаходиться у творчості, займається улюбленою справою, то її фізичний час лине вкрай швидко, (кажуть “немов промайнув”), а психологічний час у ній «розтягається» і зберігається, принаймні швидко не “витікає”, тому вона фактично живе довше» (Ю.В. Тархов). І відповідно, навпаки, у роботі під примусом час минає довго. Тоді хронотопи або кванти часу (за словами фізиків) “витікають” з людини і вона вкорочує собі життєву дистанцію. Тому свій час потрібно цінувати, любити, поважати, оцадливо до нього ставитися. Адже “*час – це жива субстанція*” (Ю.В. Тархов), яка є і в нас, й існує поза нами. Скажімо, вироблена звичка дотримуватись *режиму дня* – це один із аспектів поваги до нього.

Відомо, що “...високий ступінь творчої активності людина проявляє у момент найбільшого *дефіциту часу*, коли алгоритм творчої діяльності співпадає з біоритмами головного мозку (гіпотеза американських учених). Такий підхід підтверджує концепцію чилійського нейробіолога Ф. Варели про сприйняття творчою людиною зовнішнього світу та плину часу через кадри перебігу часу. В процесі прийняття рішення творча особа здатна “прокручувати” у свідомості когнітивні кадри, переживати у

скороченому вигляді та прискореному темпі усі події та часові миттєвості, які сприймалися раніше, не поділяючи їх” [цит. за 12, с. 54].

Фундатор інтегративної психології В.В. Козлов (початок ХХІ століття) експериментально обґрунтував, що у креативному процесі в особистості зникає “адекватне відчуття часу”, виникає “викривлення часових проміжків” у напрямку їх скорочення (*ущільнення чи зжимання* – курс. наш О.Ф.). Мовиться про те, що одна година, наприклад, промайнула як декілька хвилин, тобто сприйняття часу зникає й особа живе немов би в іншому часовому діапазоні [36].

Отож у творчості чи стані закоханості (“...доречно згадати крилату фразу російського класика О.С. Грибоєдова: “*Счастливые часы не наблюдают*” [цит. за 14, с. 115]), на нашу думку, *фізичний час лине швидко, або “виникає феномен викривлення часових проміжків у напрямку їх скорочення (година = декільком хвилинам) [36] чи відбувається його ущільнення, а психологічний, навпаки, зберігається, не “витікає” так швидко, “розтягується” немов гармошка*. Відповідно до цього в неулюбленій справі фізичний час минає довго і водночас ніби “тисне” на психологічний, котрий “витікає” чи умертвляється або руйнується, тобто хронотопи розпадаються.

Загалом “проблема пластичності часу, його здатності *“розтягуватись”* під тиском подій була драматично розкрита також Х. Борхесом у його новелі “Таємне диво”. Герой новели був засуджений фашистами до страти. І, переживаючи страх неминучого кінця, він намагається з’ясувати, що було головним у його житті. Такою головною подією виявилась п’єса “Вороги”, яку засуджений не закінчив. І тоді він звертається до господаря вічності – Бога, щоб той подарував йому рік творчого життя для закінчення п’єси. *І Бог перетворює мить до смертельного залпу на рік*” [43, с. 350].

Сьогодні молодь в буденній мові часто вживає таке словосполучення “убити час” (хоча має на увазі швидше його певним чином прожити чи зайняти). За таких висловлювань вони фактично “вбивають” його у собі та вкорочують тривалість власного життєреалізування. У цьому випадку кванти часу також витікають з людини, або змертвляються у ній.

Якщо людина постійно (й у всьому) не встигає та часто стверджує: “*немаю часу*” – це ознака того, що займається не тим, чим потрібно (скажімо, виконує неприйнятну ро-

боту або, приміром, щось не так чи не те вчиняє, тому потрібна корекція життєвих занять). Внаслідок цього змінюється її просторово-часовий континуум та “повертається” не на її користь. З цього приводу в народі стверджують: “*Вибилась з колії*”, “*Не йде в ногу з часом*” тощо.

Звісно, сьогодні більшість людей не встигає, адже час пришвидшився. Власне самі медики, виступаючи на наукових конференціях, наводять факти, що доба нині, *власне, для людини*, тобто психофізіологічно, становить приблизно 17 годин (хоча за годинником усе ж таки триває 24). Вони переконані, що час ущільнився. Але, коли говоримо про тотальне невстигання, то маємо на увазі і результат: робота постійно не виконується, або здійснюється неякісно (і її хтось переробляє). Тоді це також ознака того, що треба щось кардинально змінювати.

Хоча загалом, якщо людина має схильність запізнюватися, навіть незначно, трішки (не кажучи вже про запізнення як норму), то вона буквально краде час в інших, тобто тих, до кого вчасно не з’являється. Але при цьому зазнає збитків і сама. Це означає те, що, приміром, зароблені нею кошти не будуть “триматись” її чи її сім’ї, або ж витрачатимуться на непотріб.

Утім є два полярних погляди на пізнання природи часу. Перший – суто науковий – свідчить про те, що його вивчають, над ним експериментують, аналізують його окремі одиниці, кванти, інтервали тощо. Інший, навпаки, близький до езотеричного, “стоїть” на тому, що вивчати час нашому поколінню *не можна*, він не підвладний нам й, окрім того, *це небезпечно для здоров’я і тривалості життя людини*. На підтвердження цього другого погляду існують незаперечні факти: співробітники науково-дослідних лабораторій у Москві, котрі професійно займалися вивченням часу одні за одним, майже масово, відходили у вічність або через погане здоров’я, або ж потрапляли в аварії та ін.

Примітно, що існує часова організація психіки, яка постає у вигляді *безпосередньо* (власний біологічний “годинник” індивіда) й *опосередковано* (суб’єктивно, тобто тоді, коли особа активно задіяна у сприйняття і психодуховне конструювання подій, а відтак їх оцінює та рефлексує у ракурсі часового відтинку або часових уявлень про них) *пережитого часу*, котрі розмежував П. Фресс. Їх

слушно поіменувати *інваріантами пережитого часу*. Адже саме слово “інваріант” означає те, “що не змінюється; інваріантний – це незмінний за певних перетворень; інваріантність – незмінність, постійність при перетвореннях, при переході до нових умов” [55, с. 259–260].

Натомість, відповідно до вимог методологічного принципу об’єктивності, “уявлення про час як про об’єкт аналізується здебільшого фізичними науками, тоді як суб’єктивний (той, який переживається) час вивчається у психології” [99, с. 15]. Фізики дійшли висновку, що час – це ключ до розуміння природи людини [61, с. 252]. “Але цей ключ знаходиться не у фізичному світі, а в особі. Якщо час і є об’єкт, то... він міститься в людській природі” [99, с. 18].

Зазначимо, що час у психології обґрунтовували чи продовжують досліджувати такі вчені, як Є.І. Головаха і А.А. Кронік, Д.Г. Елькін, В.П. Зінченко, І.П. Павлов, В.В. Плохих, О.В. Полунін, П. Жане, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн, Т.М. Титаренко, П. Фресс, Б.Й. Цуканов, А. Уінфрі та ін.

Однак “щодо безпосередньо психології, то одним із піонерів у вивченні часу є П’єр Жане. Він перший спробував розглядати особистість у реальному часовому плині, зіставляючи вікові фази і біографічні ступені її життєвого шляху. Передусім цінною для сучасної психології є спроба Жане здійснити синтез біологічного, психологічного й історичного (інваріантів – курс. в дужках наш – О. Ф.) часу у єдиній системі координат” [цит. за 70, с. 45]. А ось “відчуті якісно різні темпи соціального часу можна й не виїжджаючи далеко з країни. Досить лише порівняти плин часу у столиці і в маленькому периферійному населеному пункті” [70, с. 51]. Зрозуміло, у великому місті він лине швидко, а в маленькому, навпаки, повільно, оскільки там набагато менша його темпоритміка.

Людина водночас живе у різних інваріантах часу: історичному, соціальному, біологічному та інших. “У психологічному часі здійснюється своєрідний складний синтез біологічного й соціального часових потоків, у яких розгортається людське життя... і може бути зорієнтований як у майбутнє, так і в минуле. Зміст психологічного часу пов’язаний з наповнюваністю життя значущими подіями, яскравими переживаннями” [70, с. 53, 56]. Фактично – це і є опосередкований час.

У кожного з нас на різних етапах життя виникають проблеми. Щоб їх ефективніше долати психологи радять навчитися змінювати темпоритміку часу. Для цього слід уявно подивитися спочатку, немов би вперше, на себе у цій проблемі із стороннього погляду, а потім, власне, на саму проблему так само. Це уможливить перехід із проблемного часу в інший – врівноважений, у котрому варто затриматися на декілька секунд (дивлячись на себе і проблему з боку). У такий спосіб наш психологічний час насититься новими (уже більш-менш поміркованими) переживаннями, думками, а, можливо, й установками.

До того ж неперервна “...подієвість психічного життя характеризується тривалістю, послідовністю і ритмоструктурністю. Метрика і топологія часу, котрий переживається особою, відстежується в будь-якому акті її життєвості. Незаперечно одне: час – фундаментальна складова усієї відображувально-поведінкової взаємодії людини із навколишнім світом. До прикладу, отримані відомими вченими факти дають підстави констатувати, що реально існує часова організація психіки, яка охоплює діапазон від відчуттів до особистості” [цит. за 99, с. 19; 1; 2; 15; 74]. «Час розглядається як “тканина реальності”, що має стосунок передусім до психічного життя людини, утворюючи його сутнісний матеріал» [70, с. 43].

Утім “із накопичених психологічною наукою фактів відомо, що психіка людини існує у переживаному часі й усі психічні процеси містять у собі її метричні (тривалість [99, с. 189]) і топологічні (послідовність [99, с. 189]) властивості. Суб’єктивно переживаний час лине. Про його плин людина дізнається із власного досвіду. Час розпадається на *збігле минуле, пережите теперішнє і очікуване майбутнє*” [99, с. 5].

Отримані у дослідженнях Б.Й. Цуканова дані, дають змогу “стверджувати про наявність єдиної часової організації людини, від вроджених біологічних циклів до утвореного суб’єктивного ставлення до часу, котрий актуалізований пережиттям” [99, с. 6] та різним досвідом.

Вище зазначалось, що П. Фресс у своїх дослідженнях [74] розмежував безпосередньо і опосередковано переживаний час. Його погляд на проблему підтримали Д.Г. Елькін [105], С.Л. Рубінштейн [66], Б.Й. Цуканов [98; 99] та ін. *Безпосередній час* “закладений у меха-

нізмі власного (біологічного) годинника, хід якого визначає всі внутрішні зміни в організмі людини” [99, с. 24]. Цей годинник уроджений і залежить від регуляції центральної нервової системи [71], яка є “найважливішим часовим пристроєм” [99]. “Біологічний годинник людини налаштований більше на Місяць, аніж на Сонце, і тому під час зміни фаз Місяця зростає емоційна напруженість, тривожність, агресивність, посилюється неспання. Селено-медицина, яка вивчає ці проблеми, відкрила місячно-синодичний ритм випадків смерті. Больова чутливість у другій половині дня у півтора рази нижча, ніж у першій. Алергікам корисно знати, що їхня реакція на алергени також залежить від часу доби: вони набагато сильніше реагують на шкідливі для них фактори пізно ввечері, ніж у полудень.

Головний біологічний годинник людини міститься у мозку й безпосередньо пов’язаний з епіфізом та очима. Для епіфіза день у приміщенні рівносильний ночі, кімнатне або електричне світло сутнісно не є світлом. Для нього існує тільки реальне денне світло поза кімнатами, будинками, стінами. Виявляється, що регулярне перебування людини на свіжому повітрі в денний час може стати профілактикою депресивних станів, а деякі депресії навіть лікуються сонячним світлом” [70, с. 49].

Усім відомо, що переведення стрілок годинника двічі на рік “стосується зміни *індивідуального біоритму людини* і саме у цьому контексті пов’язане із питаннями адаптації, дезадаптації, частково стресу, дистресу, апатії, фрустрації та інших негативних психоемоційних станів” [14, с. 114]. І далі: “Небезпека полягає у тому, що переведення стрілок збігається у часі з *сезонними депресіями*, але аж ніяк не спричиняє їх. Це – об’єктивний чинник, пов’язаний із *зменшенням світлового дня*. Саме восени і взимку інтенсивність сонячного освітлення значно знижується і зумовлює вироблення організмом меншого обсягу медіатору *серотоніну*, від котрого значним чином й залежить хороший настрій особи. Тому для покращення самопочуття людям слід ходити на прогулянку кожного сонячного дня осені чи зими. Тоді певні незручності, пов’язані із переведенням стрілок, повно компенсуються продовженням тривалості світлового дня.

Більше впливають на самопочуття пересічних громадян супровідні організаційно-побутові чинники переведення годинника (забування

перевести стрілки, невчасне прокидання, поспішання, запізнення і т. ін.), що природно супроводжується неприємними емоціями. Тому можна рекомендувати чиновникам на загальнодержавному рівні здійснювати переведення годинників на літній чи зимовий час винятково на передодні вихідних днів, що понижуватиме стресогенність і полегшуватиме процес адаптації громадян до цієї події” [14, с. 115].

Вочевидь природу *суб’єктивно (опосередковано) переживаного часу* не можна зрозуміти також і поза самим індивідом. Тому дослідники суб’єктивного часу доходять висновку, що і він пов’язаний із часом у психіці людини та виникає у нашій свідомості передусім через різноманітні події.

Д.Г. Елькін умовно поділив людей, котрих експериментально досліджував, на два типи: для яких час лине повільно і швидко. Його ученя – Б.Й. Цуканов експериментально довів гіпотезу, що кожному індивіду притаманна *особиста одиниця часу* – “ τ (тау)-тип”, котра не змінюється протягом усього її життя і створив на цьому підґрунті цілісну *концепцію психологічного часу*. Він визначив індивідуальні межі значень особистої одиниці часу в людській популяції: $0,7 \text{ с} \leq \tau \leq 1,1 \text{ с}$. Вона (одиниця часу) походить з механізму “біологічного годинника” [99].

Учений взяв за основу відомі типи темпераменту за Гіппократом (холерик, сангвінік, меланхолік, флегматик) і розподілив їх у такій послідовності: холероїдний – сангвіноїдний – рівноважний – меланхолоїдний – флегматоїдний (**табл. 1**). Третій тип людей, на думку Б.Й. Цуканова, залежно від ситуації та внутрішніх умов, здатний актуалізувати та виявити у собі усі типи темпераменту. До рівноважного, за словами ученого, приміром, належали Ленін, Сталін, Жуков та інші видатні особи; а ось найбільше здійснених героїчних вчинків було виявлено серед меланхолоїдного типу. Також за його дослідженнями найчисленнішим, від загальної маси народонаселення, є сангвіноїдний тип – 44%, на другому місці перебуває меланхолоїдний – 29%, на третьому – холероїдний – 14%, на четвертому – флегматоїдний – 9%, а на п’ятому – рівноважний – 4%. Так діє, згідно з цим розподілом, “психогенетичний закон” відтворення нащадків у сім’ї через механізм заповнення усіх типів. “Згадаємо, що термін “сім’я” можна трактувати і як “сім Я”, з яких два

Таблиця 1

Різнопараметрична характеристика типів темпераменту

1. Типи темпераменту за Гіппократом	2. Психологічні типи за К. Юнгом	3. Типи темпераменту за Г. Айзенком	4. Типи сприйняття індивідуального часу за Б. Цукановим	5. Показники інтернальності/екстернальності за Дж. Роттером (у стенах) [12, с. 55]	6. Рівень суб'єктивного контролю [12 с. 55]	7. Розподіл індивідів за «Т-типом» (згідно з теорією Б.Й. Цуканова) на групи, які:
Холерик	Екстраверти	Нестабільний екстраверт	Холероїд $t = 0,7$ с	3–4	Низький	Діють поспішно ($0,7c \leq T \leq 0,94$) – 80% від усієї популяції
Сангвінік		Стабільний екстраверт	Сангвіноїд $t = 0,8$ с	6–8	Високий	
Рівноважний $t = 0,9$ с						
Меланхолік	Інтроверти	Нестабільний інтроверт	Меланголоїд $t = 1,0$ с	4–5	Середній	Діють точно ($0,95 \leq T \leq 1,0$) – 12%
Флегматик		Стабільний інтроверт	Флегматоїд $t = 1,1$ с	5–7	Високий	Діють повільно ($T > 1,0c$) – 8%

“Я” – це батьки, а п’ять “Я” – нащадки, які заповнюють усі п’ять типологічних груп і роблять таку повноцінну сім’ю унікальною популяційною одиницею, яка здатна адекватно, різноманітно реагувати на часові виклики навколишнього середовища. Тому повноцінні сім’ї тяжіють саме до зазначеного у її назві кількісного складу” [64, с. 47]. Визначення одиниці часу дало змогу ученому розподілити людей за “ τ -типами” на три нерівноцінні групи (див. табл. 1, пункт 7).

Відомий дослідник “висунув припущення, що “поспішні”, “точні” і “повільні” індивіди існують за різних часових умов, тому в них повинні мати місце істотні розбіжності в оцінці суб’єктивної швидкості перебігу часу, який переживається” [99, с. 112]. “У результаті було з’ясовано, що психологічна відносність перебігу часу може бути описана так. У групі межево “поспішних” суб’єктів (холероїдна група) час “летить”, у групі “поспішних” (сангвіноїдна група) – “біжить”, у групі дещо “поспішних” (поблизу “зрівноваженого” типу) – “рухається”. Водночас у групі “непоспішних” осіб (меланголоїдна група) час “стоїть, не рухається з місця”, а у групі “повільних”

суб’єктів (флегматоїдна група) він “рухається повільними кроками” [99, с. 117].

Б.Й. Цуканов підсумував це так: “швидкість перебігу часу, котрий переживається (V), зворотно пропорційна індивідуальній величині “дійсного теперішнього”, тобто “ τ -типу”: $V \sim 1 : \tau$. Підставляючи у цю формулу реальні значення “ τ -типу”, можна отримати орієнтовні коефіцієнти суб’єктивної оцінки швидкості перебігу часу. Так, межево “поспішні” суб’єкти, у яких час “летить”, мають коефіцієнт, що дорівнює 1,4–1,3, “точні” – 1, а повільні – менше одиниці. Тобто “ліворуч від суб’єктів, які живуть у “нерухомому” часі, знаходяться суб’єкти з прискореним перебігом часу, а праворуч – з його уповільненим перебігом” [99, с. 119]. “В одній і тій же ситуації представники крайніх типів темпераменту по-різному оцінюють перебіг подій у часі, їх оцінки можуть відрізнятись у 1,5–2 рази, що слід враховувати при організації різних, особливо швидкоплинних, видів діяльності людини” [64, с. 44].

Дуже важливими і новими для експериментальної психології треба визнати дані Б.Й. Цуканова щодо особливостей переживання індиві-

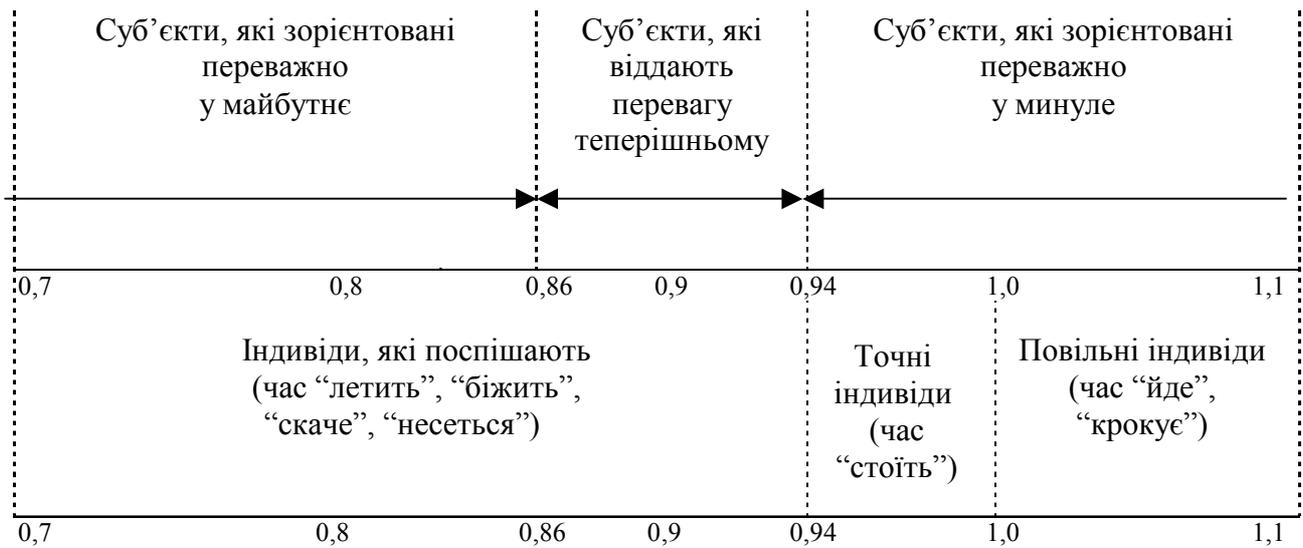

Рис. 2.
Схема ставлень індивідів до часу (за теорією Бориса Цуканова)

дами з різними "τ-типами" часової спрямованості у тріаді "минуле-теперішнє-майбутнє". Для визначення індивідуальних розбіжностей у часовій ретро- та перспективі обстежуваним, після заміру їх "τ-типів", задавалися наступні запитання: "Яке значення у Вашому житті має минуле, теперішнє і майбутнє? Яке з цих часових вимірів Вас приваблює і чому?" Пропонувалося давати відповіді у вільній формі, починаючи з найбільш значущого часу [99, с. 121–125].

Дослідником були отримані вражаючі дані, які свідчать про те, що у "різних τ-типів" неоднакове суб'єктивне ставлення до минулого, теперішнього й майбутнього... Судячи з відповідей, у діапазоні $0,7 \text{ сек} \leq \tau \leq 0,86 \text{ сек}$ знаходяться суб'єкти із чіткою орієнтацією у майбутнє. В діапазоні $0,86 \text{ сек} \leq \tau \leq 0,94 \text{ сек}$ для суб'єктів найбільш значущим є теперішнє. Суб'єкти, котрі віддають перевагу минулому, перебувають у діапазоні $0,94 \text{ сек} \leq \tau \leq 1,11 \text{ сек}$ [99, с. 125–126].

Отже, належність до того чи іншого "τ-типу" розподіляє всіх суб'єктів на три групи з різними орієнтаціями у часовій ретроспективі і перспективі. Відповідно до цього "...реалізовані, актуальні та потенційні зв'язки... набувають у суб'єктів з різною часовою орієнтацією різної значущості, що... приречує одних "жити у минулому", других ... орієнтуватися на теперішнє, а третіх – "жити у майбутньому" [99, с. 129].

Визначення Б.Й. Цукановим часових особливостей індивідів із власною швидкістю пере-

бігу часу та власною часовою перспективою (ретроспективою) дало змогу йому говорити про наявність у кожній типологічній групі свого узагальненого часового профілю особистості. Він наводить п'ять таких профілів для кожної з п'яти "τ-типологічних" груп – холероїдів, сангвіноїдів, врівноважених, меланхоїдів, флегматоїдів. Подамо докладну характеристику цих профілів [99, с. 130–131].

Представники холероїдної групи є межево "поспішними", вони живуть у постійному суб'єктивному дефіциті часу. Час здається їм таким, що "летить", і за ним треба намагатися встигнути. Вони спрямовані у майбутнє, скоріше прагнуть досягнути поставленої мети. Як стверджує Б.Й. Цуканов, І.П. Павлов слушно називав їх "нестримним" типом (рис. 2).

Індивіди сангвіноїдної групи "поспішні", також живуть у суб'єктивному дефіциті часу. Для них час "біжить" і тому вони бояться "не встигнути". Майбутнє є бажаним для них, цікавим, його хочеться швидше наблизити, побачити. І.П. Павлов характеризував їх як "живий" тип. Для представників "врівноваженого" типу час "плине не дуже швидко", тому у житті його "майже вистачає". Вони не мають орієнтації у майбутнє або минуле, тому віддають перевагу життю у теперішньому ("тут і тепер"). Індивіди меланхоїдної групи не відчувають суб'єктивного дефіциту часу, час для них "стоїть", вони начебто загальмовані та знерушені у ньому, зорієнтовані у минуле. Тому І.П. Павлов слушно назвав їх "гальмів-

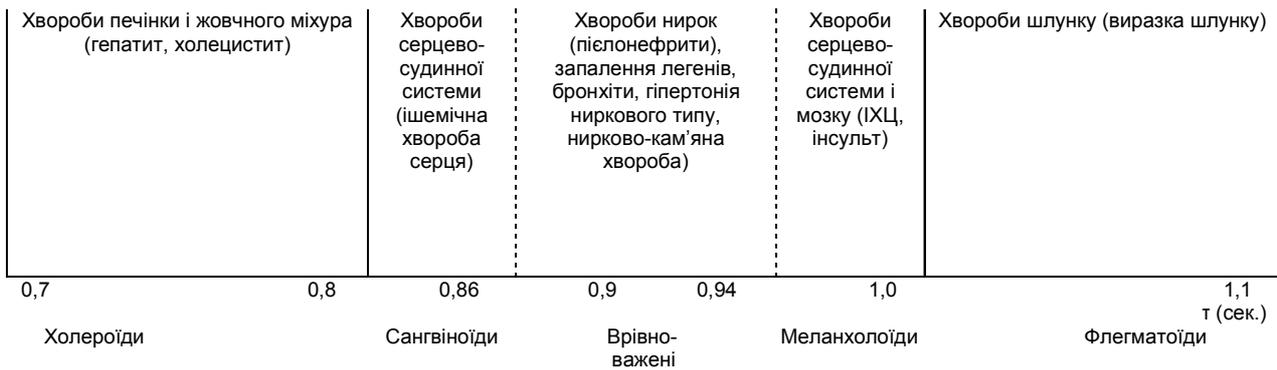

Рис. 3.

Схема типологічних груп і відповідних їм домінуючих хвороб у суцільному спектрі “ τ -типів” (за теорією Бориса Цуканова [99, с. 94])

ним” типом. Представники флегматоїдної групи не відчувають суб’єктивного дефіциту часу, вони мають “надлишок часу”, адже він плине “повільно і рівномірно”; вони прив’язані до минулого. І.П. Павлов точно назвав їх “спокійним” типом [99, с. 130, 131].

Водночас дослідник не погоджується з тими, хто намагається покласти особливості переживання часу в основу типології особистості [64, с. 45]. Адже “ці особливості, котрі видаються за часові властивості особистості, пов’язані із природженим механізмом власного годинника індивіда. Безперечно, останній є носієм людської особистості..., і в онтогенезі в особистості складається певне ставлення до часу, який переживається і хід якого забезпечує механізм індивідуального годинника. Але в онтогенезі час, як підкреслював Фресс., стає для особистості своєрідним “об’єктом” з певною цінністю. Час можна “витрачати”, “дарувати”, “віддавати”, “берегти”, “розтринькувати”, “марнувати” тощо... Особистість вибудовує своє ставлення до часу в історичному і навіть космічному масштабах, долучаючи до нього і час життя свого носія – індивіда. Тому між профілем індивідуально зумовленого ставлення до часу, котрий переживається, і часом особистості немає лінійного зв’язку.

Окремі дослідники психологічного часу особистості спрямовують свої зусилля на те, щоб допомогти особистості “оволодіти часом життя, ... змінити перебіг суб’єктивного часу, стискаючи його і розтягуючи, прискорюючи і затримуючи його”, навчити особистість “керувати власним часом для найбільш повної творчої самореалізації... Розв’язання такого зав-

дання можливе за однієї неодмінної умови: треба виходити з індивідуальних особливостей актуального перебігу часу, з особливостей, які зумовлені ходом власного годинника індивіда, а не ігнорувати його закони. Щоб володіти часом, треба, за влучним виразом Фресса, досягти “мудрості старих” і прийняти час таким, яким він даний кожному із нас – із його тривалостями, нестачами і ненадійністю... Час не можна стиснути поспішністю чи розтягнути очікуванням, оскільки швидкість його ходу в кожного індивіда відносна. Істинна здатність керувати часом відкривається особистості лише тоді, коли вона набуває вміння пристосовувати свою діяльність так, щоб не попадати ані в ситуацію примусового поспіху, ані в ситуацію примусового очікування. У цьому і полягає справжнє мистецтво володіння часом, яке можна виховувати у кожній особистості і довести до досконалості на основі знання про особливості ходу власного годинника” [99, с. 131–133].

У цьому ж контексті досліджень Б.Й. Цуканов наводить схему (рис. 3) локалізації домінуючих хвороб у суцільному спектрі “ τ -типів” [99, с. 94]. Вона в цілому відповідає тому, як Гіппократ пояснював походження хвороб у представників чотирьох типів темпераменту – переважанням однієї з чотирьох рідин в організмі. Проте належність індивіда до певного типу темпераменту з притаманними йому домінуючими хворобами не означає фатальної приреченості на захворювання цією хворобою. Тип темпераменту свідчить лише про те, “що в організмі даного індивіда є система, в якій у певний період життя може початися розвиток захворювання”. Це перевідкриття Б.Й. Цука-

новим внутрішньоіндивідуальних чинників появи патогенних процесів дає змогу психологам по-новому осмислити механізми детермінації психосоматичних захворювань. Зрозуміло, що завдяки цьому вперше з'явилася можливість точно визначити групи ризику виникнення тих чи тих захворювань у представників певних типологічних груп [65].

Відомо, що особи *екстравертного* (див. табл. 1, пункт 2) типу схильні до швидких, навіть ризикованих та динамічних дій, а *інтровертного* – до обдуманих, ретельних, інколи й скрупульозних, дій чи вчинків та ін.

Водночас О.І. Воронов, вивчаючи психологічні аспекти фактору часу при прийнятті керівних рішень у сфері публічного управління дослідив, що "...високий рівень суб'єктивного контролю та інтернальні характеристики мають представники флегматоїдної та сангвіноїдної груп, середній рівень суб'єктивного контролю – меланхоїдної групи та низький – холероїдної (від 10 до 5 стенів – інтернальний тип, від 5 до 1 – екстернальний). Обидві останні групи відносяться до екстернального типу" [12, с. 55; див. табл. 1. пункт 5 і 6].

Далі у процесі дослідження ученим "для визначення психологічного впливу фактору часу на результативність прийняття управлінського рішення була сформована експертна група, яка за 5-бальною шкалою оцінювала виконання слухачами спеціального "кейсу" за часом та прогнозною результативністю сформульованих рішень. Встановлено, що найбільшу результативність показали флегматоїдна та сангвіноїдна групи, але при цьому 72% представників флегматоїдної групи збільшили час виконання завдання. Найменш здібною діяти в умовах обмеженого часу виявилась холероїдна група, у представників якої *суб'єктивне сприйняття часу дуже випереджає реальний час*. У процесі прийняття рішення представники групи відчувають гострий дефіцит часу, та процеси збудження переважають у них над процесами гальмування. Представники меланхоїдної групи характеризуються більш вираженими процесами гальмування, ніж збудження, та при прийнятті рішень відчувають значний стан тривожності" [12, с. 55].

Отже, на думку О.І. Воронова, найоптимальніший підхід до формування та прийняття рішень (хоча з відмінними часовими інтервалами) виявляють флегматоїдна та сангвіноїдна групи. Водночас представники меланхоїдної групи за *створення сприятливих умов діяльності* здатні приймати нормативні рішення.

3. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ

Значуще й те, що простір та час – *це узагальнені категорії впливу* (Г.О. Ковальов), з допомогою яких є можливість пояснити його природу та висвітлити сутність. Відтак, з одного боку, у просторі та часі виникає або здійснюється вплив, з другого – в кожному дійстві впливу наявний свій *просторово-часовий континуум*. Крім того, простір і час як провідні категорії впливу характеризують цей вплив як явище.

Стверджується, що "вносок психології в суспільну практику при розв'язанні проблеми активізації людського чинника був би відчутніший, якби вдалося узагальнити та класифікувати традиційно використані в різних сферах практики способи і прийоми впливу на поведінку людей. Тим самим був би закладений фундамент для конкретизації рекомендацій щодо їх застосування" [27, с. 12].

Відповідно до *загальнометодологічного* погляду на природу психологічного впливу є підстави констатувати, що ця проблема відіграє роль "стрижневої, "результативної" у психології й обґрунтовується як системоутворювальна категорія, що окреслює цільову перспективу (пошуки законів управління психічними явищами), прикладний потенціал і світоглядний підхід сучасної науки, пов'язаний із дієвістю відкритих закономірностей для вдосконалення соціальної практики" [34, с. 41]. Важливо зауважити, що саме *категорія психологічного впливу* становить головне *поняття* прикладної методології, що досі відсутня у вітчизняній науці [68, с. 279]. Адже функція останньої – поєднати теоретичну і практичну гілки психології, тобто науковий підхід і безпосередню життєактивність, тотальну вітальність задля її доречного керівництва. Фундаментальне обґрунтування проблеми впливу визначить "логіку розгортання, розвитку та основне "надзавдання" соціальної психології як науково-практичної дисципліни, вкаже на найпроблемніші вузли дотику психологічної науки, суспільної практики і соціального замовлення" [68].

В історії людства існує безліч ситуацій, у яких одна людина впливає на поведінку, діяльність, вчинки, стани, думки, почуття, волю, мислення іншої. У реальному житті зміст і форма такого впливу надзвичайно різноманітні, оскільки можуть охоплювати не лише особу, а й групу, організацію чи соціум

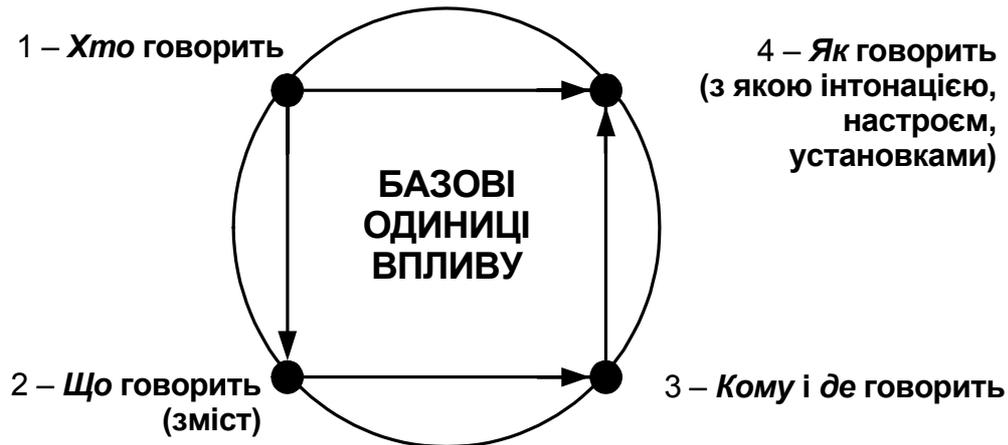

Рис. 4.
 “Формула” успіху впливу, за С. Аристотелем
 (з авторським доповненням третьої (частково) і четвертої одиниці)

[18]. Відомо, що основним засобом впливу є вербальна і невербальна комунікація між співбесідниками. Іншими словами, у цьому процесі вагомим значення набуває феномен спілкування у четвертинній основі: комунікативного, інтерактивного, перцептивного та спонтанно-інтуїтивного аспектів.

Загалом у процесі спілкування важливо просіювати усе через “три сита” Сократа. Наведемо відомий діалог філософа.

Один знайомий чоловік запитав Сократа:

– Знаєш, що мені сказав про тебе твій друг?

– Почекай, – зупинив його Сократ, – перш ніж ти збираєшся щось сказати, просій це через три сита.

– Три сита?

– Так. Перш ніж що-небудь говорити, потрібно тричі просіяти. Спочатку через сито *правди*. Ти впевнений, що це правда, що сказав про мене твій друг?

– Ні, я просто чув це.

– Значить, ти не знаєш достовірно, це правда чи ні. Тоді просій через друге сито – сито *доброти*. Ти хочеш сказати щось хороше про мене, що сказав твій друг?

– Ні, навпаки.

– Отже, – продовжував Сократ, – ти збираєшся сказати щось погане, але навіть не впевнений у тому, що це правда.

– Спробуй третє сито – сито *користі*.

– Чи так вже необхідно мені почути те, що ти хочеш розповісти, що сказав про мене твій друг?

– Ні, в цьому немає потреби.

– Отже, – уклав Сократ, – у тому, що ти хочеш сказати, немає *ані правди, ані доброти, ані користі*. Навіщо тоді говорити?

Окрім того, Сократ говорив і дуже влучні слова: “Заговори, щоб я тебе побачив, і помовчи, щоб я тебе почув”, котрі розкривають те, у якому психодуховному світі живе людина. Адже “слово, яке ти зумів утримати

в собі, – раб твоїй, а слово, що вирвалося у тебе, – володар твоїй” (Ш. Гафіс).

Зауважимо, що у відомій книзі Аристотеля “Риторика” [4] (написана приблизно в 350 р. до н. е.) обґрунтовується мистецтво психологічного впливу на інших людей. У ній наявні основні *принципи соціального впливу* і переконання, що актуальні й донині. З погляду Аристотеля, успіх впливу залежить від того, *хто говорить, що говорить і кому говорять*. До цієї формули успіху відомого філософа додамо такі одиниці: *де говорить та як говорить* (тобто в якому просторі та часі, у якій ситуаційній прив’язці, з якою інтонацією та ін.). Відобразимо сказане у мислесхемі (рис. 4) (базовий засіб методологування в концепції А.В. Фурмана).

Ця формула успіху знаходить відображення у притчі (“оповідний літературний твір алегорично (переносно)-повчального характеру, за змістом близький до байки; пригода; подія” [10, с. 1137]) “Сон”:

Один східний правитель побачив страшний сон, в якому він втратив один за одним усі свої зуби. У сильному хвилюванні він закликав до себе розтлумачувача снів, який би міг йому пояснити, що це значить. Той вислухав його і сказав: “Правителю, я повинен повідомити тобі сумку звістку: ти втратиш один за одним усіх своїх близьких”. Ці слова викликали гнів у правителя. Він звелів кинути нещасного до в’язниці і наказав закликати іншого, котрий, вислухавши сон, сказав: “Правителю, я щасливий повідомити тобі радісну звістку: ти переживеш усіх своїх родичів”. Правитель зрадів і щедро нагородив його за таке передрікання.

Слуги здивувалися, адже йому було сказано те саме, що й бідним попередником: “Так чому ж він був

покараний, а ти – нагороджений?” – запитали вони його. На що отримали відповідь: “Ми обидва однаково витлумачили сон. Але все залежить не від того, **Що** сказати, а **Як** сказати”.

У зв’язку з цим додамо слова Цицерона, який був переконаний, що “найбільша цінність оратора (або співрозмовника – курс. в дужках наш. – О. Ф.) – це не тільки сказати те, що потрібно, але і не сказати того, чого не потрібно”. Іншими словами, “не завжди говори те, що знаєш, але знай завжди, що говориш” (Клавдій), оскільки “слова – це теж вчинки” (А. Франс).

Після невеличкого філософського відступу перейдемо далі до теми нашого дослідження. На початку зазначалося, що *соціально-психологічний простір* – один із базових параметрів ОК. Проаналізувавши цю фундаментальну ідею відомого українського ученого В.П. Казміренка, який створив теорію організаційного клімату, та підхід російського дослідника Г.О. Ковальова, що простір та час – це категорії впливу, ми зреалізували їх та доповнили у такій теоретичній конфігурації: *соціально-психологічний вплив у вітакультурному просторі-часі та його класи постають першим параметром інноваційно-психологічного клімату* [20; 96; 97].

Загалом *категорія впливу* вказує на безпосередній зв’язок між запитом і вимогами соціальної практики й подальшим становленням психологічної науки в контексті розвитку технік, алгоритмів, методів, механізмів управління психічними станами. Г.О. Ковальов стверджує, що в життєвому контексті *впливати* – означає справляти спрямований тиск на щось, наприклад, суб’єкта на об’єкт, щоб змінити стан останнього. Таке розуміння суті цього явища вельми розповсюджене на буденному рівні розуміння аналізованого предмета осмислення. Під *впливом* відомий російський учений розуміє процес, що виникає на різних рівнях існування матеріальних явищ та їх окремих властивостей (фізичних, хімічних, біологічних, енергетичних, інформаційних тощо), реалізується під час взаємодії двох чи більше рівновпорядкованих систем і результативно забезпечує зміну в структурі (просторово-часових характеристиках) чи стані хоча б однієї із цих систем [35, с. 4–5].

Дослідник під час обґрунтування проблеми впливу виокремлює стратегії, парадигми та його класи. Він переконаний, що *реактивний* або *об’єктний парадигми впливу* (психіка і

людина розглядаються пасивними об’єктами впливу зовнішніх умов як їхній продукт) відповідає *імперативна стратегія психологічного впливу* (спрямована на контроль поведінки та установок людини); *акціональний або суб’єктний парадигми* (суб’єкт здійснює перетворювальний вплив лише на психологічну інформацію, що надходить до нього та ін., обґрунтована у західній когнітивній психології) – *маніпулятивна стратегія*, а *діалогічний* (або суб’єкт-суб’єктний, яка спрямована на розкриття внутрішньої свободи та ін.; тут особистість – продукт і результат спілкування з подібними особами, є інтерсуб’єктивним утворенням тощо) – *розвивальна стратегія* впливу (де основна умова реалізації – діалог).

Сучасну наукову розробку *суб’єкт-суб’єктний підхід* отримав у дослідженнях О.О. Бодальова, Б.Ф. Ломова, О.М. Матюшкіна, Г.О. Балла, Г.О. Ковальова та інших, а також в науковців-гуманітаріїв – С.С. Аверінцева, В.В. Іванова, Ю.І. Лотмана, Б.С. Біблера, Г.Я. Буша.

Саме за діалогічного підходу по-іншому формулюється проблема психологічного впливу, центральною ланкою якої є дослідження розвивальної стратегії в організації суб’єкт-суб’єктної взаємодії. Соціальна першоумова її реалізації – діалог, а визначальні нормативи і принципи його здійснення – емоційна й особистісна відкритість партнерів-комунікантів, психологічний настрій на актуальний стан один одного, щирість, довір’я і безпосередність у вияві почуттів та душевних станів.

Отже, на нашу думку, в конструктивно зорієнтованій *комунікативній ситуації* дві особистості утворюють певний спільний розвитковий простір, який має конкретну часову протяжність і створює картину єдиної емоційної зустрічі-події у взаємостосунках. Тому впливу як такого у процесі реалізації розвивальної стратегії не існує; він поступається місцем *психологічній єдності суб’єктів*, у котрій розгортається творче взаємозбагачення різних ментальних досвідів й виникають передумови для самовпливів і саморозвитку. Діалог, адекватно відтворюючи суб’єкт-суб’єктну природу самої людини, найбільше придатний для організації продуктивних розвивальних контактів між особистостями різного віку, тієї чи іншої статі, самотнього психологічного соціовиявлення, окультурення внутрішнього світу загалом.

Для обґрунтування першого параметра ІПК – соціально-психологічного впливу, що функ-

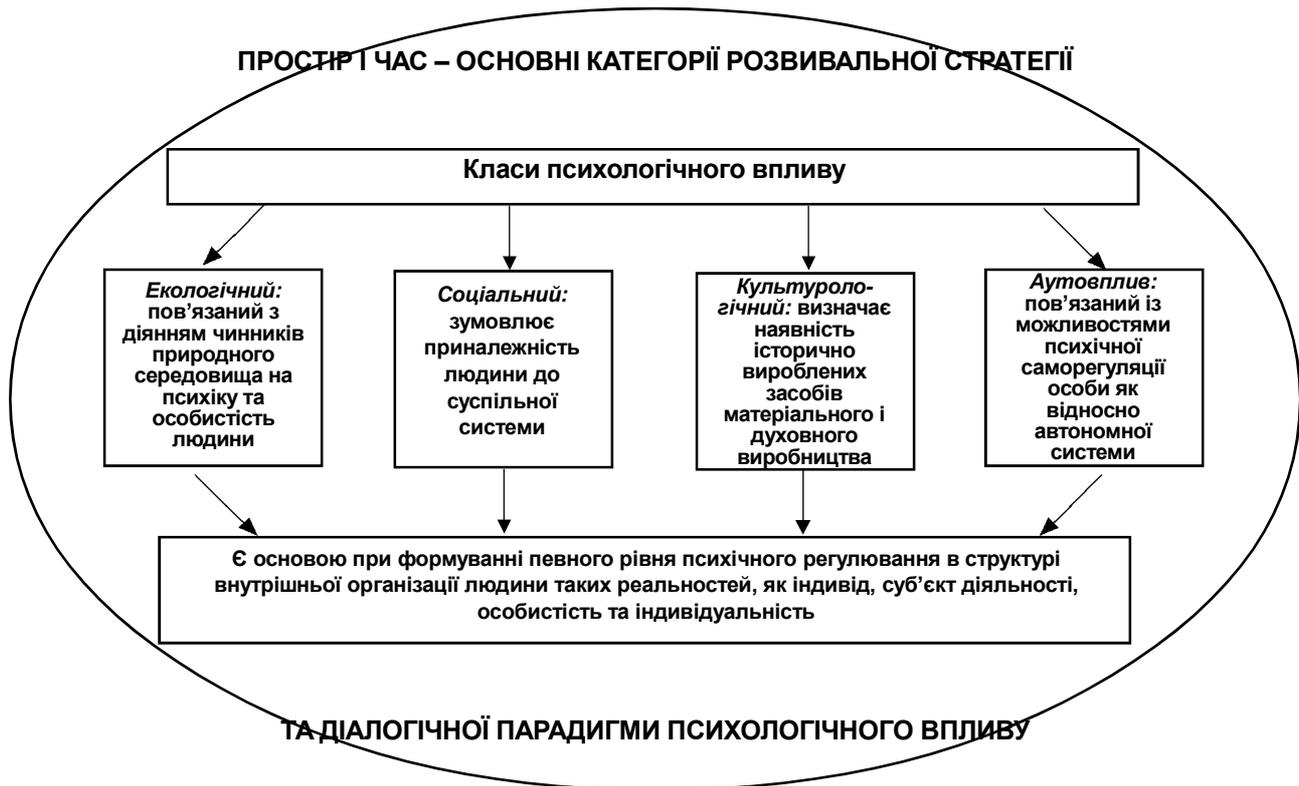

Рис. 5.

Класи психологічного впливу та їх значення (за Г.О. Ковальовим)

ціонує у просторі-часі та його класів – зреалізовано *вітакультурну парадигму та модульно-розвивальну стратегію* (див. детально §6) і застосовано системно-мислє-діяльнісний підхід Г.П. Щедровицького.

Водночас у процесі дослідження стратегій і парадигм психологічного впливу Г.О. Ковальов користується системним аналізом та виокремлює такі класи психологічного впливу (*рис. 5*).

Учений, обґрунтовуючи простір і час у статусі категорій психологічного впливу, вводить такі просторові імперативи, які концептуально єднають спільний перебіг між-суб'єктної взаємодії і психологічного впливу. Це, передусім, фізична дистанція, що розуміється як просторовий норматив організації контактів між людьми, і психологічний простір як інтеріоризований досвід соціальних зв'язків особистості, котрі трансформовані в суб'єктивному полі значень і вимірюються персоніфікованою семантикою [35, с. 22, 25]. Щоб ґрунтовніше пізнати природу психологічного впливу російський психолог вирізняє в дослідженні відомі рівні аналізу часового імперативу (психофізичний, психофізіологічний,

соціально-психологічний, соціальний та особистісно-психологічний). Взаємозв'язок категорій простору і часу, на наш погляд, характеризується динамічністю співвідношення у структурі психодуховної організації людини. Їх переосмислення може впливати на процес перебудови психопростору особи, на часові чинники регуляції досвідних переживань і на цикл емоційного ставлення до них.

Далі логіка нашого дослідження потребує розгляду проблематики клімату в соціогуманітарному дискурсі, оскільки вплив у просторі-часі виокремлюється одним із базових його параметрів.

4. РІЗНОВИДИ КЛІМАТУ У ТЕОРЕТИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Загалом термін “клімат” введений давньогрецьким астрономом Гіппархом у II ст. до н. е. Протягом двох тисячоліть “зберігалось уявлення про те, що клімат залежить тільки від розташування (нахилу) Сонця над горизонтом” [62, с. 17]. Грецькою *klima* означає нахил (у даному випадку земної поверхні до сонячних променів).

На початку XIX століття А. Гумбольдт зауважив, що на клімат впливає не лише положення Сонця, а й різні властивості поверхні суші, а також помітно діє океан. Пізніше поняття “клімат” вдосконалювалося і неодноразово уточнювалося. Сьогодні, здебільшого, під ним “розуміють статистичний режим умов погоди, що характерний для даної місцевості Землі, або, точніше, вслід за А.С. Моніним, *клімат – це статистичний ансамбль станів*, які проходить система “океан-суша-атмосфера” протягом декількох десятиліть” [62, с. 17].

Людству відомі такі “основні фактори, що впливають на формування і зміну клімату: 1) зовнішні, або астрономічні, що охоплюють світіння Сонця, нахил осі, швидкість обертання Землі навколо Сонця; 2) геофізичні, що пов’язані із властивостями Землі як планети; до них відносяться розміри і маса планети, гравітаційне і магнітне поле, внутрішні джерела тепла, характер поверхні планети; 3) метеорологічні, головними з яких є маса і хімічний склад атмосфери” [62, с. 17].

Водночас кліматичні фактори (температура, вітер, радіація, вологість, атмосферний тиск, хмарність тощо) тісно взаємодіють із людиною та суттєво впливають на її психічні стани і поведінку. Зокрема, доведено, що “страйки частіше всього виникають за дуже жаркої й вологої погоди і при відсутності вітру. За таких умов зростає дратівливість, напруження, агресія та ін. У прохолодному кліматі розумова і фізична діяльність людини – активніша, а там, де наявна висока температура та вологість без опадів, її фізична робота і розумове зосередження ускладнюються, тобто вона стає пасивнішою” [63, с. 289]. Отож зазначений зв’язок між самопочуттям індивіда та кліматичними факторами підтверджує слушність ідеї “кліматичного детермінізму” [63, с. 289], що у психології осмислена як принцип: “зовнішні причини діють через внутрішні умови” (Г.С. Костюк, В.А. Роменець, В.П. Москалець, С.Л. Рубінштейн, О.Я. Чебикін). Адже клімат впливає як на фізіологічний, психічний, соціальний стани особи, так і на її конкретну діяльність (звідси, скажімо, підвищена або понижена працездатність, особливості ставлення до справи і самопочуття).

Відтак очевидно, що проблематика клімату є актуальною не лише в розумінні природної взаємодії у системі “людина – світ”, а й у психологічному осмисленні міжособистісної та міжгрупової, де наявний соціально-психо-

логічний (СПК), організаційний (ОК) чи інноваційно-психологічний клімат (ІПК).

Відомо, що позитивна чи негативна атмосфера взаємодії у групі суттєво впливає і на емоційні стосунки між людьми, і на зміст їхньої діяльності. “Сприятливий або здоровий клімат” [30, с. 142] у колективі супроводжує науково-технічний прогрес суспільства, адже розв’язує питання соціального і психологічного потенціалу людства, створює відповідну культуру у взаєминах, є чинником формування й активності особистості, передумовою стимулювання її творчої і духовної самореалізації. Його важливі ознаки – задоволення від праці, позитивний настрій, взаєморозуміння між людьми, їхня згуртованість, продуктивність, стабільність, міжсуб’єктний і міжгруповий дискурс, саморегуляція і самоорганізація, творча атмосфера.

Однак вкажемо й на те, що свого часу ще Л.М. Толстой виокремлював такий феномен, як “дух школи”, А.С. Макаренко, аналізуючи колектив, застосовував як обов’язкові такі його параметри – це “стиль” чи “тон”, а Б.Д. Парігін, поряд із терміном “клімат”, інколи вживає поняття “духовна атмосфера” або “дух колективу”. Водночас учений стверджує, що вони не тотожні. “Атмосфера – це нестійка, постійно змінювальна сторона колективної свідомості, а *клімат позначає не ті чи інші ситуативні зміни в настрої людей, а лише його стійкі риси*” [57, с. 9, 10]. Крім того, клімат – це “частина соціально-психологічного простору (і часу – курс. наш Ф.О.) організації, психологічне поле” [47], на якому розгортається праця людини, “плацдарм життєдіяльності особистості” [57].

Отже, він, як якісна системна характеристика міжособистісних стосунків людей, котрі розгортаються в межах будь-якої соціальної організації (виробничої, освітньої, правової тощо), впливає на продуктивність, ефективність їхньої діяльності, а конкретніше – на міру працездатності, сприяє реалізації громадянської та особистої активності, а відтак стимулює розвиток суспільства, оскільки актуалізує творчий потенціал людства та окультурює стосунки.

У психологічній літературі вживають такі найпоширеніші поняття клімату, як *психологічний, соціально-психологічний, організаційний* та інші. Перший характеризують як такий, що обґрунтовує емоційний настрій, морально-психологічний стан людини і виявляється у

процесі спілкування. Відтак під час його дії на афективному рівні відображаються особисті та ділові взаємини учасників колективу, їхні вартісні спрямування, норми та бажання тощо. За концепцією Н.П. Анікеєвої, стосунки у психологічному кліматі формуються через такі способи взаємодії, як переконання, зараження, наслідування й навіювання, що спричиняють з'яву групової сумісності (виникає максимальний результат за мінімальних психологічних витрат) чи несумісності як психологічного явища [3, с. 5, 11].

Водночас соціально-психологічний клімат, щонайперше, висвітлює систему відносин між членами колективу (реакції, соціальні дії), тобто міжособистісні чи безпосередні взаємостосунки. Рівень, де останні формуються “в якісні структури і здійснюють вплив на життєдіяльність – мала група. У групі 7–20 осіб існує соціально-психологічний клімат, а в групі 50–100 і більше людей міжособисті взаємини групуються в 3–5 самостійних підструктури” [28, с. 106, 107]. Між ними виникають свої відносини, котрі досліджує організаційний клімат, що залежить також і від тих процесів, які сформувалися у соціально-психологічному кліматі.

“Структура проявів СПК, за Б.Д. Паригіним, охоплює ставлення до: а) один до одного, б) загальної справи, в) світу (система ціннісних орієнтацій особистості) і г) самого себе (самосвідомість, самоставлення і самопочуття)” [57, с. 12, 13]. Б.Д. Паригін також звертає увагу на те, що важливими характеристиками СПК є найбільш поширене і стійке психічне налаштування колективу та його загальний емоційний *настрій*. Такої позиції дотримуються і К.К. Платонов, А.Н. Лутошкін, Н.Л. Коломінський та інші дослідники. Р.Х. Шакуров пише, що “психологічна сторона клімату розкривається в емоційних, вольових та інтелектуальних станах і властивостях групи..., хоча й у них можна фіксувати й соціальний бік” [102, с. 55–69]. “Щодо соціально-психологічної сторони, то вона виявляється в таких його сегментах атмосфери, як єдність, згода, задоволеність, дружба, згуртованість та ін.” [37, с. 95].

Здійснений стислий огляд психологічного і соціально-психологічного кліматів дає змогу стверджувати та погоджуватися із позиціями Л.М. Карамушки, Н.Л. Коломінського, Б.Д. Паригіна, що не слід їх розмежовувати. Це свідчить про те, що вони охоплюють як про-

цеси морального, психологічного й соціального стану людей, так і взаємини між ними, а найголовніше – це їхній загальний емоційний настрій та налаштування.

Примітно, що Л.М. Карамушка “виокремлює три основних види психологічного клімату: з позитивною, негативною та нейтральною спрямованістю” [30, с. 142] і зазначає, що він “є суб’єктивним відображенням об’єктивної реальності, тобто життєдіяльності колективу, суттєвим фактором впливу на його діяльність, процеси управління ним” [30, с. 147].

Водночас В.П. Казміренко переконаний, що не слід ототожнювати СПК і ОК, оскільки перший найчастіше відображає безпосередні міжособистісні стосунки, котрі властиві малим групам, а другий, щонайперше, – міжгрупові, хоча й враховує міжсуб’єктні стосунки. Це – вихід на новий методологічний рівень і тому аналізу підлягають не тільки безпосередні, – пише далі учений, – а й опосередковані взаємини. Відтак можна констатувати, що ОК має свою природу і “знаходить відображення у системі трьох основних параметрів (або “властивостей”) [28, с. 93]: соціально-психологічного простору організації, інформаційного і ділового обмінів, способів і засобів активізації діяльності елементів організації на всіх рівнях” [28, с. 108]. Дослідник у останньому випадку говорить про *полімотивацію* організаційної діяльності. Під параметрами, вслід за В.П. Казміренком, будемо розуміти “ті комплексні чи одиничні характеристики, які, з одного боку, є властивостями аналізованої реальності, а з другого – можуть використовуватися як змінні її вимірювання” [28, с. 81].

Отож *організаційний клімат* В.П. Казміренко “...розуміє як складну структурно-функціональну характеристику соціальної діяльності, яка розкриває специфіку ієрархічних зв’язків, їх стан і рівень розвитку; особливості динаміки соціально-психологічних процесів, що супроводжують спільну кооперативну діяльність; процеси координації, інтеграції та концентрації як різні сторони організаційної діяльності. ОК – це *цілісне утворення*, що знаходить виявлення в структурному поєднанні трьох груп властивостей (чи параметрів). Зокрема, *функція* соціально-психологічного простору в ОК *знаходить вияв в оформленні тих систем зв’язків*, які ... створюють *стійкий стан* організаційної активності і необхідне структурне напруження, котре опосередковує досягнення ці-

лей... І далі, – ні комунікації, ні взаємодії не існують самі собою. В організаційній життєдіяльності вони опосередковані значущою функцією, яку визначають як інформаційний і діловий обмін. *Процеси обміну – це “цемент” організаційних стосунків* (соціально-психологічних, соціально-економічних, соціально-правових, виробничих та ін.); *основні регулятори стосунків*. Але у змістовій природі та процесній основі функціонування цих стосунків завжди існують фактори (умови + чинники, за словами В.О. Татенка) соціально-психологічного рівня. Натомість третій параметр відображає *“енергію” оргпроцесів* (цілеспрямованість, активність, вибірковість, задоволеність діяльністю та ін.). Його структурну основу становить поєднання індивідуальних і групових форм різних видів мотивації: мотивації творчості, мотивації досягнень і трудової активності, мотивації взаємодії і співробітництва тощо” [28, с. 93–97].

Отже, на основі теоретичного аналізу концептів соціально-психологічного та організаційного кліматів, вивчення досвіду фундаментального загальноосвітнього експерименту з модульно-розвивального навчання [80] вводимо термін *“інноваційно-психологічний клімат”* [20].

Для детальнішого розмежування різновидів клімату в психології наочно зафіксуємо їх параметричні відмінності та подібності (*табл. 2*).

ІПК також як і ОК виявляється через безпосередні (мала група) й опосередковані (міжгрупові), але власне освітньо-вчинкові, взаємостосунки учасників розвивальної взаємодії, котрі зреалізують готовність до інноваційних змін: проведення реформувань (наприклад, зміна розкладу занять у школі, психологічні тренінги для вчителів та учнів), модернізаційні дії (скажімо, оновлення змісту навчання – введення нових предметів у навчальний план, програмні психодіагностичні обстеження тощо).

Утім істотно підсилює суспільну вагомість дослідження проблематики ІПК закладів та організацій те, що він є явищем поліфункціональним, багатопараметричним. Зокрема, цей клімат охоплює і рівень психологічного задіяння людини у навчально-виховний та трудовий процес, і ступінь психологічної продуктивності діяльності та відпочинку, і повноту реалізації донині прихованих резервів та можливостей особи і групи, й найголовніше – він впливає на систему соціальних стосунків,

на стиль їхнього життя, на повсякденне самопочуття і працездатність, на особистісну самоактуалізацію і самоефективність. Це вказує на своєчасність і доцільність міждисциплінарних гуманітарних досліджень з піднятої проблеми, що й зумовило вибір пізнання зазначеної проблеми.

Інноваційно-психологічний клімат функціонує у модульно-розвивальній системі навчання [80], котра, як науковий проект інноваційної освіти, реалізує соціально-культурну парадигму суспільного розвитку України; має на меті науково-практичне обґрунтування школи майбутнього – школи культури і духовності; обґрунтовується як єдність міждисциплінарної теорії, вітакультурної методології, соціально-психологічної технології і практики експериментування у закладах освіти; втілює вимоги ідей культури і розвитку, принципів ментальності, духовності, розвитковості і модульності [80; 82]. До його структури (ІПК) належать такі параметри: а) соціально-психологічний вплив, що функціонує у вітакультурному просторі-часі та його класи (пізнавально-суб’єктний вплив, нормативно-особистісний взаємовплив, ціннісно-індивідуальнісний самовплив, духовно-універсумне самотворення); б) полімотивація та сфери умов її розгортання (пізнавальна, практична, ментальна та мотивація самовдосконалення); в) освітнє спілкування та його аспекти (комунікативний, інтерактивний, перцептивний, спонтанно-інтуїтивний) як інформаційний, діловий, смисловчинковий і самосенсовий різновиди обміну; г) позитивно-гармонійна Я-концепція та її компоненти (когнітивний, емоційно-оцінковий, вчинково-креативний, спонтанно-духовний) [19; 91].

Аналізуючи структуру проявів СПК за Б.Д. Паригінім (див. табл. 2), помічаємо, що “клімат виявляється відповідним чином і у ставленні кожного із членів колективу до самого себе. Воно кристалізується у ситуативно-суспільну форму самоставлення і самосвідомості особистості.

У результаті виникає відповідна структура *ближніх і віддалених (наступних) проявів соціально-психологічного клімату*. ...Ставлення до світу (система ціннісних орієнтацій особистості) і ставлення до самого себе (самосвідомість, самоставлення, самопочуття) потрапляють в ранг віддалених, а не ближніх проявів клімату. Це пояснюється їхньою складною, багатократно опосередкованою, залежністю не

Таблиця 2

Структурно-змістові особливості різновидів клімату в психології

Структура проявів СПК (за Б.Д. Паригіним) відображена у ставленнях [57, с. 12-14]	Параметрична структура організаційного клімату (за В.П. Казміренком) [28, с. 108]	Параметрична структура інноваційно-психологічного клімату (за О.Є. Фурман) [20, с. 26]
Один до одного (емоційність та упредметнення)	Соціально-психологічний простір організації	Соціально-психологічний вплив у вітакультурному просторі-часі
До загальної справи (емоційні та предметні параметри психічного налаштування)	Мотивація поведінки та оргдосягнень, котра постає у полімотивації та сферах й умовах її активізації	Полімотивація та сфери умов її розгортання
До світу (система ціннісних орієнтацій особистості)	Інформаційно-діловий обмін як фактор організаційної життєдіяльності	Освітнє спілкування та його аспекти як інформаційний, діловий, смисловчинковий і самосенсовий різновиди обміну
До себе (самосвідомість, самоставлення та ін.)	–	Позитивно-гармонійна Я-концепція та її компоненти
Змістово-сутнісні особливості		
Переважно відображає безпосередні стосунки, які властиві малим групам у колективі	Щонайперше характеризує організаційно опосередковані, тобто міжгрупові, взаємини, хоча враховує й міжособистісні, котрі наявні в малих групах	Поєднує безпосередні й опосередковані освітньо-вчинкові стосунки учасників взаємодії, котрі зреалізують інноваційні зміни (реформування, модернізаційні дії тощо)

лише від ситуацій даного колективу, але й від інших факторів, з одного боку, макромасштабних, а з іншого – суто особистісних” [57, с. 13, 14]. Відтак “кожний із членів колективу ... актуалізує у собі відповідну цьому клімату свідомість, сприйняття, оцінку і відчуття свого “Я” в межах даної конкретної спільності людей” [57, с. 15].

Отже, ставлення до себе (самосвідомість та ін.) як параметр (характеристика) прояву клімату належить чи стосується ефекту далекої перспективи впливу благодатного (або, навпаки, дисгармонійного) клімату. Центральним ядром самосвідомості є, як відомо, Я-концепція людини, тобто системно організована сукупність уявлень, ставлень, установок, переконань і почуттів особи стосовно самої себе. Як основна ланка самосвідомості вона була обґрунтована у 60-х роках минулого століття американськими психологами А. Маслоу і К. Роджерсом у контексті розвитку гуманістичної психології.

Я-концепція – феномен самосвідомості, причому не лише винятково надскладний, а й унікальний за своїми функціями, призначенням, адже формує низку найвагоміших самоуявлень і дає відповіді принаймні на чотири запитання: “Хто Я насправді?”, “Яким би Я хотів бути?”, “Як мене сприймають інші?”, “Яким Я можу реально стати у підсумку життя, незважаючи на сюрпризи і перипетії долі?”. Концепція власного Я у психодуховному світі особистості не менш важлива, аніж наше прізвище, ім’я, по батькові у суспільному житті [91].

Стосовно параметрів клімату, то під ними розуміють і сукупність “...провідних змінних, котрі дають змогу ...оцінювати особливості динаміки соціально-психологічних процесів і стан організаційного клімату” [28, с. 129]. Параметри як характеристики не виникають самі собою, тобто небезпричинно. Вони зумовлені факторами, які є “умовою, рушійною силою будь-якого процесу, явища; чинником; ...” [10, с. 1526]. Іншими словами, вищезазначені нами

параметри виникають під дією таких інтегральних циклічно-вчинкових факторів: знаннево-ситуаційного, нормативно-мотиваційного, ціннісно-діяльного, самореалізаційно-післядіяльного (*рис. 6*). Останні науково проектуються та реально спричинюються завдяки періодам модульно-розвивального циклу як окремі групи психолого-дидактичних умов і причин організації освітньої співдіяльності вчителів і учнів (*рис. 7*). Водночас “встановлені значення параметрів та характеристик...” [10, с. 588] називають “критеріями...” (або ж це – ще й “мірило істинності...” [10, с. 588]). На *рис. 6* нами виокремлені чотири групи критеріїв, що обґрунтовують вищевказані параметри.

ІПК стосується освітнього простору школи як окремого інституту суспільного виробництва (транслює соціально-культурний досвід від покоління до покоління і відповідно розвиває усіх учасників). Життєдіяльність цього інституту організовується ритмічно як взаємоповнення різних циклів – оргуправлінського (розклад занять), навчального (пошукова пізнавальна активність школярів, яка спрямована на оволодіння ними науковими знаннями і досвідом), виховного (привласнення соціально-групових норм через систему ставлень, оцінок, взаємодій), освітнього (збагачення світогляду учнів цінностями і ввіруваннями шляхом долучення до культурних здобутків нації та людства), самореалізаційного (самостановлення кожного як внутрішньо культурної людини і свідомого громадянина).

Залучення науковців, викладачів і педагогів до ситуаційних організованостей ІПК дає змогу вдосконалювати й оновлювати як теоретичні форми організації науки (наприклад, теорія, концепція, модель), так і практику навчально-виховного процесу. Інновація (англ. *innovation* – новизна, нововведення) за своїм змістом стосується таких перемін, що “супроводжуються змінами у способі діяльності, стилі мислення” [51, с. 1] тощо; “процес впровадження нових технологій, що покликані підвищувати продуктивність тієї чи іншої діяльності (наприклад, трудової, навчальної) та впливати на соціально-психологічні відносини у тих соціальних групах, які здійснюють цей процес і в котрих ці інновації функціонують” [38, с. 145]. Крім того, вона є “важливою властивістю соціальної, економічної, культурної творчості та прогресу” [45, с. 22]. Варто зауважити, що “потреба в науковому забезпеченні процесних змін була усвідомлена у сфері економіки.

Зростаюча конкуренція між фірмами вимагала інтенсифікувати цикли їх оновлення, щоб отримати переваги у конкурентній боротьбі. Так зародилася наукова дисципліна “інноватика” [46, с. 12]. Її фундаторами вважають німецьких учених В. Зомбарта і В. Метчерліха та австрійського економіста Й. Шумпетера.

До значних здобутків у царині обґрунтування проблем інновацій у педагогіці, філософії, психології, соціології належать, як відомо, роботи М.В. Кларіна, Ю.З. Гільбуха, В.Я. Ляудіса, В.С. Лазарева та Б.П. Мартиросяна, Н.Б. Шуст, В.Б. Яковенка, В.А. Ясвіна, А.В. Фурмана та інших відомих учених. А ось Н.Р. Юсуфбекова здійснила теоретико-методологічне дослідження інноваційних процесів у системі освіти, результатом яких є не лише висвітлення відповідних тенденцій, законів і принципів, а і створення окремої галузі методологічного знання – педагогічної інноватики [106]. Предмет останньої центрується довкола інноваційних процесів у сфері освіти [41, с. 18].

Зазначимо, що інноваційна освітня діяльність загалом сприяє впровадженню нововведень й новацій у життєдіяння школи чи ВНЗ, які, щонайперше розвивають людину та підвищують якість навчально-виховного процесу. У науковій літературі терміни “інновація” і “нововведення” “трактують як тотожні поняття” [46, с. 14], що сутнісно характеризують “уведення новацій (вони постають у вигляді засобів) в освітню систему, застосування яких покращує результати її роботи. Якщо новація – це потенційно можлива зміна, то інновація – це реалізована зміна, що стала дійсністю. За такого розуміння перша є можливим нововведенням” [46, с. 14, 15]. Водночас процес переходу новації у нововведення В.С. Лазарев, Б.П. Мартиросян називають циклом впровадження, частиною інноваційного процесу. Він виникає за тієї умови, коли суб’єкти здійснюють інноваційну, наприклад, освітню діяльність (спрямована на змістові, навчально-виховні практичні переміни) та утримує такі структурні складові: створення, розповсюдження й оволодіння новаціями. Крім того, “інноваційний процес функціонує в інноваційній системі. Вона являє собою сукупність пов’язаних між собою ідей-змін людських, матеріально-технічних, інформаційних, нормативно-правових та інших компонентів педагогічної системи школи, а також передбачає результативність цих перемін” [45, с. 22].

Рис. 6.

Циклічно-вчинкове спричинення параметрів ІПК факторами його формування та їх критеріальне забезпечення

Процес перебігу інноваційної освітньої діяльності [76] модульно-розвивальної системи [80] вирізняється тим, що під час створення й проектування А.В. Фурманом та його наступниками інноваційних програмово-методичних засобів (наприклад, “граф-схеми навчальних курсів, освітні сценарії, модульно-розвивальні підручники, програми самореалізації особистості учня тощо” [79; 80]) вони відображали характер новацій. Коли останні впровадилися у експериментальні школи, то перетворилися у нововведення чи інновації освітньо-психологічного змісту. У тому разі, якщо б вони набули масового розповсюдження, то можна було б стверджувати, що стали традицією нового рівня досконалості. Крім того, інноваційними у цій системі є освітній психолого-педагогічний зміст (відображає чотири періоди функціонування навчального модуля), форми навчання (модульно-розвивальний розклад занять, що конкретизується у 30-ти хвилинних навчальних заняттях, за схемою 3x30), технологія (набір психомистецьких алгоритмів різноспрямованої розвивальної взаємодії) тощо, які у сукупності спричинюють позитивний результат – розумово, соціально, психосмислово і духовно розвивають як вчителів, так і учнів, а також сприяють їхньому внутрішньому культурному зростанню.

Варто підкреслити, що педагоги експериментальних шкіл професійно займаються двома видами діяльності – науково-дослідницькою (наприклад, пізнають та створюють міні-підручники й програми самореалізації, беруть участь у проведенні психодіагностичних обстежень, готують до опублікування тези, статті, методичні збірки, авторські міні-підручники тощо) та інноваційно-освітньою (проектують та впроваджують різноаспектні новації). Іншими словами, у першому випадку вони причетні до новаційної діяльності, а у другому – коли впроваджують створені продукти творчості у навчально-виховний процес – до інноваційної. На четвертому, результативно-узагальнювальному, етапі експериментування окремі школи повно адаптувавши модульно-розвивальну схему організації навчання та впровадивши інноваційні програмово-методичні засоби, досягнули рівня нової традиційності, тобто для них ця робота набула узвичаєного характеру.

Відтак термін “інноваційно-психологічний клімат” [20] у нашому відрефлексуванні виник із аналізу практичної діяльності, підґрунтям котрої є досвід експериментування в школах

України [88], а також із теоретичного поєднання різнопредметних знань (психологічних теорій і концепцій тощо), що дало змогу вичленити його параметри. На цьому теоретико-методологічному підґрунті нами створена оргдіяльнісна модель ІПК (див. рис. 7). Відповідно до її структури предметом експерименту є наукова розробка та впровадження модульно-розвивальної системи, яка не лише не заперечує традиційної, класно-урочної, а надбудовується над нею як послідовність взаємозалежних психодідактичних ідей, моделей, технологій і засобів.

Пропонований експеримент вимагає проведення такої роботи (за А.В. Фурманом): а) підготовчо-організаційної (1–2 роки, що пов’язана із розробкою дослідно-експериментальних програм, проведенням психодіагностичних обстежень тощо), б) діагностико-концептуальної (2–3 роки, що спрямована на впровадження модульно-розвивального розкладу занять за схемою 3x30, створення вчителями граф-схем навчальних курсів та на їх експертизу, апробацію модульно-розвивальної технології навчання), в) формувально-розвивальної (5–7 років, що полягає у створенні й використанні наставниками інноваційних програмово-методичних засобів та в цілісному впровадженні психомистецьких технологій модульно-розвивального навчання тощо) і г) результативно-узагальнювальної (2–3 роки, де увага зосереджується на програмово-методичній експертизі реалізації експерименту у формі анкети-звіту, підготовці та проведенні всеукраїнських і регіональних конференцій та семінарів і т. ін.). В експерименті переплітаються професійні інтереси управлінців, науковців і практиків, а також взаємодоповнюються теоретичні, прикладні і досвідні методи пізнання, відстежується взаємозалежність процесів функціонування, розвитку та організації навчальних, виховних, освітніх ритмів.

Отже, ІПК є багатопараметричним явищем модульно-розвивальної системи навчання, котре закономірно *виникає на завершальних етапах експерименту*, інтегрує здобутки інноваційно-освітньої та науково-дослідної діяльності конкретного загальноосвітнього закладу (школа, лицей тощо) в його розвитку і саморозвитку та спрогнозовується теорією освітньої діяльності як визначальна умова життєзреалізування інноваційної освітньої системи.

Теорія освітньої діяльності людини розробляється в останнє десятиліття А.В. Фурманом [76]. Вона пояснює модульно-розвивальну

систему, створюючи методологічне підґрунтя для дослідження ІПК, і є одним із рівнів духовно-практичного перетворення нею довкілля і власної психологічної природи, а також інтегрує у своїй структурі єдність інших важливих діяльностей, зокрема ігрової, учбової, дослідницької, трудової, духовної тощо. Іншими словами, освітня діяльність – це діяльність особливого (культурно-психологічного) змісту, структури, оформлення, що канонізується у такому складному явищі культурного утвердження людини як *творення* (рос. – созидание) [76].

А.В. Фурман пише, що творення – це соціально-психологічна та духовно-практична активність індивіда, групи, колективу, яка становить основний зміст освітньої діяльності і визначається: а) інноваційно-психологічним кліматом школи як інституту духовного виробництва знань, умінь, норм і цінностей, досвіду соціальної взаємодії; б) базовими механізмами творення – добування, збагачення і поширення соціально-культурного досвіду кожною особистістю; в) формами, рівнем і механізмами соціального розуміння учасниками освітнього процесу своєї соціально-культурної місії (покликання, надзавдання) у навчанні; г) соціально-психологічним простором актуальної та потенційної розвивальної взаємодії педагога і вихованців; д) паритетними умовами ділового, інформаційного і смисловничкового обмінів учасників навчання; е) полівмотивованою внутрішньою активністю і самоактивністю особистості, які у взаємодоповненні визначають ефективність розгортання процесів її психосоціального зростання та індивідуального саморозвитку. У теорії освітньої діяльності визначені й експериментально підтверджені соціально-психологічні умови розгортання процесів модульно-розвивального культуротворення [76].

Відмітимо, що освітня діяльність особливо інтенсивно формується в підлітковому та юнацькому віці на основі ігрової, учбової і суспільно-корисної видів роботи як інтеграція вищого, вчинково-громадянського, рівня функціонування індивідуальної та групової свідомості. За модульно-розвивальної інноваційної системи [80] основний зміст освітньої діяльності становлять чотири сфери соціально-культурного досвіду: а) добування наукових знань і будь-якої, в т. ч. емпіричної, інформації про навколишній світ; б) використання здобутих знань, умінь і соціальних норм в акту-

альній і потенційній практиці життя особистості; в) збагачення навколишнього середовища, соціальної взаємодії і власного ментального досвіду знаннями, уміннями, нормами і цінностями; г) творення особистістю психолого-педагогічного, навчально-предметного, методично-засобового та управлінсько-технологічного різновидів змісту розвивальної взаємодії із соціумом й у такий спосіб позитивний розвиток себе і світу за законами істини, віри, добра, справедливості, свободи, гармонії, краси.

Вказані складові-сфери формування освітньої діяльності співвідносяться з періодами (фазами) функціонування цілісного модульно-розвивального процесу, а саме: 1) інформаційно-пізнавальний забезпечує проблемно-ситуативна технологія добування знань, за якої переважають процеси навчання (одичне) і пошукова пізнавальна активність учнів; 2) нормативно-регуляційний утілюється завдяки критично-регуляційній технології нормування наукових знань і вмінь, коли переважають процеси виховання (особливе) і система взаємостосунків суб'єкт-суб'єктного та суб'єкт-об'єктного характеру; 3) ціннісно-естетична реалізується за допомогою вартісно-світоглядної технології поширення здобутого кожним соціально-культурного досвіду, котра утверджує домінування процесів освіти (загальне) та послідовності вчинкових дій над актуалізованим культурним змістом; 4) нарешті, духовний період стає можливим завдяки впровадженню духовно-спонтанної технології реалізації людських спроможностей учасників розвивальної взаємодії, коли досягається максимально повний вияв універсального потенціалу особи [76].

Водночас основу і сутнісне ядро розвивального циклу (модуля) становить змістовий модуль – науково адаптована система знань (теорії, закони, поняття), умінь (дії, прийоми, навички), норм (алгоритми, програми, інструкції, технології тощо) і цінностей (ставлення, оцінки, ідеали, переконання, наслідки рефлексії), що цілісно відображає фрагмент соціально-культурного досвіду за допомогою комплекту інноваційних програмово-методичних засобів. Саме цей модуль є основою навчального модуля і модульно-розвивального циклу в цілому, характеризує навчально-предметний зміст розвивальної взаємодії.

Навчальний модуль, – пише А.В. Фурман, – уможливується завдяки наявності міні-

модуля – специфічного, здебільшого 30-хвилинного, модульно-розвивального заняття як основної форми організації інноваційного навчання, котра характеризується: 1) 20-, 25- або 30-хвилинним часовим відтинком організації навчального процесу; 2) має ту чи іншу чітко обґрунтовану психодидактичну мету, яка залежить від етапу модульно-розвивального процесу; 3) проводиться із середніми (до 35 осіб) або невеликими (до 15 осіб), відносно постійними, групами учнів, які спеціально підбираються за певними критеріями (інтелектуальність, соціальність, креативність тощо); 4) взаємозалежно і послідовно реалізує основні інваріанти соціально-культурного досвіду на рівні знань, умінь, норм і цінностей за допомогою інноваційного програмово-методичного забезпечення, а в підсумку забезпечує ситуаційне функціонування ІПК.

Теоретична рефлексія поданого наукового матеріалу дала змогу виокремити *чотири основних етапи дослідження ІПК* як системного явища (*рис. 8*). Так, на першому етапі, завдяки критичному аналізу теорій навчальної, педагогічної, учбової та освітньої діяльностей, а також результатів соціально-психологічного експерименту з упровадження модульно-розвивальної системи навчання вдалося описати ІПК як нововиявлене явище сучасної освіти; на другому – була не тільки створена, а й упроваджена у педагогічну практику оргдіяльнісна модель цього клімату, що взаємодоповнила інноваційно-освітню та науково-дослідницьку діяльність педколективів експериментальних шкіл на базі ідей, категорій, принципів, концептів, закономірностей, умов, параметрів і засобів модульно-розвивальної системи навчання; на третьому – нами побудовані моделі-конфігуратори чотирьох параметрів ІПК, що деталізують структуру і зміст цього багатофункціонального явища; насамкінець на четвертому – створена авторська методологічна план-карта дослідження ІПК як взаємозалежності низки предметів цього складного об'єкта психологічного пізнання.

Наукова розробка проблематики ІПК спричинена розгортанням двох ліній осмислення нових соціально-психологічних явищ – теоретичної та практичної. Перша, активізуючи свій пояснювально-інтерпретаційний потенціал, фактично прогнозує закономірне виникнення інноваційно-психологічного клімату як своєрідного синергійного підсумку психологічного, соціально-психологічного та організа-

ційного кліматів, друга – емпіричним шляхом створює особливе довкілля взаємозалежної співдіяльності учасників освітнього процесу, яке донині було не осмислене як феномен ситуційного культуротворення – предметів, взаємин, людського Я. Фактично перехресна зустріч цих двох ліній й народжує у нашому досвіді теоретизування концепцію ІПК.

Структурні параметри ІПК знайшли відображення в авторській методологічній план-карті дослідження (*рис. 9*), що створена на принципах системно-мислєдїяльнїсної методології, підґрунтям якої стали *системний* та *діяльнїсний* методологічні підходи. Зокрема, в *системному*, як відомо, розглядається сукупність відповідних елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках одні з одними, котрі утворюють відповідну цілісну єдність, а як загальні характеристики “системи” у дослідженнях постають цілісність, структурність, взаємозв'язок системи із довкіллям, ієрархічність тощо (І.В. Блауберг, В.О. Ганзен, Б.Ф. Ломов, Е.Г. Юдін та ін.). Воднораз у *діяльнїсному* підході психіка і свідомість, їх розвиток і формування вивчаються в різних формах предметної діяльності суб'єкта тощо. Велику роль тут відіграли роботи С.Л. Рубінштейна (зокрема, принцип єдності свідомості та діяльності), Г.С. Костюка, В.В. Давидова, В.А. Роменця та інших науковців.

Поєднання принципів і способів пізнання обох зазначених методологічних підходів, а також теорії діяльності та мислення, проблеми логіки, епістемології (вчення про знання), власне методології, онтології (вчення про буття або про те, що є), певною мірою психології, а також “поняття про рефлексію як самостійний інтелектуальний процес, відмінний від мислення, і специфічний механізм розвитку мислєдїяльнїсності” [5, с. 925], стали основою для розробки всім відомого системно-діяльнїсного підходу (Г.П. Щєдровицький та ін.). В нашому дослідженні зреалізовані його принципи і нормативи, а точніше застосована СМД-методологія, фундатором якої є Г.П. Щєдровицький (1929–94), а послідовниками – численна група методологів, філософів, ігротехніків, управлінців (Н.Г. Алексєєв, О.С. Анїсімов, О. Генїсаретський, Ю.В. Громико, В.Л. Данилова, О.П. Зінченко, Г.Г. Копилов, І.С. Ладенко, Ю.В. Луковенко, В.Г. Марача, В.В. Мацкевич, В.А. Нікітїн, С.В. Попов, А.А. Пузирей, М.В. Рац, В.М. Розїн, Б.В. Саонов, А.О. Тюков, П.Г. Щєдровицький та ін.).

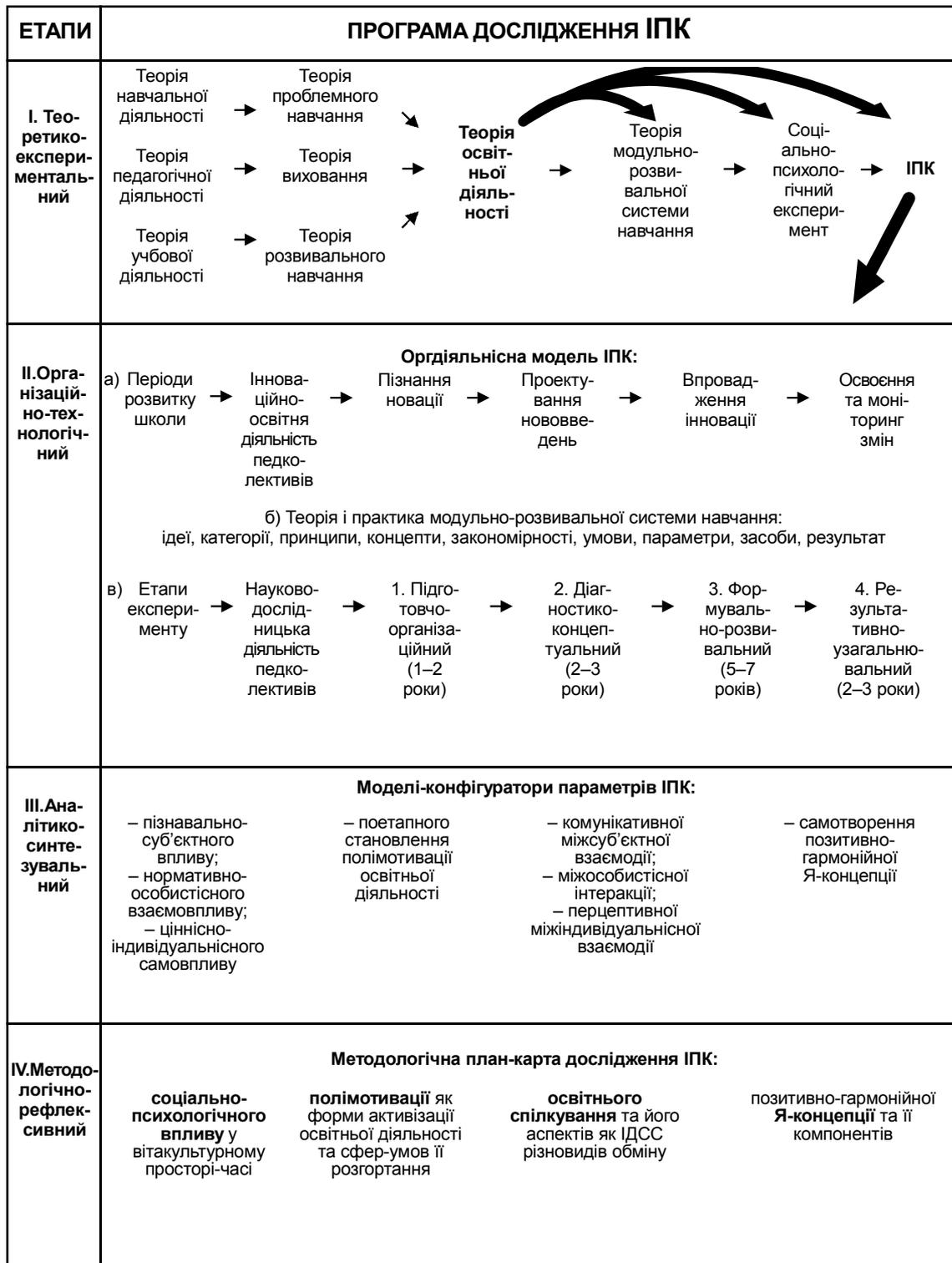

Рис. 8.
Етапи і зміст реалізації програми дослідження ІПК як багатопараметричного явища сучасної освіти

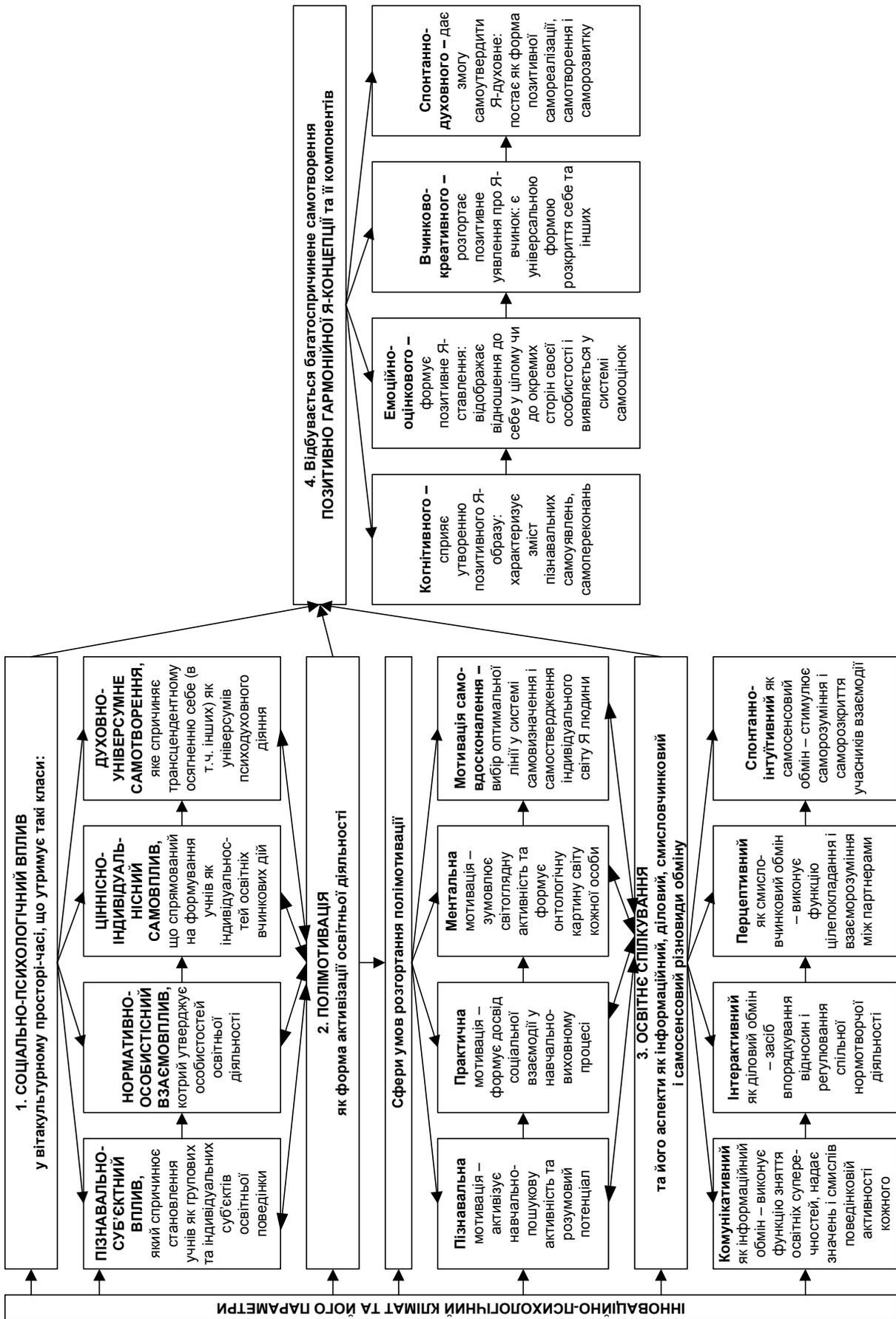

Рис. 9
Методологічна план-карта дослідження інноваційно-психологічного клімату та його параметрів

Основні здобутки цієї методології центруються довкола унікальних рефлексивних засобів і технологічних інструментів (техніки, схеми, моделі тощо) ефективного мислення та діяльності, котрі уможливають не лише отримання різноманітних онтологічних схем видимої реальності та невидимої дійсності, а й дають змогу розв'язувати системні наукові, суспільні та цивілізаційні проблеми.

5. МЕТОДОЛОГІЯ КОНСТРУЮВАННЯ ПЛАН-КАРТИ ІННОВАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ

Загальновідомо, що під *методологією* (грец. *methodos* – шлях дослідження або пізнання і *logos* – поняття, вчення) розуміють: а) “вчення про методи пізнання та перетворення дійсності” [73, с. 373]; б) особливу сферу пізнання, змістом якої є сукупність принципів і способів організації оцінки теоретичного та емпіричного знання, система норм і правил проведення досліджень; в) універсальну рефлексивну діяльність високої досконалості у будь-якій сфері людської діяльності [78; 83]. Перелік усіх визначень можна продовжувати і далі. Однак коротко заглибимося в ретроспективу.

Історично склалося так, що методологія загалом виникла через потребу в тому, щоб по-філософськи осмислити світ з погляду *методів* пізнання-конструювання. Наведемо притчу, котру розповів учень А.В. Фурмана – кандидат психологічних наук, доцент Гірняк А.Н., яка стосується як власне методології, так і методу загалом.

У давнину жив успішний цар. Його правління було досить ефективним, тобто усі ланки в царстві працювали з точністю до часового механізму. Але одного дня в царстві розпочався безлад в усіх сферах: економічній, соціальній, правовій тощо. Піддані звернулися за порадою до царя як далі діяти, вчиняти, адже усі навколо – невдоволені. Цар відповів: “У мене в голові поселився голуб, котрий заважає і не дає мені думати, працювати та ін.” Вони спочатку дивувалися його словам, а потім зрозуміли, що це – не жарт. У зв'язку з цим розпочався інтенсивний пошук найкращих лікарів, цілителів. Усі, хто прагнув допомогти нічого дієвого не зробили, оскільки голуб “залишався” в голові й надалі та не давав змоги працювати. Проблема не зникала, а, навпаки, ще більше загострювалася як у правлінні держави, бо розлад набирав ще більших обертів, так і в свідомості царя панував безлад та неспокій. Причому лікарі-фізіологи, навіть наочно ілюстрували на малюнку голову в розрізі і пояснювали, що фізично голуб в голові не поміщається. Цар відповів, що він усе це розуміє, але всерівно нічого з цим

зробити не може, він йому заважає правити, приймати адекватні рішення та ін. Відтак усе залишалося в безладі й надалі: населення країни незадоволене, піддані в розпачі тощо.

Одного дня рядовий кухар підійшов до царя і каже: “Царю, я Вам допоможу. У мене є давній метод, який я успадкував від свого батька. Але Ви повинні мені довіритись”. Цар, звичайно, погодився, оскільки сам втомився від цього розгاردіяшу.

Кухар заглянув у вухо і підтвердив, що дійсно в голові перебуває голуб. Цар зрадів, оскільки це була перша людина, яка йому повірила. Співрозмовник повідомив, що, застосувавши давній, добре випробований, метод, справді допоможе і знищить цього зловісного голуба.

Кухар, підстреливши першого-ліпшого голуба і взявши зброю, прийшов до царя. Він зав'язав йому очі, вистрілив повз вухо, вийняв з-під стола вбитого перед цим голуба, зняв пов'язку з голови і показав його. Цар зрадів, що позбувся проблеми. Правління в країні відновилося, налагодилася гармонія.

Звичайно, притча має своє продовження, але зупинимось на тому моменті, що має значення власне для методології.

Мораль цієї притчі, з методологічного погляду, на нашу думку, така: простий повар, зайнявши методологічну позицію, зумів посправжньому допомогти, не маючи при цьому лікарських навичок і цілительських умінь. Звісно, коли є проблема, то не завжди причина знаходиться там, де й проблема (чи, скажімо, захворювання, котре лікуємо). Часто потрібно “піднятися” над нею (за А.В. Фурманом), щоб побачити істинну причину і здійснити ефективну допомогу (приміром, коли підвищений тиск, то, вживаючи пігулки від розширення судин, ми його не вноормуємо; можливо, проблема існує в нирках чи ще в чомусь). На відміну від найкращих лікарів, які приїжджали до царя, цей рядовий повар зумів застосувати рефлексивну позицію “над проблемою” та підібрати ефективний метод для лікування.

Відомо, що в методології особливе значення належить власне методу. Адже проблема ні міжособистісна, ні міжгрупова, ані проблеми зі здоров'ям (звичайно, тоді, говорячи словами мудреця А. Ворона, “коли є вік, то знайдеться й лік”) не “страшні”, якщо вдало підібрати *метод* (як у випадку з царем). Під ним у науці розуміють *шлях або спосіб розв'язання проблеми*. Кухар, підбравши вдало застосований метод, “зняв” проблему царя. Іншими словами, остання не складна, а складним є вміння зайняти рефлексивну позицію і відшукати дієвий метод її розв'язання.

Утім *методологію науки* визначають як “вчення про методи досягнення істини в науковому пізнанні та зведення знань у єдину

систему. Її предметом є застосування наукою методу, оскільки він стає знаряддям досягнення нових істин” [73, с. 374]. Вагомий внесок у процес вдосконалення наукової методології у ретроспективі здійснили такі мислителі, як [73]:

– **Ф. Бекон:** обґрунтував *метод індукції* – форма умовиводу, де на підставі знання про окреме висновується про загальне;

– **Р. Декарт, Б. Спіноза, Г.В. Ляйбніц:** розвинули *дедуктивний метод* – спосіб переходу від загального до окремого;

– **І. Кант:** висвітлює ідею “*трансцендентальної методології*”, що відкриває умови функціонування “чистого розуму” (завдяки чому, на його думку, тільки і можлива наука);

– **Г.В.Ф. Гегель:** розкрив значущість *діалектики як філософського методу* дослідження істини та як методології теоретизування;

– **К. Маркс і В. Ленін:** виходили з того, що методологічною і світоглядною основою науки є *діалектичний та історичний матеріалізм* (зокрема, діалектичний вбачає основу методів пізнання в законах об’єктивної дійсності, яка дана людині у формах суспільно-історичної практики);

– **М. Бердяєв:** освоїв напрям екзистенційно-персонологічного філософування.

Проте “аналіз методологічної основи науки виявляє її багаторівневу структуру, в якій виділяють філософський та спеціально науковий рівні” [73, с. 374]. Останній містить спеціальні часткові методи (для розв’язання вузьких наукових проблем) і загальні (наприклад, матеріалістична діалектика). Загалом на сучасному етапі розвитку науки є підстави говорити про *методологію класичного* (цікавить спосіб або шлях отримання об’єктивно нового наукового знання, що позбавлене будь-якої суб’єктності, тому за ідеал науковості прийняті фундаментальні науки – математика, фізика, хімія), *некласичного* (характерна ідея відносності об’єкта пізнання до засобів та операцій діяльності, поєднання яких становить передумову отримання істинного знання [див. 69]) і *постнекласичного* (враховує співвіднесеність знань про об’єкт не тільки із засобами, а й із ціннісно-смысловими структурами діяльності та їх співвіднесення із соціальною метою і суспільними вартостями (В.С. Стьюпін)) досліджень, а також про постання альтернативних класичній методології шкіл (або напрямів) – *методології науково-дослідницьких програм* (І. Лакатош), системно-мислелітальної методології (О.С. Анісімов, Ю.В. Гро-

мико Г.П. Щедровицький та ін.) і *вітакультурної методології* (Б.В. Попов, А.В. Фурман та ін.).

Від себе зазначимо, що методологія, як і життя в цілому, вибирає чи стосується основного, надважливого. Наведемо приклад методологічно вагомих життєвих розмежувань через такий діалог.

Професор філософії, стоячи перед аудиторією, узяв п’ятилітрову скляну банку й наповнив її камінцями (кожен не менше трьох сантиметрів у діаметрі). І запитав студентів: “Чи повна банка”? Вони відповіли: “Так, повна”. Тоді він відкрив банку горошку та висипав його до камінців, трішки потрусивши все разом. Горошок зайняв вільне місце між ними. І знову професор запитав студентів: “Чи повна банка”? Відповідь: “Так повна”.

Пізніше він узяв коробку, наповнену піском, і висипав його в банку. Природно, пісок заповнив повністю існуюче вільне місце. Ще раз професор запитав студентів: “Чи повна банка”? – відповіли: “Так, вона повна, і на цей раз однозначно”.

Тоді з-під столу він дістав кухоль з водою і вилив її в банку до останньої краплі, намочуючи пісок, – звертаючись до них із такими словами: “А зараз я хочу, щоб ви зрозуміли, що банка – це ваше буття. Каміння – це найважливіші речі вашого життя: сім’я, здоров’я, друзі, діти – тобто все те потрібне, щоб ваше життя все-таки залишалося повним навіть у випадку, якщо все інше втратиться. Горошок – це речі, які особисто для вас стали важливими: робота, будинок, автомобіль. Пісок – це все інше, тобто дрібниці. Якщо спочатку наповнити банку піском, не залишиться місця, де могли б розміститися горошок і каміння. І так само у вашому житті: **якщо витратити весь час і всю енергію на дрібниці, то не залишається місця для найважливіших речей.** Займайтеся тим, що вам приносить щастя: грайтеся із вашими дітьми, приділяйте час подружжю, зустрічайтеся з друзями. Завжди буде час, щоб попрацювати, зайнятися прибиранням будинку, полагодити і помити автомобіль. Займайтеся перш за все “камінням”, тобто найважливішими речами у житті; визначте ваші пріоритети: адже інше – це пісок.

Тоді студентка підняла руку і запитала професора: “Яке значення має вода”?

– Професор посміхнувся.

– Я радий, що ви запитали мене про це. Я це зробив для того, щоб довести, що, як би не було ваше життя зайняте, завжди є трішки місця для дозвіллєнєвого неробства, відпочинку тощо.

А.В. Фурман спроектував цей діалог на **оптику методологічної мови:** каміння – це власне сама *методологія*, як організоване мислення і світ, заданий через формат цього мислення, *горошок* – наука й відтак знання, а пісок – це інформація і наша поінформованість, що становить усього-на-всього матеріал для майбутніх знань.

Анатолій Васильович Фурман у книзі “Ідея і зміст професійного методологування” (2016 р.) презентує науковому товариству, образно кажучи, **азбуку методологічної грамоти**. Адже “методологія”, – переконаний він, – організовує мислення і діяльність людини (мислєдіяльність), земне і небесне (матеріальне і духовне) тощо в особливий спосіб. У цьому контексті варто згадати слова знаменитого українського письменника Василя Стуса, який писав до сина: “Освіта – це вид гігієни. Писати з помилками – це те саме, що ходити з брудними руками...” [7, с. 2]. Тут логічно провести таку паралель: наука без методології – це те ж, що “людина у незнайомій місцевості без путівника” (А.В. Фурман).

Відомо, що *азбука хімії* закладена у таблиці І. Менделєєва, *азбука музики* – у таємниці нот. Зокрема, нота До (Dominus) означає Господь, Re (rerum) – матерію, Mi (miraculum) – диво, Fa (familias planetarium) – родину планет, тобто Сонячну систему, Sol (solis) – сонце, La (lactea via) – Чумацький шлях, Si (siderae) – небеса. Цікаво, що навіть звукова частота музичних нот впливає на фізичний стан людини. Нота “до” резонує із шлунком і підшлунковою залозою, “ре” – із жовчним міхуром і печінкою, “мі” – органами зору і слуху, “фа” – сечостатевою системою, “соль” – здоров’ям серця, “ля” – легень і нирок, “сі” – із функцією енергообміну. До того ж низькі звуки резонують більше із нижньою частиною тіла, а високі – з верхньою (головою).

Недаремно музику називають Божественною мовою Всесвіту, а пісню – духовним місточком між Небом і Землею. І справді, коли людині важко на душі і вона заспіває, то їй стає набагато легше, з’являється настрій (із реальних спогадів людей, котрі перебували у концтаборах та ін.). Це аналогічно тому, коли нам дуже сумно, то, навіть штучно посміхаючись (гримасуючи), ми веселішаємо.

Давно вже не секрет, що спів зміцнює імунітет. Під час нього лише 20% звуку йде у зовнішній простір, тоді як інші 80% передаються у внутрішні органи. В основі методу вокалотерапії знаходиться принцип класичного співу. Завдяки цьому методу лікують багато хвороб.

Утім ідея зцілювати музикою народилася задовго до виникнення сучасної цивілізації. Про такий метод лікування згадується ще у Старому Заповіті.

На сьогодні універсальною “таблеткою” є

музика Моцарта – її найчастіше “приписують” хворим. Приміром, якщо турбує гастрит – слухають “Сьому сонату” Бетховена, на допомогу серцю прийде Шопен, від мігрені допоможе “Полонез” Огінського, а від підвищеного тиску врятує “Весільний марш” Мендельсона. Є навіть музичні ліки від алкоголізму – “Аве Марія” Шуберта і “Місячна соната” Бетховена тощо.

Проте музичні твори повинні виконуватись професіоналами: фальшиво взяті ноти можуть негативно вплинути на психофізичний стан людини. Важливо пам’ятати, що музикотерапія не має затягуватись більше, ніж на 15–20 хвилин, при цьому бажано, щоб музика була інструментальною. Загальне число сеансів коливається від 10 до 20. Іноді не слід вдаватися до музикотерапії при гострих стадіях захворювань. Однак музика може не тільки лікувати, але й калічити. Так, скажімо, потужною “отрутою” для організму може бути рок-музика (дослідження європейських учених), адже вона впливає на людину ультра-та інфразвуками, які “чують” всі внутрішні органи.

Після невеличкого відступу, звернімося знову до вищезазначеної книги А.В. Фурмана, у котрій він виокремлює базові категорійні поняття “світу методології” [78]. Іншими словами, назовемо їх *азбукою методології*. До основних понять цієї азбуки автор відносить такі та виголошує їх в образній формі:

- “метод – шлях до вершин людського життя – істини, правди, самореалізації...”;
- “мислення – ідеальне осереддя повітря сонця свідомості”;
- “діяльність – проекція зусиль і здібностей людини у реальний світ”;
- “методологування – побудова містка від пізнання світу до його конструювання”;
- “свідомість – розпалене вогнище (сонце) особистих значень і смислів як форма життєтворення”;
- “рефлексія – політ думки над горизонтом повсякдення”;
- “методологічне мислення – ідеальна сфера сонця свідомості, котра сканує (просякає) як світ видимий, так і засоби та інструменти розмірковування”;
- “методологія – це те ж саме, коли б прийшлося ходити незвіданими коридорами буття, але все бачити і розуміти з допомогою засобів та інструментів як окулярів всеохватного мислення”;

• “*миследіяльність – чарівна паличка* суголося ідеального потенціалу мислення і реальних ресурсів діяльності”;

• “*методологічна діяльність – горизонт* життєтворення, що уможливорює *сходження до вершин* перетворення світу і себе в ньому”;

• “*мислевчинення – вища форма переображення* людиною світу і себе в ньому”.

Людина, яка оволоділа азбукою методології стає методологічно грамотною, здатна розв’язувати найскладніші життєві проблеми: наукові, суспільні, особисті та ін.

Стосовно основних положень системно-миследіяльній методології (СМД-методологія), то вони виникли, як відомо, у процесі роботи Московського методологічного гуртка (ММГ). Останній сформувався у 1952–1954 роках на філософському факультеті Московського державного університету імені М. Ломоносова із неформального об’єднання студентів, які займалися логічними дослідженнями. Лідером цього гуртка став О. Зінов’єв, а до кола його соратників належали Б. Грушин, М. Мамардашвілі та Г. Щедровицький.

Пізніше це об’єднання розпалося, а кожний із учасників реалізував у подальшому власну дослідницьку програму. Неформальну гурткову і семінарську роботу продовжив Г.П. Щедровицький. На семінарах вченого і далі застосовується назва ММГ. У 1980 році він перейменовується на СМД-методологію чи СМД-підхід, що ґрунтовно розробляється Г.П. Щедровицьким та його філософською школою.

Специфіка цього методологічного підходу, – пише А.Ю. Бабайцев, – мислилась через технологію синтезу різнопредметних знань і створення нових конфігурацій із знань комплексів, що традиційно стосувалися різних дисциплін. При цьому “методологія спрямована не на часткові науки і види діяльності, а на весь універсум людської діяльності. Якщо наука була викликана до життя обсяжною онтологією природи і натуралізмом, то методологія, як нова форма мислення і діяльності, перш за все онтологією діяльності та діяльним підходом” [5].

Системно-миследіяльній методологія, що розроблена школою Г.П. Щедровицького [5; 6; 16; 23; 39; 40; 83], на думку А.В. Фурмана [83, с. 6,7], по-перше, усвідомлено відділяється від логіки, теорії пізнання, філософії і науки в цілому; по-друге, обґрунтовується як новий синтетичний спосіб мислення; по-третє, створює технологію синтезу різнопредметних

знань і нові конфігурації із знань комплексів різного дисциплінарного походження; по-четверте, спрямована не на окремі науки і види діяльності, а на весь універсум людської діяльності; по-п’яте, оголошує мегатенденцією сучасної культури *методологізацію* усіх можливих сфер цієї діяльності; по-шосте, програмує і розповсюджує методологічний спосіб мислення у просторі реальної соціальної взаємодії (робота методологічного гуртка, відповідні семінари і публічні лекції); по-сьоме, програмує і зреалізовує практику організаційно-діяльній ігор (ОДІ); по-восьме, узагальнює ОДІ як метод розвитку колективної миследіяльності; нарешті по-дев’яте, організовує методологічне співробітництво як між-професійний соціокультурний рух, а також перші методологічні лабораторії, журнал, альманахи.

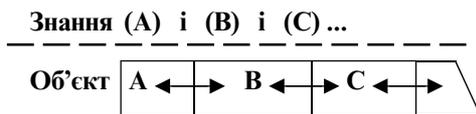
Варто зауважити, що робоча *схема миследіяльності* фіксує три пояси: а) колективно-групове практичне миследіяння (мД, зокрема, організація діяльності групи), б) думку-комунікацію (Д-К), котра виявляється у словесних текстах (наприклад, “живий” діалог, висловлювання та репліки учасників дискусії, особистісні аргументації тощо), в) чисте мислення (М), яке уможливується в невербальних схемах, формулах, графіках та ін. (виявляється на дошках чи папері як створення рисунків, схематизацій, таблиць тощо) [див. дет. 104а].

Вище зазначалося, що методологія науки – це не тільки вчення про методи досягнення істини, а й про інтеграцію знань у єдину систему цілісності. Зокрема, у системно-миследіяльній методології Г.П. Щедровицького обґрунтовуються такі *механізми об’єднання і співорганізації знань*, як [104, с. 634]: а) їх систематизації задля використання у практичній діяльності, б) систематизації з метою трансляції і навчання підростаючого покоління, в) систематизації для створення багатосторонньої картини об’єкта, що вивчається. На його думку, останній є найактуальнішим. Це пояснюється тим, що сучасні суспільні завдання (наприклад, питання ефективного менеджменту) вимагають одночасного використання знань з різних наукових предметів у нашому житті. У результаті інтеграції цих знань отримуємо “одне цілісне (або цілісноорганізоване) уявлення про складний “багатосторонній” чи “комплексний” об’єкт” [104, с. 635]. Але у процесі практичних пошуків, – за словами вченого, – він не набуває

єдиних законів життя, хоча й існує в організаційно-управлінській діяльності. Тому незрозуміло, чому цей об'єкт не може бути поданий у єдиній науково-теоретичній картині, що отримуємо шляхом поєднання різних уявлень? Наприклад, останні можуть охоплювати поняття про навчання, виховання, освіту тощо. Але мовиться не про їх комплексне описання, а про можливість отримати цілісне науково-теоретичне зображення об'єкта через синтез різних уявлень про них, котрі сформовані у відмінних наукових дисциплінах (філософії, соціології, педагогіці, психології, освітології та ін.).

Подальше висвітлення цієї проблеми вимагає конкретно-наукового її витлумачення через СМД-методологію. Крім того, така потреба зумовлена й тим, щоб глибше зрозуміти як виникла методологічна модель інноваційно-психологічного клімату, що наводиться нижче. Відтак звернемося до статті дослідника, що називається "Синтез знань: проблеми і методи" та процитуємо окремі її сторінки [104, с. 634–666].

"Щоб зробити аналіз продуктивнішим, зосередимося на третьому механізмі – синтезі знань, тобто їх систематизації і співорганізації з метою створення багатосторонньої теоретичної картини об'єкта, що вивчається. Щоб об'єднати у єдину систему односторонні знання про об'єкт їх інколи інтегрують механістично. Іншими словами, часткові знання про об'єкт зводять у загальну теоретичну систему і розглядають їхній зміст як його частину (наприклад, див. нижче, [104, с. 637]).

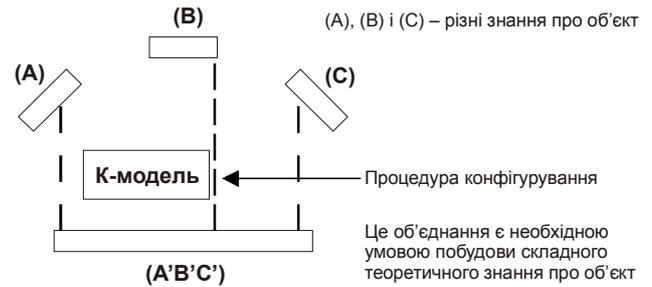
Прикладом цього може бути сучасна теоретична біологія, до складу якої входять багато різних дисциплін, що досліджують "життя", хоча обґрунтовують його кожен раз із іншого боку, а відтак будують на цій основі теоретичні уявлення, які частково стосуються цілісної картини буття. Тому такі спроби об'єднання системи знань – безперспективні. Це схоже на той випадок, коли хочемо отримати уявлення про структуру деталі шляхом простого приєднання креслярських проекцій одна до одної.

Важливого значення також набуває проблема розмежування понять об'єкта і предмета дослідження (останній вибудовується через відношення між знаннями та їх об'єктом [104, с. 642]). Крім того, треба розрізнити *ідеальний* (наприклад, – за словами А.В. Фурмана, – думка про стіл як мисленневий образ столу) та *реальний* (тобто конкретний стіл) різновиди об'єкта, для того щоб отримати істинну систему знань про нього.

Система всякого розвинутого предмета нараховує принаймні вісім основних типів одиниць і ще декілька складних суперодиниць. До перших належать: факти, "засоби вираження", система методик, онтологічні

схеми, моделі (частково відтворюють об'єкт), знання (об'єднані у систему теорії), проблеми, задачі. Ці одиниці організуються у взаємопов'язані агрегати й утворюють складні функціональні, а згодом матеріально-організаційні, структури.

Для того щоб об'єднати в одну систему різні знання про об'єкт потрібно перебудувати їх відповідно до його структури. Для цього створюють *модель-конфігуратор*, що дає змогу пояснити процес синтезу різних знань про об'єкт та їх зведення у єдине складне знання-систему, наприклад, [104, с. 653]:

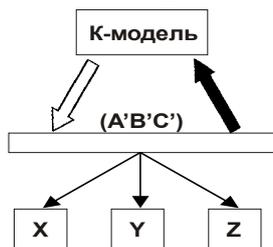
Отже, спочатку слід будувати модель-конфігуратор, що обґрунтовує існуючі різнобічні знання про об'єкт, а не використовувати системне уявлення об'єкта за вихідне, оскільки так закривається дорога до вияву дійсної структури об'єкта. Шляхом побудови конфігуратора можна пояснити проблему "життя", що знаходиться перед теоретичною біологією. Дослідники цієї галузі науки приходять до висновку, що неможливо обґрунтувати повно сутність буття у тому разі, якщо взяти до уваги лише один якийсь наявний рівень. У підсумку можна сказати, що біологам необхідна "перпендикулярна" структурна модель усіх рівнів життя. Тут потрібний епістемологічний аналіз, що й стане передумовою створення конфігуратора, а останній буде вихідним пунктом для побудови загальної теорії життя.

Схожі проблеми є і перед педагогікою, адже наукові дослідження у цій галузі до свого часу переважно мали психологічну орієнтацію. У цьому сенсі варто згадати слова А.В. Фурмана, де він зауважує, що педагогіка паразитує на предметному змісті психології. Г.П. Щедровицький переконаний, що навчання і виховання являють собою складний багатоаспектний об'єкт і не можуть обмежуватися лише процесами психологічного розвитку індивіда. Тому треба розширювати предмет педагогічних досліджень: він повинен охоплювати не тільки проблеми цілей навчання і виховання, а й моделювання людини майбутнього, динаміку малих груп, зміст освіти, стимулювання учбової діяльності та ін. Щоб охопити в межах єдиної системи наукових предметів таке широке коло проблем, треба певним чином синтезувати уявлення і методи різних наукових дисциплін – соціології, логіки, психології, лінгвістики, етики, естетики, вікової фізіології тощо. Але така постановка завдання потребує побудови конфігураторів. Останні об'єднують і синтезують різні знання, які стосуватимуться одного об'єкта. А реальність цих можливостей може бути підтверджена і доведена лише практикою майбутньої роботи із створення і використання конфігураторів.

У результаті роботи із конфігурування знань з'являються такі утворення: а) структурні моделі об'єкта і

б) власне теоретичні знання, що отримані на основі структурних моделей і синтезують набір різних знань про об'єкт. Теоретичні знання є справжніми (дійсними) лише стосовно поданого в моделі ідеального об'єкта. У тому випадку, коли процедура виведення теоретичних знань із моделі була здійснена правильно, тобто відповідала мисленневим нормам, то вони завжди будуть істинними і необхідними.

Теоретичні знання можуть використовуватися не тільки стосовно ідеального об'єкта, а й відносно окремих об'єктів практики. Але у цьому разі виникає своєрідне перетворення структури теоретичного знання і вони, у зв'язку з цим, починають утворювати нові структури знань, наприклад [104, с. 657]:

У цьому випадку структура теоретичних знань про ідеальний об'єкт перетворилася у знання про окремі об'єкти практичної діяльності. Всупереч теоретичним знанням, що є істинними, останні, якщо вони отримані шляхом такої трансформації, завжди залишаються лише гіпотетично і ймовірно істинними.

Щоб подолати місток між теорією і практикою, – зазначає А.В. Фурман, – треба розширювати поле свого професійного вдосконалення. Останнє стосується оволодіння людиною таких рівнів: “*теоретичного* (робота в сфері категорій і понять), *методологічного* (створення власних універсальних моделей, проектів, їх насичення науковими знаннями, взаємодоповнення різних позицій і поглядів), *проектно-конструкторського* (побудова реальних проектів і програм), *експериментального* (проведення циклу досліджень людини за особливих умов її життєдіяльності задля перевірки психологічної теорії на істинність), *методичного* (застосування методу за конкретних умов, що передбачає чітку послідовність у виконанні дій і прийомів), *практичного* (зосередження навколо потреб, бажань та інтересів осіб, груп, соціумів; інтегрування знань, норм, цінностей і вітакультурного досвіду з конкретною людиною)” [83а, с. 49–50].

Перетворення теоретичних знань у практичні (або перехід знакової форми з ідеального об'єкта теорії на реальні об'єкти практики) і є *основним процесом життя знань*, тобто тим, що показує, в чому вони існують як знання, і те, заради чого ми їх, власне кажучи, створюємо. Крім того, сама знакова форма (текст, схема, формула) теоретичних знань має бути влаштована й організована так, щоб забезпечити це перетворення. Але водночас повинна відносно самостійно існувати й зберігати власний зміст і зміст сама знакова форма системи теоретичних знань (“повні” чи “чисті” знання), незалежно від того, чи буде вона розглядатися у практичній площині.

Виникнення системи *формальних знань* першочергово пов'язане із систематизацією ідеальних об'єктів

та їх організацією у єдину онтологічну картину. Інколи перші існують у сфері науки і філософії у вигляді окремих автономних одиниць – тоді їх називають *поняттями* (хоча це не зовсім правильно). Із розвитком науки окремі формальні знання витісняються системами формальних знань. У нерозривній єдності із онтологією систематизовані формальні знання утворюють *систему теорії*. Але у традиційній епістемології із початку XIX століття до нашого часу система теорії, як правило, ототожнюється із багатьма систематизованими формальними знаннями. Зазначений підхід має таке пояснення. Перше полягає у тому, що виникали методологічні труднощі під час описання системи теорії як заснованої із двох різних утворень – системи формальних і системи ідеальних об'єктів, що подані в узагальненій онтології. Друге ґрунтується на реальній автономності систем формальних знань. Це пояснюється тим, що завдяки інтенсивному розвитку у XIX столітті філософії математики і математичної логіки, над ними (формальними знаннями) були побудовані нові знання методичного і методологічного типу, що відображали структуру вихідних формальних знань. Завдяки цьому останні стали немов би “підвішаними” до метазнань, а їх зв'язок з онтологією був послаблений чи розірваний зовсім. І тому окремі системи формальних знань перетворилися у формалізовані системи.

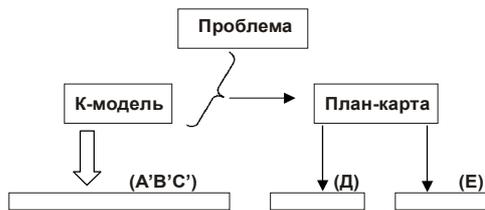
У результаті усіх цих процесів систематизації та формалізації багато із формальних знань, що входили у систему теорії, неминуче втрачають безпосередній операційний зв'язок з одиничними об'єктами практики. Але сама теорія може існувати у системі культури до тих пір, поки у її складі залишається достатньо велика кількість формальних знань, що безпосередньо “виходять” на об'єкти практики і тоді сама теорія завжди існує і розгортається лише заради них.

Якщо теорія фіксує статичну у з'ясуванні природи досліджуваного об'єкта, що не підлягає безпосередньому спогляданню, – підкреслює А.В. Фурман, – то методологія відображає динаміку самого процесу пізнавальної творчості, спрямованого на мисленнєве проникнення у потаємний зміст цього об'єкта. Звідси очевидно, вказує далі учений, що теорія і метод тотожні за змістом, але відмінні за функціями: перша покликана здійснити своєрідну флюорографію певного упредметненого фрагмента дійсності, другий – обґрунтувати шлях, спосіб його пізнання чи перетворення. Образно кажучи, “теорія – це своєрідна фотографія невидимої реальності, а методологія – кінофільм про цю реальність” (А.В. Фурман).

По-іншому працюють структурні моделі об'єктів, оскільки відображають об'єкт як такий, безвідносно тих чи інших можливостей його практичного застосування. *Модель-конфігуратор використовують як засіб, що дає змогу визначити шляхи і схеми подальших досліджень об'єкта*. З її допомогою здійснюється синтез знань і розгортається цілий ланцюг нових “органів” науки й навіть уся методична частина.

Наступна процедура аналізу та описання об'єкта вивчення відображає специфічну задачу методологічної роботи. Саме методолог повинен відповісти на запитання, які предмети вивчення треба сформулювати і як у них слід “рухатися”, щоб ці проблеми розв'язати.

Образно кажучи, треба ще до початку спеціального наукового дослідження об'єкта “добудувати” його план-карту, наприклад, [104, с. 664]:

Знаки (Д) і (Е) відображають нові спеціально-наукові знання про об'єкт. Відтак сукупність різних предметів вивчення і послідовність їх розгляду фіксує методологічна план-карта дослідження. Остання будується на основі структурної моделі і стосується самого об'єкта. Крім того, методологічна план-карта являє собою: а) особливе зображення об'єкта, б) презентує *особливий предмет у науці*, в) розчленовує об'єкт на низку предметів. А ось структурна модель створюється на основі існуючих часткових знань і часткових предметах дослідження даного об'єкта. Отож план-карта, що фіксує предмети вивчення, – надзвичайно ефективний методологічний засіб, що дає змогу організувати дослідження у певному науковому напрямку”.

На цих засадах нами створена методологічна план-карта дослідження інноваційно-психологічного клімату та його параметрів, з якої випливає, що об'єктом нашого дослідження є *інноваційно-психологічний клімат експериментального навчання, а предметом – його параметри* (психологічний вплив та його класи, полімотивація та сфери умов її розгортання, освітнє спілкування та його аспекти як різновиди обміну), які сукупно спричиняють становлення позитивно-гармонійної Я-концепції та її компонентів. Відтак можна констатувати, що, по-перше, презентована план-карта містить принаймні чотири предмети (вплив, полімотивація, спілкування, Я-концепція), а останній являє собою інтегральний предмет вищезазначеного об'єкта; по-друге, вона показує, як потрібно рухатись, щоб обґрунтувати кожен із цих предметів; по-третє, з'являється можливість визначити ту послідовність, у котрій повинні аналізуватися різні структурні частини моделі; по-четверте, дає змогу отримати систему знань, що були пов'язані між собою та описували об'єкт у цілому; по-п'яте, вона являє собою особливе зображення об'єкта, що розкладений на низку предметів.

“Саме цю сторону справи, як зауважує Г.П. Щедровицький, – сукупність можливих предметів вивчення і послідовність їх розгляду – повинна фіксувати методологічна план-карта дослідження” [104, с. 665]. Побудову моделі-конфігураторів чотирьох предметів аналізо-

ваного об'єкта (ІПК) див. детально 97, с. 32–38, 93, 108 та ін.

Зазначені предмети, виходячи із методологічної план-карти, фіксують окремі частини об'єкта і тому в гносеологічному розгляді іменуються лише як предмети дослідження (за Г.П. Щедровицьким). Коли наша увага переорієнтовується на онтофеноменальні даності, що фіксуються цими предметами, то вони постають сутнісними характеристиками або параметрами певної психосоціальної реальності.

Відтак термін “інноваційно-психологічний клімат” [20] виник, з одного боку, із аналізу практичної діяльності, котра ґрунтується на досвіді експериментування, а з другого – оформився із теоретичного конфігурування різнопредметних знань (передусім психологічних теорій і концепцій), а ще з іншого – знайшов підтвердження в концептуальному баченні клімату Б.Д. Паригіна і В.П. Казміренка, що й дало змогу виокремити його параметри.

ІПК являє собою самодостатню цілісність набору стійких характеристик (діалогічність, довіра, уважність, взаємодопомога, емпатійність, продуктивність, працездатність, вимогливість, доброзичлива критика) шкільного докільця, які сутнісно притаманні модульно-розвивальному навчанню і спричиняють актуалізацію різних форм психічної активності школярів, впливають на їхній емоційний стан і моральний настрій та налаштування, ефективність міжособистісних і міжгрупових стосунків, ритмічно розвивають кожного як суб'єкта, особистість, індивідуальність.

Примітно, що правомірність функціонування чотирьох параметрів, де один займає важливе положення, перегукується із юнгіанським принципом кватерності. “Кватерність К.Г. Юнг розумів як універсальний архетип, логічну передумову будь-якого цілісного судження. Наприклад, щоб описати горизонт як ціле, потрібно згадати чотири сторони світу... Чотири елементи трапляються всюди, і насамперед у людських психічних функціях: відчуття (сенсорика), мислення (логіка), почуття (етика, емоції), інтуїція (ап'юріорне знання)... Кватерність ... має структуру 3+1, у якій один з елементів займає особливе положення або має порівняно іншу природу... Саме четвертий, доповнюючи тих трьох, робить їх чимось єдиним, символізуючи Універсум” [цит. за 21, с. 36–38]. Відповідно до цього, перших три параметри формують зовнішньо-внутрішній контур психічної регуляції особи, а останній

(Я-концепція) – являє собою суто внутрішнє ядро її самоорганізації.

Я-концепція центрується як внутрішнє “зняття” трьох попередніх параметрів у такий спосіб, що піднімає на більш високий рівень загальне розуміння об’єкта – феномена інноваційно-психологічного клімату.

Варто зауважити, що К. Юнг говорить і про п’ятий, головний елемент, який виконує “трансцендентну функцію, ...являє собою посередницьку основу, “міст” для об’єднання протилежних функцій, одна з яких – свідомо (домінує), а друга – витіснена у підсвідомість (опозиційна). В результаті з’єднання полярних протилежностей оживає спільний архаїчний корінь, первісна ментальність, з якої беруть початок всі диференційовані функції” [цит. за 31, с. 423]. У зв’язку з цим З.С. Карпенко обстоює “ідею п’ятерності як базову психоментальну матрицю психологічного методологування”.

У нашому дослідженні попередньо зазначено, що виокремлені чотири параметри ІПК (вплив, полімотивація, спілкування, Я-концепція) *перегукуються із принципом кватерності*, оскільки ІПК як п’ята узагальнювальна психосоціальна даність, хоча й утримує певний ноуменальний матеріал, але сутнісно не належить до сфери трансцендентного. Вочевидь цей клімат стосується вчинково-організованої реальності соціального повсякдення, а тому в ньому переважає феноменологічний зміст.

Утім, Я-концепція – це один із найзагальніших показників-параметрів прояву інноваційно-психологічного клімату.

Відомо, що Р. Бернс поділяє Я-концепцію на позитивну та негативну. Першій притаманні такі ознаки: переконаність в імпонуванні іншим людям, упевненість у здатності до того чи іншого виду діяльності, наявність почуття власної вартісності. Негативна Я-концепція пов’язана з неприйняттям себе, самозаперечення, песимізмом, відчуттям неповноцінності і тривоги за майбутнє [8].

Названі сутнісні ознаки позитивної Я-концепції не завжди вказують на те, що людина, яка її має, зреалізуватиме свій потенціал у практиці повсякдення (або ж останній втілюватиме у життя періодично чи частково). Можна себе позитивно приймати, багато знати та пишатися цим, але нічого не робити та не зреалізувати ці знання-потенції у житті. Натомість гармонійна Я-концепція розкриває те, що особа не лише цінує, приймає себе і т. ін., а й безперервно втілює власні бажання, установки

тощо у діяльно-діалогічній взаємодії. Іншими словами, виникає пропорційний взаємозв’язок між внутрішніми інтенціями та реальними діями і таким чином формується цілісне самоуявлення свого сутнісного Я. Тому вводимо поєднання позитивності та гармонійності у розвиткове функціонування концептуального Я, що знімає певні суперечності заданого упередженого теоретизування.

Відтак розвиток позитивно-гармонійної Я-концепції сприяє зростанню рівноваги як у внутрішньому, так і у зовнішньому світі, злагодженості та взаємозв’язку між суб’єктною думкою й особистісним самостваренням, індивідуальнісними діями й духовно-універсумною саморефлексією [див. дет. 91; 94].

На завершення конкретизуємо значення параметрів ІПК в освітньому процесі. Зокрема, вплив як перший параметр забезпечує перебіг процесу *активації*, полімотивація як другий – *активізація*, спілкування – *актуалізація*, а Я-концепція – *самоактуалізація* (рис. 10).

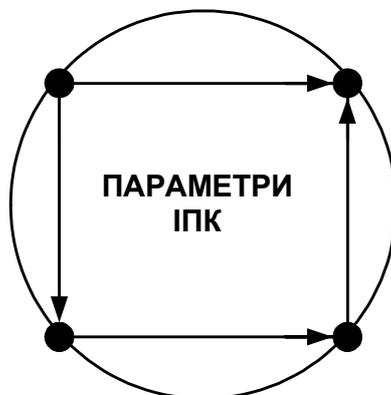
6. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ КООРДИНАТИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В ІПК

За останні десять років на терені вітчизняної теоретичної психології виникла і сформувалася ще одна відмінна від трьох вищезазначених парадигм соціально-психологічного впливу (реактивна, акціональна, діалогічна, див. детальніше §3) – *вітакультурна* [78; 81]. Вона змістовно обґрунтована в науковому проекті модульно-розвивальної системи [80] і теорії освітньої діяльності [76]. Її суть полягає в добуванні, осмисленні, нормуванні, збагаченні і поширенні учасниками безперервної розвивальної взаємодії кращого етнонаціонального досвіду не тільки під час організованого навчання, а й за межами школи (сім’я, вулиця). Метою і результатом такого спрямованого психологічного впливу є культурне вдосконалення, або позитивна зміна, актуального соціуму та самої людини. При цьому до основних розвиткових форм активності належать інтелектуальна, соціальна, вартісна і духовна творчість, а до базових соціально-психологічних механізмів – творення істинного знання, корисних предметів, добрих взаємин, духовних продуктів [76–82].

Загалом Т.С. Кун розуміє під парадигмою “визнані всіма наукові досягнення, що протягом певного часу дають дослідникам модель

1. Вплив: забезпечує перебіг процесу активзації („перехід із недіяльного стану в діяльний; посилення діяльного стану” [10, с. 19]) та спричиняє становлення образів суб’єктивної реальності

4. Я-концепція: центральне утворення самосвідомості, яке є джерелом самоактуалізації особистості

2. Полімотивація: сприяє активізації („роботи кого-, що-небудь діяльнішим, активнішим [10, с. 19]) освітньої діяльності та суб’єктного довілля загалом

3. Спілкування: стимулює процес актуалізації („робити, ставати актуальним, актуальнішим” [10, с. 19]) освітніх вчинкових дій у конкретному часопросторі ділових взаємин

Рис. 10.
Значення параметрів ІПК в освітньому процесі

постановки проблем та їх розв’язку” [44, с. 11]. Тому очевидно, що “не існує незалежних від парадигми фактів, і не останні характеризують теорію, а саме теорія та її тезаурус визначають, які саме факти будуть піддані осмисленню та інтерпретації. І далі, – парадигма як універсальний конструкт сучасної філософської науки повно характеризує як історико-культурне підґрунтя будь-яких серйозних теоретичних пошукувань, так і нормативно-світоглядний та соціально-психологічний контексти організації конкретної науково-дослідної роботи” [76, с. 21; 81].

У контексті поданих засадничих орієнтацій цілком природно, що оптимальною стратегією соціально-психологічного впливу учасників інноваційного навчання є *модульно-розвивальна*.

Отож соціально-психологічний вплив, який функціонує у просторі-часі як перший параметр ІПК, керується *модульно-розвивальною стратегією* і *вітакультурною парадигмою*. Перша спрямована на системне забезпечення *розвивальної освітньої*, переважно *полідіалогічної, взаємодії*, а друга – на людину, яка поперемінно постає *суб’єктом, особистістю, індивідуальністю* і, насамкінець, *універсумом самотворення*.

Складові *вітакультурної парадигми* (Дім, ковітальна спільнота, культурне тіло) запропоновані Б.В. Поповим [60] і А.В. Фурманом [78; 81; 83] (духовна аура суспільства – інтегральна за характером і методологічним статусом). Основними категоріями цієї парадигми є “освіта”, “розвиток”, “культура” і “життя”. Воднораз функція третьої, на думку А.В. Фурмана, полягає в тому, щоб охопити всі наявні й можливі *смисли і значення*, котрі регулюють поведінку, діяльність, спілкування і вчинки осіб, а четвертої – зводиться до того, щоб *синтезувати* суб’єкта й обставини, людину і довкілля, спільності й суспільство в єдину соціумно-антропологічну реальність. У проекції на сферу модульно-розвивальної освіти це означає “прокладання чотиристороннього інтерпретаційного шляху, а саме: від метаформ *Дому до ковітальної спільноти (колективний суб’єкт життєактивності та творення довілля і самого себе, вироблення світоглядних орієнтирів, установок, поглядів й утвердження групових статусів [60])*, а далі – до *культурного тіла (актуалізація на “Мізібраннях” соцієтальної психіки та здатність до мисленнєвого, або рефлексивного, сприймання себе і довкілля [60]; соцієтальна психіка – продукт історико-культурного шляху даного*

соціуму) та *духовної аури* локалізованого соціуму (соціальне життя нації, котре просякнуте духовними мотивами (за А.В. Фурманом))” [76, с. 48]. Зокрема, Дім як метафора ковітальної буденності досліджується філософами у контексті культурогенезу [72]. Його вершиною є мова, що підтверджує М. Гайдеггер таким висловом: “Мова – дім буття, бездім’я – ознака її забуття” [72, с. 11]. Домом можуть бути сім’я, школа, вулиця, етнос, нація, культура, Земля, Всесвіт, але найчастіше – це батьківщина, де кожен виріс і стався як громадянин. При цьому “важливо не те, з якого матеріалу будується перший, а те, за допомогою яких зміцнювальних зв’язків формується. Дім може бути побудований тільки любов’ю” [42, с. 40]. Водночас духовна аура суспільства – це внутрішнє наповнення соціального життя нації духовними станами самоочищення, позитивної віри, історичного самоствердження і цілепокладання на тлі переважання вітакультурного над біологічним.

Очевидно, що зазначена парадигма розширює поле вдосконалення і функціонування цього впливу у вітакультурному просторі-часі освітнього закладу як *Дому культуротворення*, де формується *освітня ковітальна спільнота* (через практику унормованої спільної життєдіяльності наставника і наступників) й *культурне тіло загалу* (умовою його з’яви у системі освітніх взаємостосунків є *досвід культурозбагачення*, котрий символізує груповий та індивідуальний поступ до вищих людських сенсів), виникає не лише Я-свідомість, а й Ми-свідомість. Підґрунтям культуротворення тут є процеси знанне-, нормо-, смисло- й сенсотворення, які поперемінно переважають на періодах модульно-розвивального циклу. Внаслідок такої різноманітної навчально-виховно-освітньої взаємодії між наставником і групою наступників, педагогами й керівництвом виникає певна духовно-освітня аура школи, котра наповнює соціальне життя молодого покоління духовними станами самовдосконалення, а також відбувається реалізація множинних “Я” у просторі ковітального “Ми” й утворюється цей локалізований осередок аури суспільства.

Реальне функціонування вказаних складових-модусів вітакультурної парадигми стає можливим завдяки наявності класів соціально-психологічного впливу. Особлива роль належить нормативно-особистісному взаємовпливові, котрий через колективно-нормативну

діяльність (“Ми-зібрання”) між учителем і учнями сприяє творенню себе, виробленню світоглядних орієнтирів й утвердженню групових статусів та стимулює формування локалізованої соцієтальної психіки.

Отож, завдяки дії класів психологічного впливу у заданому вітакультурному просторі-часі кожен має змогу набувати суб’єктно-поведінкової, особистісно-діяльнісної, індивідуально-ціннісної, універсально-духовної життєактивності. Зазначені різновиди учнівської активності виокремлюються у процесі оволодіння знаннями, їх нормування, обстоювання цінностей та за допомогою вибору однієї із психодуховних форм самопізнання (віри, краси, справедливості тощо). Це означає, що в такому освітньому часопросторі переважає внутрішня інтелектуально-культурна робота над зовнішньою, оскільки переведення знань у норми (символізує перехід суб’єктної поведінки в особистісну діяльність, передбачає уміння комбінувати, класифікувати і т. ін.), виділення вартісних елементів та їх втілення у продукти творчості (прояв об’єктивованого духу, у процесі якого наступник набуває індивідуальнісних особливостей) через вчинкові дії (вірші, малюнки тощо) поперемінно організовує різноякісну психічну активність учасників взаємодії.

Норми і приписи вітакультурної парадигми та модульно-розвивальної стратегії впливу конкретизуються в інноваційно-психологічній технології, яка не лише пропонує знання, а й дидактично нормує поступ людського зростання та занурює кожного учасника нетрадиційного навчання у ціннісно-сміслову сферу змістового наповнення. Якщо трансляційно-знаннева система освіти буде піклуватися лише про належний інформаційний рівень викладання і не впроваджуватиме нормативний та ціннісний компоненти, то й надалі тиражуватиметься технократична свідомість, поширюватимуться соціогенні неврози масової психіки серед народного загалу, а також залишатимуться небажані (раціонально-прагматичні) акцентуації українського соціуму.

Відмітимо, що усталена система освіти має корисні надбання (організує сукупність знань, умінь, навичок), але спеціально не визначає і не фіксує у своєму змісті соціальні та ціннісні складові культури (правила, проекти, кодекси, ідеологеми тощо). Тому є потреба і можливість увести у практику соціального буття як перспективу цивілізаційного розвитку української

нації нову вітакультурну парадигму освітнього впливу чітко визначеного світоглядного спрямування (змістова гармонія знань, умінь, норм, цінностей). Інформаційно-трансляційне навчання справді дає хороші академічні результати, тобто ґрунтовне засвоєння певної системи знань і формування вмінь. Проте поза увагою наставника залишаються найважливіші для організованого соціуму (передусім – етнос, нація) ситуації – соціального, культурного й духовного змісту, які спроможні збагачувати гуманний простір шкільного й університетського життя, виховати людину освічену та високодуховну.

Налагодження полідіалогічного впливу у вітакультурному просторі-часі між педагогом і групою наступників здійснюється завдяки різновидам змісту розвивальної взаємодії (психолого-педагогічний, навчально-предметний, методично-засобовий, управлінсько-технологічний [див. детально 18, с. 123]) та його класам (пізнавально-суб'єктному впливові, нормативно-особистісному взаємовпливові, ціннісно-індивідуальнісному самовпливові, духовно-універсумному самотворенню). Крім того, кожен клас має свою структуру, до якої належать суб'єкт, об'єкт, засоби, методи, техніки, механізми та принципи впливу [див. детально 18, с. 158–253]. Відповідно до чотирьох періодів модульно-розвивального циклу, виокремлюємо стільки ж класів впливу. Кожний із названих класів визначає особливості конкретної форми психічного відображення дійсності особою, є важливою ланкою під час формування цілісної структури її внутрішньої організації (рис. 11.).

Діяльність інноваційної модульно-розвивальної системи передбачає наявність відповідного “...простору, де можлива ... реалізація тих чи інших форм активності” [28, с. 119]. У нашому дослідженні такими формами є поведінка, діяльність, вчинок та самореалізація і самоосягання учнем себе. Водночас простір утримує свої параметри або характеристики: “цілісність, структурність, автономність” [28, с. 130] і саморозвитковість, які є не тільки умовами перебігу форм активності й різних видів соціальних процесів, а й відіграють роль чинників розгортання позицій і стосунків між партнерами чи суперниками, формування цілей і цінностей, вибору засобів актуальної взаємодії [28, с. 119–120]. Вказані характеристики відображають функціонування інноваційно-психологічного клімату модульно-

розвивального впливу. Наприклад, клас пізнавально-суб'єктного впливу співвідноситься із характеристикою цілісності, нормативно-особистісного взаємовпливу – структурності, ціннісно-індивідуальнісного самовпливу – автономності, духовно-універсумного самотворення – саморозвитковості.

Отже, виокремлені чотири параметри вітакультурного простору – важливі умови, за яких розгортається динаміка також чотирьох форм активності шляхом поперемінного задіяння класів впливу. Аналогічною категорією вітакультурної парадигми та модульно-розвивальної стратегії впливу є час.

Оперування знаннями, уміннями, нормами, цінностями (сфери змістового модуля) здійснюється завдяки часовій організації психіки, яка функціонує у свідомості учасників навчання у процесі безпосередньо (власний біологічний годинник) й опосередковано (суб'єктивно) переживаного часу. Переживання ними останнього відбувається у потоці переходів від вічного до майбутнього через теперішнє у минуле [66; 74; 98; 105 та ін.].

Зазначимо, що “суб'єктивно пережитий час дійсно не узгоджується, а розходиться із “стрілкою внутрішнього часу” організму (біологічний годинник)...

Напряма і плин переживаного часу не властивість самого розуму, а є властивістю органу розуму – мозку, котрий виконує роль власного годинника людини. Природа “зворотного ходу” цього годинника багато в чому не зрозуміла і не вивчена. Але, завдяки його “зворотному руху”, в свідомості індивіда існує реальна “стрілка суб'єктивного часу”, яка вказує на його плин із майбутнього через теперішнє в минуле” [99, с. 28].

Отож суб'єктивне пережиття вітакультурного часу не узгоджується у психодуховному світі окремої особи із власним внутрішнім часом її організму. Суб'єктивний або опосередкований час (той, що сприймається через події) у свідомості паритетно налаштованих освітян лине із вічного (духовність – осягання – універсум), майбутнього (цінності – вчинкові дії – індивідуальність), через теперішнє (норми – діяльність – особистість) у минуле (знання – поведінка – суб'єкт). Вічне суголосьне духовності–творчості, майбутнє – еталону моральності, теперішнє – соціальності, а минуле – досвідності.

Проте своєрідним місточком, за С.Л. Рубінштейном, чи відправною точкою на “стрілці

**ВІТАКУЛЬТУРНА ПАРАДИГМА
ТА МОДУЛЬНО-РОЗВИВАЛЬНА СТРАТЕГІЯ ВПЛИВУ**

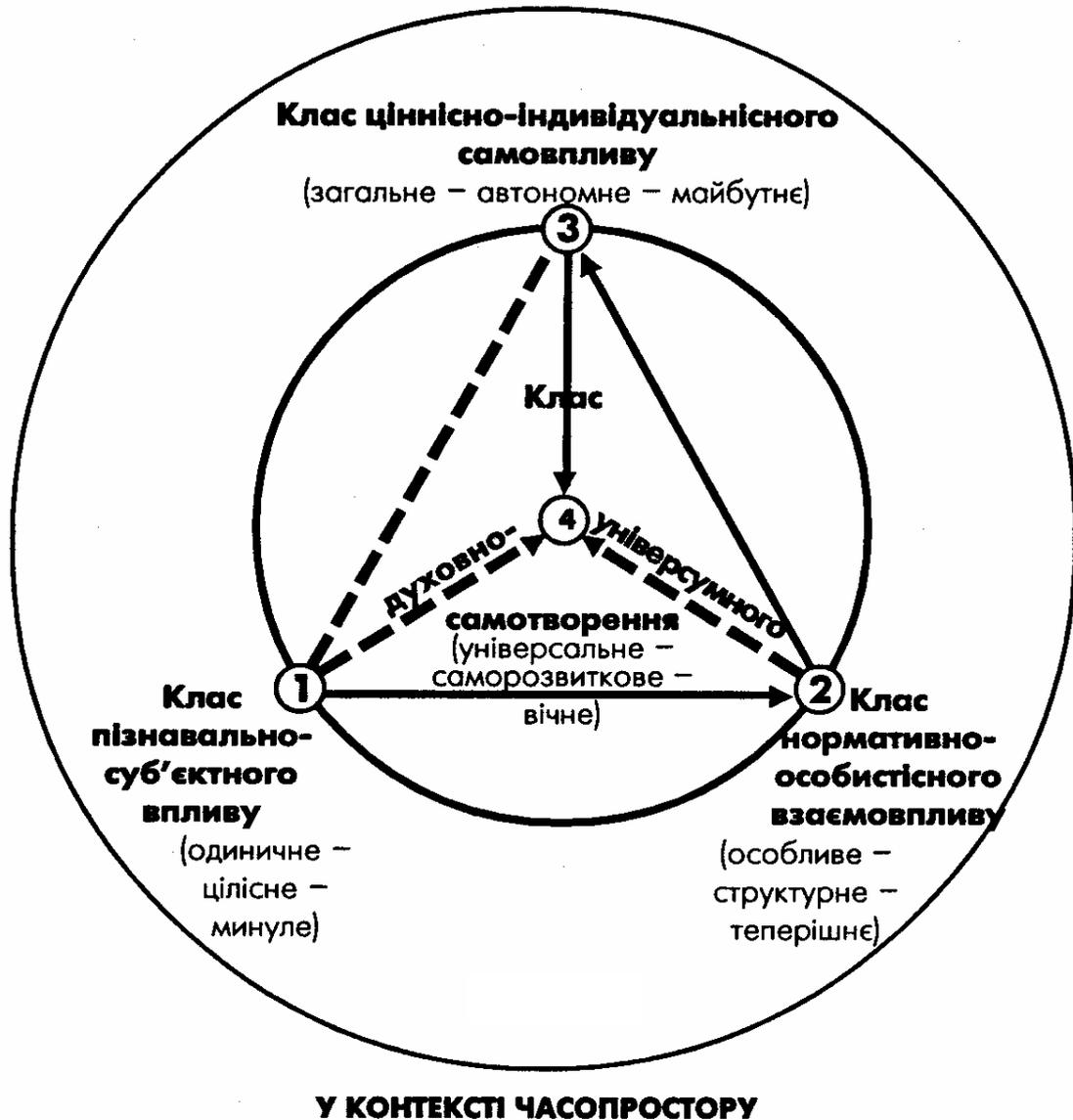

Рис. 11.

Взаємозалежність класів соціально-психологічного впливу у вітакультурному просторі-часі модульно-розвивального навчання

суб'єктивного часу" є теперішнє. В. Джемс відмічає, що *особливістю теперішнього* є те, що його *зміст постійно* змінюється. Американський психолог і філософ, "...посилаючись на експерименти проведені в лабораторії Вунда" (засновник експериментальної психології), "наводить проміжки тривалості *"психологічного теперішнього"*, які охоплюють його інтервал від 2 с до 12 с" [99, с. 29]. П. Фресс вважав, що воно не перевищує 2 с [74], а Д.Г. Елькін відмічає, що індивідуальні межі "психологічного теперішнього" знаходяться між 3 с і 5 с [105]. У зв'язку з цим О.В. Полунін пише: "За результатами експериментів тривалість теперішнього варіює в досить широкому діапазоні – від 0,4 до 160–200 секунд і є величиною, яка має власну динаміку і закономірності цієї динаміки..." [58, с. 220].

Водночас Аристотель, – зазначає Б.Й. Цуканов, – описав теперішнє як "тепер". Окрім того, Аристотель розглядав його як *часову зону*, котра виконує роль своєрідної межі між минулим і майбутнім.

Утім "минуле і майбутнє існують у теперішньому, через нього визначаються, тобто настають і перестають. Лише в душі ми знаходимо тверді засади для їх розрізнення. Щоб сприймати минуле, існує пам'ять, теперішнє досягається через увагу і споглядання, для майбутнього є чекання і сподівання" [70, с. 41].

У нашому випадку процес нормування (плани, проекти, алгоритми, інструкції тощо), тобто теперішнє, – це певна відправна точка чи своєрідний місточок на "стрілці суб'єктивного часу" кожного. Саме від неї учасники паритетних взаємин, проживаючи модульно-розвивальний цикл як свою усвідомлену причетність до світу, прямують у певній тривалості від осягнення свого Я-духовного (вічне), Я-вчинкового (майбутнє) через Я-нормативне (теперішнє) до Я-інформаційного (минуле), які осмислюються, осягаються й когнітивно фіксуються у динамічній системі ставлень до теперішнього.

Отже, коли під час інноваційного навчання учасник взаємостосунків досягне розвиткових вершин Я-духовного, то повно осмислить і внутрішньо прийме момент самотворення власних духовних інтенцій, цінностей, норм і знань. Іншими словами, лише тоді, коли він стане універсумом, то глибоко усвідомить себе і як індивідуальність, і як особистість, і як суб'єкта. І все ж своєрідним місточком між небуттям і вічністю чи "відправною точкою" до вдосконалення на "стрілці суб'єктивного

часу" є саме теперішнє, що символізує здійснення кожним передбаченого модульно-розвивальним циклом освітнього нормо- і смисло-творення (не тільки створення проектів, алгоритмів, планів та інших засобів соціальних взаємин, а й самодобування вартісних орієнтирів-ідеалів, ідей, оцінок, переконань тощо), котре дає змогу осягнути та прийняти власне самотвердження в конкретній соціальній ситуації життєздійснення за принципом "тут – тепер – повно". Це відбувається у процесі *освітнього вчинення* (написання вірша, створення міні-підручника, намалювання картини, проведення авторської історичної розвідки і т. ін.), що дає змогу осягнути та осмислити власний саморозвиток, пізнати себе та інших.

У такий спосіб клас духовно-універсумного самотворення перетинається із вічним, вартісно-індивідуальнісного самовпливу – із майбутнім, нормативно-особистісного взаємовпливу – із теперішнім, а пізнавально-суб'єктного впливу – із минулим. Тому вони мають складну не лише просторову, а й часову структури, та являють собою певне психодуховне утворення у потоці пережиття часу (**табл. 3**), постають у цілісності та єдності.

Відтак вітакультурна парадигма стала основою для проектування і наступного створення відповідного їй часопростору ІПК. Водночас вона утворила осереддя *вітакультурної методології*, дослідницька програма якої обґрунтована у монографії А.В. Фурмана [див. детально 78]. Ця методологія взаємодоповнює *світ методології як учення* (на філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому та конкретно-тематичному рівнях) і *методологування як практику мислевчинення*.

7. САМОДІАГНОСТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ ОСОБИСТІСНОГО ЖИТТЯ

Насамкінець пропонуємо дописувачам продіагностувати себе шляхом самооцінювання через такі параметри: стан здоров'я, особистісний розвиток, задоволення сімейним станом (батьківська сім'я чи своя) і фінансовим забезпеченням, вибрану професію, духовний рівень розвитку (**рис. 12**). Кожен параметр рисунку оцінюється 100%, де стоїть завдання проставити біля секторів кількість відсотків (наприклад, рівень задоволення вибраною професією, на мою думку, сягає 70%, а особистісним розвитком – 50% і т. д.), намалювати свою діаграму (за %) та заштрихувати її. Це і буде "колесо" саморуку людини у часопросторі.

Просторово-часові категорії соціально-психологічного впливу
в теорії модульно-розвивального навчання

Класи соціально-психологічного впливу	Пізнавально-суб'єктний	Нормативно-особистісний	Ціннісно-індивідуальнісний	Духовно-універсумний
Характеристики простору	Цілісність	Структурність	Автономність	Само-розвитковість
Основні виміри суб'єктивно пережитого часу	Минуле	Теперішнє	Майбутнє	Вічне
Психологічні етапи самотворення учасників паритетної безперервної взаємодії	Знання – Поведінка – Суб'єкт	Норми – Діяльність – Особистість	Цінності – Вчинкові дії – Індивідуальність	Духовність – Осягнення – Універсум

Рис. 12.

“Колесо” саморуху людини в часопросторі
(за Ю.В. Тарховим)

Виокремлення зазначених параметрів самооцінювання було запропоноване Ю.В. Тарховим на семінарі за темою: “Робота в причині”, безпосередню участь у якому я брала у 2008–2010 роках у м. Києві. Діагностування студентів за цим “колесом” здійснюється нами під час читання авторської дисципліни “Психологія Я-концепції”, що дає змогу виявити цікаву картину у пізнанні їхніх психодуховних станів розвитку.

Наведемо приклад самопротестованого респондента наочно (див. рис. 13). Аналізуючи цю діаграму стверджуємо, що “колесо” саморуху майже ідеальне, оскільки усі сектори знаходяться в межах 75–90%. Це означає, що на цьому відтинку життя особа просувається з більш-менш великою амплітудою руху і майже не “шкунтильгає” на цей момент теперішнього. Часто буває, що діаграми відображені гострими кутами (20–90%), і тоді стає зрозуміло, що особа рухається у часопросторі “скачками”, бо в секторах є прогалини. Останні й показують опитуваному над чим саме і де треба працювати над собою.

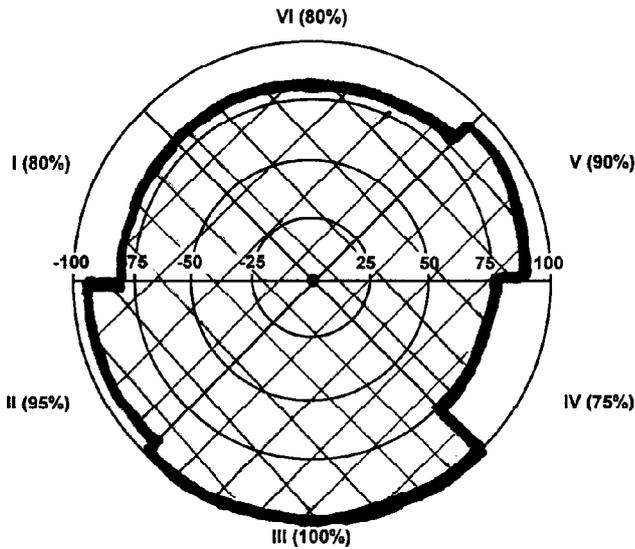

Рис. 13.

“Колесо” саморуку людини в часопросторі

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова-Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности // Психология формирования и развития личности: [коллект. труды]. К.А. Абульханова-Славская – М.: Наука, 1981. – С. 19–44.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания : [науч. изд.] / Борис Герасимович Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с. – (Серия “Мастера психологии”).
3. Аникеева Н. П. Психологический климат в коллективе: [кн. для учителя] / Нелли Петровна Аникеева. – М. : Просвещение, 1989. – 224 с. – (Б-ка зам. дир. шк. по учеб.-воспитат. работе).
4. Аристотель. Поэтика. Риторика / Аристотель из Стагиры ; [пер. с древнегреч. М. Л. Гаспарова] . – СПб. : Азбука, 2000. – 285 с.
5. Бабайцев А. Ю. СМД-Методология / Алексей Юрьевич Бабайцев // Новейший философский словарь / [сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов]. – 3-е изд., исправл. – Мн. : Книжный Дом. – 2003. – С. 923–926. – (Мир энциклопедий).
6. Бабайцев А. Ю. Коммуникация / Алексей Юрьевич Бабайцев // Новейший философский словарь / [сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов]. – 3-е изд., исправл. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – С. 497–498. – (Мир энциклопедий).
7. Баворівський В. “Навіщо нашій рідній мові бур’яни?” / В. Баворівський // газета “Свобода”. – №89 (3027). – 18 листопада. – 2015. – 12 с.
8. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание : [науч.-популяр. изд.] / Роберт Бернс ; [пер. с англ., под ред. В. Я. Пилиповского]. – М. : Прогресс, 1986. – 422 с.
9. Біблія або книги святого письма Старого й Нового Заповіту / Переклад проф. Івана Огієнка. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.: іл.

11. Вітакультурний млин: методологічний альманах / наук. конс.-ред. А.В. Фурман. – 2005–2016. – Модулі 1–18.

12. Воронов О.І. Психологічні аспекти фактору часу при прийнятті управлінських рішень у сфері публічного управління / О.І. Воронов // Наука і освіта. – 2016. – №7. – Вип.: Психологія. – С. 51–57.

13. Гільбух Ю. З. Інноваційний експеримент у школі : [наук. вид.] / Ю. З. Гільбух, М. І. Дробноход. – К. : Укр. ін-т. підв. кваліф. кер. кадрів осв. М-ва освіти України, 1994. – 90 с.

14. Гірняк А. Психологічні аспекти переведення годинника на “зимовий час” / А. Гірняк // Психологія і суспільство. – Спецвипуск. – Наукові праці молодих учених. – 2012. – С. 114–115.

15. Головаха Е. И. Психологическое время личности : [монография] / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – К. : Наукова думка, 1984. – 207 с.

16. Громько Ю. В. Московская методологическая школа : социокультурные условия возникновения, идейное содержание, проблемы развития / Юрий Владимирович Громько // Вопросы методологии. – 1991. – № 4. – С. 21–39.

17. Гуменюк (Фурман) О. Освітнє спілкування як інформаційний, діловий, психосмисловий і самосенсовий різновиди обміну / Оксана Гуменюк (Фурман) // Психологія і суспільство. – 2005. – №3. – С. 73–94.

18. Гуменюк (Фурман) О. Є. Психологія впливу : [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк (Фурман). – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 304 с.

19. Гуменюк (Фурман) О. Є. Психологія Я-концепції : [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк (Фурман). – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 186 с.

20. Гуменюк (Фурман) О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: [монографія] / О.Є. Гуменюк (Фурман) – Ялта-Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 340 с.

21. Донченко О.А. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) / О.А. Донченко, Ю.В. Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.

22. Дочинець М. Многії літа. Благії літа / М. Дочинець. – Мукачево: Капатська вежа, 2013. – 148 с.

23. Зинченко А. П. “Изготовление мысли” по Г. П. Щедровицкому / Александр Зинченко // Вопросы методологии. – 1996. – № 1-2. – С. 123–127.

23а. Зинченко В.П. Теоретический мир психологии / В.П. Зинченко // Вопросы психологии. – 2003. – №5. – С. 3–17.

24. Зинченко В.П. Время – действующее лицо / В.П. Зинченко // Вопросы психологии. – 2001. – №6. – С. 36–54.

25. Инновационное обучение : стратегия и практика : материалы Первого научно-практического семинара (Сочи, 10-13 июня 1999 г.) ; под ред. В. Я. Ляудис. – М., 1994. – 203 с.

26. Искусство стать и быть человеком: Учебник живой духовности. – М.: Центр “Юнивер”, 1991. – 192 с.

27. Кабаченко Т. С. Активизация человеческого фактора : методы психологического воздействия / Та-

- исия Сергеевна Кабаченко // Психологический журнал. – 1986. – Т. 7, № 4. – С. 11–22.
28. *Казмиренко В.П.* Социальная психология организаций : [монография] / Вячеслав Петрович Казмиренко. – К.: МЗУУП, 1993. – 384 с.
29. *Кант І.* Критика чистого розуму / Еммануїл Кант ; [пер. з нім. та прим. І. Бурковського]. – К. : Ювентус, 2000. – 504 с.
30. *Карамушка Л.М.* Психологія управління: навч. посібн. / Людмила Миколаївна Карамушка. – К.: Міленіум, 2003. – 344 с.
31. *Карпенко З.С.* Аксиологічна психологія особистості / З.С. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
32. *Католик Г.В.* Психологія формування професійної Я-концепції психолога: [монографія] / Г.В. Католик. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 406 с.
33. *Кларин М. В.* Инновации в мировой педагогике. Обучение на основе исследования, игр, дискуссии: [монография] / Михаил Владимирович Кларин. – Рига : Эксперимент, 1995. – 186 с.
34. *Ковалёв Г. А.* Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия / Георгий Алексеевич Ковалёв // Вопросы психологии. – 1987. – № 3. – С. 41–49.
35. *Ковалев Г.А.* О системе психологического воздействия / Г.А. Ковалев // Психология воздействия (проблемы теории и практики). – М.: АПН СССР, 1989. – С. 4–43.
36. *Козлов В.В.* Трансценденция времени в творчестве / В.В. Козлов // Психология творчества: свет, сумерки и темная ночь души. – М.: Гала, 2009. – 112 с.
37. *Коломінський Н. Л.* Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект) : [монографія] / Наум Львович Коломінський. – К.: МАУП, 2000. – 286 с.
38. *Кондаков И. М.* Психология. Иллюстрированный словарь / Игорь Михайлович Кондаков. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 512 с. – (Проект “Психологическая энциклопедия”).
39. *Копылов Г.* К вопросу о природе “научных революций” / Геннадий Копылов // Кентавр. – 2003. – №31. – С. 46–57.
40. *Копылов Г.* Методология и методологизация в контексте времени / Геннадий Копылов // Кентавр. – 1992. – № 1. – Вып. 5. – С. 6–11.
41. *Костін Я. А.* Система підготовки вчителів-дослідників до впровадження модульно-розвивального навчання : [наук. вид.] / Ян Анатолійович Костін ; за ред. А. В. Фурмана. – Тернопіль : Інститут ЕСО, 2005. – 62 с.
42. *Краснухина Е.К.* Дом как любовь / Е.К. Краснухина // Ступени. – 1997. – №10. – С. 40–49.
43. *Кримський С.Б.* Під сигнатурою Софії. – К.: Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2008. – 367 с.
44. *Кун Т.* Структура научных революций : [научн.-популярн. изд.] / Томас Кун ; сост. В.Ю. Кузнецов ; [пер. с англ. И. З. Налётов]. – М. : ООО “Изд-во АСТ”, 2002. – 608 с.
45. *Лазарев В. С.* О развивающихся педагогических системах / Валерий Семенович Лазарев // Педагогика. – 2002. – № 8. – С. 13–24.
46. *Лазарев В. С.* Педагогическая инноватика : объект, предмет и основные понятия / В. С. Лазарев, Б. П. Мартиросян // Педагогика. – 2004. – № 4. – С. 11–21.
47. *Левин К.* Типы конфликтов / Курт Левин // Психология личности; [под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря]. – М.: МГУ, 1982. – С. 93–96.
48. *Лермонтов В.Ю.* Азбука жизни / Ю.В. Лермонтов. – СПб.: ИК “Невский проспект”, 2007. – 256 с. (Серия: “Ветер перемен”).
49. *Лермонтов В.Ю.* Сила поющего сердца / Ю.В. Лермонтов. – СПб.: ИК “Невский проспект”, 2006. – 224 с. (Серия: “Колокольчики Святой Руси”).
50. *Майерс Д.* Социальная психология / Д. Майерс: пер. с англ. – СПб.: Питер, 1996. – 684 с.
51. *Матіюк І.О.* Інноваційні моделі навчального процесу в сучасній школі (на матеріалах різних типів навчально-освітніх закладів України): Автореф. дис... канд. педагогічних наук: 13.00.01 / Київський ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 1999. – 22 с.
52. *Мегре В.Н.* Пространство Любви / В. Мегре. – СПб.: Из-во “ДИЛЯ”, 2005. – 224 с.
53. *Морено Дж.* Социометрия: экспериментальный метод и наука об обществе / Дж. Морено. – М.: Иностран. лит., 1958. – 289 с.
54. *Наукова школа академіка Олексія Чебикіна / [упорядн. І.М. Пивоварчик; наук. ред. О.А. Копусь]. – Одеса: ТЭС, 2009. – 96 с.*
55. *Новий словник іншомовних слів: близько 40000 сл. і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хом'як, А.А. Дем'янюк; за ред. Л.І. Шевченко. – К.: АРІЙ, 2008. – 672 с.*
56. *Основи психології: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – [2-е вид., стереотип.]. – К.: Либідь, 1996. – 632 с.*
57. *Парыгин Б.Д.* Социально-психологический климат коллектива. Пути и методы изучения / Борис Дмитриевич Парыгин; под ред. В.А. Ядова. – Л.: Наука, 1981. – 192 с. – (Ин-тут социально-экономических проблем АН СССР).
58. *Полунін О.В.* Переживання людиною плину часу: експериментальне дослідження: [монографія] / Олексій Васильович Полунін. – К.: Гнозис, 2011. – 360 с.
59. *Помиткін Е.О.* Психологія духовного розвитку особистості: [монографія] / Е.О. Помиткін. – К.: Наш час, 2005. – 280 с. – Бібліограф.: с. 252–278.
60. *Попов Б. В.* Альтернативна модель етносу та людини (кілька зауваг щодо вітацентричної парадигми) / Борис Васильович Попов // Філософська думка. – 2001. – № 4. – С. 37–54.
61. *Пригожин И.* От существующего к возникающему / И. Пригожин. – М.: Наука, 1985.
62. *Природа Украинской ССР. Климат / Бабиченко В.Н., Барабаш М.Б., Логвинов К.Т. и др. – К.: Наук. Думка, 1984. – 232 с.*
63. *Психологическая энциклопедия / [ред.-сост. Р. Корсини, А. Ауэрбах]. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 1096 с. : ил.*
64. *Рибалка В.* Індивід та особистість у психологічній теорії часу Бориса Цуканова / В. Рибалка // Психологія і суспільство. – 2006. – №3. – С. 32–57.
65. *Рибалка В.В.* Особистісно центроване консультування клієнтів із патогенною психодинамічною не-

конгруентністю: Методичний посібник. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2005. – 54 с.

66. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: учеб. [для психологов, педагогов, философов] / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2000. – 712 с.: ил. – (Серия “Мастера психологии”).

67. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество / П. Сорокин. – М.: ИПЛ, 1992. – 643 с.

68. Социальная психология: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / [А. Н. Сухов, А. А. Бодалев, В. Н. Казанцев и др.]. – [2-е изд., испр.] – М.: Изд. центр “Академия”, 2002. – 600 с.

69. Стёпин В. С. Теоретическое знание: структура, историческая эволюция: [монография] / Вячеслав Семёнович Стёпин. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.

70. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності: [наук. видання] / Тетяна Михайлівна Титаренко: – К.: Либідь, 2003. – 376 с.

71. Уинфри А. Время по биологическим часам: [науч.-попул. кн.] / Артур Уинфри; [пер. с англ.; предисл. В. Н. Крицкого]. – М.: Мир, 1990. – 208 с., ил.

72. Философия культуры. Дом. // Ступени: [спец. выпуск]. – 1997. – № 10. – С. 5–34.

73. Філософський словник / [ред.-упоряд. В. І. Шинкарук]. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1986. – 800 с. – (В опр.).

74. Фресс П. Восприятие и оценка времени / Пол Фресс // П. Фресс, Ж. Пиаже. Экспериментальная психология. – М.: Прогресс, 1978. – Вып. 6. – С. 88–130.

75. Фурман А. А. Психология особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір: [монография] / А. А. Фурман. – Одеса: ОНПУ; Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 312 с.

76. Фурман А. Теорія освітньої діяльності як мета-система / Анатолій Фурман // Психологія і суспільство. – 2001. – № 3. – С. 105–144; 2002. – № 3–4. – С. 20–58.

77. Фурман А. В. Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 18–36.

78. Фурман А. В. Ідея і зміст професійного методологування: [монография] / А. В. Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.

79. Фурман А. В. Модульно-розвивальна організація мислєдіяльності – схема професійного методологування / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2005. – № 4. – С. 40–69.

80. Фурман А. В. Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, забезпечення: [монография] / Анатолій Васильович Фурман. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 340 с.

81. Фурман А. В. Парадигма як предмет методологічної рефлексії / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – № 3. – С. 72–85.

82. Фурман А. В. Психокультура української ментальності: [наук. вид.] / А. В. Фурман – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 132 с.

83. Фурман А. В. Рівні та критерії методологування у професійному здійсненні науково-дослідницької діяльності / А. В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2005. – Модуль. 1. – С. 5–13.

83а. Фурман А. Розширення сфери професійної

психологічної роботи: соціокультурний підхід // Технологія інноваційного пошуку в системі вищої освіти: Зб. мат. до регіон. наук.-м. конф. (19 квітня 2002 р.). – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – С. 48–51.

84. Фурман А. В. Світ методології / А. В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2015. – № 2. – С. 47–60.

85. Фурман А. В. Світовит: Поезії. – Київ-Тернопіль-Ялта: Астон, 2008. – 82 с.

86. Фурман А. В. Теоретична модель гри як учинення / Анатолій В. Фурман // Наука і освіта. – 2014. – № 5 / СХХІ. – С. 95–104.

87. Фурман А. В. Теорія і практика модульно-розвивального підручника: [монография] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 288 с.

88. Фурман А. В. Фундаментальний соціально-психологічний експеримент у школах України: анатомія пошуку / Анатолій В. Фурман // Освіта і управління. – 1997. – Т. 1, № 3. – С. 35–54.

89. Фурман А. В., Гірняк А. Н. Психодидактична експертиза модульно-розвивальних підручників: [монография] / Анатолій Васильович Фурман, Андрій Несторович Гірняк. – Тернопіль: ТНЕУ, “Економічна думка”, 2009. – 312 с.

90. Фурман А. В., Гірняк Г. С., Гірняк А. Н. Психодидактика проектування навчально-книжкових комплексів для студентів ВНЗ: [монография] / Анатолій Васильович Фурман, Галина Степанівна Гірняк, Андрій Несторович Гірняк. – Тернопіль: ТНЕУ, 2012. – 328 с.

91. Фурман А. В., Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції: Навч. посіб. / А. В. Фурман, О. Є. Гуменюк. – Львів: Новий Світ-2000, 2006. – 360 с.

92. Фурман А. В., Шандрук С. К. Організаційно-діяльнісні ігри у вищій школі: [монография] / Анатолій В. Фурман, Сергій Шандрук. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 272 с.

93. Фурман А. В., Шандрук С. К. Сутність гри як учинення: [монография] / Анатолій В. Фурман, Сергій Шандрук. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 120 с.

94. Фурман О. Модель структурно-функціональної організації Я-концепції человека / Оксана Фурман // Проблемы педагогики и психологии: [науч. период. изд. межвуз. консорциума / гл. ред. Наира Акопян]. – Ереван: Армянский ГПУ, 2015. – № 2. – С. 106–115.

95. Фурман О. Є. Полімотивація – спонукальний параметр інноваційно-психологічного клімату / Оксана Євстахіївна Фурман // “ScienceRise”. – 2015. – № 6 (11). – С. 105–110.

96. Фурман О. Є. Психологічні параметри інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.07 – “Педагогічна та вікова психологія” / О. Є. Фурман. – Одеса, 2015. – 37 с.

97. Фурман О. Є. Психологічні параметри інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього навчального закладу: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07 / Оксана Євстахіївна Фурман. – Одеса, 2015. – 467.

98. Цуканов Б. Еволюційне віддуння індивідуальних відмінностей / Борис Цуканов // Психологія і суспільство. – 2002. – № 2. – С. 126–148.

99. Цуканов Б. И. Время в психике человека :

[монографія] / Борис Іосифович Цуканов. – Одеса : Астропринт, 2000. – 220 с.

100. Чебикін О.Я. Теорія і методика емоційної регуляції навчальної діяльності: навч.-метод. посіб. / Олександр Якович Чебикін. – Одеса: Астропринт, 1999. – 158 с.

101. Чебикін О.Я., Павлова І.Г. Становлення емоційної зрілості особистості: [монографія] / О.Я. Чебикін, І.Г. Павлова. – Одеса, СВД Черкасов, 2009. – 230 с.

102. Шакуров Р. Х. Социально-психологические проблемы руководства педагогическим коллективом: [монографія] / Рафаил Хайруллович Шакуров. – М.: Педагогика, 1982. – 208 с.

103. Шуст Н. Б. Інноваційна діяльність молоді: [монографія] / Наталія Борисівна Шуст. – Вінниця: ВДМУ, 2001. – 223 с.

104. Щедровицкий Г.П. Избранные труды / Георгий Петрович Щедровицкий; [ред.-сост. А. А. Пископфель, Л. П. Щедровицкий]. – М.: Шк. культ. политики, 1995. – 760 с.

104а. Щедровицкий Г. Схема мислєдїяльності – системно-структурна будова, значення і зміст // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 50–61.

105. Элькин Д. Г. Восприятие времени: [монографія] / Давид Генрихович Элькин. – М.: АПН РСФСР, 1962. – 212 с.

106. Юсуфбекова Н. Р. Общие основы педагогической инноватики: опыт разработки инновационных процессов в образовании: [монографія] / Наталья Рустамбековна Юсуфбекова. – М.: Педагогика, 1991. – 192 с.

107. Яковенко В. Б. Введение в инновационные технологии: [научн. изд.] / Валерий Борисович Яковенко. – [2-е изд., доп.]. – К.: Изд-во Европейского ун-та, 2002. – 134 с.

REFERENCES

1. Abul'hanova-Slavskaja K.A. Razvitije lichnosti v procjessje zhiznedjajatjel'nosti // Psihologija formirovanija i razvitija lichnosti: [kolljekt. trudy]. / K.A. Abul'hanova-Slavskaja. – M.: Nauka, 1981. – S. 19–44 [in Russian].

2. Anan'jev B. G. Chjelovjek kak prjedmjet poznanija: [nauch. izd.] / Boris Gjerasimovich Anan'jev. – SPb.: Pitjer, 2001. – 288 s. – (Sjerija "Mastjera psihologii") [in Russian].

3. Anikjejeva N. P. Psihologicheskij klimat v kolljektivje: [kn. dlja uchitelja] / Njelli Pjetrovna Anikjejeva. – M.: Prosvjeschjenije, 1989. – 224 s. – (B-ka zam. dir. shk. po uchjeb.-vospitat. rabotje) [in Russian].

4. Aristotjel'. Poetika. Ritorika / Aristotjel' iz Stagiry; [pjer. s. drjevnjegrjeh. M. L. Gasparova]. – SPb.: Azbuka, 2000. – 285 s. [in Russian].

5. Babajcjev A. Ju. SMD-Mjetodologija / Aljexjej Jur'jevich Babajcjev // Novjeshij filosofskij slovar' / [sost. i gl. nauch. rjed. A. A. Gricanov]. – 3-je izd., ispravl. – Mn.: Knizhnyj Dom. – 2003. – S. 923–926. – (Mir enciklopedij) [in Russian].

6. Babajcjev A. Ju. Kommunikacija / Aljexjej Jur'jevich Babajcjev // Novjeshij filosofskij slovar' / [sost. i gl. nauch. rjed. A. A. Gricanov]. – 3-je izd., ispravl. – Mn.: Knizhnyj Dom, 2003. – S. 497–498. – (Mir enciklopedij) [in Russian].

7. Bavorivskiy V. "Navishcho nashii ridnii movi buri- any?" / V. Bavorivskiy // hazeta "Svoboda". – №89 (3027).

– 18 lystopada. – 2015. – 12 s. [in Ukrainian].

8. Bjerns R. Razvitije Ja-koncejpcii i vospitanije: [nauch.-populjar. izd.] / Robjert Bjerns; [pjer. s angl., pod rjed. V. Ja. Pilipovskogo]. – M.: Progrjess, 1986. – 422 s. [in Russian].

9. Bibliia abo knyhy sviatoho pysma Staroho y Novoho Zapovitu / Pereklad prof. Ivana Ohienka. – K.: Ukrainske Bibliine Tovarystvo, 2002. – 1375 s. [in Ukrainian].

10. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. – K., Irpin: VTF "Perun", 2009. – 1736 s.: il. [in Ukrainian].

11. Vitakulturnyi mlyn: metodolohichniy almanakh / hol. red.-kons. A.V. Furman. – 2005–2016. – Moduli 1–18 [in Ukrainian].

12. Voronov O.I. Psykholohichni aspekty faktoru chasu pry pryiniatti upravlinskykh rishen u sferi publicznego upravlinnia / O.I. Voronov // Nauka i osvita. – 2016. – 77. – Vyp.: Psykholohiia. – S. 51–57 [in Ukrainian].

13. Hilbukh Yu. Z. Innovatsiinyi eksperyment u shkoli: [nauk. vyd.] / Yu. Z. Hilbukh, M. I. Drobnokhod. – K.: Ukr. in-t. pidv. kvalif. ker. kadriv osv. M-va osvity Ukrainy, 1994. – 90 s. [in Ukrainian].

14. Hirniak A. Psykholohichni aspekty perevedennia hodynnyka na "zymovyi chas" / A. Hirniak // Psykholohiia i suspilstvo. – Spetsvypusk. – Naukovi pratsi molodykh uchenykh. – 2012. – S. 114–115. [in Ukrainian].

15. Holovakha E. Y. Psykholohycheskoe vremia lychnosti: [monohrafyia] / E. Y. Holovakha, A. A. Kronyk. – K.: Naukova dumka, 1984. – 207 s. [in Ukrainian].

16. Gromyko Ju. V. Moskovskaja mjetodologicheskaja shkola: sociokulturnyje uslovija vozniknovjenija, idjejnoje sodjержanie, probljemy razvitija / Jurij Vladimirovich Gromyko // Voprosy mjetodologii. – 1991. – №4. – S. 21–39 [in Russian].

17. Humeniuk (Furman) O. Osvitnie spilkuвання yak informatsiinyi, dilovyi, psykhosmyslovyi i samosensovyi riznovydy obminu / Oksana Humeniuk (Furman) // Psykholohiia i suspilstvo. – 2005. – №3. – S. 73–94 [in Ukrainian].

18. Humeniuk (Furman) O. Ye. Psykholohiia vplyvu: [monohrafiia] / Oksana Yevstakhiivna Humeniuk (Furman). – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2003. – 304 s. [in Ukrainian].

19. Humeniuk (Furman) O. Ye. Psykholohiia Ya-kontseptsii: [monohrafiia] / Oksana Yevstakhiivna Humeniuk (Furman). – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2002. – 186 s. [in Ukrainian].

20. Humeniuk (Furman) O.Ie. Teoriia i metodolohiia innovatsiino-psykholohichnoho klimatu zahalnoosvitnoho zakladu: [monohrafiia] / O.Ie. Humeniuk (Furman) – Yalta–Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2008. – 340 s. [in Ukrainian].

21. Donchenko O.A. Arkhetypy sotsialnoho zhyttia i polityka (Hlybynni rehuliatyvy psykhopolitychnoho povsiakdennia) / O.A. Donchenko, Yu.V. Romanenko. – K.: Lybid, 2001. – 334 s. [in Ukrainian].

22. Dochynets M. Mnohii lita. Blahii lita / M. Dochynets. – Mukachevo: Kapatska vezha, 2013. – 148 s. [in Ukrainian].

23. Zinchjenko A. P. "Izgotovljenije mysli" po G. P. Schjedrovickomu / Aljexandr Zinchjenko // Voprosy mjetodologii. – 1996. – №1-2. – S. 123–127 [in Russian].

- 23a. Zinchjenko V.P. Tjeorjeticheskij mir psihologii / V.P. Zinchjenko // *Voprosy psihologii*. – 2003. – ?5. – S. 3–17 [in Russian].
24. Zinchjenko V.P. Vremja – dejstvujuschje lico / V.P. Zinchjenko // *Voprosy psihologii*. – 2001. – ?6. – S. 36–54 [in Russian].
25. Innovacionnoje obuchjenje : stratgija i praktika : mat'erialy Pjervogo nauchno-prakticheskogo s'jeminara (Sochi, 10-13 ijunja 1999 g.) ; pod r'jed. V. Ja. Ljaudis. – M. , 1994. – 203 s. [in Russian].
26. Iskusstvo stat' i byt' chjelovjekom: Uchjebnik zhivoj duhovnosti. – M.: Cjentr “Junivjer”, 1991. – 192 s. [in Russian].
27. Kabachjenko T. S. Aktivizacija chjelovjeheskogo faktora : mjetody psihologicheskogo vozdejstvija / Taisija Sjergjejevna Kabachjenko // *Psihologicheskij zhurnal*. – 1986. – T. 7, № 4. – S. 11–22 [in Russian].
28. Kazmirjenko V.P. Social'naja psihologija organizacij : [monografija] / Vjachjeslav Pjetrovich Kazmirjenko. – K.: MZUUP, 1993. – 384 s. [in Russian].
29. Kant I. Krytyka chystoho rozumu / Emmanuel Kant ; [per. z nim. ta prym. I. Burkovskoho]. – K. : Yuventus, 2000. – 504 s. [in Ukrainian].
30. Karamushka L.M. Psykholohiia upravlinnia: navch. posibn. / Liudmyla Mykolaivna Karamushka. – K.: Milenium, 2003. – 344 s. [in Ukrainian].
31. Karpenko Z.S. Aksiolohichna psykholohiia osobystosti / Z.S. Karpenko. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2009. – 512 s. [in Ukrainian].
32. Katolyk H.V. Psykholohiia formuvannia profesiinoi Ya-kontsepsii psykholoha: [monohrafiia] / H.V. Katolyk. – Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2013. – 406 s. [in Ukrainian].
33. Klarin M. V. Innovacii v mirovoj pjedagogikje. Obuchjenje na osnovje issljedovanija, igr, diskussii : [monografija] / Mihail Vladimirovich Klarin. – Riga : Expjermjent, 1995. – 186 s. [in Russian].
34. Kovaljev G. A. Tri paradigmy v psihologii – tri stratgiji psihologicheskogo vozdejstvija / Gjeorgij Aljexjejevich Kovaljev // *Voprosy psihologii*. – 1987. – №3. – S. 41–49 [in Russian].
35. Kovaljev G.A. O sistjeme psihologicheskogo vozdejstvija / G.A. Kovaljev // *Psihologija vozdejstvija (probljemy tjeorii i praktiki)*. – M.: APN SSSR, 1989. – S. 4–43 [in Russian].
36. Kozlov V.V. Transejndjencija vremenji v tvorchestvje / V.V. Kozlov // *Psihologija tvorchestva: svjet, sumjerki i tmjnaja noch' dushi*. – M.: Gala, 2009. – 112 s. [in Russian].
37. Kolominskyi N. L. Psykholohiia menedzhmentu v osviti (sotsialno-psykholohichni aspekt) : [monohrafiia] / Naum Lvovych Kolominskyi. – K. : MAUP, 2000. – 286 s. [in Ukrainian].
38. Kondakov I. M. Psihologija. Illjustrirovannyj slovar' / Igor' Mihajlovich Kondakov. – SPb.: prajm-EVROZNAK, 2003. – 512 s. – (Projekt “Psihologicheskaja enciklopjediija”) [in Russian].
39. Kopylov G. K voprosu o prirodje “nauchnyh rjevoljucij” / Gjennadij Kopylov // *Kjentavr*. – 2003. – № 31. – S. 46–57 [in Russian].
40. Kopylov G. Mjetodologija i mjetodologizacija v kontjextje vremenji / Gjennadij Kopylov // *Kjentavr*. – 1992. – № 1. – Vyp. 5. – S. 6–11 [in Russian].
41. Kostin Ya. A. Systema pidhotovky vchyteliv-doslidnykiv do vprovadzhennia modulno-rozvyvalnoho navchannia : [nauk. vyd.] / Yan Anatoliiovych Kostin ; za red. A. V. Furmana. – Ternopil : Instytut ESO, 2005. – 62 s. [in Ukrainian].
42. Krasnuhina E.K. Dom kak lyubov / E.K. Krasnuhina // *Stupeni* / – 1997. – №10. – P. 40–49. [in Russian].
43. Krymskyi S.B. Pid syhnaturoiu Sofii. – K.: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2008. – 367 s. [in Ukrainian].
44. Kuhn T. Struktura nauchnyh rjevoljucij : [nauchn.-populjarn. izd.] / Tomas Kuhn ; sost. V.Ju. Kuznjecov ; [pjer. s angl. I. Z. Naljotov]. – M. : OOO “Izd-vo AST”, 2002. – 608 s. [in Russian].
45. Lazarjev V. S. O razvivajuschihsjja pjedagogicheskikh sistjemah / Valjerij Sjemenovich Lazarjev // *Pjedagogika*. – 2002. – № 8. – S. 13–24. [in Russian].
46. Lazarjev V. S. Pjedagogicheskaja innovatika : ob"jekt, prjedmjet i osnovnyje ponjatija / V. S. Lazarjev, B. P. Martirosjan // *Pjedagogika*. – 2004. – № 4. – S. 11–21. [in Russian].
47. Ljevin K. Tipy konfliktov / Kurt Ljevin // *Psihologija lichnosti*; [pod r'jed. Ju.B. Gippjerejtjer, A.A. Puzyrjeja]. – M.: MGU, 1982. – S. 93–96. [in Russian].
48. Ljermontov V.Ju. Azbuka zhizni / Ju.V. Ljermontov. – SPb.: IK “Njevskij prospjekt”, 2007. – 256 s. (Sjerija: “Vjetjer pjerjemjen”). [in Russian].
49. Ljermontov V.Ju. Sila pojuschjego sjerdca / Ju.V. Ljermontov. – SPb.: IK “Njevskij prospjekt”, 2006. – 224 s. (Sjerija: “Kolokol'chiki Svjatoj Rusi”). [in Russian].
50. Majjers D. Social'naja psihologija / D. Majjers: pjer. s angl. – SPb.: Pitjer, 1996. – 684 s. [in Russian].
51. Matiiuk I.O. Innovatsiini modeli navchalnoho protsesu v suchasniij shkoli (na materialakh riznykh typiv navchalno-osvitnykh zakladiv Ukrainy): Avtoref. dys... kand. pedahohichnykh nauk: 13.00.01 / Kyivskiy un-t imeni Tarasa Shevchenka. – K., 1999. – 22 s. [in Ukrainian].
52. Mjegrje V.N. Prostranstvo Ljubvi. – SPb.: Iz-vo “DILJa”, 2005. – 224 s. [in Russian].
53. Morjeno Dzh. Sociomjetrija: expjermjental'nyj mjetod i nauka ob obschjestvje / Dzh. Morjeno. – M.: Inostr. lit., 1958. – 289 s. [in Russian].
54. Naukova shkola akademika Oleksiia Chebykina / [uporiadn. I.M. Pyvovarchyk; nauk. red. O.A. Kopus]. – Odesa, 2009. – 96 s. [in Ukrainian].
55. Novyi slovnyk inshomovnykh sliv: blyzko 40000 sl. i slovospoluchen / L.I. Shevchenko, O.I. Nika, O.I. Khomiak, A.A. Demianiuk; za red. L.I. Shevchenko. – K.: ARII, 2008. – 672 s. [in Ukrainian].
56. Osnovy psykholohii : pidruch. [dlia stud. vysch. navch. zakl.] / za zah. red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsia. – [2-e vyd., stereotyp.]. – K. : Lybid, 1996. – 632 s. [in Ukrainian].
57. Parygin B.D. Social'no-psyhologicheskij klimat kolljektiv. Puti i mjetody izuchjenja / Boris Dmitrijevich Parygin; pod r'jed. V.A. Jadova. – L.: Nauka, 1981. – 192 s. – (In-tut social'no-ekonomicheskikh probljem AN SSSR) [in Russian].
58. Polunin O.V. Perezhyvannia liudynoju plynu chasu: eksperymentalne doslidzhennia: [monohrafiia] / Oleksii Vasyliovych Polunin. – K.: Hnozis, 2011. – 360 s. [in Ukrainian].
59. Pomytkin E.O. Psykholohiia dukhovnoho rozvytku osobystosti: [monohrafiia] / E.O. Pomytkin. – K.: Nash

- chas, 2005. – 280 s. – Bibliohraf.: s. 252–278 [in Ukrainian].
60. Popov B. V. Alternatyvna model etnosu ta liudyny (kilka zauvah shchodo vitatsentrychnoi paradyhmy) / Borys Vasylovych Popov // Filosofska dumka. – 2001. – №4. – S. 37–54 [in Ukrainian].
61. Prigozhin I. Ot suschjestvujuschjego k voznikajuschjemu / I. Prigozhin. – M.: Nauka, 1985. [in Russian].
62. Priroda Ukrainskoj SSR. Klimat / Babichjenko V.N., Barabash M.B., Logvinov K.T. i dr. – Kijev: Nauk. Dumka, 1984. – 232 s. [in Russian].
63. Psihologicheskaja enciklopedija / [rjed.-sost. R. Korsini, A. Auerbah]. – 2-je izd. – SPb. : Pitjer, 2003. – 1096 s. : il. [in Russian].
64. Rybalka V. Indyvid ta osobystist u psykhologichnii teorii chasu Borysa Tsukanova / V. Rybalka // Psykholohiia i suspilstvo. – 2006. – №3. – S. 32–57 [in Ukrainian].
65. Rybalka V.V. Osobystisno tsentrovane konsultuvannia kliientiv iz patohennoiu psykhodynamichnoiu nekonhruentnistiu: Metodychnyi posibnyk. – K.: KMPU imeni B.D. Hrinchenka, 2005. – 54 s. [in Ukrainian].
66. Rubinshtejn S. L. Osnovy obschjey psihologii : uchjeb. [dlja psihologov, pjedagogov, filosofov] / Sjergjej Ljeonidovich Rubinshtejn. – SPb. : Pitjer, 2000. – 712 s. : il. – (Sjerija “Mastjera psihologii”) [in Russian].
67. Sorokin P. Chjelovjek, civilizacija, obschjestvo / P. Sorokin. – M.: IPL, 1992. – 643 s. [in Russian].
68. Social'naja psihologija : uchjeb. posob. dlja stud. vyssh. uchjeb. zavjedjenij / [A. N. Suhov, A. A. Bodaljev, V. N. Kazancjev i dr.]. – [2-je izd., ispr.] – M. : Izd. ecentr “Akademija”, 2002. – 600 s. [in Russian].
69. Stjopin V. S. Tjeorjetichjeskoje znanije : struktura, istoricheskaja evoljucija : [monografija] / Vjachjeslav Sjemjonovich Stjopin. – M. : Progrjess-Tradicija, 2000. – 744 s. [in Russian].
70. Tytarenko T.M. Zhyttievvi svit osobystosti: u mezchakh i za mezhamy budennosti: [nauk. vydannia] / Tetiana Mykhailivna Tytarenko:– K.: Lybid, 2003. – 376 s. [in Ukrainian].
71. Uinfri A. Vremja po biologichjeskim chasam : [nauch.-popul. kn.] / Artur Uinfri; [pjer. s angl.; prjedisl. V. N. Krinskogo]. – M. : Mir, 1990. – 208 s., il. [in Russian].
72. Filosofija kul'tury. Dom. // Stupjeni : [spjeczvypusk]. – 1997. – № 10. – S. 5–34 [in Russian].
73. Filosofskij slovnyk / [red.-uporiad. V. I. Shynkaruk]. – 2-e vyd., pererob. i dop.– K. : Hol. red. URE, 1986. – 800 s. – (V opr.) [in Ukrainian].
74. Frjess P. Vosprijatije i ocenka vremenjani / Pol Frjess // P. Frjess, Zh. Piazhe. Expjerimjental'naja psihologija. – M. : Progrjess, 1978. – Vyp. 6. – S. 88–130 [in Russian].
75. Furman A.A. Psykholohiia osobystosti: tsinnisno-orientatsiyni vymir: [monografija] / A.A. Furman. – Odesa: ONPU; Ternopil: TNEU, 2016. – 312 s. [in Ukrainian].
76. Furman A. Teoriia osvitoi diialnosti yak metasistema / Anatolii Furman // Psykholohiia i suspilstvo. – 2001. – ? 3. – S. 105–144 ; 2002. – № 3–4. – S. 20–58 [in Ukrainian].
77. Furman A.V. Heneza nauky yak globalna doslidnytska prohrama: tsyklichno-vchynkova perspektyva / Anatolii V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo. – 2013. – №4. – S. 18–36 [in Ukrainian].
78. Furman A.V. Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia: [monografija] / A.V. Furman. – Ternopil: TNEU, 2016. – 378 s. [in Ukrainian].
79. Furman A.V. Modulno-rozvyvalna orhanizatsiia myslediialnosti – skhema profesiinoho metodolohuvannia / Anatolii V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo. – 2005. – №4. – S. 40–69 [in Ukrainian].
80. Furman A. V. Modulno-rozvyvalne navchannia : pryntsypy, umovy, zabezpechennia : [monografija] / Anatolii Vasylovych Furman. – K. : Pravda Yaroslavychiv, 1997. – 340 s. [in Ukrainian].
81. Furman A.V. Paradyhma yak predmet metodolohichnoi refleksii / Anatolii V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo. – 2013. – №3. – S. 72–85 [in Ukrainian].
82. Furman A.V. Psykhokultura ukraïnskoï mentalnosti: [nauk. vyd.] / A.V. Furman – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2002. – 132 s. [in Ukrainian].
83. Furman A.V. Rivni ta kryterii metodolohuvannia u profesiinomu zdiisnenni naukovo-doslidnytskoï diialnosti / A.V. Furman // Vitakulturnyi mlyn. – 2005. – Modul. 1. – S. 5–13 [in Ukrainian].
- 83a. Furman A. Rozshyrennia sfery profesiinoi psykhologichnoi roboty: sotsiokulturnyi pidkhid // Tekhnolohiia innovatsiinoho poshuku v systemi vyshchoi osvity: Zb.mat.do rehion.nauk.-m.konf. (19 kvitnia 2002 r.). – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2002. – S. 48–51 [in Ukrainian].
84. Furman A.V. Svit metodolohii / A.V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo. – 2015. – №2. – S. 47–60 [in Ukrainian].
85. Furman A.V. Svitovyt: Poezii. – Kyiv-Ternopil-Yalta: Aston, 2008. – 82 s.
86. Furman A.V. Teoretychna model hry yak uchynnennia / Anatolii V. Furman // Nauka i osvita. – 2014. – №5/CXXI. – S. 95–104 [in Ukrainian].
87. Furman A.V. Teoriia i praktyka modulno-rozvyvalnogo pidruchnyka: [monografija] / Anatolii Vasylovych Furman. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2004. – 288 s. [in Ukrainian].
88. Furman A.V. Fundamentalnyi sotsialno-psykhologichnyi eksperyment u shkolakh Ukrainy: anatomii poshuku / Anatolii V. Furman // Osvita i upravlinnia. – 1997. – T.1, №3. – S. 35–54 [in Ukrainian].
89. Furman A.V., Hirniak A.N. Psykhodydaktychna ekspertyza modulno-rozvyvalnykh pidruchnykiv: [monografija] / Anatolii Vasylovych Furman, Andrii Nestorovych Hirniak. – Ternopil: TNEU, “Ekonomichna dumka”, 2009. – 312 s. [in Ukrainian].
90. Furman A.V., Hirniak H.S., Hirniak A.N. Psykhodydaktyka proektuvannia navchalno-knyzhkovykh kompleksiv dlia studentiv VNZ: [monografija] / Anatolii Vasylovych Furman, Halyna Stepanivna Hirniak, Andrii Nestorovych Hirniak. – Ternopil: TNEU, 2012. – 328 s. [in Ukrainian].
91. Furman A.V., Humeniuk O.Ie. Psykholohiia Yak kontseptsii: Navch. posib. / A.V. Furman, O.Ie. Humeniuk. – Lviv: Novyi Svit-2000, 2006. – 360 s. [in Ukrainian].
92. Furman A.V., Shandruk S.K. Ohanizatsiino-diialnisi ihry u vyshchii shkoli: [monografija] / Anatolii V. Furman, Serhii Shandruk. – Ternopil: TNEU, 2014. – 272 s. [in Ukrainian].

93. Furman A.V., Shandruk S.K. Sutnist hry yak uchynennia: [monohrafiia] / Anatolii V. Furman, Serhii Shandruk. – Ternopil: TNEU, 2014. – 120 s. [in Ukrainian].

94. Furman O. Model strukturno-funktsionalnoi orhanyzatsyy Ya-kontseptsyy cheloveka / Oksana Furman // Problem? pedahohyky y psykhohohy: [nauch. peryod. yzd. mezhvuz. konsortsyuma / hl. red. Nayra Akopian]. – Erevan : Armianskyi HPU, 2015. – №2. – S. 106–115 [in Ukrainian].

95. Furman O. Ye. Polimotyvatsiia – sponukalniy parametr innovatsiino-psykhohohichnoho klimatu / Oksana Yevstakhiivna Furman // “ScienceRise”. – 2015. – №6 (11). – S. 105–110 [in Ukrainian].

96. Furman O.Ie. Psykhohohichni parametry innovatsiino-psykhohohichnoho klimatu zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora psykol. nauk: spets. 19.00.07 – “Pedahohichna ta vikova psykhohohiia” / O.Ie. Furman. – Odesa, 2015. – 37 s. [in Ukrainian].

97. Furman O.Ie. Psykhohohichni parametry innovatsiino-psykhohohichnoho klimatu zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu: dys. ... doktora psykol. nauk: 19.00.07 / Oksana Yevstakhiivna Furman. – Odesa, 2015. – 467 s. [in Ukrainian].

98. Tsukanov B. Evoliutsiine vidlunnia indyvidualnykh vidminnostei / Borys Tsukanov // Psykhohohiia i suspilstvo. – 2002. – №2. – S. 126–148 [in Ukrainian].

99. Cukanov B. I. Vvrjemja v psihikje chjelovjeka : [monografija] / Boris Iosifovich Cukanov. – Odjessa : Astroprint, 2000. – 220 s. [in Russian].

100. Chebykin O.Ia. Teoriia i metodyka emotsiinoi rehuliatsii navchalnoi diialnosti: navch.-metod. posib. / Oleksiy Yakovych Chebykin. – Odesa: Astroprynt, 1999. – 158 s. [in Ukrainian].

101. Chebykin O.Ia., Pavlova I.H. Stanovlennia emotsiinoi zrilosti osobystosti: [monohrafiia] / O.Ia. Chebykin, I.H. Pavlova. – Odesa, SVD Cherkasov, 2009. – 230 s. [in Ukrainian].

102. Shakurov R. H. Social'no-psihologichjeskije probljemy rukovodstva pjedagogichjeskim kolljektivom : [monografija] / Rafail Hajrullovič Shakurov. – M. : Pjedagogika, 1982. – 208 s. [in Russian].

103. Shust N. B. Innovatsiina diialnist molodi : [monohrafiia] / Nataliia Borysivna Shust. – Vinnytsia : VDMU, 2001. – 223 s. [in Ukrainian].

104. Schjedrovickij G.P. Izbrannyje trudy / Gjeogrij Pjetrovich Schjedrovickij ; [rjed.-sost. A. A. Piskoppjel', L. P. Schjedrovickij]. – M. : Shk. kul't. politiki, 1995. – 760 s. [in Russian].

104a. Shchedrovyt'skyi H. Skhema myslediialnosti – systemno-strukturna budova, znachennia i zmist // Psykhohohiia i suspilstvo. – 2005. – №4. – S. 50–61 [in Ukrainian].

105. El'kin D. G. Vospriiatije vrjemjeni : [monografija] / David Gjenrihovich El'kin. – M. : APN RSFSR, 1962. – 212 s. [in Russian].

106. Jusufbjekova N. R. Obschije osnovy pjedagogichjeskoj innovatiki : opyt razrabotki innovatsionnyh procjessov v obrazovanii : [monografija] / Natal'ja Rustambjekovna Jusufbjekova. – M. : Pjedagogika, 1991. – 192 s. [in Russian].

107. Jakovjenko V. B. Vvjedjenije v innovatsionnyje tjehnologii : [nauch. izd.] / Valjerij Borisovich Jakovjenko. – [2-je izd., dop.]. – K. : Izd-vo evropjjeskogo un-ta, 2002. – 134 s. [in Russian].

АНОТАЦІЯ

Фурман Оксана Євстахіївна.

Простір і час у психологічному дискурсі.

Проблематика простору і часу у статті обґрунтовується шляхом застосування двох методів – індукції (рух-пошук від одиничного до загального), коли аналізується в соціогуманітарному пізнанні взаємодоповнення їх онтологічного, феноменологічного і категорійного аспектів розгляду, й дедукції, коли від загального – створення теорії інноваційно-психологічного клімату – здійснюється перехід до окремого й конкретного (висвітлений взаємозв'язок ІПК і простору-часу). У процесі використання першого методу охарактеризовані вертикальні та горизонтальні параметри як власності багатомірності соціального простору, різновиди простору як життєвої даності (психологічний, соціальний, біологічний, персональний, благодатний тощо), а також з'ясовані параметри вимірювання власне соціально-психологічного простору (цілісність, автономність, структурність, саморозвитковість). Стверджується, що існує два полярних погляди на природу часу – науковий та езотеричний, у форматі яких дослідники обґрунтовують різні інваріанти перебігу часу: безпосередній (власний біологічний “годинник” індивіда) й опосередкований (суб'єктивний, тобто той, коли особа задіяна у сприйнятті і конструюванні подій). У результаті здійсненого пошукування доведено, що простір і час – це узагальнені категорії психологічного впливу, з допомогою яких пізнається і пояснюється його сутність та особливості плину в повсякденні людського буття. Під час застосування другого – дедуктивного – методу аргументуються: а) оргдіяльнісна модель створення ІПК, б) етапи і зміст реалізації програми вивчення ІПК як багатопараметричного явища, в) методологічна план-карта дослідження ІПК і його чотирьох базових параметрів та аналізується й науково доводиться, що перший параметр ІПК – соціально-психологічний вплив – взаємопов'язаний із вітакультурним простором-часом, й водночас узмістовлюються часопросторові категорії цього впливу.

Ключові слова: простір, різновиди простору, параметри простору, цілісність, автономність, структурність, саморозвитковість, час, інваріанти часу, плин часу, біологічний “годинник” індивіда, стрілка суб'єктивного часу, темпоритміка, минуле, теперішнє, майбутнє, вічне, ІПК, клімат, вплив, вітакультурний простір-час.

АННОТАЦИЯ

Фурман Оксана Евстафьевна.

Пространство и время в психологическом дискурсе.

Проблематика пространства и времени в статье обосновывается путем применения двух методов – индук-

ции (движение от единичного к общему), когда анализируется в социогуманитарном познании взаимодействие их онтологического, феноменологического и категориального аспектов рассмотрения, и дедукции, когда от общего – создание теории инновационно-психологического климата – осуществляется переход к частному и конкретному (раскрыта взаимосвязь ИПК и пространства-времени). В процессе использования первого метода обоснованы вертикальные и горизонтальные параметры как свойства многомерности социального пространства, разновидности пространства как жизненной данности (психологический, социальный, биологический, персональный, благодатный и т. п.), а также рассмотрены параметры измерения социально-психологического пространства (целостность, автономность, структурность и др.). Утверждается, что существует два полярных взгляда на природу времени – научный и эзотерический, в формате которых исследователи обосновывают различные инварианты течения времени: непосредственное (собственные биологические “часы” индивида) и опосредованное (субъективное, когда лицо задействовано в восприятие и конструирование событий). В результате проведенного исследования доказано, что пространство и время – это общие категории психологического воздействия, с помощью которых познается и объясняется его сущность и особенности течения в повседневной человеческой жизни. При применении второго – дедуктивного – метода аргументируются: а) оргдеятельностная модель создания ИПК, б) этапы и содержание реализации программы изучения ИПК как многопараметрического явления, в) методологическая план-карта исследования ИПК и его четырех базовых параметров, а также научно доказывается, что первый параметр ИПК – социально-психологическое воздействие – взаимосвязан с витакультурным пространством-временем, и в то же время объясняются пространственные и часовые категории этого влияния.

Ключевые слова: пространство, разновидности пространства, параметры пространства, целостность, автономность, структурность, саморазвитие, время, инварианты времени, течение времени, биологические “часы” индивида, стрелка субъективного времени, темпоритмика, прошлое, настоящее, будущее, вечное, ИПК, климат, влияние, витакультурное пространство-время.

ANNOTATION

Furman Oksana.

Space and time in psychological discourse.

The problem of space and time in the article is substantiated by the way of application of two methods – induction (moving from the single to general) when analyzing in a socio-humanitarian cognition in complementarity ontological, phenomenological and the categorical aspects of their review, and deduction, when from the general – creation of the theory of innovation-psychological climate – carry out a transformation to a separate and specific (highlighted relationship between IPC and space-time). In the process of application of the first method are characterized vertical and horizontal parameters as properties of multidimensionality of social space, varieties of space as a life givens (psychological, social, biological, personal, gracious and so on), and also clarified parameters of measuring the actual social-psychological space (integrity, autonomy, structure, self-development). It is claimed that there are two polar views on the nature of time – scientific and esoteric, in a format of which researchers substantiate different invariants of flow of time: direct (own biological “clock” of the individual) and indirect (subjective, scilicet that when the person is involved in the perception and construction events). As a result of carried out searching have been proved that space and time – it’s generalized categories of psychological impact with help of which is being learned and explained its nature and peculiarities of the flow in everyday human life. During the application of the second – deductive – method are being argued: a) org-activity model of creation IPC, b) stages and content of realization of the program of researching IPC as multiparameter phenomenon, c) methodological plan-map of IPC research and its four basic parameters and analyzed and scientifically proved that the first parameter of IPC – social and psychological impact - interrelated with vita-cultural space-time, and at the same time filling with the content time-space categories of this impact.

Keywords: space, varieties of space, parameters of space, the integrity, autonomy, structuredness, self-development, time, invariants of time, flow of time, biological “clock” of the individual, subjective arrow of time, tempo-rhythmics, past, present, future, eternal, IPC, climate, impact, vita-cultural space-time.

Надійшла до редакції 10.02.2017.

ОСОБИСТІСНА ЗРІЛІСТЬ У ФОРМОВИЯВАХ ЦІННІСНОГО ЗОРІЄНТУВАННЯ

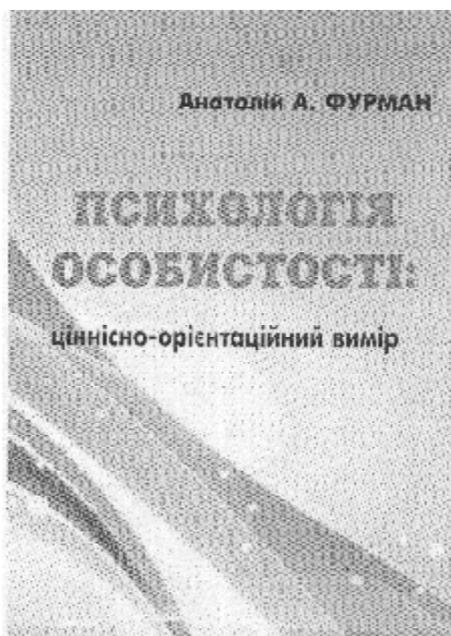
Юрій МАКСИМЕНКО

УДК 159.923.2

Yuriy Maksymenko

PERSONAL MATURITY IN FORM MANIFESTATION OF VALUE ORIENTATION

Це дослідження виконано як інтелектуальна рефлексія на монографію Анатолія А. Фурмана *“Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір”* [7], яку присвячено теоретико-методологічному обґрунтуванню концептуальних засад становлення зрілої особистості у повноцінній реалізації людського потенціалу, цілісному саморозкритті всіх її іпостасей в екзистенції життєзреалізування. *Метою* названого аналітичного пошукування є розгляд особистості з позиції вітакультурних координат її самоздійснення, творення власного Я у суб’єктному мистецтві самоплекання і самовдосконалення, відформатованого ціннісно-смісловим простором суспільного буття. Осереддям такої актуалізованої буттєвості і є аксіосфера особистості як система полісміслових обріїв її учинкової життєактивності, що впорядковує у свідомості та самосвідомості запити і домагання одухотвореного самовиконання.

Фурман А.А.

Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір: [монографія] / Анатолій Анатолійович Фурман. – Одеса: ОНПУ; Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 312 с.

У монографії Анатолія Фурмана-молодшого постулюються виховні засади розвитку ціннісно зорієнтованої особистості через самопроекування нею життєвого шляху і віднаходження власної світоглядної позиції, її суб’єктне задіяння у різні іпостасі самоздійснення, а саме як біологічного організму, як індивіда у множині суспільних стосунків, як індивідуальності вчинкових дій та екзистенцій, як універсума духовних намірів, домагань, надзусиль, вірувань. Автором слушно формулюється базовий засновок дослідження: особистісне становлення як психологічна категорія відображає процес саморозвитку людини протягом життя, у рамках якого

відбувається віднаходження нею специфічних форм суб’єктної активності на підґрунті розвитку й структурування сукупності її суспільно і професійно спричинених характеристик, що забезпечують реалізацію функцій пізнання, спілкування й регуляції в конкретних видах

діяльності і вчинення на всіх етапах її земного шляху.

Загалом своєчасність аналізованого дослідження зумовлена зміною буттєвих координат суспільного повсякдення сучасної людини, що, безперечно, впливає на відреальнену точку її свідомості. Так вона, будучи тотально оповита проблемністю життєвих банальностей, стає заручником матеріального облаштування буденності, котре набуває глобальних масштабів. Тому проблема формування моральних орієнтирів і духовних цінностей особистості, їх соціокультурне спрямування постає як найактуальніша в умовах сьогодення, про що й зазначає молодий науковець. Звідси логічним є узагальнення, що цінності як регулятори діяльності людини мають буттєве підґрунтя й оприявнюються в організації її життєвого шляху, а система вартостей – це світ практичних діянь, у яких відтворюється ідеальний образ мети і сенсу повсякденної активності суб'єкта. Вони є основою у здійсненні особою раціонального вибору засобів та інструментів досягнення позитивних результатів своїх діянь, тоді як сам процес чи процедура вибору відбувається на фундаменті оцінної функції вартостей. Тому предметний безмір цінностей становить своєрідний підсумок усього розмаїття діяльностей і вчинків людини як сукупності матеріальних і духовних домагань, складної ієрархії ідеалів і смислів, значущих для неї як особистості в контексті конкретного суспільного загалу [7, с. 91].

Конструктивним досягненням монографічного дослідження є запропонована автором модель посферної організації ціннісного зорієнтування особистості, в якій *аксіосфера*, займаючи проміжне положення між суб'єктивними установками й атитюдями, потребомотиваційною й конативною (поведінковою) сферами, системою персональних смислів та їх рефлексивним опрацюванням, *забезпечує синергійну єдність і гармонізацію* становлення всіх складників особистісного світу людини. Двоїтий характер системи цінностей, будучи зумовленим одночасно індивідуальним і соціальним досвідом, визначає її бінарне функціональне призначення: вартості є основою формування й збереження у свідомості особи тих установок, які допомагають їй оцінювати явища довколишньої дійсності, займати певну діяльну позицію і свідомо та зважено обстоювати власні інтереси. У будь-якому разі цінності постають мотиваційним імперативом,

що формовивається в актах учинення та є підґрунтям самоусвідомлення автентичності особистості. Проектувально-практичний рівень дії ціннісних орієнтацій характеризує осмислене ставлення суб'єкта до можливої діяльності, цілей, людей, передбачає спрямування на створення смислових настановлень як знакових систем у людському суспільстві та культурі. Усвідомлення власної аксіосфери припускає наявність у людини певного способу понятійно-категорійного обґрунтування цінностей, що є внутрішнім психологічним механізмом, котрий формує ті чи інші пріоритети поведінки особистості, за характером і спрямованістю яких можна визначити її особливості її персоніфікованих професійних і життєвих домагань.

Особистість як ідеалізований набір соціокультурних властивостей людини характеризується досить стійкою психодуховною організацією, що виявляється головним чином у послідовності і передбачуваності її поведінки, діяльності, вчинків, способу життя, котрі онтогенетично організуються, за теорією В.А. Роменця [4; 8], як Велика Логіка Вчинку, тобто як життєвий шлях людини. У монографії А.А.Фурмана ця Логіка трансформована в еталонну модель циклічно завершеного, повноцінного вчинку *самоздійснення* через *ціннісне зорієнтування особистості* [7, с. 269], що охоплює ситуаційний, мотиваційний, дійовий і післядійовий компоненти-складники, передбачає вихід особи на нові смислові обрії життєактивності, зміну ціннісних настановлень, інтенцій та потенцій самопізнання і самотворення.

Водночас, як самотутній зріз суб'єктивності, особистість здатна до адаптації та розвитку в мінливих соціальних умовах, що підтверджують зміни її вартостей, установок, інтересів, мотивів, вірувань, а також вказують на факти її виходу на нові горизонти самозвітування і самовдосконалення. Невід'ємними рисами становлення зрілої особистості є самосвідомість, суспільно схвалювані вартості, відповідальність за свої вчинки, система поглядів, переконань й усуб'єктнена система ціннісних орієнтацій. Тож *зріла*, за визначенням доцента Фурмана, *ціннісно зорієнтована*, особистість ефективно використовує природний потенціал у збагаченні себе і навколишньої дійсності, плідно задіює власні ресурси в утриманні своєї долі, враховуючи запити конкретного суспільного загалу. Така особистість сприймає світ, споглядаючи його плин, як даність і водночас

оживлює та збагачує його власною психодуховною енергетикою в актах пізнання, творчості і самотворення у вітакультурному форматі самісного екзистенціювання.

На переконання автора монографії, рух-поступ до вартісно-сислового наповнення життєпростору особистості – це історичний шлях становлення моралі, конструктивних форм співжиття серед суспільного загалу, системи значущих орієнтирів і смислових настановлень людини. Особистість як унікальна цілісна структура існує лише в русі-розвитку, ознаменованому перманентним процесом розкриття всіх її талантів та обдарувань. Саме динаміка особистісного функціонування визначає закономірності розвитку людини та особливості її формування як індивідуальності (перш за все з допомогою використання концептів самості, автентичності, конгруентності та ін.). Особистість, за словами Г.С. Костюка, є “системою систем”, або ж складноорганізованою єдністю диференційно-інтегрованих психічних явищ, які розвиваються в індивіді під впливом різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників. Ця ж думка є наскрізною й у пошукуваннях Анатолія Фурмана-молодшого, де саме “повноковітальний спосіб присутності людини у світі, форма її онтофеноменальної (подієвої) даності-екзистенції” поіменовуються та описуються відповідним категорійним поняттям “особистість” [7, с. 16].

Удосконалення людської сутності, як відомо, зумовлене культурно-історично – еволюцією живих істот, окультуренням становлення людства та онтогенезом самої людини (Л.С. Виготський [1]). Тому в структурі особистості наявні компоненти і характеристики різного рівня узагальненості й стійкості, які спричиняють суспільно значущу поведінку, спілкування, діяльність, учинки. На думку С.Л. Рубінштейна [5], особистість передусім визначається своїм ставленням до навколишнього світу, до суспільного загалу і конкретних його представників, що знаходить відображення у стилі поведінки, змісті діяльності, ситуаційних учинкових актах, способі життя, що, своєю чергою, детермінуються системою ціннісно-сислових патернів особи та її безпосереднього вітакультурного довкілля.

Узмістовлення ціннісного плину буття особистості, як зазначає автор монографії, розгортається в двох онтологічних просторах: людської індивідуальності та культурно-історичного становлення всього людства. У першому ви-

падку людина створює ціннісний контекст власної буттєвості, виявляючи свою автентичність, а в другому – збагачує і непересічно тлумачить вартості у ствердженні культури суспільного загалу, примножуючи людяність, забезпечуючи гуманістично зорієнтовані способи своєї взаємодії з довкіллям [7, с. 63]. Відтак особистість є категорією оцінно-аксіологічною, а її зреалізування завжди припускає підпорядкування надлюдському ідеалу творення надособистісних вартостей, вихід поза власну свідомість, сходження Я у трансцендентний вимір божественного єства [2].

На підставі культурно-історичних засад становлення людської індивідуальності, А.А. Фурман висноує, що усвідомлюваний вибір, орієнтація особистості на високі запити самовдосконалення пов’язані з її аксіосферою (цілісною системою ціннісних пріоритетів), найбільш узагальненою її характеристикою стосовно суспільного загалу і природної дійсності. Психологічно і соціально зріла людина цілком виправдано керується у житті сталою системою уявлень про світ і про свої можливості, чіткою позицією щодо різних аспектів повсякдення, для неї характерні цілісність і відносна стабільність у взаємодії із суб’єктивним довкіллям. Ці уявлення оприявнюються у свідомості особистості у формі соціальних цінностей (атитюдів) та еталонів, які, разом зі стереотипами, установками, нормами, традиціями, постають регуляторами і стабілізаторами актуальних стосунків з іншими. Водночас становлення індивідуальності відбувається тоді, коли внутрішнє психічне життя із засобу переростає у самоцінність й особа споглядає та розуміє, переживає й рефлексує, мріє і творить, плекаючи самобутність свого духовного життя [3].

Загалом у філософсько-психологічних теоретизуваннях часто мовиться про призначення людини як особистості, про пошук і втілення сенсу життя, про самоактуалізаційне осягнення власної значущості, доцільності й відтак вагомості власного буття. Але, як зазначено у монографії, призначення – не природна даність, а моральний процес усвідомлення істини, внутрішнє прагнення краси, потяг до духовного абсолюту (Бога), який опосередковується аксіологічним аспектом смислонаповнення повсякдення [7, с. 53]. Тому істинне призначення людини – прагнення екзистенції, себто повноцінного проживання, через яке людина пізнає себе і світ, утверджує власне

майбуття й укорінює засади духовності прийдешніх поколінь.

Особистість, безперечно, – складна структурно-функціональна цілісність зі стійким набором психологічних характеристик, котрі формуються під впливом соціальних факторів і внутрішніх самоспричинень, де однією з головних її складових є спрямованість як сукупність стійких мотивів, поглядів, переконань, потреб і поривань людини, що зорієнтовують її на певні поведінку, діяльність, вчинки, досягнення та вирішення складних життєвих цілей і завдань. На переконання доцента Фурмана, засадниче розвиткову роль у спрямуванні особистості відіграє ціннісно-сміслова сфера, на підґрунті якої формуються безпосередні буттєві цілі й домагання, життєва програма і сенс існування в цілому. Система спонукань і ціннісних орієнтацій визначає вибіркоче ставлення до предметів довкілля та постає рушієм-чинником активних форм самостворення особистості [7, с. 56].

Своєрідною моделлю становлення ціннісних орієнтацій особи є її життєві плани, які становлять базову характеристику індивідуальної свідомості. Вони діалектично поєднують найближчі цілі з широкою програмою дій на віддалене майбутнє, суб'єктивний світ людини, її прагнення й ідеали з реальними буденними обставинами. Більше того, рефлексивне усвідомлення фундаментальних цінностей перетворює людину з об'єкта, якому довкілля прищеплює світоглядні й суспільні норми та правила поведінки, на суб'єкта життєтворчості, котрий здатен звільнити власну творчу і вольову енергію, визначити глибинні мотиви і спонуки як своїх мисленнево-чуттєвих, так і діяльно-практичних проявів, а в підсумку дає змогу утвердитися як повноцінній особистості. В монографії постулюється, що розвиток особистості – це безперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей, талантів, свідоме вдосконалення себе людиною, а також особливе, індивідуальне життєсприйняття, поіншому – спосіб буття, заснований на чіткому розумінні власних цінностей і цілей, що дозволяє вибудовувати гармонійні взаємини, відчувати повноту й осмисленість життя [7, с. 71].

Системне висвітлення концептуальних засад пізнання аксіосфери людини здійснене З.С. Карпенко, у напрацюваннях якої досліджується розмаїття ціннісно-орієнтаційних пріоритетів, настановлень, уподобань, спонук, формоутворень [2]. Анатолій Анатолійович, враховуючи

надбання відомої вченої, розширює методологічний інструментарій предметного поля аксіосфери, розглядаючи цей конструкт з погляду сферного підходу (Л.М. Семашко [6]) задля сутнісного розкриття вартостей особистості в рефлексивно-методологічному узмістовленні. Крім того, він справедливо констатує, що наукові здобутки сучасності науковці переважно намагаються пояснити вартісну спрямованість особистості лише через канали суспільної взаємодії як лінійну (площинну) систему, а не в руслі цілісносферного осмислення, де людина постає у багатогранності і множинності власних іпостасей. На основі виголошених автором ідей особистісного становлення, теоретичних постулатів аксіогенезу З.С. Карпенко [2] і методологічних доробок культуротворчого зреалізування людиною свого потенціалу А.В. Фурмана [9] пропонується квінтесенція наукового осмислення закономірностей формування ціннісно зорієнтованої особистості [7].

Аксіосфера з центральним її поняттям цінностей – це система уособлених психічних утворень свідомості й самосвідомості особистості, що стає підґрунтям соціально-психологічних настанов, відповідних дій, учинків, основою спрямованості діяльності людини, її суспільної, моральної активності. Ціннісні орієнтації мають індивідуальний характер через суб'єктивну оцінку довколишньої дійсності з урахуванням особистісних рис якостей і психодуховних властивостей. Реалізація особою вартісної складової передбачає всеохватне розуміння значущості, доцільності і подальшої прогностичності у використанні окреслених свідомістю конкретних цінностей. Отож саме орієнтація людини у вирі вартостей слугує засновком в обранні конкретних форм поведінки, оцінковим мірилом наслідків дій і чинником завбачливості діяльності та розумності вчинків.

Цілісне дослідження розвитку людини дозволяє досягнути всю множинну задіяння свідомісних структур у становленні особи, щонайглибше зрозуміти детермінацію, збагнути сутність і специфіку даного процесу, осмислити принципи і критерії вибору орієнтирів на цьому шляху. Становлення людини у досягненні зрілості (самості, самоактуалізації, автентичності тощо) як вищого ступеню розвитку передбачає її ціннісне зорієнтування як особистості, чим постулює рух-поступ до самовдосконалення через систему сформованих вартісних уподобань,

суспільних настановлень і смислів, життєвих диспозицій.

Серед здобутків автора монографії відзначимо самобутню методологічну позицію у визначенні ціннісного зорієнтування як прогностичної моделі самоплекання суб'єкта у вітакультурному просторі власного самозреалізування та оптимального функціонування у його якісно вищій формі – в конфігурації особистості на шляху освоєння духовної культури суспільства, зокрема у перманентних, ситуаційно динамічних актах життя – вчинку самоздійснення. Таким чином, зважаючи на фундаментальність рецензованого дослідження, що присвячене актуальній проблематиці у сфері загальної, педагогічної та вікової психології, вважаємо за логічне рекомендувати науковому співтовариству до ретельного вивчення, поза сумнівом, ґрунтовну і корисну монографію доцента А.А. Фурмана.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Выготский Л.С.* Психология развития человека / Лев Семенович Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с. – (Библиотека всемирной психологии).
2. *Карпенко З.С.* Аксиологічна психологія особистості : [монографія] / З.С. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
3. *Максименко Ю.Б.* Деякі підходи щодо обґрунтування одиниці аналізу самосвідомості / Ю.Б. Максименко, Т.Б. Ільїна. – Режим доступу: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp4/psihologia/maksimenko.pdf
4. *Роменець В.А.* Предмет і принципи історико-психологічного дослідження / Володимир Роменець // Психологія і суспільство. – 2013. – № 2. – С. 6–27.
5. *Рубинштейн С.Л.* Бытие и сознание. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с. – (Серия “Мастера психологии”).
6. *Семашко Л.М.* Сферный подход / Лев Михайлович Семашко. – М.: Нотабене, 1992. – 368 с.
7. *Фурман А.А.* Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір : [монографія] / Анатолій Анатолійович Фурман. – Одеса: ОНПУ; Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 312 с.
8. *Фурман А.В.* Володимир Роменець як методолог психософійного духу / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2011. – № 2. – С. 7-14.
9. *Фурман А.В.* Ідея і зміст професійного методологування : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.
10. *Фурман А.В.* Світ методології / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2015. – №2. – С. 47-60.

REFERENCES

1. *Vygotskiy, L. S.* (2005). *Psikhologiya razvitiya cheloveka [Psychology of development human]*. Moscow: Smysl; Eksmo [in Russian].
2. *Karpenko, Z. S.* (2009). *Aksiologichna psikhologiya osobystosti [Axiological personality psychology]*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
3. *Maksymenko, Y. B., & Ilyina, T. B.* (2011). *Deyaki pidkhody shchodo obgruntuvannya odynytsi analizu samosvidomosti [Some approaches to study the unit of analysis of self-consciousness]*. – Access mode: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp4/psihologia/maksimenko.pdf [in Ukrainian].
4. *Romenets, V. A.* (2013). *Predmet i pryntsyipy istorykopsychologichnogo doslidzhennya [Subject and principles of historical and psychological research]*. *Psykholohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 6-27 [in Ukrainian].
5. *Rubinshteyn, S. L.* (2003). *Bytie i soznanye. Chelovek i mir [Being and consciousness. Human and the world]*. – Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
6. *Semashko, L. M.* (1992). *Sfernyi podhod [Sphere approach]*. Moscow: Notabene [in Russian].
7. *Furman, A. A.* (2016). *Psikhologiya osobystosti: tsinnisno-orientatsiyniy vimir [Personality Psychology: value-orientation dimension]*. Odessa: ONPU; Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
8. *Furman, A. V.* (2011). *Volodymyr Romenets yak metodoloh psykhosofiynoho dukhu [Vladimir Romenets as methodologist of psychosofity spirit]*. *Psykholohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 7-14 [in Ukrainian].
9. *Furman A.V.* (2016). *Idea i zmist profesiinoho metodolohuvannya : [monohrafiia] / Anatolii Vasylovych Furman.* – Ternopil: TNEU, 2016. – 378 s. [in Ukrainian].
10. *Furman, A. V.* (2015). *Svit metodolohiyi [World methodology]*. *Psykholohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 47-60 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Максименко Юрій Борисович.

Особистісна зрілість у формовивах ціннісного зорієнтування.

Нагальність здійснення аналітичної рефлексії нових досліджень у сфері становлення особистісної зрілості викликана виходом монографії А.А. Фурмана, яку присвячено теоретико-методологічному обґрунтуванню концептуальних засад розвитку ціннісно зорієнтованої особистості через самопроектування нею життєвого шляху і віднаходження власної світоглядної позиції. Сьогодні людина, перебуваючи у ситуаційному контексті повсякдення, стає заручником матеріального облаштування життя, котре набуває глобальних масштабів, тому проблема формування суспільно схвалюваних домагань і духовних вартостей суб'єкта вчинення є нині вельми актуальною. У моделі посферної організації ціннісного зорієнтування особистості аксіосфера займає проміжне положення між суб'єктними установками й атитудами, потребо-мотиваційною й поведінковою сферами, системою персональних

смислів та їх рефлексивним опрацюванням, забезпечуючи тим самим синергійну єдність і гармонізацію становлення всіх складників особистісного світу людини. Ціннісно зорієнтована особистість ефективно використовує природний потенціал у розбудові себе і доволишньої дійсності, плідно задіює власні ресурси в утриманні своєї долі, враховуючи запити суспільного загалу, сприймає зовнішній світ як даність і водночас оживлює та збагачує його власною енергетикою у вчинкових актах пізнання, творчості і самотворення.

Ключові слова: аксіосфера, вітакультурне осереддя, вчинок самоздійснення, зріла особистість, самотворення, самосвідомість, ціннісно зорієнтована особистість, ціннісно-смысловий простір саморозвитку.

АННОТАЦИЯ

Максименко Юрий Борисович.

Личностная зрелость в формопроявлениях ценностно-ориентирования.

Необходимость осуществления аналитической рефлексии новых исследований в области становления личностной зрелости вызвана выходом монографии А.А. Фурмана, посвященной теоретико-методологическому обоснованию концептуальных оснований развития ценностно ориентированной личности путем самопроектирования жизненного пути и нахождения собственной мировоззренческой позиции. Сегодня человек, пребывая в ситуационном контексте повседневности, становится заложником материального обустройства жизни, которое приобретает глобальные масштабы, поэтому проблема формирования общественно одобряемых притязаний и духовных ценностей субъекта поступковости является весьма актуальной. В модели посферной организации ценностного ориентирования личности аксиосфера занимает промежуточное положение между субъектными установками и аттитюдами, потребностно-мотивационной и поведенческой сферами, системой персональных смыслов и их рефлексивной обработкой, обеспечивая тем самым синергетическое единство и гармонизацию становления всех составляющих личностного мира человека. Ценностно ориентированная личность эффективно использует природный потенциал в развитии себя и окружающей действительности, плодотворно задейст-

вует собственные ресурсы в содержании своей судьбы, учитывая запросы широкой общественности, воспринимает внешний мир как данность и одновременно оживляет и обогащает его собственной энергетикой в поступковых актах познания, творчества и самосозидания.

Ключевые слова: аксиосфера, витакультурное звено, поступок самоосуществления, зрелая личность, самосозидание, самосознание, ценностно ориентированная личность, ценностно-смысловое пространство саморазвития.

ANNOTATION

Maksymenko Yuriy.

Personal maturity in form manifestation of value orientation.

The need for analytical reflection of new research in the field of personal maturity formation caused by the release of the monograph of A.A. Furman, which is devoted to theoretical and methodological bases conceptual foundations of value-oriented of personality through its self-design her life and finding own ideological position. The human in the situational context of the present arrangement becomes a hostage of material life which becomes global scale, so the problem of formation of socially approved claims and spiritual values of the subject today is very relevant. In the model by-sphere's organization of individuality axiosphere is intermediate between subject and installations attitudes, needs, motivational and behavioral areas, a system of personal meanings and their reflexive processing, thereby providing synergistic unity and harmonization becoming all the components of the personal world of man. Value-oriented personality effectively uses natural potential in developing themselves and the surrounding reality, successfully uses its own resources to hold his fate, given the demands of social public, perceives the world as a given and simultaneously animates and enriches his own power in acts of cognition, creativity and self-creation.

Keywords: axiosphere, vitacultural environment, act of self-realization, mature personality, self-creation, self-awareness, value-oriented personality, value-semantic space for self-development.

Надійшла до редакції 24.01.2017.

THE BECOMING OF THE CREATIVE PERSONALITY: FROM CREATIVE POTENTIAL TO PROFESSIONALISM

Serhiy SHANDRUK

УДК 159.928.955

Сергій Шандрук СТАНОВЛЕННЯ КРЕАТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ: ВІД ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДО ПРОФЕСОНАЛІЗМУ

Formulation of the scientific problem.

Higher education system in Ukraine today is focused on new paradigmatics of innovatively productive researches, primarily aimed at the development of creative personality of the future specialist who is able not only to reproductive work but at the same time is able to implement effective problem-search work, to apply extraordinary, original variants of solutions professional tasks. Namely these circumstances are causing the essential target and form-structural reorientation of training system of future specialists, that's why the solution of these questions foresees the formation of a professional as a creative personality who is able to self-development, self-education, groundbreaking production labor.

Successfulness of achievement of given goal depends not only on what is learned (content of education), but on how thoroughly and most importantly – actively mastered: individually or collectively, in authoritarian or humanitarian conditions, relying on attention, perception, memory or pushed from personal-creative potential of human, with help of reproductive or active methods of learning and social impact. Indicated modalities of educational training indicate that while studying at university, the formation of future specialist requires processing of new approaches to the development and application of optimal system of methods and forms of teaching-productive activity of students to improve their professional competence, readiness to implement their own search mental activity, increase their creative potential and as a result the formation of a creative personality.

Singling out previously not singled parts of the general problem.

Problems of development of abilities, creativity, creativity in the education process are considered by different scientists. Particularly general theoretical issues of development creative personality traits are highlighted in the works of B. G. Ananyev, D. B. Bohoyavlenska, L. I. Bozhovych, V. A. Krutetskiy, V. A. Romenets, V. O. Molyako, K. K. Platonov, Y. O. Ponomarev, V. V. Rybalka, A. V. Furman, M. O. Holodna, P. M. Yakobson and others; ways of development abilities of creative personality were the subject of research of V. I. Andreev, D. B. Bohoyavlenska, V. M. Druzhynin, O. M. Matiyshkin, V. V. Rybalka, S. O. Sysoyeva, P. I. Pidkasystyi and others. In addition, to the development of giftedness concept is dedicated scientific works of O. O. Bodalev, L. S. Vyhotskiy, O. G. Kovalev, V. A. Krutetskiy, V. O. Molyako, V. M. Myasyshchev, K. K. Platonov, S. L. Rubinstein, B. M. Teplov, V. D. Shadrikov and others. Notably, that creative potential of personality and conditions of abilities development as a component of creativity had studied such famous psychologists and philosophers like H. J. Eysenck, M. O. Berdyaev, L. S. Vyhotskiy, J. Guilford, V. M. Druzhynin, V. O. Molyako, Y. O. Ponomarev, V. V. Rybalka, V. A. Romenets, A. V. Furman, R. Steiner and others.

At the same time in psychologically-pedagogical literature on the development of creative abilities, giftedness, search creative activity of personality have found their realization mainly in the theory and practice of

secondary schools. Regarding such issues as the definition of the psychological foundations of content, structure and organization of teaching-productive activity of university students, which contributes to both the formation and development of leading qualities of the creative personality and the full development of their professional creative abilities and creative potential, didn't receive enough theoretical substantiation and, moreover, applied illumination. Yet, we conducted a cycle of researches that make clear the nature and regularities of functioning and development of professional creative abilities of future psychologists (see. [12-14]).

Purpose of the article is a theoretical-methodological substantiation of development creative potential as a precondition of becoming creative professional personality.

Presentation of the main material. The implementation in a higher school tasks in the bosom of forms and methods of educational process during training specialists to the future employment not only in the reproductive level of implementation, but also in creative-productive, enables the achievement super task – to form a harmoniously developed, socially active and creative personality specialist who has a fundamental knowledge and capacity for creative self-development and self-education, can quickly solve extraordinary professional tasks and beforehand react to the social and business challenges and requests. On the personal development of specialist of system “human-human” the biggest impact have objective (objects, means and results of activity) and subjective (mental and social maturing, perfection of moral and spiritual consciousness, harmony of the system of values) factors [6, p. 277], which, in turn, causes the development of creatively mature personality. At the same time obviously that the achievement of delineated above goal foresees the change of psycho-conceptual principles of organization everyday educational activity of students. And here important is reflexive delimitation and dialectical complementarity of forms, methods and means of indirect and prospective leadership by search cognitive activity of students (see. [10]). Besides, successfulness of this creatively oriented activity depends not only on the level of development formally personal but on heuristic-intuitive way of intellectual educational work, and thus on the completeness

of subject-existential involvement of resources of creative abilities of future specialists.

In this analytical objective context of formation within walls of university a specialist with high creative competence as integral property of personality scilicet with systemic set of special knowledge, skills, motives, values, meanings and significant features-qualities that, for its part, ensures readiness for everyday realization of products of professional activity. With this, teaching-search productive work, carried out in the form of psycho-didactic innovation, is focused not so much on the study of already known, but on the combining it with unknown, on creation by participants their own educational products, as a result of what is optimizing the development of their the most necessary for the relevant branch or sphere of social practicing of skills and abilities, skills, competences. Simultaneously with it effectively is being received a different product of joint creative cooperation of teacher and student (scientific thesis or article, project, portfolio, work for the competition of student scientific works or for the student olympiad on specialty).

The becoming of a personality – is a showing of the human as a complete and responsible for themselves and surrounding subject of life activity which is capable of independent actions that outline peculiarities of functioning of value-regulatory sphere, which, in turn, reveals the depth of subjective causing of behavior, serves to the comprehension its consequences, produces authentic convictions, elaborates requirement, promotes reflexive evaluation and further enrichment of their own personal shifts of spiritualized self-creation [6, p. 275]. So, it is firstly is talking about the becoming of creative personality who is able to reveal own creative activity, situationally implement creative reserves and spiritual potential, combine individual qualities of carrier of creative potentials with the content of socially meaningful kind of activity, maximally involve creative mechanisms in the solving educational, professional and life problems .

The study and analysis of scientific literature gives reason to believe that the problem of creative potential was studied from different positions and was developed from different aspects:

firstly, creative potential of the personality was equal to some expressions of creative abilities, namely to the ability of personality to

approach to a particular case unconventionally, to search and find the most appropriate ways, effective methods of solving newly arised problems [1], to the capacity to create, realize the resource of creative possibilities, finally to the ability of certain person perform creative actions; creative activity [4, 5];

secondly, creative potential of personality was considered as a set of linked into a single system of natural and acquired qualities which are detected through abilities, skills, actual mental processes, ways of thinking and activity and allow it unconventionally solve tasks, aimed at obtaining at the most effective way the maximal results [11];

thirdly, this potential was characterized as a such set of states and properties of personality, first of all as an integral personal property that is expressed in the attitude (position, installation, directivity) of the human to creativity [3]; and also as a systemic characteristics of personality, thanks to which it can create, make decisions, find something new, think unconventionally and act [15];

fourthly, under the creative potential were understood such characteristics as creative possibilities of the personality, its creativity that appears in thinking, communication and other kinds of activity, filling with content its psychodidactic world in general and separate abilities, products of creative activity and the process of their creation itself [2].

Based on the foregoing, vita-cultural methodology with its concept of professional methodologization and cyclically-deed approach in the development of science with its basic principles, concepts and regularities (A. V. Furman and his school [7–9]) self-organizational actualization of creative potential is considered by us as activity and ability of the personality which are linked with already formed skill to self-balance itself as a highly complex substance of commitment that is detected in purposefulness, activity, argumentation of motivation, planning their own activity, independence, speed of making decisions and responsibility for them, criticality of evaluation the results of own actions, in calls of duty and self-respect. Such self-organization at the same time – it's an active mastering and transformation by individuality a creativity of external conditions of own life creativity in the actual creative relation-attitude to the world. So, there is every reason to single out such levels of self-organization of creative process of becoming of personality as synergistic conglomeration:

1. Teaching problem-dialogical situation as a channel of self-actualization in the context of productive activity – it's a process of realization by personality creative potential for solving creative tasks, problem solving, the result of which is its self-improvement, development of professional creative abilities and specialized competences. At that the main result of such personality in productive innovation-search activity is self-gaining by it a specific ability – professional creativity as a personal synergy that allows overcoming the unusual problems to solve creative tasks in real situations of everyday life and specialized activity.

2. Educational poli-motivation as an integral factor of self-prompting to creativity – it's a formed system of creative motives and abilities, desire to learn and transform the world, internal motivation for starting and developing a productive search-intellectual activity, which promotes a creative action of the personality because the core of creative existence is a thirst for the cognition and transformation of the world, which is internally and synergistically motivates to start an indicated activity, supports a desire to complete it, sometimes self-ensures return to this activity because of changing conditions. So, self-prompting to creative actions makes complex, dynamic, self-supportive system that enables the development of professional creative abilities in wide psycho-spiritual horizons of spontaneous existence of future or already formed professional.

3. Expanded deed action as a self-activity of creative process – it's a purpose and a means, but more precisely – self-purpose which is self-caused, determines itself and prompts to creative action. In other words, the search self-activity is a subjective precondition of freedom, the will expressing, thinking, imagining, feelings and so on. Generally, for the creative personality is always situationally important to transfer such self-activity into the world of meanings, senses and samisnyh actions and then the situational energy of its organized existence transformed into social-cultural phenomenon – into the inner freedom of individuality who characterizes internally organized and embodied by real living creative potential of personality.

4. After-action self-reflection of the creative potential – it's a process, the essence of which is in comprehension by itself its own instincts and abilities to productive activity in the effective implementation of objective conditions and own creative capabilities to achieve the goals of the creative process. At that, during

self-realization, the purpose is the ideal, thought forecasting of results of innovative-search work and also ways and mechanisms of its realization. It is clear that self-realization of creative potential foresees the usage of individual creative abilities of the subject of creativity and appearing in him a reflexive relation-attitude to himself as to personality and individuality. Namely this promotes becoming of personal worldview, the acquisition of new knowledge and techniques of creative work, and eventually allows the implementation of own experience through such activity and acts when professional creative abilities intensively are developing in specialist.

In our experience of theorizing the organization of productive learning activity of students is in its central link – creative committing:

– firstly, ensures their fully subjective involvement to cognitive educational creativity provided each of its participant objectivize by himself learning search activity and holistically realize all its stages: determines goals and tasks, analyzes material and means of implementation, performs procedures and complete set of actions, reflects its process and effectiveness;

– secondly, foresees the usage of holistic psychological-didactic system of keeping methods, means, conditions and parameters of such teaching-developmental space that causes active processing by the students new knowledge and ways of action in the process of individual and joint search, accelerates the becoming of their cognitive needs and interests, enables harmonious development of creative thinking, emotions, will;

– thirdly, achieves such compliance of norms and sense creation, at which intensifies the development psycho-spiritual culture of future professional as a highly qualified employee who personally internalizes, transforms, uses and enriches a sphere of values, received during mastering theoretical and applied training; at that carries out all this in favor of the most effective professional activity;

– fourthly, versatily promotes the formation of creative personality of professional by means of stimulation such traits-qualities as independence (personal standards of assessments and considerations), openness of mind (readiness to accept new and unusual solutions), high tolerance to uncertain and unsolved situations and constructive activity in these situations, developed aesthetic feelings, the ability to produce original ideas and nonstandard hypotheses concerning ways of solving simple and systemic problems.

CONCLUSIONS

1. Creative potential of personality of specialist-professional – it's an integral formation of the personality which enables actualization of creative motives and creative capabilities, realization of productive resources and potencies of a person as an individuality, internal self-movement of specialist to the professional self-realization and self-improvement, implementation of the intellectual-creative and thought-productive work, to the cyclically-action educational creation, involving at this cognitive, motivational, sensually-intuitive, creative and volitional resources to achieve the main goal of creative activity – creation of creative product.

2. Products of joint teaching-searching activity of participants in the educational space of university, aimed at developing the creative potential and becoming of the creative personality of professional are:

a) structured and actualized knowledge that act as a base of skills and abilities for successful solving of tasks of professional productive work;

b) the formulation by the students new goals and tasks that connected with the content of the searching learning activity and with regulation of their personal positions in educational time-space;

c) internal neoplasms of the psyche and thought activity in motivational, sensual, volitional, mental and value-semantic meaning contexts.

3. The above-mentioned psycho-developmental products become an integral part of individual experience and competence potential of a young human, where its structural organization, systemness, deepness, innovativeness determine eventually creative potential and productivity of professional in the future.

THE LIST OF USED LITERATURE

1. *Кравчук П. Ф.* Формирование развитой творческой личности студента (философско-социологический и методический анализ) / П. Ф. Кравчук. – К.: Вища школа, 1984. – 154 с.

2. *Курило Л. С.* Розвиток творчого потенціалу дошкільника / Л. С. Курило // Культура і розвиток особистості: міфи та реалії в психології та педагогіці: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (24-25 червня 2009 р.) / За ред. І. Ю. Філіпової. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – С. 190–194.

3. *Матюшкин О. М.* Концепция творческой одаренности / О. М. Матюшкин // Вопр. психол. – 1989. – № 6. – С. 29–33.

4. Моляко В. О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / В. О. Моляко, Л. О. Музика. – Житомир: Рута, 2006. – 320 с.
5. Психологічне дослідження творчого потенціалу особистості: [монографія] / наук. кер. авт. кол. В. О. Моляко; АПН України, Інститут психології ім. Г.С. Костюка. Лабораторія психології творчості. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 207 с.
6. Фурман А. А. Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір: [монографія] / А. А. Фурман. – Одеса: ОНПУ; Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 312 с.
7. Фурман А. В. Ідея і зміст професійного методологування: [монографія] / А. В. Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.
8. Фурман А. В. Методологічне обґрунтування циклічно-вчинкової типології ігор / А. В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2014. – Модуль 16. – С. 4–14.
9. Фурман А. В. Парадигми нормативності методологічного мислення у професійному становленні особистості / Анатолій В. Фурман // Соціально-психологічні виміри професійної майстерності особистості в умовах глобалізованого світу: матеріали Міжнар. наук.- практич. конф. [Тернопіль, 16–17 трав. 2013 р.] // Психологія і суспільство. – 2013. – Спецвип. – С. 8–11.
10. Фурман А. В. Педагогічне керівництво пошуковою педагогічною активністю школярів: [монографія] / Анатолій В. Фурман, Богдан Скоморовський. – К.: Зодіак-ЕКО, 1996. – 112 с.
11. Хмельковська С. В. Формування творчого потенціалу майбутніх учителів іноземних мов у процесі фахової підготовки: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Хмельковська С. В.; Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського (м. Одеса). – Одеса, 2005. – 20 с.
12. Шандрук С. Принципи побудови теоретичної моделі розвитку професійних творчих здібностей особистості практичного психолога / Сергій Шандрук // Психологія і суспільство. – 2015. – №4. – С. 107–121.
13. Шандрук С. К. Психологічні засади розвитку професійних творчих здібностей майбутніх практичних психологів: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня доктора психологічних наук: 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Сергій Костянтинів Шандрук. – Одеса, 2016. – 36 с.
14. Шандрук С. Творчість як употужнення здібностей особистості / Сергій Шандрук // Психологія і суспільство. – 2015. – №3. – С. 86–91.
15. Яковлева Е. Л. Психология развития творческого потенциала личности / Е. Л. Яковлева. – М., 1997. – 224 с.

REFERENCES

1. Kravchuk P. F. Formyrovanye razvytoi tvorcheskoi lychnosti studenta (fylosofsko-sotsyolohycheskyi y metodycheskyi analiz) / P. F. Kravchuk. – Kyev: Vyshcha shkola, 1984. – 154 s. [In Russian].
2. Kurylo L. S. Rozvytok tvorchoho potentsialu doshkilnyka / L. S. Kurylo // Kultura i rozvytok osobystosti: mify ta realii v psykholohii ta pedahohitsi:

- materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (24-25 chervnia 2009 r.) / Za red. I. Iu. Filipovoi. – Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2009. – S. 190-194 [In Ukrainian].
3. Matiushkyn O. M. Kontseptsyia tvorcheskoi odarennosti / O. M. Matiushkyn // Vopr. psykhol. – 1989. – № 6. – S. 29-33 [In Russian].
4. Moliako V. O. Zdibnosti, tvorchist, obdarovanist: teoriia, metodyka, rezultaty doslidzhen / V. O. Moliako, L. O. Muzyka. – Zhytomyr: Ruta, 2006. – 320 s. [In Ukrainian].
5. Psykholohichne doslidzhennia tvorchoho potentsialu osobystosti: [monohrafiia] / nauk. ker. avt. kol. V. O. Moliako; APN Ukrainy, Instytut psykholohii im. H.S. Kostiuka. Laboratoriia psykholohii tvorchosti. – K.: Pedahohichna dumka, 2008. – 207 s. [In Ukrainian].
6. Furman A. A. Psykholohiia osobystosti: tsinnisno-oriientsatsiinyi vymir: [monohrafiia] / A. A. Furman. – Odеса: ONPU; Ternopil: TNEU, 2016. – 312 s. [In Ukrainian].
7. Furman A. V. Ideia i zmist profesiinoho metodologuvannia: [monohrafiia] / A. V. Furman. – Ternopil: TNEU, 2016. – 378 s. [In Ukrainian].
8. Furman A. V. Metodolohichne obgruntuvannia tsyklichno-vchynkovoї typolohii ihor / A. V. Furman // Vitakulturnyi mlyn. – 2014. – Modul 16. – S. 4–14 [In Ukrainian].
9. Furman A. V. Paradyhmy normatyvnosti metodolohichnoho myslennia u profesiinomu stanovlenni osobystosti / Anatolii V. Furman // Sotsialno-psykholohichni vymiry profesiinoi maisternosti osobystosti v umovakh hlobalizovanoho svitu: materialy Mizhnar. nauk.- prakt. konf. [Ternopil, 16-17 trav. 2013 r.] // Psykholohiia i suspilstvo. – 2013. – Spetsvyp. – S. 8-11 [In Ukrainian].
10. Furman A.V. Pedahohichne kerivnytstvo poshukovoiu pedahohichnoiu aktyvnistiu shkoliariv: [monohrafiia] / Anatolii V. Furman, Bohdan Skomorovskiy. – K.: Zodiak-EKO, 1996. – 112 s. [In Ukrainian].
11. Khmelkovska S. V. Formuvannia tvorchoho potentsialu maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u protsesi fakhovoi pidhotovky: avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Khmelkovska S. V.; Pivdenoukrainskyi derzh. pedahohichnyi un- t im. K.D.Ushynskoho (m. Odesa). – Odesa, 2005. – 20 s. [In Ukrainian].
12. Shandruk S. Pryntsyipy pobudovy teoretychnoi modeli rozvytku profesiinykh tvorchykh zdibnostei osobystosti praktychnoho psykholoha / Serhii Shandruk // Psykholohiia i suspilstvo. – 2015. – №4. – S. 107–121 [In Ukrainian].
13. Shandruk S.K. Psykholohichni zasady rozvytku profesiinykh tvorchykh zdibnostei maibutnikh praktychnykh psykholohiv: avtoref. dys. na zdob. nauk. stupenia doktora psykholohichnykh nauk: 19.00.07 “Pedahohichna ta vikova psykholohiia” / Serhii Kostiantynovykh Shandruk. – Odesa, 2016. – 36 s. [In Ukrainian].
14. Shandruk S. Tvorchist yak upotuzhnennia zdibnostei osobystosti / Serhii Shandruk // Psykholohiia i suspilstvo. – 2015. – №3. – S. 86–91 [In Ukrainian].
15. Yakovleva E. L. Psykholohiia razvytyia tvorcheskoho potentsyala lychnosti / E. L. Yakovleva. – M., 1997. – 224 s. [In Russian].

АНОТАЦІЯ*Шандрук Сергій Костянтинівич.***Становлення креативної особистості: від творчого потенціалу до професіоналізму.**

Дослідження актуалізує проблематику формування креативної особистості й різнобічно обґрунтовує розвиток творчого потенціалу професіонала як мету і завдання підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних до продуктивного розв'язання проблемних ситуацій і виробничих завдань. Актуалізація творчого потенціалу розглядається як діяльність і як спроможність особистості фахівця-професіонала, котрі пов'язані зі сформованим умінням самозбалансувати себе як надскладну субстанцію вчинення, що виявляється у цілеспрямованості, активності, аргументованості мотивації, плануванні власної роботи, самостійності, швидкості прийняття рішень і відповідальності за них, критичності оцінки результатів власних дій, у почуттях обов'язку і самоповаги. Доведено, що максимальний ефект креативної діяльності досяжний за умови, коли всі елементи і підсистеми працюють в одному напрямку – задля створення якісного продукту творчості, що супроводжується посиленням креативного потенціалу особистості, який унаявнений широким спектром інтелектуальних, мотиваційних, комунікативних та професійних властивостей, котрі уможливають творче зреалізування професійності, у тому числі й продуктивне розв'язання проблем і трудових завдань, гарантують оригінальність, ефективність та позитивний результат творчої праці.

Ключові слова: навчальний процес, креативність, творчий потенціал, креативна особистість, здібності, проблемна ситуація, професійна діяльність, творчі мотиви, креативні спроможності, інтелект, оригінальність, творчий продукт, особистість.

АННОТАЦИЯ*Шандрук Сергей Константинович.***Становление креативной личности: от творческого потенциала к профессионализму.**

Исследование актуализирует проблематику формирования креативной личности и разносторонне обосновывает развитие творческого потенциала специалиста как цели подготовки высококвалифицированных специалистов, способных к продуктивному решению проблемных ситуаций и производственных задач. Актуализация творческого потенциала рассматривается как деятельность и как способность личности специалиста-профессионала, которые связаны со сложившимся умением самобалансирования себя как сложнейшей субстанции совершенствования и которые состоят в целеустремленности, активности, аргументированности мотивации, планировании своей работы, самостоятельности,

скорости принятия решений и ответственности за них, критичности оценки результатов собственных действий, в чувствах долга и самоуважения. Доказано, что максимальный эффект креативной деятельности достижим при условии, что все элементы и подсистемы будут работать в одном направлении – для создания качественного продукта творчества, что сопровождается усилением креативного потенциала личности, который объективированный широким спектром интеллектуальных, мотивационных, коммуникативных, профессиональных свойств и предполагает творческую реализацию профессионализма, в том числе и продуктивное решение проблем и трудовых задач, гарантируют оригинальность, эффективность и положительный результат творческого труда.

Ключевые слова: учебный процесс, креативность, творческий потенциал, креативная личность, способности, проблемная ситуация, профессиональная деятельность, творческие мотивы, креативные способности, интеллект, оригинальность, творческий продукт, личность.

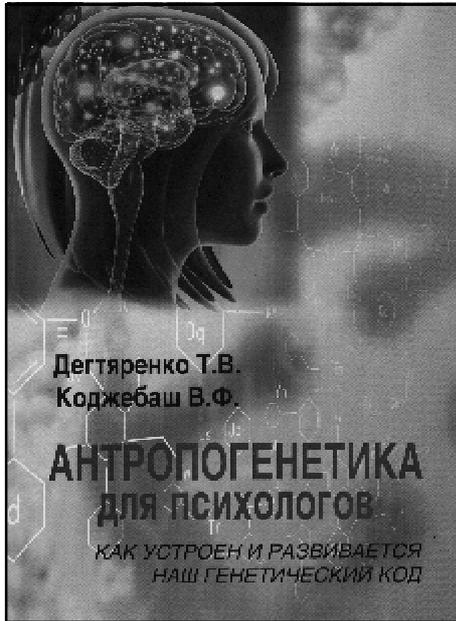
ANNOTATION*Shandruk Serhiy.***The becoming of the creative personality: from creative potential to professionalism.**

The research actualizes the problematic of formation the creative personality and versatily substantiates the development of creative potential of professional as a goal and task of training highly qualified specialists capable to productive solving of problematic situations and productive tasks. Actualization of creative potential is considered both as an activity and as an ability of the personality of specialist-professional which are linked with already formed skill to self-balance itself as a highly complex substance of commitment that is detected in purposefulness, activity, argumentation of motivation, planning their own work, independence, speed of making decisions and responsibility for them, criticality of evaluation the results of own actions, in calls of duty and self-respect. It was proved that maximal effect of creative activity is achievable provided all elements and subsystems operate in one direction – for creation a quality product of creativity that accompanied by enhancement of the creative potential of the personality which is appeared by wide range of intellectual, motivational, communicative and professional properties which enable creative realization of professionalism, including productive problem and labor tasks solving, guarantee originality, efficiency and positive result of creative work.

Keywords: learning process, creativity, creative potential, creative personality, abilities, problem situation, professional activity, creative motives, creative capabilities, intellect, originality, creative product, personality.

Надійшла до редакції 6.02.2017.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

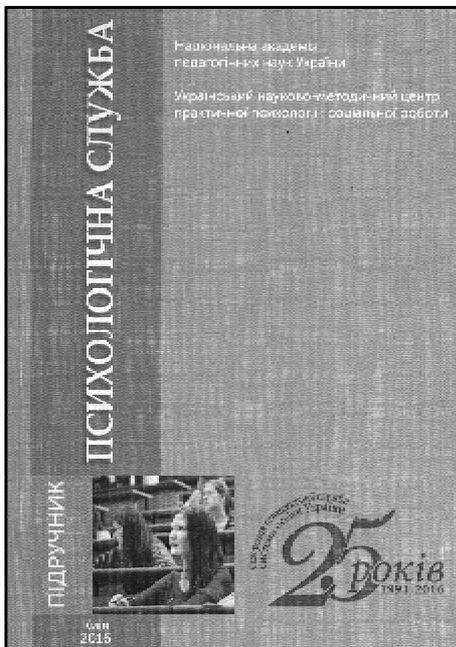

Дегтяренко Т.В.

Антропогенетика : підручник [для студентів психолого-педагогічного профілю] / Т.В. Дегтяренко, В.Ф. Коджебаш. — Одеса : Бондаренко М.А., 2016. — 268 с. (рос. мовою).

Підручник містить фундаментальні знання в сфері антропогенетики – висвітлює вклад сучасної молекулярної генетики та нейробіології у пізнання природи міжіндивідуальної варіативності фенотипічних особистісних особливостей.

Для студентів психолого-педагогічного профілю, фахівців, викладачів і широкого загалу читачів, котрі цікавляться комплексом наук про Людину.

Психологічна служба: Підруч. / [В.Г. Панок (наук. ред.), А.Г. Обухівська, В.Д. Острова та ін.]. — К. : Ніка-Центр, 2016. — 362 с.

Курс “Психологічна служба” є нормативним для підготовки практичних психологів і входить до інваріантної частини підготовки бакалаврів. У підручнику узагальнено світовий і вітчизняний досвід діяльності практичних психологів і психологічних служб. У ньому розкриваються теоретичні засади, історія розвитку, організація, структура, функціональні обов’язки та зміст роботи працівників психологічної служби та вимоги до особистості практичного психолога.

Підручник підготовлено на виконання планової НДР “Наукові та організаційно-методичні засади вдосконалення діяльності психологічної служби і психолого-медико-педагогічних консультацій системи освіти” у відповідності до Галузевого стандарту вищої освіти.

Матеріали, що вміщені у підручнику, пройшли апробацію у кількох вищих навчальних закладах та у практичній роботі авторів.

Підручник призначено для студентів і викладачів, педагогічних працівників, практичних психологів, соціальних педагогів, керівників освіти і психологічної служби.

НАШІ АВТОРИ

Оксана Коваль – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, заступник декана юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету, м. Тернопіль.

oksanakov@gmail.com

Андрій Гіряк – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету, заступник голови ГО “Інтелектуальний штаб громадянського суспільства”, заступник головного редактора журналу “Психологія і суспільство”, м. Тернопіль.

a.hirniak@tneu.edu.ua

Ірина Ревасевич – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету, заступник редактора методологічного альманаху “Вітакультурний млин”, м. Тернопіль.

irynarevasevych@gmail.com

Петро М'ясоїд – кандидат психологічних наук, психолог школи-інтернату для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, м. Полтава.

pmjasojid@hotmail.com

Зіновія Карпенко – доктор психологічних наук, професор, завідувачка кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, головний редактор журналу “Психологія особистості”, м. Івано-Франківськ.

karpenkozs@ukr.net

Петро Гнатенко – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАПН України, Заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ.

Олена Морщаківа – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету, м. Тернопіль.

o.morshchakova@tneu.edu.ua

Віталій Біскуп – викладач кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету, м. Тернопіль.

vbiskup@gmail.com

Марія Бригадир – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету, м. Тернопіль.

brygadyr_m@i.ua

Анатолій А. Фурман – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та кадрового менеджменту Одеського національного політехнічного університету, м. Одеса.

foorman@meta.ua

Тетяна Надвинучна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, завідувачка лабораторії психологічної служби Тернопільського національного економічного університету, м. Тернопіль.

t.nadvynychna@tneu.edu.ua

Зоряна Крупник – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри психології та соціальної роботи, спеціаліст 1-ї категорії лабораторії психологічної служби Тернопільського національного економічного університету, м. Тернопіль.

ms.zorja@mail.ru

Теодозія Буда – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету, м. Тернопіль.

b.teodozysya@mail.ru

Лілія Ребуха – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету, м. Тернопіль.

liliya_rebukha@ukr.net

Наталія Шевченко – доктор психологічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувачка кафедри психології Запорізького національного університету, м. Запоріжжя.

shevchenkonf.20@gmail.com

Мар'яна Ткалич – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології Запорізького національного університету, м. Запоріжжя.

Зоя Шляхова – директор Куп'янської загальноосвітньої школи I–III ступенів №11, м. Куп'янськ Харківської області.

zos11@kupyansk-rada.gov.ua

Олена Бітюцька – заступник директора Куп'янської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів №11, м. Куп'янськ Харківської області.

Анатолій В. Фурман – доктор психологічних наук, професор, академік АН вищої школи України, завідувач кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету, голова ГО “Інтелектуальний штаб громадянського суспільства”, голова обласного відділення Соціологічної асоціації України, член Національної спілки журналістів України, головний редактор журналу “Психологія і суспільство”, м. Тернопіль.

a.furman@tneu.edu.ua

Ярослава Бугерко – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету, докторантка кафедри психології та педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ.

metodology@gmail.com

Ольга Шаюк – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету, м. Тернопіль.

osirius_007@mail.ru

Оксана Фурман – доктор психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник, професор кафедри психології та соціальної роботи, директор НДІ методології та освітології Тернопільського національного економічного університету, заступник головного редактора журналу “Психологія і суспільство”, м. Тернопіль.

o.furman@tneu.edu.ua

Юрій Максименко – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної і диференціальної психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, м. Одеса.

l.korgun@mail.ru

Сергій Шандрук – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології та соціальної роботи, заступник начальника навчально-методичного відділу, керівник курсів підвищення кваліфікації Тернопільського національного економічного університету, заступник голови обласного відділення Соціологічної асоціації України, голова науково-методичної підкомісії МОН України з соціальної роботи, м. Тернопіль.

s.shandruk@ukr.net

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!
НЕ ЗАБУДЬТЕ ПЕРЕДПЛАТИТИ НАШ ЖУРНАЛ
Вартість передплати на друге півріччя 2017 року (2 номери):
— 190 грн 84 к.

ф. П-1	<p style="text-align: center;">Державний комітет зв'язку та інформатизації України</p> <p style="text-align: center;">АБОНЕМЕНТ</p> <p style="text-align: center;">На <u>журнал</u> 21985 (індекс видання)</p> <p style="text-align: center;">ПСИХОЛОГІЯ І СУСПІЛЬСТВО</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 70%;">(найменування видання)</td> <td style="width: 15%;">Кількість комплектів</td> <td style="width: 15%; text-align: center;">1</td> </tr> </table> <p style="text-align: center;">на 2017__ рік по місяцях</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td><td>6</td><td>7</td><td>8</td><td>9</td><td>10</td><td>11</td><td>12</td> </tr> <tr> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td>X</td><td>X</td><td>X</td><td>X</td><td>X</td><td>X</td> </tr> </table> <p>Куди _____ (поштовий індекс) (адреса)</p> <p>Кому _____ (прізвище, ініціали)</p> <hr style="border-top: 1px dashed black;"/> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 30%;">ПВ</td> <td style="width: 30%;">місце</td> <td style="width: 30%;">літер</td> </tr> </table> <p style="text-align: center;">ДОСТАВНА КАРТКА-ДОРУЧЕННЯ</p> <p style="text-align: center;">На <u>журнал</u> 21985 (індекс видання)</p> <p style="text-align: center;">ПСИХОЛОГІЯ І СУСПІЛЬСТВО</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 70%;">(найменування видання)</td> <td style="width: 15%;">Кількість комплектів</td> <td style="width: 15%; text-align: center;">1</td> </tr> </table> <p style="text-align: center;">на 2017__ рік по місяцях</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td><td>6</td><td>7</td><td>8</td><td>9</td><td>10</td><td>11</td><td>12</td> </tr> <tr> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td>X</td><td>X</td><td>X</td><td>X</td><td>X</td><td>X</td> </tr> </table> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%;">Вартість передплати 190 грн. 84 коп.</td> <td style="width: 50%;">Кількість комплектів 1</td> </tr> <tr> <td>Вартість переадресування _____ грн. _____ коп.</td> <td></td> </tr> </table> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%;">поштовий індекс _____</td> <td style="width: 50%;">місто _____</td> </tr> <tr> <td>код вулиці _____</td> <td>село _____</td> </tr> <tr> <td>буд. _____ корп. _____ кв. _____</td> <td>область _____</td> </tr> <tr> <td></td> <td>район _____</td> </tr> <tr> <td></td> <td>вулиця _____</td> </tr> <tr> <td></td> <td>прізвище, ініціали _____</td> </tr> </table>	(найменування видання)	Кількість комплектів	1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12							X	X	X	X	X	X	ПВ	місце	літер	(найменування видання)	Кількість комплектів	1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12							X	X	X	X	X	X	Вартість передплати 190 грн. 84 коп.	Кількість комплектів 1	Вартість переадресування _____ грн. _____ коп.		поштовий індекс _____	місто _____	код вулиці _____	село _____	буд. _____ корп. _____ кв. _____	область _____		район _____		вулиця _____		прізвище, ініціали _____
(найменування видання)	Кількість комплектів	1																																																																								
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12																																																															
						X	X	X	X	X	X																																																															
ПВ	місце	літер																																																																								
(найменування видання)	Кількість комплектів	1																																																																								
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12																																																															
						X	X	X	X	X	X																																																															
Вартість передплати 190 грн. 84 коп.	Кількість комплектів 1																																																																									
Вартість переадресування _____ грн. _____ коп.																																																																										
поштовий індекс _____	місто _____																																																																									
код вулиці _____	село _____																																																																									
буд. _____ корп. _____ кв. _____	область _____																																																																									
	район _____																																																																									
	вулиця _____																																																																									
	прізвище, ініціали _____																																																																									

“ПСИХОЛОГИЯ И ОБЩЕСТВО”

Украинский теоретико-методологический социогуманитарный журнал

Учредитель и издатель: Тернопольский национальный экономический университет
 Соиздатели: Институт социальной и политической психологии НАПН Украины,
 Философский факультет, факультет социологии, факультет психологии
 Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ISSN 1810-2131

Председатель редакционного совета — Андрей Крисоватый
 Шеф-редактор — Владимир Мовчан
 Главный редактор — Анатолий В. Фурман
 Заместители главного редактора — Юрий Яковенко, Оксана Фурман, Андрей Гирняк
 Заместитель главного редактора (ответственный за выпуск) — Юрий Москаль
 Заведующая редакцией (ответственный секретарь) — Надежда Колисник

Редакционная коллегия:

Георгий Балл, Игорь Бычко, Александр Билокобыльский, Сергей Болтвиев, Леонид Бурлачук, Жанна Вирна,
 Евгений Головаха, Оксана Гомотюк, Татьяна Гончарук-Чолач, Анатолий Довгань, Лариса Журавлёва,
 Вячеслав Казмиренко, Зиновия Карпенко, Виталий Климчук, Светлана Кузикова, Анатолий Лой,
 Юрий Максименко, Виктор Москалец, Пётр Мясоед, Элеонора Носенко, Виктор Пазенок, Мария Пирен,
 Владимир Пича, Валентина Подшивалкина, Евгений Потапчук, Юрий Романенко, Мирослав Савчин,
 Александр Самойлов, Ольга Санникова, Виталий Татенко, Татьяна Титаренко, Михаил Томчук,
 Сергей Шандрук, Наталия Шевченко, Татьяна Шербан, Вадим Ямницкий, Алла Ярошенко,
 Владимир Ярошовец, Тамара Яценко (Украина), Марина Гусельцева, Елена Старовойтенко (Россия),
 Владимир Янчук (Беларусь), Игорь Раку (Молдова), Бэрри Моррис (Канада), Евген Гльва (Австралия)

Редакционный совет:

Анатолий Выхрущ, Андрей Горбачик, Иван Данилюк (заместитель председателя), Николай Жульинский,
 Зеновий-Михаил Задорожный (заместитель председателя), Анатолий Конверский (заместитель председателя),
 Василий Кремень, Юрий Кузнецов, Михаил Лучко, Владимир Мельник, Виктор Огневюк, Виталий Панок,
 Игорь Пасичник, Мирослав Попович, Виктор Рыбаченко, Николай Слюсаревский (заместитель председателя),
 Надежда Скотная, Максим Стриха, Евгений Сулима, Алексей Чебыкин

Адрес редакции:

46009, Украина, г. Тернополь, ул. Львовская, 9, к. 5,
 тел.: (097) 442-75-95; (0352) 47-50-50 (вн.) 15-179

e-mail: anatoliy_furman@yahoo.com, a.furman@tneu.edu.ua<http://psm2000.ucoz.ua>

Рег. свид.: Серия KB № 15617-4089 ПР от 2009.25.12 ISSN: 1810-2131

Подписной индекс — 21985

“PSYCHOLOGY & SOCIETY”

Ukrainian scientific magazine

Founder and publisher: Ternopil National Economic University

Co-publisher: Institute of social and political psychology of NAPS of Ukraine,

Philosophical faculty and faculty of sociology and faculty of psychology Taras Shevchenko national university of Kyiv

Chairman of editorial advice: Krysovatyi Andriy

Chief editor: Movchan Volodymyr

Editor: Furman Anatoliy V.

Co-editors: Yakovenko Yuriy, Humeniuk Oksana, Girmiak Andriy

Co-editor — Executive editor: Moskal' Yuriy

Executive secretary: Kolisnyk Nadiya

Editorial board:

Georgiy Ball, Bychko Ihor, Bilokobyl'skyi Oleksandr, Boltivets Serhiy, Burlachuk Leonid, Virna Zhanna,
 Homotiuk Oksana, Goncharuk-Tcholatch Tetiana, Dovhan Anatoliy, Holovakha Yevhen, Zhuravlyova Larisa,
 Kazmirenko Vyacheslav, Karpenko Zinoviya, Klymchuk Vitaliy, Kuzikova Svitlana, Loy Anatoliy, Maksymenko Yuriy,
 Moskalets' Viktor, Myasoyid Petro, Nosenko Eleonora, Pazenok Viktor, Piren Mariya, Picha Volodymyr,
 Podschyvalkina Valentyna, Potapchuk Yevhen, Romanenko Yuriy, Savchyn Myroslav, Samoylov Oleksandr,
 Sannikova Olha, Tatenko Vitaliy, Tytarenko Tetiana, Tomchuk Mykhaylo, Shandruk Serhiy, Shevchenko Nataliya,
 Shcherban Tetiana, Yamytskyi Vadym, Yaroshenko Alla, Yaroshovets' Volodymyr, Yatsenko Tamara (Ukraine),
 Guseltseva Marina, Starovoytenko Yelena (Russia), Yanchuk Vladzimir (Belarus), Racu Igor (Moldova),
 Morris Barry (Canada), Hlywa Eugene (Australia)

Editorial council:

Vykrushch Anatoliy, Danyiuk Ivan (Vice-chairman), Gorbachyk Andriy, Zhulyn'skyi Mykola, Zadorozhnyi Zeniviy-Mykhaylo (Vice-chairman), Konverskyi Anatoliy (Vice-chairman), Kremen' Vasyl, Kuznetsov Yuriy, Luchko Mykhaylo,
 Melnyk Volodymyr, Ohnevyyuk Viktor, Pasichnyk Ihor, Panok Vitaliy, Popovych Myroslav, Rybachenko Viktor,
 Skotna Nadiya, Sliusarev'skyi Mykola (Vice-chairman), Strikha Maksym, Sulima Yevgen, Chebykin Oleksiy

Адрес:

9 Lvivska Street, 5, Ternopil, 46009, Ukraine call: +38-097-442-75-95;

e-mail: anatoliy_furman@yahoo.com, a.furman@tneu.edu.ua<http://psm2000.ucoz.ua>

Registration: KV # 15617-4089 PR 2009.25.12 ISSN: 1810-2131

Subscription index: 21985